

MAGYAR MŰVELŐDÉS-

M.
182.

634
20. sz.

LOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
AR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL.

16407
BÁTHORY ISTVÁN
ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE

(1571—76)

IRTA:

BUDAY KÁLMÁN

SZEGED, 1932.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

167390
20
KOLOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTÉKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

20. sz.

VB 16404

BÁTHORY ISTVÁN

ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE

(1571—76)

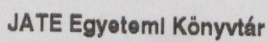
IRTA :

BUDAY KÁLMÁN

SZEGED, 1932.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

J9-10007868

"müde" des Fort.

est. 1920

2

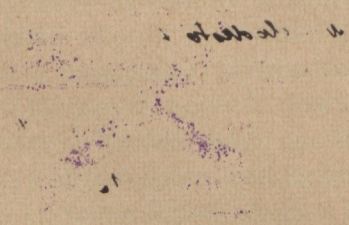
count; 139

B 16404

ÉDESANYÁMNAK

ELŐSZÓ.

Báthory István öt esztendőös fejedelemsége — talán rövid — de annál jelentősebb korszaka az erdélyi fejedelemség történetének. Ezalatt a pár év alatt alakult át a Szapolyaiak nemzeti királysága, mely időközben a speyeri szerződés értelmében — a császár-királytól függő vajdasággá vált — önálló erdélyi fejedelemséggé. Ez magában véve is eléggé indokolja a vele való foglalkozást. Báthory hatalmas egyénisége félreismerhetetlenül reá nyomta a korszak minden nagyobb alkotására. Ennek a ténynek felismerése vezetett arra, hogy Báthory jellemzésével külön ne foglalkozzam. Szeretném remélni, hogy maguknak a tényeknek és néhány jellemző levelének ismertetésével, sokkal jobban sikerült őt jellemezni, mint bármilyen hosszú szövirágokkal megtűzdelt jellemzéssel.

Dolgozatom főforrását a törvények képezik. Rövid öt esztendő alatt 13 ízben ültek össze a rendek, hogy az időközben felmerült igen különböző tárgyú kérdésekben intézkedjenek. Így az ország életéről elég eleven és színes képet adnak a feldolgozott törvények. Ennek ellenére nem egyszer voltam kénytelen egy-egy munka közben felmerült kérdésnek pld.: a nemzeti királyság és az erdélyi fejedelemség kapcsolatának, az erdélyi három nemzet egymáshoz és a „magyarországi urakhoz“ való viszonyának, stb. tisztázása végett visszamenni a kérdés eredetéhez. Ilyenkor épúgy, mint a törvények egy-egy homályos pontjának megvilágítása végett, kénytelen voltam más forrásokat és olvasmányaimat is felhasználni. Az ilyen kénytelen kitéréseknél mindég arra törekedtem, hogy a fejlődést lehetőleg röviden ismertessem. Néha azonban maga a tárgy akadályozott meg, ennek az irányelvnek sikeres kerestülvitelében, mert at-

től kellett tartanom, hogy a bőbeszédűség hibáját kerülgetve, a homályosság talán még súlyosabb hibájába esem.

Magam is tudom, hogy a korkép nem teljes. Sem a művészeti emlékekkel, sem a népszokásokkal nem foglalkoztam részletesebben. Ennek oka az, hogy nem találtam elég reájuk vonatkozó adatot a feldolgozott forrásokban, a nagyobb monographiák általánosságban tett megjegyzéseit pedig, még a teljesség látszata kedvéért sem tartottam illendőnek dolgozatom keretébe beilleszteni.

Felhasznált főbb művek :

- Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (E. O. E.). I—III. köt. Bpest, 1875—79.
Szerk. Szilágyi Sándor.
- Epistolae et Acta Jesuitarum Transilvaniae temporibus princ. Báthory. Coll. et ed. dr. Andr. Veress. I—II. köt. Bpest, 1911—13.
- A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Kiadta Dr. Veress Endre. Bpest, 1915
- Corpus Juris Hung. Werbőczy István Hármaskönyve. Bpest, 1897.
- Corpus Juris Hung. 1540—1848. évi erdélyi törvények. U. o. 1900.
- Antonio Possevino S. J.: Transilvania (1854.). Ed. dr. Andr. Veress. Bpest, 1900.
- Wolfgangus de Bethlen: Historia rebus Transilvanicis. Edit. II. Tom. II. Cibi. 1782.
- G. Pray: Epistolae Procerum Reg. Hungariae. Pars. III. Poson. 1806.
- Szamosközy István Történeti maradványai. 1566—1603. I—IV. köt. Kiadta Szilágyi Sándor. Bpest, 1876—1880.
- Bod Petr.: Historia Hung. Ecclesiastica. Ed. L. W. E. Rauwenhoff-Szalay. Lug. Batav. 1888.
- Gh. Forgách Ferenc nagyváradi püspök Magyar históriája. 1540—1572. Kiadta Majer Fidél, 1866.
- Gr. Kemény József és Nagyajtai Kováts István: Erdélyország történeti tára. 1540—1613. I—II. köt. Kolozsvár, 1837—45.
- Szabó Károly és Szádeczky Lajos: Székely Oklevéltár. (Sz. O.). I—V. köt. Kolozsvár, 1872—1896.
- Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen: Corpus Statutorum Hung. Municipalium. I. Bpest, 1885.
- Szilády Áron és Szilágyi Sándor: Török-Magyarkori tört. emlékek. I. sorozat, III. köt. Bpest, 1863—72.

- Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár város történetéhez. I—II. köt. Buda. 1870—1888.
- Magyar Történelmi Okmánytár. A brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. I—II. köt. Kiadta Hatvani Mihály. Pest, 1857—58.
- A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának Oklevélmásolatai. (A Magy. Tudományos Akadémia levéltárában.).
- Acsády Ignác: Magyarország háromrésze oszlásának története (1526—1608.). (A Magyar Nemzet Története V. köt. Millennáris kiadás).
- Dr. B. Szabó László: Ghimesi Forgách Ferenc váradi püspök évkönyvei. 1904.
- Szilágyi Sándor: Erdélyország története stb. I. köt. Pest, 1866.
- Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. sz.-ban. Pest, 1859.
- Hunfalvy Pál: Az oláhok története. I—II. köt. Bpest, 1894.
- Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten. (1054—1717.). Bpest, 1871.
- Bagyary Simon: A magyar művelődés a XVI. és XVII. sz.-ban Szamosközy stb. alapján.
- Szádeczky Lajos: kornyi Békés Gáspár. Bpest, 1887.
- Szádeczky Lajos: Báthory István leány királlyá választása. Bpest, 1889.
- Gr. Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Századok, 1887—1889.
- Dr. Lukinich Imre: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának története. Századok, 1913.
- Dr. Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódoltság korában. Bpest, 1918.
- Dr. Biró Vencel: Erdély követei a portán. Kolozsvár, 1921.
- Dr. Biró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre (1571—1690.). U. o. 1912.
- Hóman-Szekfü: Magyar történet. IV. köt. Bpest.
- Dr. Erdélyi László: Praktikus magyar történelem. Szeged, 1931.
- Dr. Veress Endre: Berzeviczy Márton. Bpest, 1911.
- Fr. Teutsch: Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1931.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	V
1. fejezet: Föld és népe	1
2. " : Fejedelem és udvara	59
3. " : Egyházi társadalom, hitélet és szellemi művelődés	116
4. " : Világi társadalom	137
5. " : Alkotmány	159
6. " : Közigazgatás	169
7. " : Külügy	179
8. " : Hadügy	198
9. " : Pénz- és adóügyek	205
10. " : Gazdasági élet	218
11. " : Bíraskodás. — Erkölcsi jellemzés	227

ELSŐ FEJEZET.

A föld és népe.

[Báthory István öt esztendőös erdélyi fejedelemségének történelmi jelentőségét az adja meg, hogy sikerült neki a fejedelemség helyzetét a két szomszédos nagyhatalommal szemben tisztáznia, a fejedelemség önállóságát elismertetnie és határait északon és nyugaton is hosszú időre megszilárdítania.]

A határok.

A magyar királysággal szemben János Zsigmond 1556-iki visszatérése után lett ismét vitás a határ. A két fél között olyan nagyok voltak e tekintetben az elvi ellentétek, hogy megegyezés egyik fél álláspontja alapján sem jöhetett létre.

Ferdinánd és utódja Miksa, u. i. azt követelték, hogy János Zsigmond Magyarországnak a szorosan vett Erdély határain kívül eső részeiről mondjon le,¹⁾ vegye fel az erdélyi fejedelmi, hercegi, vagy palatinusi címet²⁾ és ismerje el a magyar királyt felettesének.³⁾ Ha ezt megteszi, — nyugodtan megmaradhat Erdélyben, mert ezt az országrészt, mint az 1551—56-iki események világosan megmutatták, úgysem vehetik el addig tőle, míg Budavárában a török székel.⁴⁾ De a magyar király-

¹⁾ W. Bethlen: Historia. t. II. lib. V. p. 4.; Pray: Epistolae Proc. Regni Hung. tom. III. p. 167—68.

²⁾ W. Bethlen: i. m. u. o. p. 2.; G. Pray: i. m. u. o. p. 166—67.

³⁾ W. Bethlen: i. m. u. o. p. 4.; G. Pray: i. m. u. o. 168., Szamosközi: Történeti maradványai. IV. k. 8. l.

⁴⁾ Ferdinánd király 1559-ben, minden feltétel nélkül mondott le Erdélyről és ettől kezdve, bár mint Forgách Ferenc 1561-ben készült tervezete bizonyítja, sokszor gondoltak Erdély visszaszerzésére a bécsi (ill. prágai) udvarban, de a tárgyalások folyamán sohasem vitatták János Zsigmondnak Erdélyhez való jogát.

ságra, a koronára, s az atyai örökségére a Dunán-inneni részekre vonatkozó igényeiről mondjon le örökre;⁵⁾ tegye le a bitorolt „választott király“-i címet,⁶⁾ sőt még azt sem vennék túlzásnak tőle, ha János király fiának sem nevezné magát többet, mert ezek is csak azt mutatják, hogy örökség címén továbbra is jogot formál az előbbiekre.⁷⁾

A választott királynak ezzel szemben az volt az álláspontja, hogy neki — az 1540. évi királyválasztó országgyűlés határozatait értelmében, melyek érvényességét visszatérte után is többször elismerték a rendek, — joga van a királyi címhez⁸⁾ és egész atyai örökségéhez, azaz a váradi béke értelmében atyjának jutott Dunán-inneni részekhez⁹⁾ és a teljes királyi hatáskörhöz ezen a területen.¹⁰⁾ Tehát a kezében lévő magyarországi részekről nem mondhat le, sőt szeretné, ha azt is visszaadnák, amit elvettek tőle.¹¹⁾ Vagy, ha örökség címén semmiképpen sem kaphatja vissza a szóban forgó területeket, kéri, hogy legalább a neki feleségül szánt királyleány hozományaként adják vissza neki és vérszerinti örököseinek.¹²⁾ A királyi címről nem mondhat le, mert szerinte csak az uralkodhatik teljhatalommal Magyarország vagy annak bármely része felett, akit királynak választott meg a nemzet.¹³⁾ Ebből azután már önként következik, hogy ő, a választott király nem ismerheti el Ferdinánd felsőbbségét.¹⁴⁾ A császárt megillető tiszteletet szívesen megadja neki, de mint királyt magával egyenjogúnak tekinti.¹⁵⁾ Országát a királyi címmel és hatáskörrel örökül akarja hagyni leszármazóinak is.¹⁶⁾ Sőt ha netalán a Habsburg-ház német fiága előbb halna ki, — családjának jogigényét a neki jutott terüle-

⁵⁾ Lukinich I.: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez. — Századok. 1913. 97. l.

⁶⁾ Bethlen: i. m. u. o. p. 2.; Pray: i. m. u. o. p. 166.

⁷⁾ Lukinich i. cikke. Századok 1913. 104. l.

⁸⁾ Bethlen: i. m. u. o. p. 2—3.; Pray: i. m. u. o. p. 166—67.

⁹⁾ Lukinich Imre i. cikke. Századok. 1913. 96. l.

¹⁰⁾ Bethlen: i. m. u. o. 2—3.; Pray: i. m. u. o. 166—67.

¹¹⁾ Lukinich: Erdély területi változásai. 93—94.

¹²⁾ Lukinich: i. m. 93—94.

¹³⁾ Bethlen: i. m. u. o. p. 3.; Pray: i. m. u. o. p. 167.

¹⁴⁾ Bethlen: i. m. u. o. p. 4.; Pray: i. m. u. o. p. 167—8.

¹⁵⁾ Bethlen: i. m. u. o. p. 4.; Pray: i. m. u. o. p. 168.

¹⁶⁾ Bethlen: i. m. u. o. p. 3.; Pray: i. m. u. o. p. 167.

tekre is fenn akarja tartani.¹⁷⁾ Ellenben azt is hajlandó készségesen elismerni, hogyha az ő családjának fiága halna ki, országa a Ferdinánd családját illeti s a szabad királyválasztás joga csak mindkét család fiágának kihalása után száll vissza a nemzetre.¹⁸⁾

Mint az előbbiekből is világosan kitűnik, a két fél felfogása között olyan nagyok voltak az elvi ellentétek, hogy a határ kérdésében legfeljebb csak a statusquo alapján jöhetett létre közöttük a megegyezés. A tárgyalások azonban, állandó csatározások közben folytak és így a határok állandóan változtak. Nehéz dolog volt tehát megtalálni azt a pillanatot, amikor a küzdő felek kezében lévő területek nagysága megfelel a tényleges erőviszonyoknak. Súlyosbította a helyzetet az a körülmény is, hogy a háború nem is annyira az uralkodók, mint inkább a határmenti nagybirtokosok közt folyt. Ezeknek pedig az volt az érdeke, hogy a másik párton lévő szomszédaiktól minél nagyobb területet hódítsanak el. Amikor már elég nagy birtok volt a kezükben és ellenségeik száma — épen túlhatalmuk miatt — fegyverbarátaik között is igen nagy lett, fordítottak egyet a köpenyegen és a teljes gratia biztosítása mellett átmentek az ellentáborba, ahol szívesen fogadták őket. Egy-egy ilyen áttérés ugyanis, mint azt Balassa Menyhért példája igen szépen bizonyítja, jelentős változásokat okozott a határ mellett. Minek viszont a tárgyalások megszakítása lett az eredménye, mert a szerencsésebb fél abban reménykedett, hogy igényeit teljes mértékben megvalósíthatja.

Hasonló volt a helyzet akkor is, ha valamelyik félnek sikerült tényleges megmozdulásra bírnia valamelyik külföldi szövetségesét. Ilyenkor u. i. a határmenti birtokosok tömegesen állottak át az ő pártjára, hogy esetleges győzelme esetére a lehetőségig biztosítsák személyüket és birtokaikat. Ezzel együtt természetesen hozzá szegődött a hadiszerencse is. A legtöbb esetben azonban csak addig tartott ez a rendkívüli helyzet, míg hazai földön állott a külföldi sereg. Mihelyt az elvonult, a

¹⁷⁾ Lukinich: i. m. 94. l.

¹⁸⁾ Állandó feltétel a tárgyalások folyamán, s a speyeri szerződésben is érvényesül. Miksa ennek ellenében csak azt ígéri meg, hogy János Zsigmond leányait méltóképen fogja kiházasítani és az ország alkotmányát megőrzi.

régi kerékvágásba zökken vissza a világ sora, s a vesztés szép lassan mind visszanyerte azt, amit elvesztett.

A legnagyobb bizonytalanságot mégis csak az okozta, hogy az ellenfelek nem bízhattak meg egymás lovagiasságában sem. Mindegyik úgy próbált ártani a másiknak, ahogy tehetette. (Lásd pld. az 1566-os eseményeket.)

Igy azután János Zsigmond uralkodása alatt, kivéve a legutolsó hónapokat, a legnagyobb bizonytalanság uralkodik a határok kérdésében.

A Miksa és János Zsigmond között 1571-ben létrejött speyeri szerződés a statusquo alapján próbált a határok kérdésében megegyezést létrehozni. Ez a törekvés egyúttal meghatározza a szerződés jellegét is, amennyiben az eredmények legnagyobb részének inkább elvi, mint gyakorlati a jelentősége.

A határ kérdésében egyébként elég könnyen megegyeztek az ellenfelek. Miksa a maga részéről lemondott a vitás magyarországi Részek közül Bihar-, Közép-Szolnok-, Kraszna- és Máramaros-megyékről és e megyék területén fekvő Huszt, Cseh, Várad, Kővár, Tasnád várakról és ezeknek az említett megyék területein fekvő tartozékaikról.¹⁹⁾ A szóban forgó területek közül csupán Tasnádvára nem volt az utolsó háború óta a fejedelem birtokában. Átengedte a fejedelemnek és vérszerinti örököseinek még az összes törökkel szomszédos tiszántúli területeket is, tekintet nélkül arra, hogy a fejedelem vagy a szultán kezében vannak-e történetesen, mert hiszen a törökkel szemben megvédelmezni úgy sem lett volna képes őket.²⁰⁾ Úgy vélem, hogy ebbe a kifejezésbe Zárándmegyét s a Lugos-Karánsebesi kerületet is beleértette. Ezeket idők folyamán maga a szultán engedte át Erdélynek, s így átengedésük nem is volt olyan hallgatólagos, mint ezt Lukinich gondolja idézett művében.²¹⁾ Ezzel szemben a fejedelem lemondott Erdőd és Nagybánya várakról összes tartozékaikkal s a neki jutott várak királyi földön fekvő tartozékaikról.²²⁾ — A szerződésnek ez a része csak látszólag kedvez a fejedelemnek; az utolsó háborúnak u. i. rossz volt a kimenetele

¹⁹⁾ Lukinich: i. m. 129—131. l.

²⁰⁾ Lukinich: i. m. u. o.

²¹⁾ Lukinich: i. m. 132. l.

²²⁾ Lukinich: i. m. 130. l.

ránézve. Erdőd és Nagybánya elvesztése különben is nagy kárt jelentett.

A speyeri szerződés értelmében a fejedelemnek jutott területek alkotják ettől kezdve, az u. n. Magyarországi Részeket, melyek aránylag rövid idő alatt összeforrtak Erdéllyel. Ezeknek a területeknek nemes lakossága alkotta ettől kezdve az erdélyi három nemzet mellett, a fejedelemség negyedik politikai nemzetét.

Sokkal nagyobb jelentőségűeknek látszottak a szerződő felek szemében a szerződésnek azok a pontjai, melyek a két uralkodónak egymáshoz való viszonyát szabályozták. A szerződésnek ezen a részén látszik meg leginkább, hogy milyen sürgős volt János Zsigmond követének, hogy a szerződést megkösse. Meglepő engedményeket tesz ura nevében: lemond a választott királyi címről, s a „Felséges erdélyi fejedelem“ címet veszi fel helyette; elismeri a királyt felettesének, országát a királyság integráns részének; tehát lemond a teljes felségjogról a nekik jutott területen. — Ezzel szemben biztosította ugyan-ezen feltételek mellett az országot fiági örökösei számára. A szerződésben arra is kötelezte magát a király, hogy ha a Szapolyai-ház fiága kihalna, s az ország reá vagy valamelyik utódára szállana, annak alkotmányát sértetlenül fentartja és élére vajdát nevez ki, aki azt az ő nevében kormányozza.²³⁾

Érdekes, hogy a szerződésnek éppen ez a része, — melyre oly nagy súlyt fektettek a szerződő felek, — gyakorolt legkisebb hatást a továbbiakban a fejedelemség kialakulására. Ennek pedig az az oka, hogy ép ezeknek a pontoknak megszövegezésénél vették legkevésbé tekintetbe a tényleges helyzetet. A határok kijelölésénél sikerült a helyes mértéket megtalálniok és ezért hosszú életű intézkedéseket tenniök, míg a politikai intézkedéseknél nem vették figyelembe, hogy a királynak jogai érvényesítéséhez nincsen meg a megfelelő ereje. Az ellentétes érdekek összeütközéséből nagy huzavona, majd az lett a következménye, hogy a kerelő-szentpáli győzelem után a király „vajdájának“, Báthory Istvánnak, sokkal nagyobb mértékben sikerült önállóságát biztosítania a királlyal szemben, mint Já-

²³⁾ Szamosközi: i. m. u. o. 8—9. l.; Lukinich: i. m. 129—131. l.; Szádeczky L.: Békés Gáspár: 21. l.

nos Zsigmondnak a maga és vérbeli utódai számára a speyeri szerződésben.

A határok nagyvonalú kijelölése természetesen nem oldotta meg a határmenti birtokok ügyét teljesen. Egyik-másik úrnak birtoka ugyanis átnyúlt a másik félnek jutott területre is. A szerződés megkötése előtt az ilyen birtokok ügye nem volt probléma. Mindkét uralkodó lefoglalta az ellenpártiak hozzá jutott birtokait. A szerződés megkötése óta azonban egyiknek sincs ehhez joga.²⁴⁾ Így sok torzszalkodás keletkezett belőle. Végre Báthory 1571 augusztus 24-ikén kelt levelében tette szóvá Miksa előtt ezt az ügyet. Kéri, hogy engedje meg azoknak a vármegyéknek, melyekben a kérdéses birtokok fekszenek, hogy átengedhessék ezeket a jogos birtokosok kezébe. — Báthoryt már azért is érdekelte ez a kérdés, mert szerinte Szatmár vára is a határmenti birtokok közzé tartozik. U. i. ezt a várat még János király adta Báthory atyjának és idő multával Ferdinánd is megerősítette a családot annak birtokában. De miután János Zsigmond 1556-iki visszatérésekor a Báthory-család somlyai ága régi hagyományaihoz híven az ő pártjára állt, az 1562-es Balassa-féle lázadás alkalmával a császáriak kezére került várat hűtlenség címén konfiskálták. A konfiskálásnak azonban a speyeri szerződés óta megszűnt az oka, s ezért most arra kéri Báthory a királyt, hogy tegye a vár ügyét újabb vizsgálat tárgyává, s vagy adja vissza a családnak, vagy kárpótolja érte.²⁵⁾

Miksa 1571 szeptemberében válaszolt Báthory levelére: készségesen beleegyezett abba, hogy a határmenti birtokok jóvedelmét továbbra is a régi birtokosok élvezzék; sőt azt sem bánja, hogy azok a vármegyék, melyekben a kérdéses birtokok fekszenek egyezség alapján átengedjék azokat a másik félnek. Csak azt kötötte ki, hogy az adózás ezen birtokok után továbbra is azon fél javára történjék, melyhez az a megye tartozik, melyben a kérdéses birtok fekszik. — Ami viszont Szatmár ügyét illeti, megjegyzi, hogy a kérdést ismeri, a Báthory-család ügyét is a szíven viseli, de úgy érzi, hogy még nincs itt az ideje sem a vár visszaadásának, sem pedig a méltó kárpót-

²⁴⁾ E. O. E. II. 483. I.

²⁵⁾ E. O. E. II. 483. I.

lásnak.²⁶⁾ — Ez a kérdés nem jelentéktelen. Maga a szóban forgó terület felért egy egykorú kis hercegséggel.²⁷⁾ Érthető tehát, ha a megegyezés nem jött hamar létre. Miksa oly nagyra becsülte ezt a területet, hogy Nagybányával együtt a lengyel királyságért ajánlotta fel cserébe.²⁸⁾ Báthory természetesen nem fogadta el²⁹⁾ és így csak később, lengyel király korában egyezett meg Szatmár ügyében, — Possevino közvetítésével — Rudolf királlyal, Miksa utódával.³⁰⁾

[A fejedelemség másik szomszédja, a török szultán, az „ország urának” tekintette magát. „Régóta már, hogy Erdély-ország az én oltalmam alatt volt, az Erdély ép olyan országom nékem, mint egyéb országaim”, írja 1571 májusában Báthory Istvánnak. Így mint Erdély hűbérura adja „hűségéért” Báthorynak. Mégpedig — ami most számunkra igen fontos — úgy akarja megtartani az országot, amint van. Tehát új hódításokra nem gondol.³¹⁾ A hódoltatás ennek ellenére is állandóan folyt a határok mentén. Persze nem nyíltan és hivatalosan, hanem az egyes beglerbégek magánvállalkozásaképen. A hódoltatás legegyszerűbb módja az volt, hogy a török vezér a hódoltsággal szomszédos területekről is beszédte az adót. Lukinich Imre idézett munkájában levéltári kutatások alapján egész sorát említi azoknak a községeknek, melyek annak ellenére, hogy behódolva nem voltak, a töröknek adóztak. A török vezérek ilyen visszaéléseiről nem emlékeznek meg az országgyűlési emlékek, mert ilyen nagyurakkal nem volt ajánlatos összetűznie a kis Erdélynek. A kétfelé adózó falvak érezve, hogy nem bírják a kétős terhet, a portához fordultak, s tőle kértek segítséget. Kérték: vagy hagyja, hogy csak Erdélynek adózzanak, vagy hódoltassa be őket. Azután a szomszédos török vezérek, mint a sanyargatott nép „védelmezői”, behódoltatták a kérdéses területeket.³²⁾

²⁶⁾ E. O. E. II. 490. I.

²⁷⁾ Possevino: i. m. 153. I.

²⁸⁾ Szamosközi: i. m. I. k. 188—89. I.; E. O. E. II. 448. I.

²⁹⁾ Szamosközi: i. m. I. k. 189. I.; E. O. E. II. 448. I.

³⁰⁾ Possevino Transilvaniájában több fejezetet szentelt Szatmár és Nagybánya kérdésének.

³¹⁾ E. O. E. II. 460. I.

³²⁾ Lukinich: i. m. 179. I.

Azért nem szabad azt hinni, hogy a fejedelem összetett kezekkel nézte ezeket a visszaéléseket. Sokszor fordult a portához a sérelmek orvoslása és a további terjeszkedés megakadályozása végett. Így mindjárt 1571 őszének elején küldött a portához követséget, melynek többek közt az volt a feladata, hogy ezeket a visszaéléseket is szóba hozza. A portától a követség azt a választ kapta, hogy csak a Halul bég defterje alapján hajlandók erről a kérdéstről tárgyalni a fejedelemmel. Ez ugyan nem sokat jelent, mégis meg lett volna elégedve a fejedelem, ha a porta beváltja ígéretét. Mert mint 1571 szeptemberében írja Miksának, eszerint nemcsak a hódoltatásoknak szakadna vége egyszer s mindenkorra, hanem még több behódoltatott községet is vissza kell kapnia. Erre persze nem sok reménye lehetett. Sőt úgy látszik máskülönben sem volt a Porta ígéretének olyan komoly következménye, mint Gyulafehérvárott szeretnék volna. A hódoltatások tovább folytak. A fejedelem többször panaszkodik erről a portán. Így pld. 1572-ben Kendi Sándor főkövet útján teszi szóvá a határsértéseket.³³⁾ A szultán új fermánt ad a fejedelemmel, melyben megígéri, hogy ha valaki olyan területet hódoltat be, mely nincs benne a Halul bég defterjében, úgy megbünteti erős büntetéssel, hogy mind az ország megcsodálja.³⁴⁾ Mindezek ellenére az egész korszakon keresztül találkozunk, — nem is elvétele, — olyan adatokkal, melyek azt mutatják, hogy a határok mellett állandóan folyt a hódoltatás, úgy, hogy a végén egészen megszokottá vált.³⁵⁾

A török, magyar és erdélyi birtokok határán feküdt Debrecen. Különös helyzetbe jutott ennek következtében. Mind-egyiknek adózott és végeredményében egyikhez sem tartozott. Neve egyetlen egyszer fordul elő a Miksa és Báthory között lefolyt levelezés általam ismert részében. A kérdéses levélben arra kéri Báthory a királyt, hogy tiltsa meg E. Török Ferenc fiainak, hogy Debrecen tisztjeik útján állandóan sarcoltassák. Hiszen a város már a speyeri szerződés előtt János Zsigmond birodalmához, Erdélyhez tartozott és Biharmegyében lévén,

³³⁾ E. O. E. II. 413.; 420. l.

³⁴⁾ E. O. E. II. 420. l.

³⁵⁾ Lukinich: i. m. 179—80. l.

odatartozik továbbra is. Különben maga az igazi örökös is Erdélyben lakik. (Valószínűleg Enyingi Török Bálintot érti alatta.)³⁶⁾ Ebből megtudjuk azt is, hogy a szultán által 1566-ban János Zsigmondnak adományozott Debrecen,³⁷⁾ jogilag Báthory korában is Erdélyhez tartozott. Ami természetesen egyáltalában nem zárta ki, hogy a törököknek is fizessen adót.

A kettős királyválasztás óta állandóan folytak a kísérletek, hogy ha már nem lehet az egész országot egy kézben egyesíteni, új állami és területi egységeket hozzanak létre a régi helyett, lehetőleg úgy, hogy ne semmisítsék meg ez által teljesen a régit sem. Az első határozott lépést ebben az irányban a varadi békében tették a küzdő felek. Ebben ugyanis, bár két — Dunáninneni és Dunántúli — részre osztották a régi területet, a közös országgyűlésen választott nádor személye továbbra is jelképezte az egységet.³⁸⁾ — János király halála után ismét megindultak az egységesítésre való törekvések. De az 1551—56-iki események megmutatták, hogy az egységet mindaddig, míg a török bent van az országban, visszaállítani nem lehet. Ismét megindultak tehát a kísérletezések, hogy a régi megosztás helyébe az új erőviszonyoknak megfelelő területi egységeket hozzanak létre. Ezt sikerült is elérniök a speyeri szerződésben. Ekkor ugyanis oly területi egységet sikerült létrehozni, mely hosszú időn át csak jelentéktelen változásokon ment át, s a későbbi időkben is magvát képezte a fejedelemségnek. S ha történtek is változások — az újabb hódítások következtében (pl. Bereg, Ugocsa stb.) — ezen új területek csak ideiglenesen tartoztak Erdélyhez, a hódító fejedelem életében. Azután vagy visszaszállottak a királyra, vagy az új fejedelem szerezte meg őket a saját élete tartamára.

Belső tagozódás.

A speyeri szerződésben körülhatárolt erdélyi fejedelemség, mely kívülről tekintve tagadhatatlanul szerves egység, közelebbről megtekintve két, többé-kevésbé különálló országrészre bontható szét. Az egyik a történeti Erdély, a másik a hozzá-

³⁶⁾ E. O. E. 565. l.; Lukinich i. m. 133. l.

³⁷⁾ Gr. Kemény J.—n. Kováts I.: Erdélyország Történetei Tára. I. Bánfi Gergely naplója.

³⁸⁾ Brüsszeli Okmánytár: II. 3—17. l.

kapcsolt és vele rövid idő alatt összeforrott magyarországi terület, az úgynevezett Partium.

A két országrész között földrajzi helyzeténél, történeti szerepénél, s többé-kevésbé önálló jellegénél fogva Erdélyé a vezető szerep. Annyira, hogy hosszú ideig úgy élt az erdélyi fejedelemség a tudományos köztudatban, mintha a régi vajdaságnak, területileg megnagyobbodott, s önállósult formája lett volna. A vajdaság sokat hangoztatott önállóságának természetes reakciójaként — idők folyamán — Magyarország egységének eszméje jutott előtérbe. Ennek az lett a következménye, hogy egyes szakemberek Erdélytől még a tartományi önállóságot is megpróbálták elvitatni. Szerintük a területileg egységes Erdély csak a fejedelemség kialakulása után nyert politikai szerepet.

Ha elfogulatlanul vizsgáljuk a tényeket, meg kell állapítanunk, hogy Erdély már a legrégebb idők óta, mint külön országrész szerepel. Amit természetesen eleinte csak annak köszönhetett, hogy földrajzilag egységes terület, később azonban a központtól távol esve és az ellenség támadásának állandóan kitéve, lassankint több-kevesebb önállósággal felruházott tartománnyá lett. Ehhez járult az országrész három sajátosan fejlődött jogú, szokású és kulturájú nemzetének az egymásra utaltság érzetéből fakadó szövetsége, minden külső vagy belső ellenség ellen, legyen az török, vagy oláh, hatalmaskodó tiszt vagy lázadó jobbagy.³⁹⁾ Sőt, ha valamelyik nemzet régi jogainak sérelmére a tanácsosok rosszul világosítják fel a királyt, a sértett nemzetnek joga van gyűlésre hívni másik két társát és a közös gyűlés elé terjeszteni panaszát. A gyűlésnek kötelessége felvilágosítani a félrevezetett királyt és ha a szükség úgy kívánja, elrendelni a fegyveres ellenállást; persze nem magával a királlyal, hanem hatalmaskodó tisztjeivel szemben.⁴⁰⁾ A három nemzet az 1437-iki kápolnai egyezség óta, mindinkább közeledett egymáshoz. Az egységesítés nagy művét Fráter György fejezte be, amikor az 1545-iki tordai országgyűlésen — régi kiváltságai ellenére — a közös haza eszméjének és érdekének hangoztatásával a három nemzetet a közös teher-

³⁹⁾ Székely Oklevéltár: I. 134—137. l.; II. 11—17.; III. 122—23. l.

⁴⁰⁾ Sz. O. II. 11—17.; 34—35. l.

viselés elvének elfogadására bírta rá.⁴¹⁾ Így alakult ki az erdélyi vajdaság területén az erdélyi szellem, mely az erdélyi három nemzetet a fejedelemség negyedik nemzetét alkotó magyarországi urakkal szemben jellemezte.

Erdély fejedelemség korabeli földrajza.

Erdély geologiai alakulásánál fogva földrajzi egység. — A Kárpátok övei és az Erdélyi Havasok határolják kelet- és délfele; észak- és nyugatfelé pedig az Erdélyi középhegység választja el a nagyalföldi medencétől. Az ország belseje egy majdnem szabályos köralakú medence, melynek — Possevino szerint — kb. 25 magyar mértföld lehet az átmérője.⁴²⁾ Ezt várfalszerűen veszik körül az említett hegyek úgy, hogy kívülről csak nehezen közelíthető meg.

Ellenség csak a folyók szűk völgyein keresztül hatolhat be, ezeket pedig könnyű elzárni, ha odabent egyetértés uralkodik a három nemzet között. A várfal négy főkapuja, a négy nagy erdélyi folyónak: Marosnak, Oltnak, Körösnek és a Szamosnak a szorosa. A négy folyó között legnagyobb a Maros, mely a székely hegyek között ered és Erdély közepe táján folyik keresztül. Útközben Erdély számos nevezetes városa és vára (Székely-Vásárhely, Enyed, Gyulafehérvár, Szászváros, Déva és Illye) mellett elhaladva, az Erdélyi Érchegeység lábánál fut ki a Nagy-Alföldre. — A folyó volt az erdélyi közlekedés egyik útőere. Majdnem egész hosszában hajózható és így rajta szállították legszívesebben a sót és más árukat az Alföldre.⁴³⁾

Második nagy folyója Erdélynek az Olt. Azon a tájon ered, ahol a Maros, de csakhamar eltávolodik tőle. Lekerül a székely földre. A Barcaságon hosszú ideig határfolyó volt a szászok és székelyek között. Fogaras földjét északról megkecérülve, Szeben táján fordul délre, s a Cibin patakot felvéve, a Vöröstoronyi szoroson keresztül távozik Erdélyből. — A szoros őrizetére épített tornyot Báthory idejében a szebeni polgárok őrizték. Az Oltnak a Havasalföldre irányuló kereskedelemre volt nagy jelentősége. Főként tutajokon szállították rajta a sót és más árukat.⁴⁴⁾

⁴¹⁾ E. O. E. I. 217. l.

⁴²⁾ Possevino: i. m. 12. l.

⁴³⁾ Possevino: i. m. 9—10. l.

⁴⁴⁾ Possevino: i. m. 10. l.

Erdély harmadik folyója a Várad mellett elfutó Sebes-Körös. Ez a Vigyázó hegy lábánál, a Kolozsvár melletti Rév közelében ered, s átvágva a Feketető nevű, oláhoktól lakott területet, Várad mellett elhaladva siet a Tiszába. — Megjegyzendő, hogy Körös néven sok folyót ismer Possevino Erdélyben. Ezeknek a neve — szerinte — Kryseos szótól ered, ami magyarul „aranyost“ jelent.⁴⁵⁾

A negyedik nagy folyó a Szamos. Két főágból egyesül. Az egyik főág a Kolozsvár közelében két ágból egyesült Kis-Szamos, mely eleinte keletfelé tart és Kolozsvár külvárosait érintette a Báthoryak idejében; majd északfelé elfordulva, Dés mellett elhaladva egyesül a keletfelől jövő Nagy-Szamossal és irányát megváltoztatva, nyugatra fordul és Szilágyságon át távozik az országból.⁴⁶⁾

Ezek a nagy folyókon kívül egész sor kisebb-nagyobb folyó és patak neve szerepel az egykorú emlékekben. Ezeket azonban — legalább is úgy vélem — még a teljesség kedvéért sem érdemes külön-külön megneveznem.

Igen nagy a kelet- és délfelé nyíló szorosok közlekedés-földrajzi s hadászati jelentősége, bár az egykorú forrásokban kevés kivétellel csak mint a székelyek csempészútjai szerepelnek.⁴⁷⁾ Ezek: a Borgói-, Gyimesi-, Tölgyesi-, Békási-, Ojtozi-, Bodzai-, Tömösi-, Töröcsvári-, Szurdoki-, Vöröstoronyi-szorosok. A Vöröstoronyi és Töröcsvári szorosokon királyi utak vezettek keresztül, s ezeken zajlott le Erdély kelet- és délfelé irányuló külkereskedelmének legnagyobb része.⁴⁸⁾ Az elsőn Szébennek, a másodikon Brassónak volt árumegállító joga, s ebben rejlik a két nagy szász város gyors fejlődésének, a magyar és székely városokhoz viszonyítva aránytalan hatalmának, gazdagságának, s ebből folyó politikai súlyának titka.⁴⁹⁾ A Vörös-

⁴⁵⁾ Possevino: i. m. 10. l.

⁴⁶⁾ Possevino: i. m. 10. l.

⁴⁷⁾ Sz. O. V. köt. 51—52. l. és még sok más helyen.

⁴⁸⁾ A két szoros közül kedvező fekvése és a székelyekkel vívott százados küzdelem következtében a töröcsvárinak volt nagyobb a jelentősége. Ez az oka annak, hogy neve többször fordul elő az egykorú írott emlékekben.

⁴⁹⁾ A külkereskedelemben csak Kolozsvár és Beszterce vehették fel Szébennek és Brassóval a versenyt. A négy közül kétségtelenül Brassó vezetett. Bagyary S.: i. m. 90. l.

toronyi szorosban, mint már említettük, a szebeni polgároknak állott egy őrtornya,⁵⁰⁾ míg a Törcsváriban a székely ispánoknak a régi vára; utóbbi fejedelmi huszadoló hely volt Báthory korában.⁵¹⁾

Természeti kincsek. Földmívelés, állattenyésztés.

Az ország belseje termékeny medence. Legtermékenyebb vidékei a Maros és Szamos völgye, továbbá Fogaras vidéke. Gabonája bőven terem, de nem visznek ki belőle külföldre, ha csak a szomszédos oláh vajdaságok megsegítésére nem.⁵²⁾ Emellett a gyümölcsstermesztés is jelentős. A hegyes-dombos vidékeken sok szőlő terem, melyből annyi bor lesz, hogy kivitelre is jut belőle. Sokan vannak Possevino korában, akik az hiszik, hogy az Erdélyben oly gyakori köszvénynek az oka a bor sajátos vegyi összetétele. Possevino szerint azonban ez nem valószínű, hiszen Magyarországon is van köszvény, pedig ott igazán jó bor terem. Viszont a törökök, akik sokkal mértékletesebben éltek, sosem voltak köszvényesek. Így aztán Báthoryval egyetértésben a mértéktelen evésben és ivásban látja Possevino a köszvénynek az okát.⁵³⁾ Érdekes, hogy Szamosközy szerint a sok háborúskodás sem árt a gabonatermelésnek, mert közben legalább pihennek a földek.⁵⁴⁾

A szántóföldek mellett jó legelők és hatalmas erdőségek is voltak Erdélyben. Mindkettőnek nagy a gazdasági jelentősége. Az erdőkből tűzi- és épületfát szállítottak a medencékbe; a bükk- és tölgyfa erdőkben pedig disznókat legeltettek. Emellett hatalmas vadállomány volt az erdőkben. Forrásaink leggyakrabban nyulat, őzet, szarvast, vaddisznót és a közismert ragadozókat emlegetik.⁵⁵⁾ — A mezőkön és havasi legelőkön jelentős állattenyésztés folyik. Az erdélyi ló és szarvasmarha messze földön híres.⁵⁶⁾ Ha igazat adhatunk Békés levelének, a

⁵⁰⁾ Possevino: i. m. 10. l.

⁵¹⁾ Sz. O. I. 275. l.

⁵²⁾ E. O. E. II. 472. l.

⁵³⁾ Possevino: i. m. 13—14. l.

⁵⁴⁾ Bagyary: i. m. 66. l.

⁵⁵⁾ Bagyary: i. m. 65—66. l.

⁵⁶⁾ Bagyary: i. m. 64—65. l.

fejedelmi ménes Torda közelében lehetett.⁵⁷⁾ A híres erdélyi lótenyésztés napja azonban már kezdett leáldozni, mert — mint Szamosközy mondja — a lovak elkorcsosodtak és ennek következtében a keleti jóvérű lovak jutottak előtérbe.⁵⁸⁾

Gazdasági tekintetben nagy jelentősége van a halászatnak. A nagy folyók épúgy, mint a sebes folyású hegyi patakok tele vannak halakkal, főként pisztránggal. A nagy városok közelében halastavak vannak, úgy, hogy például Szeben és Brassó környékén valósággal akadályul szolgálnak az ostromlóknak.⁵⁹⁾

Bányászat.

Ásványi kincsekkel is tele van az ország. Legfontosabb köztük a só. Legnagyobb a tordai sóbánya, mely az egykorúak szerint egymaga is el tudná tartani egész Európát sóval.⁶⁰⁾ Emellett még azután egész sor sóbánya van az országban: Dés, Kolozs, Szék és Vízakna voltak a nagyobbak.⁶¹⁾ — A Székelyföldön Csíksban és Torockón, Hunyad vidékén vasbányák és kohók voltak.⁶²⁾ Az abrudbányai aranybányák mellett a folyók iszapjából is lehetett kimosni az aranyszemeket.⁶³⁾

Tehát elmondhatjuk Possevinoval, hogy méltán nevezik az országot „kincses Erdélynek“ az egykorúak. Bár szerinte még gazdagabb lenne, ha több gondot fordítanának a kincsek kitermelésére.⁶⁴⁾

A lakosság.

A kifelé földrajzilag és alkotmányjogilag egységes Erdély három sajátos egységre bomlik fel. Ezek az egységek azonban nem tekinthetők területi, sőt talán még nemzeti egységeknek sem. Sajátosan kifejlődött közjogi egységek ezek, melyek ennek következtében kulturális és gazdasági tekintetben is más-képen fejlődtek. Ennek viszont az lett a természetes követke-

⁵⁷⁾ Kemény—Kováts: i. m. I. Békés Gáspár levele Radák Lászlóhoz. 1575. máj. 3.-ról.

⁵⁸⁾ Bagyary: i. m. 64—65. l.

⁵⁹⁾ Possevino: i. m. 44. l.

⁶⁰⁾ Bagyary: i. m. 67. l.

⁶¹⁾ Bagyary: i. m. 19. l.

⁶²⁾ Sz. O. III. 339—340. l.

⁶³⁾ Possevino: i. m. 51. l.

⁶⁴⁾ Possevino: i. m. 13. l.

ménye, hogy minden nemzet az ő sajátos jogi, gazdasági és kulturális sajátosságának megfelelően más-más szerepet játszott Erdély alkotmányos életében.

Azt természetesen nem lehet elvitatni, hogy a most említettek tényezőknek nincs kizárólagos szerepük. Bizonyításul legyen szabad néhány jellemző jelenséget felemlítenem.

Tudjuk, hogy a nemességbe felvettek székelyeket, szászokat, oláhokat, rácokat stb., akik a székely vagy szász területen szász vagy székely jog szerint éltek, míg a megyék területén nemesi jogaik szerint kellett élniök és nemesi kötelességeiket teljesíteniök. Ezzel szemben a szászjogú (de nem szász alapítású) Kolozsvárott a magyarok és szászok felváltva kormányozták a várost és bár szász jog szerint éltek, magyar nyelven is hoztak városi határozatokat.⁶⁵⁾ Abban az időben, mikor a fajilag is szász városok (Szeben és Brassó) még magyar embert is ritkán fogadnak be. A szász területeken magyarok, székelyek és oláhok nagyszámban élnek, de természetesen szász jog szerint.⁶⁶⁾ A székelyek közé pedig, — mint a legkülönbözőbb korból származó oklevelekből láthatjuk — sokszor vettek fel a királyok kérelmére birtokaikkal együtt vármegyei magyarokat, akik ettől fogva székely jogokat gyakoroltak.⁶⁷⁾ Másrészt azt is tudjuk, hogy a magyar nemes urak nem egyszer vettek meg olyan székely nemzetségi birtokokat, melyekhez székely nemzetségi jogok is járultak. Ettől kezdve az illető nemes úr — annak ellenére, hogy azelőtt nem volt székely — úgy viselte a bíróságot és hadnagyságot, mint bármelyik született székely nemes. (Ilyen volt pld. Apaffi Lénárt.)⁶⁸⁾

⁶⁵⁾ Lásd a Corp. Stat. Hung. Mun. I. k. és Jakab Elek Okmánytárát Kolozsvár történetéhez.

⁶⁶⁾ Ez a megállapítás természetesen nem azt jelenti, hogy a szász föld minden lakójának meg voltak a szászjogot megillető jogai, hanem csak azt, hogy a szászok közé települt idegenek életét is a szász egyetem szabályozta. Lásd Corp. Stat. Hung. Mun. I. 530. Possevino: 64. I.

⁶⁷⁾ Sz. O. III. 2—4. I.

⁶⁸⁾ Annak ellenére, hogy a székelyföldön a többi „király földhöz” (városokhoz és a szászföldhöz) hasonlóan, nincs a királynak korlátlan adományozási joga: „jus regiuma”, a székelyeknek jogában állott azt befogadniok, akit akartak (pld. Sz. O. III. 126—27.; 129—30. I.), vagy azt, akit a székely névre és jogokra méltatlannak tartanak az „országból” száműzni. (Corp. Stat. Hung. Mun. I. 17—18. I.)

Az országrész leggazdagabb és talán a legműveltebb nemzete, a királyok és fejedelmek kiváltságokkal elhalmozott kedvence a szász nemzet. A 16-ik században élt szájhagyomány szerint — melynek pártolói közé tartozik a magyar Oláh Miklós is — a szászok a Nagy Károly térítése előtt Erdélybe menekült szászok ivadékai.⁶⁹⁾ Possevino szerint azonban ez a vélemény téves, mert szerinte sokkal valószínűbb, hogy a német császárokkal női ágon rokon magyar királyok telepesei a szászok. Nyelvjárásuk tanulmányozása alapján még azt is megállapította, hogy valószínűleg Köln vidéki németsegből származnak.⁷⁰⁾ Ezt a megállapítását részben a modern történettudomány is igazolja, mert tanítása szerint a szebeni provincia legrégebbi németajkú lakosai II. Géza királyunknak Mosel vidékéről származó frank telepesei voltak.⁷¹⁾ Így ma már nem adhatunk abban is igazat Possevinónak, hogy a németül Hermanstadtnak nevezett Nagyszebent Szent István állítólagos sógora Nürnbergi Hermann alapította.⁷²⁾ Mint előbb mondtuk, a hét szász szék lakosságát a II. Gyécsa által betelepített moselvidéki frankok alkották. Majd mikor a II. András által kiűzött németlovagrend telepeseivel a délvidéki németiség száma tetemesen megnövekedett, a királyi tisztek elnyomásáról panaszkodó szászok a királytól nagyszabású autonómiát nyertek. Annak az volt a lényege, hogy a számukra elhatárolt területen saját régi szokásjoguk szerint élhettek. Ennek a szokásjognak híres összefoglalásától, az időközben Erdélyben is bevezetett Sachsen Spiegeltől nyerték az erdélyi németek a szász nevet.⁷³⁾ Eredetileg fajilag erősen összetett, földmívelő és állattenyésztő, harcias nép lehetett, mely idők folyamán kiváltságai mögé meghúzódva, azokat állandóan növelve, harcias és földmívelő népből Erdély legbékésebb iparos és kereskedő nemzete lett. Nagyon megszerette a nyugalmat és békességet, mely újabb foglalkozásának is jobban megfelelt. Városait kétszeres fallal körülkerítve, fal-

⁶⁹⁾ Szamota I.: Régi utazások stb. 539. l.; Possevino: i. m. 44. l.

⁷⁰⁾ Possevino: i. m. 44. l.

⁷¹⁾ Erdélyi László: Praktikus Magyar Történet. 30. l.

⁷²⁾ Possevino: i. m. 44. l.

⁷³⁾ Erdélyi: i. m. 39. l.

vainak templomait a törvények ellenére erősségszerűen kiépítve, minden ellenséges támadás ellen jól felszerelve, nem szívesen avatkozik be az országos közügyekbe, hacsak saját érdekében nem. Jellemző rájuk, hogy bár részt vesznek a másik két nemzettel együtt a három erdélyi nemzet véd- és dacszövetségének megkötésében, az összehívott gyűlésekre rendszeren csak újólágos felhívásra, esetleg fenyegetésre jelennek meg,⁷⁴⁾ előzőleg gondosan kikémlelve a helyzetet.⁷⁵⁾ Továbbá, hogy bár állandóan Miksához húznak, mert német és állandóan paktálnak ennek erdélyi híveivel, — mikor kenyértörésre kerülne a sor és az 1571-iki fejedelemválasztó országgyűlésen Békés Gáspárt kellene támogatniok Báthoryval szemben, látva, hogy ennek mennyi ellensége van a székelyek és nemesek között, — meg sem mert mukkanni egyikük sem.⁷⁶⁾ Azután is megmaradtak békességben és bár támogatják a Békés-féle összeesküvést elméletben, nem vesznek részt a kivitelben, sőt loyaltásukban annyira mennek, hogy a kerelő-szentpáli csatában a fejedelem oldalán harcolnak, holott el is késhettek volna.⁷⁷⁾ Egyébként nem személyesen katonáskodnak, hanem 1000 gyalogost fogadnak zsoldba pénzen és bár a törvények kikötik, hogy ezek a zsoldosok városi polgárok legyenek, mégsem tekinthető ez a sereg nemzeti hadseregnek.⁷⁸⁾ Emellett fegyvereket, lőszereket és ehhez értő mesterembereket adnak.⁷⁹⁾ Bár seregük zsoldos sereg és így kiállítani sokkal könnyebb, mint a felkelő sereget, mégis kieszközölték maguknak azt a kiváltságot, hogy csak akkor kötelesek a zsoldosok hadrakelni, ha a magyarok és székelyek táborban vannak.⁸⁰⁾

Így aztán a szászok, bár tekintélyük igen nagy, mert gazdag, művelt és hasznos elemek; s bár vezetőik az ország taná-

⁷⁴⁾ Sz. O. III. 122. l.

⁷⁵⁾ Sz. O. III. 123—24. l.

⁷⁶⁾ Kemény—Kováts: i. m. I. 108—109. l.

⁷⁷⁾ Szamosközi: i. m. I. 153. l.

⁷⁸⁾ E. O. E. II. 301. l.

⁷⁹⁾ E. O. E. II. 75. l. Ezt sem mindig kívánták meg a rendek; pld. Báthory István korában egyetlen egyszer sem. Csak a szász papok kötelesek dézsmajövedelmük arányában lovakat és szekereket, valamint ezekhez értő embereket adni az ágyúk hordozásához.

⁸⁰⁾ Sz. O. I. 313. l.

csában igen nagy szerepet játszanak, — az ország vezetését sohasem ragadhatják a kezükbe, mert a közügyek vezetésében nem tudnak eléggé önzetlenek lenni és tetteikért felelősséget vállalni.

A szászság 16 kis autonóm területre oszlik fel: a hét város kerületére, s a szebeni provinciához tartozó 7 és a székelységből kivált 2 székre.⁸¹⁾

Szeben.

A hét város között talán a legnagyobb, de politikai szempontból mindenesetre a legfontosabb Szeben, mert a szebeni vár volt a központja II. Gyécsa erdélyi német telepeinek és idők folyamán politikai központjává vált az egész erdélyi németiségnek.⁸²⁾ Mint már említettük, a Possevino útján fennmaradt XVI. századi szájhagyomány szerint, Szent István sógora, Nürnbergi Hermann alapította. Láttuk, hogy ez nem igaz. Sokkal valószínűbb, hogy a szebeni vár mellett települt falucska alapítója volt a későbbi város névadója. Annyi azonban bizonyos, hogy a legrégibb idők óta a szászság központja. Itt volt a szász universitas székhelye és a szász nemzetgyűlések rendes gyülekező helye.⁸³⁾ A város magas hegyektől körülvett völgyben, magától a természettől is megerősített, igen szép helyen fekszik. Még inkább megerősítették az emberek. Kettős fallal és mély árokkal vették körül; a két fal között elterülő külvárosban a halastavak egész sorozata szolgált védelmül a betörő ellenséggel szemben. A falakon belül meghúzóódó városnak szép és szilárd, kőből épült házai voltak. Sok szép temploma is volt. A reformáció előtt itt volt a szász káptalan székhelye, mely kiváltságai értelmében nem az erdélyi püspöknek, hanem az esztergomi érseknek volt közvetlenül alárendelve. A szász papság élén álló prépostnak joga volt püspöki mitrát viselnie. Ezenkívül még 24 papja volt a városnak, kik ugyanannyi oltárnál szolgáltak.⁸⁴⁾ A lutheri reformáció hatása alatt a néppel együtt maga a káptalan is meghódolt az új tanoknak. Ennek lett a következménye, hogy a szászok közt oly gyorsan gyökeret vert az evangélikus

⁸¹⁾ Possevino: i. m. 44—50. l.

⁸²⁾ Erdélyi: i. m. 30. l.

⁸³⁾ Sz. O. I. 64. l.

⁸⁴⁾ Possevino: i. m. 44. l.

vallás és a lehető leggyorsabb idő alatt szervezni tudta magát.⁸⁵⁾

Országos szempontból az említettek mellett az ad Szebennek jelentőséget, hogy itt volt a fejedelmek pénzverdéje. Az ebből származó jövedelmek mellett, a szomszédos sóbányákból, különösen Vízaknáról volt a városnak szép jövedelme. A város környéke egyébként igen termékeny és miután jól művelik a földeket, ez nagyon sokat jelent.

Az egyháznak is nagy jövedelme volt. Az említett községeken kívül a városhoz tartozott a várostól délre, körülbelül egy mértföldre fekvő Helta nevű terület, mely kicsiny erősségén kívül, paizsgyártásáról híres; ezért jönnek ide az emberek a környékről tömegesen. — Valamivel Heltától délre emelkedik Szent Mihály hegye; tetején állott a róla elnevezett híres erősség, mely védelmet nyújtott a völgy népének veszedelem idején. — Több mint két mértföldnyire délre a várostól van a vöröstoronyi szoros, melynek erősítésében állandó őrseget tartottak a szebeniek. A várost és a kerületet a városi tanács kormányzata, melynek élén a polgármester állott a királybíróval; az első a nép, a második a fejedelem képviselője.⁸⁶⁾

Brassó.

Szeben után a szászság második városa Brassó volt. Ha külvárosait is hozzászámítjuk, területileg valószínűleg felülmulta amazt. Különben is méltó versenytársa. Igen gazdag iparos és kereskedő város volt, mely a kulturára is sokat áldozott. Így például egyidőben az volt az ámbiciója, hogy a városi könyvtárnak Mátyás király könyvtárán kívül ne legyen az országban méltó versenytársa.⁸⁷⁾ A reformátorokat is Brassó támogatta legodaadóbban, nemcsak vallásos, hanem más kulturális törekvéseikben is. A város falai között működött Honterus János, a szászok nagynevű reformátora, Luther egyik legkedvesebb tanítványa, kit a város nagy megértéssel támogatott mun-

⁸⁵⁾ Teutsch: Geschichte der Evangelischen Kirche in Siebenbürgen. I. 117. s köv. II., ahol a szász nemzeti egyház fejlődését részletesen ismerteti.

⁸⁶⁾ Possevino: i. m. 44—46. l.

⁸⁷⁾ Possevino: i. m. 46. l.

kájában.⁸⁸⁾ Mindeneket összevetve, megállapíthatjuk, hogy Brassó volt a szebeni politikai központ mellett az erdélyi szász-ság művelődési központja. Azt sem szabad azonban elhallgatnunk, hogy Brassó nagy kulturális jelentőségét gazdagságának, ezt pedig fejlett kereskedelmének és iparának köszönhette. Gazdasági fejlettségét viszont annak köszönhette, hogy királyaink Nagy Lajostól kezdve kiváltságokkal halmozták el. A város fejlődésének megvolt a kedvező alapfeltétele; az t. i., hogy a törösvári szoroson átvezető királyi út mellett feküdt, mely Erdélynek és az oláh fejedelemségeknek kereskedelmét bonyolította le. Az utat senkinek sem volt szabad elkerülnie, mert a királyi vámot a törösvári királyi tiszt szedte.⁸⁹⁾ Viszont Brassónak időfolyamán sikerült rajta árúmegállítási jogot szereznie és ezzel az út forgalmát a maga számára kamatoztatnia.⁹⁰⁾ A királyi vámok alól a város polgárai — kiváltságaik értelmében — mentesek voltak és így egészen természetes, hogy a város a király, illetve a fejedelem érdekeit a csempészéssel is gyakran foglalkozó székelyekkel szemben nagy odaadással védelmezte. Ha lapozgatunk a Székely Oklevéltárban, gyakran találkozunk a brassaiak panaszával, hogy a székelyek a királyi vámokat megkerülve, tiltott utakon közlekednek az oláhországi területekkel. Érdekes, hogy ezekben az oklevelekben rendszeren nem azt hangsúlyozzák, hogy féltik a város árúmegállító jogát, hanem azt, hogy sérelem éri a királyt, illetőleg a fejedelmet. Az általam ismert oklevelekben csak egyetlen egyszer történik hivatkozás a város érdekeire.⁹¹⁾

Maga a város épügy, mint Szeben, két fallal, mély árokkal és halastavakkal van körülvéve. Így ostromlása nem volt könnyű dolog. Híres egyháza a katolikus időkben a Szent Szűz tiszteletére volt szentelve, később lutheránus templommá lett. — Piac a város fekvése és a már fentebb is említett árúmegállítási jog következtében nagyon gazdag és igen sok nemzet fia fordul meg rajta. Magyar, székely, nagynémet, oláh,

⁸⁸⁾ Teutsch i. m.-nek első kötetében több fejezetet szentelt Honterus életének.

⁸⁹⁾ Sz. O. I. 261.; V. 51—52. l.

⁹⁰⁾ Sz. O. V. 92—94. l.

⁹¹⁾ Sz. O. V. 51—54. l.

görög, örmény és lengyel kereskedők fordultak meg Brassóban. A polgárság azonban majdnem teljes egészében német maradt.⁹²⁾ Nem szívesen vettek be maguk közé más nemzetiségűeket, még magyarokat sem, pedig legnagyobb részük tudott magyarul.⁹³⁾ — A város közvetlen környezetét három külváros alkotta; közülük egyiknek szász, másiknak magyar, a harmadiknak oláh volt a lakossága. A város jogköre egyébként a híres szép Barcaságra is kiterjedt. Ez a havasokkal körülzárt termékeny medence Possevino szerint olyan, mintha a nagy Erdély kicsinyített mása lenne. Termékeit természetesen Brassó piacára szállította. A termékek egyrésze a város ellátására szolgált, másrésze az egyes fontos iparágak nyersanyagát adta (pld. a viasz kiolvasztására egyedül Brassónak volt kiváltsága, s így a méhészet is hozzájárult a város iparának fejlesztéséhez), a harmadik rész pedig a piac választékát növelte.⁹⁴⁾

Beszterce.

A harmadik nagy város Beszterce. Ez is fallal volt körülvéve. Egy időben külön ispánság volt, melyet rendszeren a székelly ispánok viseltek.⁹⁵⁾ Később királyaink örökös ispánsággá alakították át és előbb a Hunyadi-családra, később Mátyás alatt Szilágyi Mihályra ruházták.⁹⁶⁾ János király pedig a moldvai vajdának adta hűbérképen.⁹⁷⁾ Sokan megütköznek ezen, pedig ha végig pillantanak gondolatban a történelmen, látniuk kell, hogy ez a magyar történelemben nem példátlan eset. Így adták pld. királyaink a havasalföldi vajdának hűbérképen Algyógyot, vagy ami még jelentősebb, a Fogarasi hercegséget.⁹⁸⁾ Tehát nem lehet ezért a tettért János királyt hibáztatnunk. Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy Beszterce környékén ebben az időben keletkeztek — a ma oly jelentős — oláh telepek. — A Besz-

⁹²⁾ Possevino: i. m. 46—48. l.

⁹³⁾ Possevino: i. m. 50. l.

⁹⁴⁾ Possevino: i. m. 46—48. l.

⁹⁵⁾ Sz. O. I. 166—67. l. és még sok más helyen.

⁹⁶⁾ Sz. O. I. 166—67.; V. 17—18. l.

⁹⁷⁾ Hóman—Szekfü: Magyar Történet. IV. 299. l.

⁹⁸⁾ Szilágyi S.: Erdély története stb. I. 107. l. Az oláh vajdák Oláh Miklós szerint különben is a magyar királyok hűbéresei János király korában is.

terce-patak mellett fekvő város igen termékeny területen fekszik. A gabonatermesztés mellett igen jelentős szőlőtermelése volt.⁹⁹⁾ Kereskedelmi és ipari jelentőségét kiváltságai biztosítják, melyek értelmében kereskedői és iparosai szabadon árulhatnak az összes szomszédos mezővárosok vásárain, a székelyvásárhelyiek kivételével.¹⁰⁰⁾

Segesvár.

A negyedik szász városról, Segesvárról alig tudunk valamit. Possevino csak azt említi, hogy termékeny domboldalon fekszik.¹⁰¹⁾ Azt, hogy nagyobb város volt, az is bizonyítja, hogy a Báthoryak korában gyakran tartottak benne országgyűlést.

Meggyes.

Az ötödik város Meggyes, németül Medwisch. Erdélynek a közepe táján fekszik, igen termékeny területen. Gazdagon el volt látva mindennel, amit a föld adhat. Maga a város a Nagyküküllő partján fekszik és falak veszik körül.¹⁰²⁾ Nagyságának bizonyítására azt hiszem elég lesz a város történeti szerepére hivatkoznom. (Az 1576-iki országgyűlésre és a kapcsolatos eseményekre, melyek sok idegent vonzottak a városba, akiknek elhelyezéséről is kellett valahogyan gondoskodni.)

Meggyestől nem messze, Csombord és Enyed alatt fekszik Balázsfalva, melynek a Báthoryak korában jelentős vára is volt. Ugyancsak Meggyes környékéhez tartozik a boráról híres Küküllővár is.¹⁰³⁾

Szászsebes.

Hatodik szász város a Gyulafehérvártól nem messze, termékeny völgyben fekvő Szászsebes, melynek Szamosközy szerint egyik jellemző vonása, hogy négyszög alakú a fala. Aránylag kevés lakója van, s ezért nem nagy a jelentősége. Possevino szerint a hagyomány a legrégebbi szász városnak tartotta. Temploma romokban hever, bár fentartására megvolna az anyagi fedezet. Tizenkét község volt alája rendelve, szóval több, mint

⁹⁹⁾ Possevino: i. m. 48. l.

¹⁰⁰⁾ Sz. O. I. 267. l.

¹⁰¹⁾ Possevino: i. m. 48. l.

¹⁰²⁾ Possevino: i. m. 48. l.

¹⁰³⁾ Possevino: i. m. 48. l.

amennyi azonkívül volt a szászsebesi székbén. A város és kerülete u. i. hozzá tartozott a székhöz.¹⁰⁴⁾

A hetedik szász város Possevino szerint Kolozsvár. Ezt azonban helyesebbnek tartom, a magyar városok között ismerettni. Mert jogilag sem tisztán szász város, kulturája tekintetében pedig inkább magyar, mint szász.

A szász székek.

Az előbb említett városok mellett, még a kilenc székről is meg kell röviden emlékezni, melyek közül hét széknél központja Szében, ezért szokták ezt szebeni tartománynak, vagy Provinciának nevezni a szakemberek.

Az első közöttük Possevino szerint: a *Szászvárosi szék*, melynek középpontja Szászváros, németül Broos. A Kenyérmezőtől egy mérföldnyire fekszik a város, közvetlenül a Maros mellett, egészséges éghajlattal, termékeny környékkel, nagy-szerű legelőkkel és vadban gazdag erdőkkel. Ezeknek a természeti adottságoknak következménye, hogy nagy népességű, gazdag, művelt város volt. Lakói szászok, magyarok és oláhok; (lehet, hogy valamikor ez volt a hetedik szász város). Ezenkívül a székbén még 11 valóságos község volt. — Második a *Szászsebesi szék*, melyhez a városon kívül még 5 valóságos község tartozott. — A harmadik *Szerdahely szék* 10; a negyedik *Segesvár szék* a várossal és 16; az ötödik az *Olcnai szék* 12; a hatodik a *Sinkai szék* 22; a hetedik a *Kőhalmi szék* 15 faluval.¹⁰⁵⁾

Ezekhez járult még a *Meggyesi-* és *Selyki-szék*, melyek az egész korszakban önállóan szerepelnek. Önálló szereplésüknek nem az az oka, hogy erősen beágyazódtak a nemesi területbe, hanem az, hogy csak a XV. sz. elején lettek önálló szász székekké. Addig ugyanis *Meggyesi ispánság* néven a székely ispánok kormányozták őket. Ami nem azt jelenti, hogy a székely ispánságnak voltak integráns részei, hanem azt, hogy a megyesi ispáni címet rendszeren a székely ispán viselte, épúgy, mint Brassó vagy Besztercét is egy időben. Mikor Zsigmond önálló szász székekké tette őket, nem rendelte a szebeni ispán

¹⁰⁴⁾ Possevino: i. m. 48—49. l.

¹⁰⁵⁾ Possevino: i. m. 49—50. l.

¹⁰⁶⁾ Possevino: i. m. 49. l. Sz. O. l. 93. l.

alá, hanem megengedte, hogy a lakosok maguk válasszanak maguknak bírót, vagy ispánt, aki ügyeiket régi szokásjoguknak megfelelően vezesse.¹⁰⁶⁾ A két szék közös központja Meggyes városa; ezenkívül 24 község tartozik hozzá.¹⁰⁷⁾

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a szászság területe távolról sem egységes. A szász telepek el vannak szórva az ország északi, keleti és déli részén. Az egységet közöttük az képezte, hogy mindnyájan szász jog szerint éltek, s a szász egyetemnek voltak alárendelve; résztvettek a Szebenben összehívuló szász nemzetgyűléseken. Fajilag sem egységes terület. Eltekintve attól, hogy maguk a szászok sem egy törzsből származnak, a szászok földjén magyarok, székelyek és oláhok is elég nagy számmal laktak. Maguk választották a tisztviselőiket, a királybírák kivételével, akik a fejedelmi hatalmat képviselték az autonóm területen, épügy, mint az ispánok a megyékben. Érdekes, hogy a szászok nevével általában nagyon ritkán találkozunk a törvényekben. Még panaszukkal is csak egyetlen egyszer foglalkozott az országgyűlés Báthory idejében, amiből azt lehet következtetni, hogy helyzetükkel meg voltak elégedve.

A székelyek.

Ha a szászok nem sokat alkalmatlankodtak az országgyűlésnek panaszaikkal, annál gyakrabban a székelyek. Tele van az egész korszak ügyeikkel. Egyszer ők panaszkodnak elnyomóik ellen, máskor mások az ő rakoncátlankodásaik, nyugtalanságuk miatt. Az országgyűléseken állandóan szerepelnek jogos panaszaikkal, melyeket a rendek orvosolni a legjobb akarattal sem tudtak, viszont állandóan meghallgatni is úntak. A székelyek pedig látva, hogy sehol sem találhatnak meghallgattatásra, folyton lázonganak, annál is inkább, mert a Békés-párti főuraik állandóan izgatják őket, a király nevében tett megvalósítható és megvalósíthatatlan ígéretekkel. Ennek viszont az lett a következménye, hogy a székelyeknek még a neve is gyűlöletes mindenki előtt, aki tudta, hogy a zavaros időben milyen fontos a belső béke. Ezért van a közelegykorú történetíróknak a XVI. és XVII. századok fordulóján élt székelységről olyan rossz véleményük. Szamosközy szerint — aki ennek a kornak a legna-

¹⁰⁷⁾ Possevino: i. m. 49—50. 1

gyobb és talán a legelfogulatlanabb történetírója — a székely Erdélynek legműveletlenebb nációja. Zord vidékükön annyira uralkodik a babona, hogy tele van varázslókkal, kik a pokollal cimborálnak. Földjük valósággal fészke a babonának úgy, hogy bátran nevezhetnék második Dodonának. — Földjük jó. Ők sokkal kevésbé. Asszonyaik tűzről pattantak. Ők maguk igen vendégszeretők és barátságosak. Született ékesszólók, szabadságszeretők, de nem kitartók; bátrak, de nem okosak, ráadásul megbízhatatlanok is. A székely és a rókokölvyök sohasem vesztik el a természetét. — Ősi írásuk nagyon érdekes, mert bizonyítja, hogy keletről származnak. Beszédjük ép olyan, mint a magyar, legfeljebb a kiejtésben van különbség; t. i. szerinte „zsidós“ a székelyek kiejtése.¹⁰⁸⁾

Possevino valamivel enyhébben ítéli meg őket. Dícséri hűségüket és bátorságukat. Bevallja, hogy sohasem látott még olyan bátran, halálfélelem nélkül harcolni, mint az orosz háborúban Báthory székelyeit. Hűségük legszebb bizonyítéka, hogy állandó lázongásaik ellenére, rájuk volt bízva a fejedelmi székhely őrizete. Emellett tehetségesek is. — De nagy erényeik mellett nagy hibáik is vannak. Ezek között első, hogy nagyon veszekedős természetűek: „négy garason hat esztendeig is elveszekednek“. Ha valamit egyszer a fejükbe vettek, annak helytelen voltáról a legjobb érvekkel sem lehet meggyőzni őket. Kiváltságaikra nagyon érzékenyek; ha egyszer valaki megsértette őket, minden pillanatban készek fellázadni ellene, akár főúr volt, akár maga a fejedelem. De amilyen kitartással harcolnak a külső ellenségek ellen, olyan gyorsan hódolnak meg, ha egy kissé erélyesebben lép fel velük szemben a fejedelem.¹⁰⁹⁾ (Azon nem csodálkozunk, hogy Possevino nem érti a székelyek „túlzott alázatosságát“ fejedelmeikkel szemben. Mi azonban, akiknek már gyermekkorunk óta lelkünkben él Imre király és András herceg története, jól tudjuk, hogy a fejedelemszertelet a magyarságnak régi, jellemző tulajdonsága, tehát nem a székelyek különleges jellemvonása.)

A székelyek helyzete és politikai szerepe a szászokénak tökéletes ellentéte. Az a föld, melyen megtelepedtek, nagyobb

¹⁰⁸⁾ Bagyari: i. m. 79—83. l.

¹⁰⁹⁾ Possevino: i. m. 52—53. l.

részeiben terméketlen. Igaz ugyan, hogy az a része, melyet meg lehet művelni, nagyon termékeny, de intenzív földművelés szülője, már kicsinységénél fogva sem lehet. Mindenkinnek megvolt a maga kis atyai birtoka, mely nemzedékről nemzedékre szállott, apákról-fiakra, vagy ha fiú nem volt, a fiúsított leányra. Ha a család fi- és leány-ágon egyaránt kihalt, a birtok a királyra szállt. De azzal a feltétellel, hogy nem adományozható másnak, mint székelynek.¹¹⁰⁾ Nem lévén *jus regium* az „országban” (a székelyek földjén), nem alakulhatott ki nagybirtokos arisztokrácia.

Legalább egy évszázad óta minden székelynek megvolt a nemesi kiváltsága,¹¹¹⁾ melynek fejében viszont minden székely katonáskodni köteles. A gazdag többedmagával, a szegényebbje fejenként, de lovon és teljes fegyverzetben; csak a legszegényebb gyalogszerrel. Kiváltságaik tehát a katonai erények fejlesztésére kötelezték őket. Valószínűleg ennek a következménye, hogy a székely városok körül nem találunk erődítéseket.

A katonai erények mellett megvolt a hajlamuk a békés foglalkozásra is, főként a kereskedelemre és iparra. De ezeknek szabad kifejtését a szászság nem sokkal előbb szerzett privilégiumaival — ahol csak szerét ejthette — megakadályozta. Ennek az elkeseredett harcnak tanulságos bizonyítéka Brassónak és Sepsí-Szent-Györgynek — a Székely Oklevéltár segítségével — majdnem lépésről-lépésre kinyomozható évszázados küzdelme, melyből végül is Brassó került ki győztesen. Másik

---

¹¹⁰⁾ Azt, hogy a székely birtok is visszaszáll a koronára, csak néhány bizonytalan értékű oklevél tanúsítja. De fel kell tételeznünk, mert a koronára való visszaháramlás joga a városokban is megvan. Annak, hogy sem itt, sem ott nem maradt sok adat reánk, mélyen ezt a tényt egész határozottsággal állíthatnánk csupán az az oka, hogy az adományozásnál annyira meg volt az idők folyamán jóvá hagyott jogszokások által a király keze kötve, hogy a király az egész ügyet rábízta a székelyekre, mert több gondja volt vele, mint amennyi haszna lett volna belőle. A mi szempontunkból különben sem az a fontos, hogy megállapítsuk, hogy megvolt-e a székelyföldön a visszaháramlás joga, vagy sem, hanem az, hogy megvilágítsuk: mi az oka annak, hogy ott nem alakult ki az idők folyamán a nagybirtokos arisztokrácia? Ezt pedig jól megvilágítják a *jus regium* elleni küzdelmek, melyek azt mutatják, hogy a királynak nem volt tetszés szerinti adományozási joga a székelyföldön.

¹¹¹⁾ Sz. O. III. 140. l.

kerékkötője a székelyek kereskedelmének Brassó árumegállítási joga volt, mely azt, mint láttuk, szépen felvirágoztatta, a székely mezővárosokat a keleti szomszédoktól azonban teljesen elzárta. E gátlások nélkül kétségtelenül a székelyek között is virágzó ipar és kereskedelem fejlődött volna ki. Világosan bizonyítja ezt a székely mezővárosok egész sora, főként Székely- (Maros-) és Torja- (Kézdi-) Vásárhely virágzó kereskedelme és ipara, melyeknek kifejlődését e városok kiváltságai védelmezték.

Ilyen körülmények között egészen természetes, hogy örökös torzszalkodások keletkeztek a két nemzet között. Miután a székelység sem a földművelés, sem az ipar, sem a kereskedelem terén nem fejthette ki a tehetségét, végül kimondottan katona nemzetté lett, melynek kiváltságain kívül alig volt valamije. Ezekre azután magától értetődően, igen kényes. Szabadságának, jogainak legkisebb megsértése is képes lázadásba kergetni a hevesvérű nemzetet. Még szerencse, hogy — mint már említettük az előbbieken — nem olyan kitarthatóak a székelyek lázadás közben, mint máskülönben és a fejedelem első erélyes fellépésére rögtön lecsendesednek. (Ezt a tulajdonságukat, mint láttuk, Possevino is felismerte.)

Az egyenlő terhek vállalása — Fráter György rábeszélésére — a székelyeknek jelentette a legnagyobb terhet az országban. Még nehezebbé tette közöttük a helyzetet, hogy a portai adó csak a legalsó réteget terhelte. A főurak és lófők összes alattvalóikkal egyetemben kivonták magukat alóla. Ez az egyenlő jogú székelyek legalsóbb osztályát igen érzékenyen érintette, mert nemcsak új terhet, de jogai megsértését is látta benne. Ezért azután minden alkalmat megragadott, hogy lerázza magáról ezt a megalázónak is vélt terhet. A lázongásokat nagyban elősegítette, hogy a császárpárti főurak uruk nevében megígérték, hogy ha uralomra jut Erdélyben a császár, orvosolni fogja sérelmeiket. Az állandó lázongásnak az lett az eredménye, hogy János Zsigmond rendre-rendre megmaradt kiváltságait is elvette tőlük.

Először is — miután azt hitte, hogy a székelyek lázongási kedvét nagyon éleszti, hogy a lázadó, ha el is ítélték, legfeljebb csak fejét vesztheti, birtokai megmaradnak családja kezében

és gyermekei osztoznak felettük —, a székely örökség ezen kiváltságát szüntette meg, a lázadó székely birtokát is elvette és a „jus regiumot“ is bevezette a székely földre. A személyükben szabad „földön lakókat“ földesuraik valóságos jobbágyaivá, a közszekelyeket pedig néhány katonai szolgálatra kötelezett család kivételével, fejedelmi, vagy ha jobban tetszik kincstári jobbággyá tette.¹¹²⁾ A székelyföldi várakat megerősítette és ahol szükségesnek látta, újakat is építtetett, hogy ezzel a székelyek lázongási kedvét elvegye, ilyenformán azonban ahelyett, hogy javította volna, még jobban elmérgesítette a helyzetet. Mert a közszekelység ahelyett, hogy beletörődött volna helyzetébe, még sanyarúbb sorba jutva, még inkább elkeseredett, s még inkább hallgatott a titkos bujtogatókra, akiknek nem a helyzet javítása, hanem János Zsigmond uralmának megdöntése volt a céljuk.

Amikor Báthory István jutott a fejedelmi székbe már a legjobb akarattal sem lehetett segíteni a helyzeten. A régi állapotokat nem lehetett visszaállítani. Viszont alkuba bocsátkozni a béke felett, igen veszedelmes vállalkozás lett volna, mert ennek a békés kísérletnek könnyen lázadás lett volna a következménye.¹¹³⁾ Így azután változatlan maradt minden. Az állandó lázongások és az ezt követő megtorlások. A királyi tisztek, a hatalmaskodó székely főurak és a gyűlölt jus regium alapján betelepült magyar urak sanyargatásai valósággal kipusztították a szerencsétlen nemzetet úgy, hogy az országgyűlésen meg sem kísérelték felvenni a versenyt a másik két nemzettel szemben.¹¹⁴⁾ Még a kiváltságos elemek is megfogyatkoztak, mert a bosszúállók nem nagyon nézték, hogy ki a bűnös és ki az ártatlan? Olyan szomorú a sorsuk, hogy az 1571-iki fejedelemtválasztó országgyűlésre kiküldött székely követek — bár azt mondják, hogy azt a nyomorúságot, amelyik közöttük uralkodik, szóba foglalni nem lehet — még sem arra kérik a rendeket, hogy higgyék el, amit előterjesztettek, hanem azt, hogy ne higgyenek ellenségeiknek sem. Vizsgálják meg ők saját maguk a helyzetet, maguk közül választott jámbor és istenfélő emberek

¹¹²⁾ E. O. E. II. 202—208.; Sz. O. II. 50—54., 161—167. l.

¹¹³⁾ E. O. E. II. 483. l. A lázadás 1571. szeptemberében ki is tört, de a székely főurak segítségével könnyen leverte a fejedelem.

¹¹⁴⁾ Sz. O. II. 323. l.

segítségével, akiknek az volna a kötelességük, hogy bejárják a székely földet, saját szemükkel győződjenek meg az igazságról, s azután tegyenek jelentést az országgyűlésnek tapasztalataikról. Ennek alapján azután nyugodtan intézkedhetne az országgyűlés a fejedelemmel egyetértésben.¹¹⁵⁾ — Az országgyűlés 1571 májusában ült össze, meghallgatta a székelyek panaszát és kérte az újonnan választott fejedelmet, hogy az időközben nagyon is megcsappant székely porták összeírására kiküldött bizottságba olyan embereket nevezzen ki, akik a székelyek panaszának jogosságát is ellenőrizhetik és akikről feltehető, hogy a tényeknek megfelelően fognak az országgyűlésnek jelentést tenni.¹¹⁶⁾ Ezt az intézkedést olvasva, könnyen eshetnének abba a tévedésbe, hogy a választott király halála után a székelyek ügyében fordulat állott be. A látszat azonban ne vezessen félre bennünket. Az, hogy az országgyűlés jó indulattal vette tudomásul a székelyek panaszát és megkísérelte minden erejét összeszedve változtatni a helyzeten, még nem jelenti azt, hogy tudott is segíteni rajta. A baj legfőbb okát, a jus régiumot, nem szüntethették meg. Azért, hogy egy kissé elodázzák a megoldást, kérik a székelyeket: bizonyítsák be, hogy a jus régium a székelyföldön csakugyan nem volt azelőtt érvényben.¹¹⁷⁾ Emellett „a földön lakók” földesúri, s a közszékelyek kincstári jobbágyosságát is meg kellett volna az országgyűlésnek szüntetnie. Erre pedig nem volt módja, bármennyire is megvolt benne a jóakarát. Sőt maga Báthory is kénytelen volt bevallani Miksának, hogy semmit sem tehet az érdekében, pedig 1571-ben benne összpontosult a székelyek reménye. A meglévő intézményeket — mint írja — eltörölni nem lehet; viszont az elégtelennel alkudozni igen veszedelmes vállalkozás lenne, mert könnyen lázadásra vezetne. Ezért aztán azt tanácsolja, hogy hagyjanak mindent úgy, ahogy van, s ha emiatt fellázadnának a székelyek, fegyverrel fogják leverni őket.¹¹⁸⁾

Egyébként a székelység sem egységes terület. Keretein belül hét fő és öt ezekkel összefüggő, úgynevezett fiúszéket küi-

¹¹⁵⁾ Sz. O. II. 323. I.

¹¹⁶⁾ E. O. E. II. 474—475. I.

¹¹⁷⁾ E. O. E. II. 502—503. és 515. I.

¹¹⁸⁾ E. O. E. II. 483. I.

lönböztettek meg. Ezeken kívül találkozunk még székely városnevekkel is, melyeknek szerepét sajnos távolról sem lehet olyan könnyen tisztázni, mint a szász városokét. Itt ugyanis már a felett is lehet vitatkozni, hogy melyik székely helységek élveztek városi jogokat a XVI. század második felében? Ebből a szempontból ugyanis állandóan változik a helyzet, a szerint, hogy a székelység befolyása történetesen emelkedőben, vagy hanyatlóban van az udvarnál? Az első megemlékezés a székely városokról — tudunkkal — Zsigmond király korából származik, kinek nevéhez fűződik nálunk az újabb korban a polgári elem megerősödése, a régibb privilégiumok megerősítése és kiterjesztése, új királyi városok alapítása és kifejlődése. Abban az oklevelében, melyet 1427-ben állított ki Torja- (ma Kézdi-) Vásárhely mezőváros részére, azt mondja, hogy az ő idejében minden székelyszékben van egy szabad királyi város. Miután pedig az ő idejében hét székely szék volt, tehát hét szabad királyi városnak (civitas vel oppidum) kellett lennie a székelységben.¹¹⁹⁾ Azt azonban sajnos ebből az oklevélből sem tudhatjuk meg, hogy melyek voltak ezek a kiváltságos helyek? Az egyik mindenesetre a szóban forgó Kézdi-Vásárhely volt; kiváltságait — melyeket előzőleg valószínűleg ugyancsak ő adott — Zsigmond a fentebb idézett oklevelében erősítette meg. A későbbi korokban sem sokkal tisztább a helyzet. A városi jogok gyakorlása körül sok ellentét keletkezett a szomszédokkal, a székely székekkel és a szász városokkal egyaránt. (Ezt Sepsiszent-György alább részletesebben ismertetendő esete bizonyítja legszebben.)

Székelyvásárhely.

A legnagyobb, legrégebbi és legfontosabb székely város *Székely- (vagy Maros) Vásárhely*, melynek szerepe kb. olyan a székelyföldön, mint Szebené a szászok között. Kiváltságai nagyon régiek lehetnek. Mint mezőváros először 1461-ben fordul elő az oklevelekben,¹²⁰⁾ s ettől kezdve állandóan oppidum vagy civitas néven¹²¹⁾ szerepel. Nagy kiváltságokkal rendelke-

¹¹⁹⁾ Sz. O. I. 123. 1.

¹²⁰⁾ Sz. O. I. 188—189. 1.

¹²¹⁾ E két elnevezés között — ami nagyon érdekes — nem tesznek különbséget az egykorú oklevelek, aminek valószínűleg az az oka, hogy a székely városok, bár falaik nem voltak, civitási jogokat gyakoroltak.

zett. A török adót kivéve, melyet mindenkinek fizetnie kellett, semmiféle adót nem fizetett. Ügyeit a saját hatáskörében választott tisztviselői útján intézi. Polgárainak perében a város tanácsa, majd felsőbb fokon a királyi vagy vajdai udvar ítélkezik; tehát úgy látszik, a „székely szék“ bíraskodása alá sem tartozik.¹²²⁾ Vásárain csak saját kereskedői és iparosai árulhatnak, mint ezt a beszerceiek számára kiadott privilégium is bizonyítja.¹²³⁾ Jelentőségét bizonyítja, hogy több alkalommal tartottak benne országgyűlést.

Báthory idejében egy másik mezőváros is volt még Maros-székben: *Maros-Szereda*, mely az 1567-iki összeírásban 26 portával szerepelt.¹²⁴⁾

Udvarhely.

A másik nagy székely város az udvarhelyszéki *Udvarhely*. (Ma Székelyudvarhely.) Először az udvarhelyi várkastéllyal kapcsolatban szerepel a neve. Mint mezőváros 1485-ben a székely nemzetgyűlés székhelye.^{124a)} — Jelentős dátum a város életében 1557—58, mert ekkor kapja Izabellától és János Zsigmondtól a teljes adomentességet;¹²⁵⁾ 1564-ben pedig a szék tisztjeivel szemben is védelmébe veszi a királyné a várost, s megtiltja nekik, hogy zsarolják, s dolgoztassák a város polgárait.¹²⁶⁾ A katonai beszállásolások alól azonban nincs kivéve, csupán azt parancsolja meg a választott király a katonaságnak, hogy ne zsarolják és háborgassák a polgárságot.¹²⁷⁾ Az 1657-es összeírás szerint a városnak 57 portája van.¹²⁸⁾

Keresztúr.

Ugyancsak Udvarhelyszékben — közelebbről a XVI. század folyamán kialakult keresztúri fiúszékben¹²⁹⁾ feküdt

Azt, hogy az oklevél szerkesztője szemében mennyire nem volt fontos, hogy melyik nevet írja az oklevélbe, legjobban bizonyítja, hogy a két szó között rendszeren a „sen“ vagy „vel“ kötőszó szerepel.

¹²²⁾ Sz. O. II. 156—158. I.

¹²³⁾ Sz. O. I. 267—68. I.

¹²⁴⁾ Sz. O. II. 218. I.

^{124a)} Sz. O. I. 64. I.

¹²⁵⁾ Sz. O. II. 138—39.; III. 316—17. I.

¹²⁶⁾ Sz. O. II. 144—46. I.; 146—147. I.

¹²⁷⁾ Sz. O. III. 322—23. I.

¹²⁸⁾ Sz. O. II. 220. I.

¹²⁹⁾ A keresztúri fiúszék neve először 1477-ben (Sz. O. II. 98.), másodszor 1505-ben (Sz. O. I. 307.) fordul elő.

Keresztúr városa. Azt, hogy mikor alakult ki, nem tudjuk. Szabó Károly szerint valószínűleg már Zsigmond korában is megvolt.¹³⁰⁾ Neve aránylag ritkán fordul elő az általunk ismert oklevelekben. Az 1567-iki összeírásban mindössze csak 15 portával szerepel.¹³¹⁾

Csikszereda.

Szabó Károly szerint a csiki-székből, *Csikszereda* volt a mezőváros Zsigmond idejében.¹³²⁾ Nem volt nagy város. Okleveleinkben csak néha szerepel és 1567-ben csak 16 portája van,¹³³⁾ de Biró Vencel szerint egyidőben képviseltette magát az országgyűléseken is.¹³⁴⁾

Kézdivásárhely.

A kézdi székből fekvő Kézdi-Vásárhely az első a székely városok között, mely mint már láttuk az előbbieken, mezőváros néven szerepel.¹³⁵⁾ Kiváltságait valószínűleg magától Zsigmondtól nyerte. A már előbb is említett, 1427-ben kelt kiváltságlevél azonban egész bizonyosan tőle ered. A város kiváltságait királyaink több ízben megerősítették, utoljára Izabella 1557-ben.¹³⁶⁾ Az 1567-es adóajstromban, mint község szerepel.¹³⁷⁾ Minden okunk megvan arra, hogy ezt tévedésnek könyveljük el. Bár ennek a tévedésnek esetleg nagyon súlyos következményei lehettek volna a városra nézve, mert rendszeresen csak a sz. kir. városok voltak — mint ép' ez alkalommal is — az adózás alól kivéve.¹³⁸⁾ Lehetséges azonban az is, hogy az 1562-iki lázadás alkalmával — mivel ebben a kézdivásárhelyi polgárok nagyszámban vettek részt — büntetésül a város jogait is elvette ideiglenesen a haragvó fejedelem. Ez azonban nem valószínű, mert abban az oklevélben, melyben a haragvó király megbocsájtja a kézdivásárhelyieknek, a város oppidum néven szerepel, már pedig ez az oklevél 1562-ben kelt.¹³⁹⁾ Nagy város

¹³⁰⁾ Sz. O. I. 123. l.

¹³¹⁾ Sz. O. II. 220. l.

¹³²⁾ Sz. O. I. 123. l.

¹³³⁾ Sz. O. II. 221. l.

¹³⁴⁾ Biró V.: Az erdélyi fejedelem jogköre. 19. l.

¹³⁵⁾ Sz. O. I. 122—124. l.

¹³⁶⁾ Sz. O. II. 136—137. l.

¹³⁷⁾ Sz. O. II. 22—24. l.

¹³⁸⁾ Sz. O. II. 224. l.

¹³⁹⁾ Sz. O. II. 167—68. l.

volt, amit legjobban bizonyít, hogy az 1567-es összeírás szerint 60 portával rendelkezik.¹⁴⁰⁾

Sepsiszentgyörgy.

A sepsi-székhelyen fekvő Sepsi-Szent-György már 1461-ben oppidum néven szerepel. Szabó Károly szerint Szent-György is a Zsigmond korabeli mezővárosok közé tartozik.¹⁴¹⁾ Ezt vallották különben maguk a sepsiszentgyörgyi székelyek is. A sepsi-széki székelyek azonban, kiknek nem tetszett, hogy a város nem vesz részt a szék terheinek viselésében, más véleményen voltak, s azt vallották, hogy Sepsiszentgyörgy csak bitorolja a városi jogokat. — A brassói polgárok szintén a szentgyörgyiek ellen vallottak és erre Báthory István, az országbíró és erdélyi vajda, a székelyek gyűlölt ispánja 1492-ben, a város és a szék között a városi kiváltságok felett megindult perben, a város ellen döntött, s azt a szék fenhatósága alá rendelte.¹⁴²⁾ Nem sokkal ezután azonban ismét oltalmába veszi a várost és megparancsolja a sepsi-székieknek, hogy a várost régi jogainak gyakorlásában hagyják meg, ne sanyargassák. A székbírák, mint eddig szokták, évenként csak egyszer menjenek be a városba, hogy az időközben felmerült perekben ítélkezzenek, s akkor se vigyenek háromnál több embert magukkal. A városi jogokat tehát elvették tőle, de a szokásjogból fakadó kiváltságai továbbra is megmaradtak. A harc így nem járt nagy veszteséggel a városra nézve.¹⁴³⁾

De az ennek folytatásaképpen Brassó és Sepsiszentgyörgy között a vásártartási jog felett megindult a harc a város életét gyökereiben veszélyeztette. Ennek a nagy harcnak igen érdekes dokumentumait találjuk a Székely Oklevéltárban. Ezek még akkor is nagy jelentőségűek, ha mást nem bizonyítanak is, mint azt, hogy milyen szívós kitartással küzdöttek a szentgyörgylek és velük együtt a többi sepsiszéki székelyek, a város vásárjogának érdekében, mindhiába. Mert azt is világosan mutatják, hogy Szentgyörgy kifejlődését a szász városok közelsége akadályozta meg. — Harc közben állandóan változott a helyzet, mindig

¹⁴⁰⁾ Sz. O. I. 122—124. l.

¹⁴¹⁾ Sz. O. I. 123. l.

¹⁴²⁾ Sz. O. III. 118—20. l.

¹⁴³⁾ Sz. O. III. 120—121. l.

annak kedvezett a szerencse, aki éppen a királyhoz fordult. Pld. II. Lajos 1520. májusában a székelyek kérésére kiadott oklevélben a város régi kiváltságait megerősíti, s még két országos vásár megtartására ad jogot neki.¹⁴⁴⁾ Ugyanazon év októberében pedig a szászok kérésére megtiltja a vásártartást Sepsi-Szent-Györgynek, mert az a szászokra nézve sérelmes. A tiltó oklevélben ugyan Csik-Sz. György szerepel, de ez egyszerű elírás kell legyen, mert a szék, melyben szerepel az oklevél szerint is Sepsi és a Báthory-féle oklevél is, melyre hivatkozik, szintén Sepsi-Szent-Györgyre vonatkozik.¹⁴⁵⁾ — 1525 március 20-ikán, s ápr. 1-én kelt okleveleiben ezzel szemben ismét védelmébe veszi a várost s megparancsolja a székely tiszteknek, hogy a várost ősei által adományozott jogai gyakorlásában ne akadályozzák meg, mert megígérték neki, hogy kötelesegeiket épúgy fogják teljesíteni, mint a székelyek többi mezővárosai.¹⁴⁶⁾ Ferdinánd pedig 1528-ban, s 1555-ben összes jogaitól megfosztva, falúvá süllyeszti vissza.¹⁴⁷⁾ Ez az utolsó intézkedés, melyet ebben az ügyben 1576 előtti időből ismerek. Ez azt mutatja, hogy a harcban Brassó győzedelmeskedett. Az 1567-iki összeírásban a 63 portával szereplő Sepsi-Szent-György a községek között fordul elő.¹⁴⁸⁾ Ami ugyan, mint az előbbieken is látjuk, nem sokat bizonyít.

Felvinc.

A kiváltságos városok sorába tartozik az aranyosszéki *Felvinc* is, mely már III. András kiváltságlevelében is úgy szerepel, mint Aranyos-szék községeinek egyike (1284).¹⁴⁹⁾ Mint mezőváros aránylag későn, 1538-ban szerepel először, János király oklevelében, melyben biztosítja a király a város összes régi kiváltságait, melyek talán Zsigmondtól eredtek. Ezek szerint a város lakói a szék terheit nem kötelesek viselni; ökörsütésre sincsenek kötelezve. Ellenben a város összes polgárai élvezik azokat a kiváltságokat, melyek az aranyos-széki szé-

¹⁴⁴⁾ Sz. O. II. 2—3. l.

¹⁴⁵⁾ Sz. O. III. 208—9.; 209—01. l.

¹⁴⁶⁾ Sz. O. III. 15—16. l.

¹⁴⁷⁾ Sz. O. III. 41.; V. 70. l.

¹⁴⁸⁾ Sz. O. II. 222. l.

¹⁴⁹⁾ Sz. O. I. 26—28. l.

kelyeket megilletik.¹⁵⁰⁾ Portáinak számát, sajnos még hozzávetőleg sem tudjuk megállapítani.

A székely székek.

A városokon kívül, melyek privilégiumaik értelmében a szék tisztjeinek hatásköre alól ki vannak véve, *hét fő- és öt físzéket* találunk a székelységben. Ezek az egykorú összeírások szerint a következők: 1. *Marosszék* és a belőle kivált *Szeredufíszék*; 2. *Csik-szék*, s a *Kászoni* és *Gyergyófíszék*; 3. *Sepsi-szék*; 4. *Kézdi* (Kyosdi, Kisdi) -szék és a *Miklósvári físzék*; 5. *Orbai-szék*; 6. *Aranyos-szék*; 7. *Udvarhely-szék* és a belőle kivált *Keresztúri fíuszék*.¹⁵¹⁾ Azt, hogy az anya és físzékek között milyen volt a kapcsolat, nem feszegetjük ez alkalommal; csak azt állapítjuk meg, hogy az oklevelek tanúsága szerint sohasem váltak el egymástól teljesen.

Azt, hogy melyik székhez, melyik községek tartoztak és ezek mekkorák voltak, az alábbiakban két különbözőkorú összeírás segítségével próbáltuk megállapítani. Az egyik az 1567-iki adólajstrom,¹⁵²⁾ a másik a Bastának a király hűségére 1602-ben esküt tett székelyekről készített névjegyzéke.¹⁵³⁾ Sajnos *Aranyos-szék* egyikben sem szerepel. Nem vett u. i. részt az 1562-es felkelésben, így megtartotta a régi, Ulászló-féle kiváltságait, s ezáltal hosszú időre kiszakadt a székely közösségből is. Portái számát nem ismerjük, községeit is legfeljebb a III. András adományleveléből tudnánk megállapítani.¹⁵⁴⁾ Ennek azonban nem sok haszna lenne, mert úgy sem tudnánk a Báthory-korabeli helyzetre következtetni belőle.

¹⁵⁰⁾ Sz. O. II. 52—54. l.

¹⁵¹⁾ Sz. O. II. 12. és 99. l.

¹⁵²⁾ Sz. O. II. 216—223. l.

¹⁵³⁾ Sz. O. V. 177—320. l.

¹⁵⁴⁾ Sz. O. II. 26—28. l.

A székelyszékek községei

(az első vármegyei felosztás kebelében.)

1. Marosszék és Szereda-fiúszék falvai:

Marostorda vármegye.

Marosmenti járás:

Nagyernye	—	—	—	—	22 porta	Maroszentgyörgy	—	—	—	15 porta
Kál	—	—	—	—	15 „	Csitszenivány	—	—	—	13 „
Nyárádtő	—	—	—	—	10 „	Jedh	—	—	—	10 „
Maroskeresztúr	—	—	—	—	9 „	Csávás	—	—	—	9 „
Koronka	—	—	—	—	8 „	Kölpény	—	—	—	8 „
Kakasd	—	—	—	—	8 „	Szabéd	—	—	—	8 „
Székes	—	—	—	—	7 „	Agárd	—	—	—	7 „
Kövend	—	—	—	—	7 „	Csiejd	—	—	—	6 „
Medgyesfalva	—	—	—	—	6 „	Galambod	—	—	—	5 „
Bergenye	—	—	—	—	5 „	Udvarfalva	—	—	—	5 „
Malomfalva	—	—	—	—	5 „	Ikland	—	—	—	4 „
Kebele	—	—	—	—	4 „	Szentkirály	—	—	—	4 „
Maroszentanna	—	—	—	—	4 „	Náznánfalva	—	—	—	4 „
Kisfalud	—	—	—	—	4 „	Bodon	—	—	—	3 „
Hockó	—	—	—	—	3 „	Udvarfalva	—	—	—	3 „
Egerszeg	—	—	—	—	3 „	Boos	—	—	—	2 „
Székelyfalva	—	—	—	—	2 „	Bardos	—	—	—	2 „
Ménés	—	—	—	—	2 „	Mezőfele	—	—	—	2 „
Kebeleszentivány	—	—	—	—	1 „	Uraly	—	—	—	1 „
Tófalva	—	—	—	—	1 „	Remeteszeg	—	—	—	? „

Bekecsalji járás:

Selye	—	—	—	—	33 porta	Mogyorós	—	—	—	32 porta
Maja	—	—	—	—	16 „	Moson	—	—	—	13 „
Markod	—	—	—	—	13 „	Szentimre	—	—	—	13 „
Toboszló	—	—	—	—	10 „	Csikfalva	—	—	—	9 „
Kendő	—	—	—	—	9 „	Szentsimon	—	—	—	8 „
Rignác	—	—	—	—	8 „	Vecse	—	—	—	7 „
Bec	—	—	—	—	6 „	Seprőd	—	—	—	6 „
Jobbágyfalva	—	—	—	—	5 „	Buzaháza	—	—	—	5 „
Szeredaszentanna	—	—	—	—	5 „	Benefalva	—	—	—	4 „
Keresztúr	—	—	—	—	3 „	Csikszentmárton	—	—	—	2 „
Andrásfalva	—	—	—	—	2 „	Demeterfalva	—	—	—	2 „
Tompa	—	—	—	—	2 „	Szentlőrinc	—	—	—	2 „

Venede	—	—	—	—	2 porta	Sárd	—	—	—	—	1 porta
Süketfalva	—	—	—	—	? „	Remete	—	—	—	—	? „
Deményháza	—	—	—	—	? „	Köszvényes	—	—	—	—	? „
Mikaháza	—	—	—	—	? „						

Küküllőmenti járás:

Geges	—	—	—	—	25 porta	Sóváradya	—	—	—	—	22 porta
Makfalva	—	—	—	—	22 „	Csókfalva	—	—	—	—	22 „
Kibéd	—	—	—	—	20 „	Kelementelke	—	—	—	—	18 „
Abod	—	—	—	—	16 „	Szentistván	—	—	—	—	14 „
Erdőszentgyörgy	—	—	—	—	12 „	Havad	—	—	—	—	10 „
Havadtó	—	—	—	—	8 „	Gyalakuta	—	—	—	—	8 „
Atosfalva	—	—	—	—	6 „	Szováta	—	—	—	—	? „

Marosjárai járás:

Vadad	—	—	—	—	12 porta	Iszló	—	—	—	—	12 porta
Jobbágytelke	—	—	—	—	? „	Hodos	—	—	—	—	? „
Eged	—	—	—	—	? „						

Nyárádmenti járás:

Szentgerecz	—	—	—	—	19 porta	Somosd	—	—	—	—	16 porta
Baczkamadaras	—	—	—	—	13 „	Bede	—	—	—	—	11 „
Szentmiklós	—	—	—	—	11 „	Göcs	—	—	—	—	10 „
Harasztkerék	—	—	—	—	9 „	Gálfalva	—	—	—	—	9 „
Vaja	—	—	—	—	9 „	Illenczfalva	—	—	—	—	8 „
Lőrinczfalva	—	—	—	—	7 „	Szövérd	—	—	—	—	6 „
Szentbenedek	—	—	—	—	6 „	Kisgörgény	—	—	—	—	6 „
Polyfalva	—	—	—	—	5 „	Szentlászló	—	—	—	—	4 „
Nagyadorján	—	—	—	—	3 „	Karácsonyfalva	—	—	—	—	3 „
Csibafalva	—	—	—	—	2 „	Kisadorján	—	—	—	—	1 „
Bálintfalva	—	—	—	—	1 „	Cserefalva	—	—	—	—	? „

A modern térképen nem találhatók: Sasvári, Bozzaszege, Benedekfalva, Szentrontás.

2. Udvarhelyszék falvai.

Udvarhely vármegye.

Homoródi járás:

Almás	—	—	—	—	46 porta	Derzs	—	—	—	—	45 porta
Lövéte	—	—	—	—	35 „	Muzsna	—	—	—	—	35 „
Karácsonfalva	—	—	—	—	30 „	Szt. Márton	—	—	—	—	27 „
Jánosfalva	—	—	—	—	25 „	Dálya	—	—	—	—	24 „
Jósfalva	—	—	—	—	24 „	Kányád	—	—	—	—	24 „
Telekfalva	—	—	—	—	23 „	Gyepes	—	—	—	—	21 „

Bágy — — — — —	20 porta	Oklánd — — — — —	20 porta
Olasztelek — — — — —	19 „	Nagybaczon — — — — —	14 „
Szt. Pál — — — — —	14 „	Kénos — — — — —	14 „
Hermány — — — — —	14 „	Füle — — — — —	13 „
Ujfalv — — — — —	13 „	Vargyas — — — — —	13 „
Remete — — — — —	11 „	Recsenyéd — — — — —	11 „
Ege — — — — —	10 „	Szt. László — — — — —	9 „
Ábrahámfalva — — — — —	9 „	Szálldobos — — — — —	9 „
Szt. Péter — — — — —	9 „	Kenézfalva — — — — —	9 „
Városhfalva — — — — —	8 „	Sándorfalva — — — — —	8 „
Miklósfalva — — — — —	6 „	Abástfalva — — — — —	6 „
Lokod — — — — —	6 „	Bardócz — — — — —	5 „
Kishaczon — — — — —	4 „		

Udvarhelyi járás:

Oroszhegy — — — — —	56 porta	Zetelaka — — — — —	40 porta
Bögöz — — — — —	39 „	Farkaslaka — — — — —	36 „
Oláhfalv I. — — — — —	32 „	Oláhfalv II. — — — — —	28 „
Szt. Iélek — — — — —	25 „	Malomfalva — — — — —	24 „
Vágás — — — — —	21 „	Máréfalva — — — — —	19 „
Agyagfalva — — — — —	19 „	Patakfalva — — — — —	17 „
Dobó — — — — —	16 „	Bikafalva — — — — —	16 „
Hodgya — — — — —	15 „	Kecsét — — — — —	15 „
Farczád — — — — —	14 „	Szt. Király — — — — —	14 „
Bethlenfalva — — — — —	12 „	Atya — — — — —	12 „
Keményfalva — — — — —	10 „	Sófalva — — — — —	10 „
Sükő — — — — —	9 „	Lengyelfalva — — — — —	8 „
Árvátfalva — — — — —	8 „	Szombatfalva — — — — —	8 „
Bogárfalva — — — — —	8 „	Fenyéd — — — — —	8 „
Szt. Tamás — — — — —	8 „	Magyaros — — — — —	7 „
Kajdicsfalva — — — — —	7 „	Pálfalva — — — — —	6 „
Matisfalva — — — — —	6 „	Dobó — — — — —	6 „
Boldogasszonyfalva — — — — —	5 „	Désfalva — — — — —	4 „
Parajd — — — — —	4 „	Oczfalva — — — — —	3 „
Kisfalud — — — — —	2 „	Tibod — — — — —	? „

Keresztúri járás:

Siklód — — — — —	46 porta	Étéd — — — — —	40 porta
Fiátfalva — — — — —	22 „	Bethfalva — — — — —	17 „
Csenédfalv — — — — —	17 „	Szt. Mihály — — — — —	10 „
Benczéd — — — — —	8 „	Váralja — — — — —	2 „
Szt. Imre — — — — —	4 „	Demeterfalva — — — — —	? „
Csihefalva — — — — —	? „		

A modern térképen nem található: Illke, Szent Emrech, Czibrefalva, Zolokma, Gyárosfalva.

3. Kereszturi-fiúszék falvai :

Udvarhely vármegye.

Keresztúri járás:

Szenterzsébet	—	—	—	35	porta	Kissolymos	—	—	—	—	32	porta
Nagygalambfalva	—	—	—	31	„	Kereszturfalva	—	—	—	—	30	„
Körispatak	—	—	—	27	„	Nagysolymos	—	—	—	—	27	„
Újszékely	—	—	—	27	„	Rugonfalva	—	—	—	—	26	„
Siménfalva	—	—	—	25	„	Fiátfalva	—	—	—	—	22	„
Tordátfalva	—	—	—	21	„	Kisgalambfalva	—	—	—	—	20	„
Bezöd	—	—	—	19	„	Zsákod	—	—	—	—	17	„
Veerke	—	—	—	16	„	Rava	—	—	—	—	15	„
Újfalu	—	—	—	15	„	Čsekefalva	—	—	—	—	15	„
Bordos	—	—	—	12	„	Szentdemeter	—	—	—	—	11	„
Szentábrahám	—	—	—	11	„	Alsóboldogasszonyfalva	—	—	—	—	10	„
Hidegkút	—	—	—	10	„	Kobátfalva	—	—	—	—	8	„
Kadácsó	—	—	—	8	„	Medesér	—	—	—	—	8	„
Csiel (Csel)	—	—	—	8	„	Timafalva	—	—	—	—	8	„
Tarcsafalva	—	—	—	6	„	Székszállás	—	—	—	—	6	„
Kiskede	—	—	—	5	„	Nagykede	—	—	—	—	5	„
Szentmiklós	—	—	—	4	„	Gagy	—	—	—	—	2	„
Andrásfalva	—	—	—	1	„							

4. Kézdiszék falvai :

Háromszék vármegye.

Kézdi felső járás:

Lehmény	—	—	—	—	51	porta	Osdola	—	—	—	—	40	porta
Polyán	—	—	—	—	34	„	Észtelnek	—	—	—	—	25	„
Bélafalva	—	—	—	—	20	„	Venecse	—	—	—	—	17	„
Bercz	—	—	—	—	16	„	Oroszfalva	—	—	—	—	15	„
Sárfalva	—	—	—	—	14	„	Szt. Katolna	—	—	—	—	13	„
Kiskászon	—	—	—	—	12	„	Almás	—	—	—	—	11	„
Martonos	—	—	—	—	10	„	Szászfalu	—	—	—	—	10	„
Kurtapatak	—	—	—	—	7	„	Csomortán	—	—	—	—	6	„
Szt. lélek	—	—	—	—	5	„	Nyújtód	—	—	—	—	2	„

Kézdi alsó járás:

Alsócsernáton	—	—	—	—	44	porta	Dálnok	—	—	—	—	42	porta
Alsőtörja	—	—	—	—	44	„	Maksa	—	—	—	—	38	„
Felsőcsernáton	—	—	—	—	36	„	Léczfalva	—	—	—	—	24	„
Felsőtörja	—	—	—	—	22	„	Márkosfalva	—	—	—	—	21	„
Ikafalva	—	—	—	—	17	„	Albis	—	—	—	—	13	„
Hatolka	—	—	—	—	12	„	Mártonfalva	—	—	—	—	12	„

Futásfalva	— — — —	12 porta	Bitá	— — — —	5 porta
Matisfalva	— — — —	?	„		

A modern térképen nem található: Venecse.

5. Orbaiszék falvai:

Háromszék vármegye.

Orbai járás:

Gelencze	— — — —	61 porta	Kovászna	— — — —	61 porta
Zágon	— — — —	51 „	Zabola	— — — —	45 „
Barátos	— — — —	24 „	Páva	— — — —	22 „
Imecsfalva	— — — —	21 „	Páké	— — — —	20 „
Papolcz	— — — —	19 „	Hilib	— — — —	14 „
Körös	— — — —	14 „	Haraly	— — — —	13 „
Tamásfalva	— — — —	10 „	Szörcese	— — — —	6 „
Petőfalva	— — — —	4 „	Telek	— — — —	4 „
Czófalva	— — — —	3 „	Domokosfalva	— — — —	1 „

A modern térképen nem található: Domokosfalva.

6. Sepsiszek falvai:

Háromszék vármegye.

Miklósvári járás:

Bölön	— — — —	130 porta	Barót	— — — —	73 porta
Nagyajta	— — — —	61 „	Felsőajta	— — — —	63 „
Köpöcz	— — — —	46 „	Szárazajta	— — — —	43 „
Bacson	— — — —	30 „	Bodok	— — — —	22 „
Miklósvára	— — — —	19 „			

Sepsi felső járás:

Bikfalva	— — — —	54 porta	Nagyborosnyó	— — — —	36 porta
Laborfalva	— — — —	22 „	Szt. Iván	— — — —	22 „
Egerpatak	— — — —	21 „	Réty	— — — —	17 „
Kisborosnyó	— — — —	16 „	Szacsva	— — — —	13 „
Komolló	— — — —	12 „	Oltzeme	— — — —	9 „
Magyaros	— — — —	9 „	Lisznyó	— — — —	3 „
Bedőháza	— — — —	?	Kőcépajta	— — — —	?

Sepsi alsó járás:

Uzon	— — — —	68 porta	Sepsiszentgyörgy	— — — —	63 porta
Szemerja	— — — —	23 „	Illyefalva	— — — —	62 „
Aldoboly	— — — —	40 „	Szotyör	— — — —	33 „
Szt. Király	— — — —	30 „	Árkos	— — — —	30 „
Besenyő	— — — —	28 „	Bodok	— — — —	26 „

Kilyén — — — — —	22 porta	Körösptak — — — — —	20 porta
Feldoboly — — — — —	20 „	Zalán — — — — —	17 „
Gidőfalva — — — — —	15 „	Málnás — — — — —	15 „
Eresztevény — — — — —	12 „	Kálnok — — — — —	11 „
Martonos — — — — —	11 „	Fotos — — — — —	10 „
Zoltán — — — — —	9 „	Éjjafalva — — — — —	6 „
Kölös — — — — —	3 „	Angyalos — — — — —	3 „

7. Csikszék falvai:

Csik vármegye.

Csikszeredai járás:

Mádéfalva — — — — —	44 porta	Mindszent — — — — —	30 porta
Szentimre — — — — —	30 „	Csomortán — — — — —	28 „
Csabad — — — — —	28 „	Szentsimon — — — — —	27 „
Bedecsi — — — — —	26 „	Csátószeg — — — — —	25 „
Delne — — — — —	25 „	Szentkirály — — — — —	23 „
Mártonfalva — — — — —	20 „	Zsögöd — — — — —	20 „
Csicsó — — — — —	17 „	Szentlélek — — — — —	15 „
Taploneza — — — — —	14 „	Várdótfalva — — — — —	13 „
Csiksomlyó — — — — —	13 „	Pálfalva — — — — —	12 „

Szentmártoni járás:

Ménaság — — — — —	67 porta	Szentmárton — — — — —	47 porta
Tusnád — — — — —	41 „	Csókafalva — — — — —	32 „
Bánkfalva — — — — —	20 „	Kozmás — — — — —	17 „
Szentgyörgy — — — — —	15 „	Lázárfalva — — — — —	14 „
Verebes — — — — —	? „		

Csikszépvízi járás:

Szentmihály — — — — —	64 porta	Szépvíz — — — — —	53 porta
Rákos — — — — —	48 „	Vecsercsifalva — — — — —	47 „
Dánfalva — — — — —	43 „	Jenőfalva — — — — —	36 „
Szenttamás — — — — —	34 „	Szentdomokos — — — — —	34 „
Madaras — — — — —	30 „	Jenőfalva — — — — —	30 „
Borsova — — — — —	28 „	Karczfalva — — — — —	21 „
Gerecsifalva — — — — —	20 „	Szentmiklós — — — — —	12 „

8. Gyergyó-fiúszék falvai:

Csik vármegye.

Gyergyószentmiklósi járás:

Szentmiklós — — — — —	78 porta	Szárhegy — — — — —	48 porta
Alialu — — — — —	44 „	Felsőptak — — — — —	40 „
Újfalu — — — — —	32 „	Ditró — — — — —	28 „
Csomafalva — — — — —	35 „	Remete — — — — —	6 „

9. Kászon-fiúszék falvai:

Csik vármegye.

Csikszentmártoni járás:

Felsőfalu	—	—	—	—	42 porta	Jakabfalva	—	—	—	—	33 porta
Újfalu	—	—	—	—	26 „	Impérfalva	—	—	—	—	23 „

A modern térképen nem találhatók: Kotormány, Poklád, Monyosd, Siketfalva.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a székelység a tárgyalat korban rajta kívül álló okok következtében szegény, elhagyott volt; méltatlan sorsban élve állandóan lázongott, ezzel viszont az ország békéjét zavarta meg. Az egész korszakban mint falurossza szerepel, s így természetesen sohasem juthat az ország kormányra a kezébe.

A nemesség.

Erdély harmadik nemzete a nemesség; épúgy mint az első kettő, inkább jogi, mint területi, vagy nemzeti egység. Bár elvitathatatlan, hogy idők folyamán állandóan megtartotta magyar jellegét. Pedig magába foglalt minden embert, kit fejedelmek a történet folyamán Erdély területén nemesi jogokkal ruháztak fel, lett légyen magyar, székely, szász, vagy épen oláh eredetű. A magyar vagy oláh jobbágy, ha nemességet nyert, minden nagyobb nehézség nélkül beleolvadt a nemesség tömegébe, melynek zömét minden időben a vérszerinti magyarság képezte. Így lett magyarrá a megnemesített idegen eredetű családok legnagyobb része.

Sokkal nehezebben ment a beolvadás azoknál a családoknál, melyeknek már megelőzően másféle kiváltságaik is voltak. Pld. a megnemesített székely, szász, vagy bármilyen származású városi polgár az ő régi jogairól az újak kedvéért sem mondott le, hanem megpróbálta összeegyeztetni őket, mindig azt használva, amelyik épen szükséges volt. Így alakult ki a szász, ill. székely nemesek csoportja, akik a szász, illetőleg székely területen ottani, a megyei területen pedig a nemesi jogok szerint birták földjeiket és viselték birtokaik arányában a reájuk eső terheket.¹⁰⁵⁾ Személyükre nézve pedig mindig annak a te-

¹⁰⁵⁾ E. O. E. II. 314—315. l.

rületnek törvényeit, szokásait ismerték el, ahol állandóan laktak.¹⁵⁶⁾

A szászság és székelység éles ellentétét csodálatosan egyenlítette ki a nemesség, mely egyesítette magában két társának előnyeit, azok hibái nélkül. A megyei terület termékeny. Ennek következtében igen erős mezőgazdasági kultúra alakult ki itten. A birtokos nemesség pedig, ha nem is volt túlgazdag, de mindig tehetős volt Erdélyben. Mellette a városi polgárság is szépen fejlődött a megyei területen, mert a szászságtól aránylag távolabb esett, mint a székely székeké. Kolozsvár, Torda, Gyulafehérvár ipar és kereskedelem tekintetében egészen jól megállják helyüket a szász városokkal szemben. — Műveltség tekintetében sem marad a nemesség a szászság mögött. Legszembben bizonyítja ezt Dávid Ferenc és Heltai Gáspár példája, akik bár szász földön születtek, szász iskolákban nevelkedtek és német egyetemeken jártak, hazatérve nem tartották magukhoz méltatlannak, hogy a vegyes lakosságú Kolozsvár városában a magyar műveltség előharcosai legyenek és elvitathatatlanul beleírják nevüket a magyar művelődéstörténelembe. Tehát a nemesség elég gazdag és művelt nemzete volt Erdélynek.

Jó tulajdonságaihoz járult még egy — amely országhormányzó nemzetenél nem utolsó — t. i., hogy katona nemzet volt. Kiváltságai értelmében szükség esetén a nemesség is fejenként volt köteles harcba menni. Igaz, hogy a nemesi hadsereg valamivel kisebb volt, mint a székely, és talán — mint később látni fogjuk nem mindig — nem volt olyan jól felszerelve, mint a szász, de az elsővel szemben az volt az előnye, hogy sokkal egységesebb és így értékesebb, az utóbbival szemben pedig az, hogy nemzeti hadsereg volt.

Azt hiszem az előbbieken sikerült megvilágítanom, mi az oka annak, hogy a nemesség lett Erdély vezető nemzete annak ellenére, hogy őt is csak ép annyi jog illette meg az országgyűlésen, mint a másik két nemzetet. — Gazdag, művelt, katona nemzet volt, melynél a traditio (hiszen amióta a vajda, mint egy személyben székely ispán is, Erdély első tisztviselője lett, a nemesség volt Erdély vezető nemzete) és képességei mellett megvolt a készség és megfelelő önzetlenség is arra, hogy az ország vezetésével járó terheket viselje. Nagyban hozzájá-

¹⁵⁶⁾ E. O. E. II. 314—15. l.

rult tekintélyének fenntartásához az a körülmény is, hogy a legtöbb esetben a nagyjában azonos nyelvű és kulturájú, de kissé más jogú és tradíciójú magyarországi nemességet is sikerült a maga pártjára megnyernie.

Érdekes, hogy annak ellenére, hogy a nemesség volt Erdély vezető nemzete, mégis a megyei területről kapunk legkevesebb adatot az egykorúaktól. Ennek oka valószínűleg abban rejlik, hogy a három erdélyi terület közül a megyék területének kormányzata hasonlít legjobban a magyarországi területéhez, legalább is általánosságban és a külsőségekben. Így az egykorúakat époly kevésbé érdekelte, mint az újabb írókat, akik legszívesebben a sajátos erdélyi kérdések után érdeklődtek. Így azután erről a területről tudunk ma is legkevesebbet.

Vármegyék.

Az erdélyi nemesség területe a következő hét vármegyéből áll: Fehér-, Torda-, Kolozs-, Doboka-, Belső-Szolnok-, Küllő- és Hunyad-megyék. Minden megye élte a maga törvényes autonóm életét épúgy, mint a magyarországi megyék. (Verbőczy szerint ugyan van a két terület jogai között különbség, de hogy melyek voltak ezek, nem tudjuk, mert még ő sem tartja érdemesnek részletezni: hiszen mindenki ismeri.)¹⁵⁷⁾

Városok.

A megyék területén is vannak nagyobb városok, melyek nincsenek a megye alá rendelve.

Gyulafehérvár.

Első közöttük *Gyulafehérvár*, a fejedelmi székhely. Valamikor római város állott a helyén, mely jóval túlterjedt a Báthoryak korabeli város területén.¹⁵⁸⁾ Az erdélyi püspökség megalapítása óta ennek állandó székhelye volt. Miután Buda elfoglalása után a menekülő kis királyt befogadták Erdélybe, a nemzeti király, majd a fejedelmek székhelye lett. A megszorított rendek a kis király számára a nemrég elhalt püspök palotáját és birtokait foglalták le. Ettől kezdve 1551-ig nem is töltötték be a püspöki széket. Ferdinánd rövid erdélyi uralma alatt a palota a többi birtokokkal együtt, az újonnan kinevezett püs-

¹⁵⁷⁾ Werbőczy: Tripartituma (1897) 385. l.

¹⁵⁸⁾ Szamota: i. m. 175. l.

pökre szállt vissza. Ő azonban János Zsigmond visszatérése után — a rendek figyelmeztetése ellenére — sem állott át a kis király hűségére.¹⁵⁹⁾ Így azután politikai és nem vallási okok következtében Erdélyből távoznia kellett. Birtokait a rendek hosszas rábeszélésére, Izabella királyné foglalta le a kis király szükségleteinek fedezésére.¹⁶⁰⁾ A palotát János Zsigmond renaissance stílusban építette át, falait történeti képekkel díszítette, s fényes udvarral vette magát körül benne.¹⁶¹⁾ A város őrzésére székelyeket rendelt, kiknek hűségében, állandó lázongásaik ellenére is, megbíztak a fejedelmek, mert komoly veszély idején sohasem hagyták urukat cserben.¹⁶²⁾ Maga a város igen termékeny területen, az ország közepe táján fekszik. Az ellenség ellen, ami magyar városnál ritka, falak védik. A környékén híres bor terem, melyre — Possevino szerint — szükség is volt, mert vízszegény a környéke.¹⁶³⁾

Torda.

A másik nagy magyar város *Torda*, a nemesség régi központja, hol az a legrégebbi idők óta tartotta nemzetgyűléseit.¹⁶⁴⁾ Mivel ez is az ország közepe táján fekszik, gyakran tartottak benne országgyűléseket is, hogy a nagy távolság miatt egyik nemzetnek se lehessen az országgyűlés helye ellen panasza. A város mellett fekszik a híres sóbánya, mely az egykorúak véleménye szerint egymagában képes volna egész Európát ellátni sóval. Innen szállították a sót Magyarországra és a Balkánra, Buda és Belgrád irányában. A városban székelt a sókamarák egyik prefektusa. A város környéke azonban nemcsak bányászati kincsekben, hanem vadban is gazdag és igen termékeny.¹⁶⁵⁾

¹⁵⁹⁾ E. O. E. I. 572. l.

¹⁶⁰⁾ A dolog — mint Szilágyi is említi az E. O. E. II. 4. l.-ján — nem ment nagyon könnyen, mert Izabella vallásos érzését nagyon bántotta, hogy az egyházi javakat a saját hasznára foglalja le; de végül mégis engednie kellett a kényszerítő körülményeknek.

¹⁶¹⁾ Possevino: i. m. 5. l.; Szamosközi: i. m. III. 25—27. l.

¹⁶²⁾ Possevino: i. m. 53. l.

¹⁶³⁾ Possevino: i. m. 14. l.

¹⁶⁴⁾ Sz. O. I. 64. l.

¹⁶⁵⁾ Possevino: i. m. 51. l.

A megyei területen fekvő városok között Kolozsvár helyzete a legérdekesebb. Nagyon nehéz megállapítani, hogy melyikhez tartozik voltaképen a három erdélyi nemzet közül? Ha az előbbieken lefektetett alapelvhez ragaszkodva azt próbáljuk megállapítani, hogy melyik nemzethez tartozik jogilag, — nagyon hamar holtpontra jutunk a kísérletünkkel, mert eredményt ez irányban nem érhetünk el. Felületes szemlélő ugyan az első pillanatban megállapítja, hogy szász jogú várossal van dolga. Ha azonban közelebről, a történeti fejlődés figyelembe vételével próbáljuk megvizsgálni a kérdést, hamar rájövünk arra, hogy Kolozsvár és a szász városok joga között aránylag nagy az eltérés. Először is meglepődve állapítjuk meg, hogy az V. István által állítólag adományozott szebeni jognak az oklevelekben semmi nyoma sincsen.¹⁶⁶⁾ A szászok, mint kolozsvári polgárok, csak 1316-tól szerepelnek az oklevelekben.¹⁶⁷⁾ A szász jogról azonban I. Károly sokat emlegetett kiváltságlevele sem tesz említést. Csak Zsigmond engedi meg, hogy a kolozsvári bíróságok által hozott ítéletek ellen az eddigi tárnoki szék helyett, a beszercei tanácshoz, s innen a szász egyetemhez fellebbezhessenek az ítélettel elégedetlenek. Valószínűleg ettől kezdve lesz a városnak szász jellege.¹⁶⁸⁾

De akkor sem szászosodik el teljesen, mert I. Lajos királyunk kegyelmesen megengedte, hogy minden szabad jobbágyp, aki kötelezettségeinek eleget tett, a városba költözhetett.¹⁶⁹⁾ Így állandóan meg lehetett az utánpótlása a magyar elemnek. Annak, hogy a két elem körülbelül egyenlő számban volt a városban képviselve, világos bizonyítéka Mátyás király híres oklevele, melyben kimondja, hogy a főbb tisztségeket a két nemzet fiai között évenként kell változtatni.¹⁷⁰⁾ Tehát egyik évben magyar, a másikban szász volt a bíró Kolozsvárt olyan időkben, mikor a szász városba egy-egy magyart sem szívesen

¹⁶⁶⁾ Jakab: Oklevéltár Kolozsvár történetének I-ső kötetéhez. 31—32. l.

¹⁶⁷⁾ Jakab: u. o. 31. l.

¹⁶⁸⁾ Jakab: u. o. 107—108. l.

¹⁶⁹⁾ Jakab: u. o. 66. l.

¹⁷⁰⁾ Jakab: u. o. 192—93.; 223—24. l.

engedtek be.¹⁷¹⁾ Nyugodtan kimondhatjuk tehát, hogy Kolozsvár lakosságára nézve époly kevésbé szász, mint magyar.

Igy tehát, ha helyét meg akarjuk állapítani, a kérdés eldöntésénél más szempontot kell alkalmaznunk.

Ha azt nézzük, hogy megyei területen fekszik, magyar városnak kell tekintenünk. — Ha pedig politikai szerepét vizsgáljuk vizsgálat tárgyává, megállapíthatjuk, hogy Kolozsvárt a politikai érzelmek szempontjából is nagy szakadék választja el a szász városoktól. Ilyen szakadék az, hogy a Szapolyai-pártnak Erdélyben Kolozsvár volt az egyik legbiztosabb pillére, míg a szász városok néha nyíltan, máskor titokban, de majdnem mindig Ferdinánd pártján voltak.¹⁷²⁾ Másrészt vallási tekintetben is meg lehetős nagyok köztük az ellentétek. A magyar hitnek nevezett református vallást (1564-ben), kolozsvári hit néven emlegetik a rendek, a szebeninek nevezett lutheránus vallással szemben.¹⁷³⁾ Végül az a tény, hogy a szász születésű s német egyetemeket járt Dávid Ferenc és Heltai Gáspár a vegyes lakosságú Kolozsvárott magyarosodtak el úgyannyira, hogy Dávid Ferenc 1554-ben már a magyar lutheránusok püspökeként szerepel¹⁷⁴⁾ és hogy — tovább menve — a XVI. század közepe óta magyar nyelven is hoztak városi törvényeket, világosan mutatja, hogy milyen erős lehetett Báthory korában Kolozsvárott a magyar elem.¹⁷⁵⁾ (Dávid és Heltai elmagyarosodása, a vegyes lakosságú Kolozsvár városában mindenesetre azt is mutatja, hogy nem sokkal állott a magyarság kultúra dolgában a szászok mögött.)

Azt hiszem mindezek világosan bizonyítják, hogy Kolozsvár nincs rossz helyen a magyar városok között.

A XVI. század második felének véleményét azonban Possevino fejezi ki, mikor Kolozsvárt a szász városok közé sorozza.¹⁷⁶⁾

¹⁷¹⁾ Possevino: i. m. 56. l.

¹⁷²⁾ Jakab: u. o. 368—69. és más lapjain.

¹⁷³⁾ E. O. E. II. 231—32. l. Ugyanezt bizonyítja az E. O. E. III. 133. lap, mely szerint a szászok szebeni, a többiek a kolozsvári köblöt kötelesek használni, tehát a szászokra vonatkozó törvény Kolozsvárt nem érinti.

¹⁷⁴⁾ Bod Péter: *Historia Hungariae Ecclesiastica*. I. 30. l.

¹⁷⁵⁾ Lásd a Corp. Stat. Hung. Mun. I-ső kötetét és Jakab Elek Kolozsvár történetéhez adott okmánytárát.

¹⁷⁶⁾ Possevino: i. m. 49. l.

A város régi multa tekinthet vissza. Már a római korban város állott a helyén. Possevino közli is jelentésében egyik római feliratos követ. (De nem említi Napoca nevét.)¹⁷⁷⁾

Emellett valószínűleg egyike a legrégebbi magyar telepeknek. I. Károly ad neki V. Istvántól nyert kiváltságai alapján városi jelleget.¹⁷⁸⁾ Valóságos civitássá Zsigmond tette, mikor megengedi neki, hogy fallal vegye magát körül.¹⁷⁹⁾ Amint a Nagy Lajos által adományozott címer bástyaiból következtetni lehet, egyrésze valószínűleg már előbb is körül volt kerítve.¹⁸⁰⁾ Templomai és házai kőből épültek. Vidéke nagyon termékeny, akkoriban még a szőlő is megtermett a közeli hegyek oldalán.¹⁸¹⁾ (Ma már nem érik be.)

Mellette feküdt *Kolozsmonostor*, melynek conventje hiteles hely volt, s levéltárában nagyon sok értékes oklevelet őriztek. Monostor bírának ugyanolyan jogai voltak, mint a kolozsváriaknak.¹⁸²⁾ Nem messze tőle van *Kolozsakna*, híres sóbányával és sós tóval; időfolyamán királyaink mezővárosi, illetve akna-joggal tüntették ki.¹⁸³⁾

Kisebb helységek.

A nagy városokon kívül még néhány kisebb helyről is meg kell emlékezni, melyek jelentőség tekintetében ugyan nem versenyezhetnek az előbbiekkal, de valamilyen okból nevezetesebbek. Ezek között első helyen említendő *Enyed*, mely a Báthoryak korában a környékén talált szörny-állatcsontvázakról volt nevezetes; a várkastélyban őrizték őket.¹⁸⁴⁾ A második *Vajda-Hunyad* a Hunyadiak híres kastélyával.¹⁸⁵⁾ A harmadik *Déva* az ország egyik főerőssége. A körülötte települt város valamikor jelentős volt, egyidő óta azonban odajutott, hogy csak oláh pásztorok laktak benne.¹⁸⁶⁾ Ezek mellett meg kell említenünk *Retteget*, *Széket*, *Bányahunyadot*, *Almást* és *Egerest*, melyek az országgyűléseken szerepelnek.

¹⁷⁷⁾ Possevino: i. m. 49. l.

¹⁷⁸⁾ Jakab: u. o. 31—34. l.

¹⁷⁹⁾ Jakab: u. o. 125. l.

¹⁸⁰⁾ Jakab: u. o. 83. l.

¹⁸¹⁾ Possevino: i. m. 49. l.

¹⁸²⁾ Jakab: u. o. 43—44. l.

¹⁸³⁾ Jakab: u. o. 28—29. l.

¹⁸⁴⁾ Szamota: i. m. 147. l.

¹⁸⁵⁾ Szamosközi: i. m. III. 278—79. l.

¹⁸⁶⁾ Szamosközi: i. m. III. 292—93. l.

Fogaras földje.

Az erdélyi fejedelemség különálló autonóm része volt — Possevino szerint — *Fogaras* vidéke, mely a tárgyalt korban eleinte Békés, majd ennek kiűzetése után a fejedelmi család birtokát képezte. Fogaras vára termékeny terület közepén emelkedik, mellette egy kis magyar, oláh és szász lakosságú városka iekszik. Több mint hetven — főként oláh — község tartozik a várhoz, melyekben bojárok és jobbágyok laknak vegyesen. A bojárok földesúri nemesek; adót nem fizetnek, de hűbérként kapott birtokaik fejében katonáskodniok kell földesuruk seregében, kinek háború esetén 200 lovast kell kiállítania az ország védelmére. Fogaras földjének egyetlen hibája az egykorúak szemében, hogy szőlő nem terem benne. De még így is 16 ezer tallért tesz ki az évi jövedelme.¹⁸⁷⁾ Jelentőségét mégsem ennek a nagy jövedelemnek, hanem nagyszerű stratégiai helyzetének és autonóm jellegének köszönhetette. Ezért folyt érette Báthory és Békés között olyan elkeseredett küzdelem.

Hátszeg vidéke.

Fogaras vidékéhez hasonlóan Haczak (Hátszeg, Várhely környéke) sem tartozott a három nemzeti terület egyikéhez sem. Possevino szerint kicsiny, alig 40 olasz mérföldnyi terület, magas hegyekkel körülvéve, melyeken egy tágas szoros vezet át Havasföldre. Magyarok és oláhok vegyesen laknak benne. Valamikor itt volt Sarmisegetusa s ennek romjaitól nyerte a környéke a Várhely nevet. Az ott lakó oláhok sok régiséget gyűjtöttek össze és adtak el az érdeklődőknek.¹⁸⁸⁾ Valószínűleg ez hívta fel erre a kis területre a humanista műveltségű Possevino figyelmét.

A Részek.

← Az előbbieken ismertetett erdélyi vajdasághoz valósággal főszlányszerűen kapcsolódnak a *Magyarországi Részek*, melyeket a speyeri szerződés kapcsolt végérvényesen az erdélyi fejedelemséghez. Erdélyhez való viszonyukon nem változtatott az a tény sem, hogy János Zsigmond utódai egyideig nem a fejedelmi, hanem vajdai címet viselték. Pedig a vajdának a régebbi időben semmi közük sem volt az Erdélyen kívül fekvő te-

¹⁸⁷⁾ Possevino: i. m. 43.; 57—58. l.

¹⁸⁸⁾ Possevino: i. m. 51. l.

rületekhez. Ez mutatja legvilágosabban, hogy a címváltozásnak csupán a bécsi udvar, s ennek erdélyi hívei szemében van jelentősége. Az ország — mivel a speyeri szerződés nem volt nyilvánosan ratifikálva, — urát, mint maga Báthory írja Miksához intézett levelei egyikében, a vajdai cím ellenére fejedelemnek, s liber princepsnek tekintette.¹⁸⁹⁾ A török pedig nem sokat törődött vele, hogy minek nevezi magát az új fejedelem. A vajdai cím különben is ismerős volt a szemében, mivel ez volt Havasföld és Moldva fejedelmeinek is a cíne. Látszólag bonyolulttá teszi a kérdést az, hogy Báthory arra kéri 1571. márciusában Miksát: adjon neki valami olyan címet, melyből a Részek feletti uralma is nyilvánvaló lesz; attól fél u. i., hogy a török egyszer ráébred arra, hogy a vajdai cím csak Erdélyre vonatkozik, s a Részeket elfoglalja, nehogy Miksa kezére jussanak.¹⁹⁰⁾

Ha végig gondoljuk az egész esetet, merőben valószínűtlennek látszik ez a beállítás; hiszen épen a „Magyarországi Részek helytartója“ v. „kormányzója“ címből vált volna nyilvánvalóvá, hogy Báthory a király tisztviselője; — ennek pedig a Portán nem lett volna hasznos következménye. Sokkal valószínűbb, hogy az erdélyi császárpárttal szemben volt szüksége Báthorynak erre a címre, mert ezeknek a Partium volt a főfészke, s könnyen hivatkozhattak arra a „vajdával“ szemben, hogy ezekhez a részekhez nincs köze. Azt, hogy így áll a dolog legjobban, az bizonyítja, hogy sem Báthory, sem utódai nem vették fel az új címet, s mégsem volt sem az ország, sem a török részéről kellemetlenségük a Partium miatt. Viszont midőn Báthory Zsigmond Rudolf-fal szövetséget kötött, megjelenik címében a Partium is.

Az úgynevezett „Magyarországi Részek“ földrajzilag nem egységes. Erősen ki van téve a török támadásainak, s a hódoltatás ellen csak a fejedelem tekintélye védi meg — már amennyire lehetséges — a határmenti területeket. Így azután nagyon rá van utalva Erdély segítségére. Ennek lett a következménye, hogy a Partium soha sem lehetett olyan autonóm része az erdélyi fejedelemségnek, mint például Erdély volt Magyarországnak, a Jagellók korában.

¹⁸⁹⁾ E. O. E. II. 418. I.

¹⁹⁰⁾ E. O. E. II. 468. I.

Miután az ország állandóan ki volt az ellenséges támadásoknak téve, a gazdagabb nemesség a fejedelemséggel egyetértésben várakat, vagy várszerű kastélyokat emel a lakosság védelmére. A várak azonban nemcsak védelmül szolgáltak a fenyegetett vidék lakosságának, hanem néha alkalmat adtak az elnyomásra is. Magának a fejedelemnek is voltak a Partium területén várai. A várakat környező falvak népe ki volt véve a megyei igazgatás alól, s külön katonai közigazgatási területet képezett, mint később a határőrvidékek. A várterület élén a vár kapitánya állott. Járások helyett vajdaságokra oszlott, melyeknek élén egy-egy vajda állott; ezekről nevezték el a vajdaságot. — Jellemző, hogy a Partiumban igen sok nagybirtokos volt. Valószínűleg ennek a következménye, hogy nagyobb részben innen kerültek ki a fejedelmek. Viszont innen magyarázható az is, hogy innen került ki a fejedelmek legtöbb ellensége is. A fejedelmi és főúri várak közelsége miatt, s az ellenség támadásainak állandóan kitéve, nem fejlődhetett ki olyan eleven alkotmányos élet a Részekben, mint Erdélyben. Aminek egyik természetes következménye, hogy az ott lakó nemességnek nem volt oly nagy szerepe a fejedelemség életében, mint a szorosan vett erdélyinek. Pedig a terület kiváltságos lakószáma képviseltették magukat az országgyűlésen, s korunkban úgy szerepelnek, mint a fejedelemség negyedik nemzete, melynek ugyanolyan jogai voltak az országgyűlésen, mint a másik három nemzet bármelyikének.

Érdekes kérdés merül fel ezzel kapcsolatban. Még pedig az, hogy ha igaza van Szekfü Gyulának abban, hogy az erdélyi nemességet, a fejedelemség megalakulása előtt több szál fűzte a magyarországi nemességhez, mint a másik két nemzethez,¹⁹¹⁾ — vajjon akkor, amikor a partiumbeli nemesek is az erdélyi fejedelemség részeivé lettek, miért nem olvadtak össze? A kérdésre csak akkor tudunk válaszolni, ha egy kissé alaposabb vizsgálat alá vesszük a helyzetet, s az előzményeket. Ekkor u. i. kivilágosodik, hogy a nemesség két árnyalata közt nem is olyan lényegtelenek a különbségek. Már Werbőczy is említi, hogy az erdélyi és szlavóniai nemességnek sajátos kiváltságai vannak. Sajnos, nem so-

¹⁹¹⁾ Hóman—Szekfü: i. m. IV. 291. s köv. ll.

rolja fel őket részletesen, hanem csak utal rá, mert az ő korában mindenki ismerte ezeket a különbségeket. De néhányat feljegyez; pld. hogy a vérdíj, hozomány, hitbér tekintetében vannak különbségek.¹⁹²⁾ Ugyancsak ilyen régi joga az erdélyieknek, hogy egyszerre 99 dénárnál nagyobb adót nem szavaznak meg; ezzel szemben a magyarországi urak mindig egy forintot szavaztak meg. Az egy dénár különbség olyan csekély, hogy kétségtelenül jogfentartás volt az erdélyiek részéről ennek a megőrzése. A másik eltérés pedig az volt a kettő között, hogy a magyarországi urak nem tagjai annak a védés dacszövetségnek, mely 1437. óta mind közelebb és közelebb hozta egymáshoz az erdélyi három nemzetet, míg végre Fráter György helytartósága idején vállalták a közös teherviselést is a közös haza érdekében. Ezek az okai annak, hogy az 1544-ben csatlakozó magyarországi nemesség nem olvadt jobban össze az erdélyi nemességgel.

(A Magyarországi Részek, mint előbb már említettük, megyékre és várkerületekre oszlanak fel. A speyeri szerződés értelmében öt vármegye jutott az erdélyi fejedelemségnek: Bihar, Középszolnok, Kraszna, Máramaros és Zaránd vármegye. Ezekhez járulnak: Huszt, Kövár, Tasnád, Somlyó (a fejedelmi család kezében), Várad tartozékai és a Lugos-Karánsebesi kerület. Az országgyűlésen csak a megyék, s a Lugos-Karánsebesi kerület vesznek részt; a többinek nincs az alkotmányos életben szerepe. Valószínűleg azért nincs, mert a nagy várakat kivéve a tartozékok területén nem igen volt nemes, vagy ha volt, úgy a vármegyei nemességgel együtt szerepelt.*)

Földrajzi szempontból Lukinich Imre ismertette utóljára a Partitumot „Erdély területi változásai” című művében, oly körületekintéssel, hogy ehhez hozzátenni ma sem igen lehet. Így arra szorítkozom e kérdés tárgyalása közben, hogy néhány vonással jellemezzem ezt a területet is úgy, mint az előbbieket.

¹⁹²⁾ Werbőczy: Tripartituma, (1897) 381—85. és Possevino: i. m. 58—59. l.

*) A most említett földrajzi és közigazgatási egységeket ma legfeljebb csak névleg találjuk meg a térképen. Azonban még az ugyanazon nevű mai vármegyék területe sem azonos a XVI. századival. Mindenik nagy változáson ment keresztül azóta, az egy Máramaros vármegye kivételével, melynek határai alig változtak a középkor óta.

Bihar vármegye.

A Partium legnagyobb vármegyéje *Bihar vármegye* volt. Ehhez tartozott — mai (Trianon előtti) területén kívül — a mai *Hajdu vármegye* 18 községe, Szabolcs vármegye 2 községe 16 portával, Békés vármegye 6 községe 102 portával, Szilágy vármegye 1 községe 16 portával és Arad vármegye 10 községe. Igaz viszont, hogy a mai Biharnak két községe Közép-Szolnok, négy községe pedig Békés-vármegyéhez tartozott annak ellenére, hogy bihari területek vették őket közre.¹⁹³⁾

Nagyvárad.

Várad vára és városa volt Bihar vármegye s általában a Magyarországi Részek nagyobb részének központja (Lugos-Karánsebesi kerület különálló volt). A vár az ország egyik legfontosabb erőssége. Különösen azóta van nagy jelentősége, hogy János Zsigmond, majd a Báthory fivérek, az ország pénzén, Baldogora Octavio vezetésével majdnem bevehetetlenné építették.¹⁹⁴⁾ Több bástyáját névszerint is megtaláljuk Szamosközy műveiben; ilyenek: Csonka- vagy Nyilas, Aranyos, Nagytamás, Királyfia, Föld és Fa vagy Kapu-bástya.¹⁹⁵⁾ Érdekesebb, hogy bármily nagy gondot fordítottak a vár építésére, a rendek nincsenek az eredménnyel megelégedve; legalább is 1576-ban arra kéri Báthory Kristófot, hogy a vár építésére megszavazott összeget csakugyan erre a célra használja fel, mert úgy értesültek, hogy alig van kőfal a váron.¹⁹⁶⁾

A vár főkapitánya a fejedelem után a legnagyobb méltóság az országban. Nem egyszer látjuk, hogy a fejedelem utóda tölti be ezt a tisztséget. Parancsnoksága alatt 800 lovas és ugyanannyi gyalogos katona állott, s a környék nemes és nem-nemes lakossága felett pallósjoggal rendelkezett. Csak a kegyelmezés joga illette meg a fejedelmet. Nyilvános büntettnél az sem.¹⁹⁷⁾

A vár aljában nagyforgalmú iparos és élénk kereskedelmű, mégis csendes város feküdt. Szamosközy szerint az egyetlen

¹⁹³⁾ Lukinich: i. m. 133—35. l.

¹⁹⁴⁾ Szamosközy: i. m. II. 168. l.

¹⁹⁵⁾ Szamosközy: i. m. II. 169. l.

¹⁹⁶⁾ E. O. E. III. 114. l.

¹⁹⁷⁾ Possevino: i. m. 54. l.

igazi nagy város az országban.¹⁹⁹⁾ Hazát talált benne az irodalom és művészet. Valamikor a Szent László által alapított katolikus püspökség székhelye volt. Most, hogy a püspökség megszűnt, a hívek nagyrésze protestánssá lett. A templomokat is ők foglalták el; a megmaradt ezernél valamivel több katolikus hívő Báthory uralkodása elején a várostól nem messze fekvő kápolnába járt misét hallgatni, gyónni és áldozni.²⁰⁰⁾ 1572-ben Báthory Kristóf, ki öccse idejében Várad főkapitánya volt, a Szent Egyedről elnevezett templomot visszavette a protestánsoktól, s ismét katolikus templommá szenteltette.²⁰¹⁾ Papot is hívott be Magyarországról, a váradi katolikus hívek lelkiéletének ápolására.²⁰²⁾ A váradi káptalan leányiskolái egyike a legfontosabb közintézményeknek.

Jellemző a magyar pszüchére, hogy a határvidék ezen nagy városát nem övezte fal.¹⁹⁸⁾

A város környéke igen termékeny. A szőlő is megterem. Emellett híres melegfürdői vannak, hol a közsvényesek gyógyítgatják magukat. A melegvizű tavak egyik érdekessége, hogy benne sajátos halfajták élnek.²⁰³⁾

Debrecen.

Másik nagy városa a vármegyének az előbbieken már emlegetett Debrecen; nagyon gazdag, de csunyán épült város. Az ellenséges támadásnak állandóan ki volt téve, s ezért fallal vették körül. A templomon, s a piac körüli néhány házon kívül, alig van benne kőből épült ház. Náddal fedett, földbe sülyedt házakból áll. Vagyonat, s jelentőségét a környékén virágzó állattenyésztéstől kapta.²⁰⁴⁾ Egyik főfészke a reformációnak. Itt élt és szerepelt a XII. század egyik legnagyobb protestáns papja, Mélius Juhász Péter, a „Péter pápa“.

Zaránd vármegye.

Bihartól délre feküdt *Zaránd vármegye*. Ma már nyomát sem találjuk a térképeken, mert Arad, Békés, Bihar, Csanád és

¹⁹⁸⁾ Possevino: i. m. 54. l.

¹⁹⁹⁾ Szamosközi: i. m. II. 168. l.

²⁰⁰⁾ Possevino: i. m. 56. l.

²⁰¹⁾ Possevino: i. m. 109. l.

²⁰²⁾ Veress E.: A jezsuiták levelezései. I. 11. l. és Possevino: i. m. 109. l.

²⁰³⁾ Possevino: i. m. 54—56. l.

²⁰⁴⁾ Szamota: i. m. 427. l.

Hunyad vármegyékbe olvadt bele. Lukinich fentebb említett művében pontosan rekonstruálta, s így csupán azt említjük meg, hogy a nyugat-keleti irányban hosszan elnyúlt vármegye legnagyobb része — Halmágytól nyugatra — annak ellenére, hogy a szultán 1566-ban Deszni várát visszaadta János Zsigmondnak, a török hódoltságához tartozott.²⁰⁵⁾

Lugos-Karánsebesi kerület.

Zaránd megyétől délre feküdt a bánok által kormányzott Lugos-Karánsebesi kerület, melyet bánjairól néha Bánságnak, Bánátnak és Szörénységnek is neveztek.²⁰⁶⁾

Ezt a kerületet Temesvár bukása után a török foglalta el, de már 1554-ben visszaadta Petrovich Péternek, hogy innen figyelje az erdélyi eseményeket.²⁰⁷⁾ János Zsigmond 1556-iki visszatérése után birodalmához csatolta, s azóta ott is maradt, mert a török a szultán kiváltságlevele értelmében nem hódoltatta be, pedig lett volna rá módja.²⁰⁸⁾ Lukinich Imre említett művében ezt a területet is pontosan körülhatárolja.²⁰⁹⁾

A várak katonasága, s a kerület polgári kormányzása élén a bán áll, kinek épúgy, mint a váradi főkapitánynak — pallós-joga van minden lakós felett. A fejedelem csak a kegyelmezés jogát tartotta fent magának. A kerületnek, mint nevéből is látszik, két központja van. Az egyik Lugosvára, a katonai központ, ahol kb. 3000 főből álló sereg állott a bán rendelkezésére. Karánsebes viszont a polgári közigazgatás központja, a kerületi nemesség (megyegyűlésnek megfelelő) gyűlésének székhelye. Lakói oláhok és rácok. Nagybbrára katolikusok, alig van köztük protestáns.²¹⁰⁾

A Bihartól északra fekvő Közép-Szolnok és Kraszna megyék, továbbá a somlyói és kövári várkerületek Tasnád várával és tartozékaival együtt a mai Szilágy vármegye helyén feküdtek.²¹¹⁾

²⁰⁵⁾ Lukinich: i. m. 137. l.

²⁰⁶⁾ Possevino: i. m. 57. l.

²⁰⁷⁾ E. O. E. I. 461. l.

²⁰⁸⁾ Szalai: Adalékok a magyar nemzet történetéhez, 252. l.

²⁰⁹⁾ Lukinich: i. m. 139—140. l.

²¹⁰⁾ Possevino: i. m. 57. l.

²¹¹⁾ Lukinich: i. m. 132. l.

Középszolnok vármegye.

Közép-Szolnok vármegye a mai Szilágy vármegye északi részét foglalta el. Hozzá tartozott még a mai Szatmár, Bihar és Szolnok-Doboka vármegyék néhány községe.²¹²⁾

Kővár vidéke.

Eredetileg Közép-Szolnok megye területén feküdt, de mint különálló terület szerepel *Kővár vidéke*. A vár tartozékát alkotó 73 községből 65 község 11 u. n. „vajdaságot” alkotott. Területi beosztásuk s jövedelmük egyenlőtlen volt; az egyik vajdának több, a másiknak kevesebb jutott. A vajdaságok az élükön álló vajdákról nyerték nevüket, ugyanúgy, mint megyéink egyrésze a középkorban; pld. Hosszú Tamás, Vajda Simon, stb. vajdasága. A vajdaságokba be nem osztott 8 községet Máramaros megyéből csatolták a kerülethez.²¹³⁾

Kraszna vármegye.

Kraszna vármegye területe a mai Szilágy vármegye két déli járásának: a krasznainak és szilágysomlyóinak felel meg.²¹⁴⁾ Különösebb említeni való vele kapcsolatosan az, hogy itt feküdt a Báthory-család két ősi vára: *Somlyó*, Báthory István születési helye és *Somlyókő*. A két vár tartozékain 2000 paraszt család lakott, kik uraik példájára, legnagyobb részt katolikusok maradtak.²¹⁵⁾ — A mai Szilágy vármegye székhelyét, *Zilah* városát csupán említik forrásaink anélkül, hogy bővebb adatokat nyújtanának reá nézve.

Máramaros vármegye és Huszt vára.

A Partium legkeletibb vármegyéje Máramaros, melynek — mint már említettük — a középkor óta nem sokat változott a területe. Jelentőségét főleg a hozzátartozó *Huszt várának* köszönhetette. Ennek a várnak u. i. különösen Báthory István idejében, de általában is, nagy jelentősége volt a fejedelemség életében. János Zsigmond 1571-ben a három főtestamentumos úrnak hagyta örökül, 30.000 frt. értékben.²¹⁶⁾ Ezek a vár jó hely-

²¹²⁾ Lukinich: i. m. 135. l.

²¹³⁾ Lukinich: i. m. 136. l.

²¹⁴⁾ Lukinich: i. m. 137. l.

²¹⁵⁾ Possevino: i. m. 56. l.

²¹⁶⁾ Szádeczky L.: Békés Gáspár. 39. l.

zetét politikai céljaik elérésére használták fel, s úgy viselkedtek, mintha a király nevében a vajda ellenőrzői lennének.²¹⁷⁾ Báthory István tehát mindent elkövetett, hogy megszerezze ezt az erősséget. De Miksa annyira a testamentumos urak mellett volt, hogy Báthorynak csak 1575-ben sikerült hozzájutnia, amikor a testamentumos urak egyike, Hagymássy Kristóf játszotta a kezére, cserébe Vécsért-és Dézsért.²¹⁸⁾

Más népek.

Ahhoz, hogy az erdélyi fejedelemség Báthory István korabeli föld- és néprajzi képe legalább fővonalaiban teljes legyen, meg kell emlékeznünk még néhány olyan népről, melyek nem tartoztak a három, illetőleg négy kiváltságos nemzet egyikéhez sem. Ezek: az oláhok, cigányok, törökök, görögök, örmények, rácok, tatárok, stb.

Az oláhok.

Közülök az *oláhok* éltek legnagyobb számmal Erdélyben, szétszóródva mindenütt, ahol lehetett. Ügyeiket annak a nemzetnek jogszokásai szerint intézték, melynek területén laktak. Manapság szokás arra hivatkozni (legalább is bizonyos oldalon), hogy az oláhság (és nem románság, legalább történelmileg nem az) el volt nyomva Erdélyben, s ezért maradt úgy el művelődés tekintetében. Nemzeti elnyomásról azonban annál kevésbé lehet szó ebben a korban, mert bármelyik nemzet felvehette őket tagjai közé. Legtöbbet olvasztott be közülök a nemesség. Erdély XVI—XVII. századi történetében egész sorát találjuk azoknak az előkelő családoknak, melyeket forrásaink oláh-eredetűeknek mondanak. Ez ugyan gyakran vitatható állítás, de annyit mindenesetre bizonyít, hogy az oláhságból való felemelkedés egyáltalán nem volt lehetetlenség.

Possevino az oláhokról.

Possevino — akitől, mint olasztól és humanistától egyáltalán nem volna meglepő, ha kedvezően nyilatkozna „a rómaiaktól származó rokonairól” — nagyon lekicsinylően beszél az oláh népről. Műveltség tekintetében nagyon elmaradottak; olvasni legfeljebb papjaik tudnak, de azok sem mind folyéko-

²¹⁷⁾ E. O. E. II. 411—12. és több más helyen.

²¹⁸⁾ E. O. E. II. 438. 1.

nyan. Élelem, lakás és ruházat tekintetében sem nagyon kényesek. Emellett rablásra, s minden más rosszra hajlamos nép. Az oláh nemes megbízhatóság tekintetében össze sem hasonlítható a magyar nemessel.²¹⁹⁾ Az oláh jobbágyok tanúságtételét sem tekintik a magyarokéval egyértékűnek. Mégis vannak kiváltságaik ott, ahol lehet. Például a fogarasi bojárok praedialis (földesúri) nemesek; semmi adót nem fizetnek, csak katonáskodni kötelesek.²²⁰⁾ Bereczk község pedig, oláh lakóinak hű szolgálatai fejében, nincs alárendelve a székely tiszteknek, hanem peres ügyeikben kenéze ítél, néhány előkelő székely jelenlétében.²²¹⁾

Cigányok.

Cigányok nagyszámmal voltak akkor Erdélyben. Vajdák kormányozták őket. Minden sátoros cigány, évenként kétszer — tavasszal és ősszel — 50—50 dénárt fizetett a vajdának. Annál többet nem követelhetett tőlük.²²²⁾

A többi népek.

Sok kóborló török, tatár és rác is volt Erdélyben. Sokszor veszedelmesekké váltak az ország életére, mivel — mint Báthory írja egyik Miksához intézett levelében — jó pénzért szívesen kémkedtek a töröknek.²²³⁾ Szamosközy szerint is vérengző, izgága elemek.²²⁴⁾ Jelentéktelen számukkal inkább csak tarkítják, mint növelik a görögök, örmények s más keleti s nyugati népek az amúgyis tarka népességét. Az utóbbiak nagyobbára kereskedő, s iparos elemek; a nagy városok vásárait szerepelnek, — Possevino névszerint említi őket.²²⁵⁾

Így rajzolódik ki előttünk az egykorú és közel egykorú, szétszórt adatok alapján, az erdélyi fejedelemség Báthory István korabeli történeti földrajza.

²¹⁹⁾ Possevino: i. m. 64. l.

²²⁰⁾ Possevino: i. m. 57—58. l. és a Corp. Stat. Hung. Mun. I. 69—75. l.

²²¹⁾ Sz. O. II. 134—135. l.

²²²⁾ É. O. E. II.

²²³⁾ E. O. E. II. 482. l.

²²⁴⁾ Szamosközy: i. m. I. 84—85. l.

²²⁵⁾ Possevino: i. m. 46. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A fejedelem és udvara.

A kerelöszentpáli csatából diadalmasan megtérő Báthory István volt Erdély első — XVII. századi értelemben vett — fejedelme.

Ez a tény nem a győztes csatának, hanem hosszú történeti fejlődésnek az eredménye. Ha tehát, valóban meg akarjuk tudni, hogy ez a — sokak szemében talán újszerűnek látszó — megállapítás mit jelent, meg kell ezen fejlődésnek legalább a főbb mozzanatait ismernünk.

A fejedelemség kialakulása.

Az erdélyi fejedelemség gondolatát nem a XVI. sz. teremtetten meg. Hosszú századok óta élt már az akkor a lelkekben. Már V. István szerette magát — ifjabb király korában — Erdély hercegének nevezni. Azóta pedig Kean Lászlótól a János Zsigmond ellen fellázadt Majláth Istvánig, hosszú sorát ismerjük azoknak az erdélyi vajdáknak kiknek az önálló erdélyi fejedelemség megalapítása volt a törekvése.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a XVI. és XVII. sz.-ban virágzó erdélyi fejedelemségnek nem az önállósulni törekvő vajdaság, hanem a nemzeti királyság volt az őse. Ennek a ténynek a következménye, hogy Erdély csak magja, a körülötte elterülő Magyarországi Részek pedig nem tartozékai, hanem szerves részei voltak az erdélyi fejedelemségnek. Tehát a fejlődés menetének vizsgálatát a kettős királyság kialakulásánál kell kezdenünk.

II. Lajos halála után két pártra szakadt az ország; ennek a következménye a kettős királyválasztás, ill. koronázás. Efe-

lett, a Hazánk történetében oly jelentős tény felett, nagyon sokat vitatkoztak a szakemberek. Vitáiknak az volt a célja, hogy megállapítsák: melyik királynak volt, s melyiknek nem volt joga a trónra? Szóval, hogy ki volt a polgárháború kitörésének s az ebből folyó gyászos eseményeknek az oka? Vita közben rendesen a Habsburg-ház örökösödési joga, az 1505. évi rákosi országgyűlés híres határozata, Ferdinánd és János megválasztásának módja jött szóba. Pedig voltaképen nem azon fordult meg az ország sorsa, hogy az egyik királynak volt, a másiknak pedig nem volt joga a trónra, hanem azon, hogy ezen mindkettőjük által vitatott jog érvényesítésére egyiknek sem volt meg a megfelelő hatalma és képessége.

A váradi szerződés.

Azt, hogy így volt, ők maguk is bevallják a váradi békeokmány bevezetésében. Abban u. i. az ellenfelek minden formai és jogi hiba ellenére, kölcsönösen törvényes királynak ismerik el egymást. A szerződésben az országot felosztják ugyan maguk között területileg, de megpróbálják annak egységét is biztosítani legalább elvileg: a közös országgyűlésen választandó nádor személye által. Így meg is lett volna oldva a kettős királyság kérdése; a nagy hibát akkor követték el a szerződő felek, mikor János király kijelentette, hogy a trónon nem követheti a fia. Ez a pont a szerződésnek egyik legfontosabb pontja, de egyuttal az Achilles-sarka. Addig ugyanis, míg János legényember volt, nem volt semmi baj; de attól a perctől kezdve, hogy megházasodott, megkezdődött az intrika a két udvar között. János király ettől fogva egy percre sem gondolt arra, hogy a szerződésnek ezt a pontját akkor is végrehajtja, ha fia születik. Viszont Ferdinánd is sejtette, hogy János majd kijátsza.

Ennek a titkos egyenetlenkedésnek az lett a következménye, hogy Ferdinánd 1539. decemberében, annak ellenére, hogy a töröktámadás esetén képtelen lett volna a váradi szerződés értelmében az országot megvédeni, követte Lasky Jeromos útján, maga jelentette a Portán a váradi béke megkötését. Azt remélte, hogy ezzel sikerül a török haragját Jánosra zúdítani a pártfogását pedig magának megszereznie. Terve nem vezetett a kívánt sikerhez. A török ugyanis csak János király halála után mozdult meg és ebben sem telt Ferdinándnak sok öröme.

A kettős királyválasztás és az erdélyi vajdaság.

A kettős királyválasztás hatása nem jelentkezett különösebb mértékben az erdélyi vajdaság alkotmányos életében. Legfeljebb az okozott zavart, hogy egyszer az egyik, máskor a másik király nevezett ki vajdát az ország élére. Nagyobb baj csak János király váratlan halála után történt. Ennek pedig az volt az oka, hogy Erdély lázadó vajdái, Majláth István és Ballassa Imre hűtlenségük miatt elvesztették tisztségüket, viszont János még nem nevezett ki újat a helyükbe. Már pedig mivel a vajda a király főtisztje, egyedül a király nevezhette ki. A vajda u. i. eredetileg az erdélyi nemesség főtisztje volt, s az állásnak azóta van nagyobb jelentősége, mióta rendszerré vált, hogy királyaink a székely ispánságot is reá ruházták. Ettől kezdve a vajda, a király első tisztviselője és legfőbb képviselője Erdélyben. Ami azonban távolról sem jelenti azt, hogy mint vajda intézkedhetik a székelyek, vagy szászok ügyében. Amit legjobban az bizonyít, hogy a szász-egyetem előtt tárgyalt pörök nem a vajdai, hanem a királyi udvarhoz szokták fellebbezni.¹⁾

A kis királyi gyámjai, az ország helytartói úgy próbáltak a helyzeten segíteni, hogy vajda nemlétében főkapitányt neveztek ki az ország élére, az ügyek intézésére. A rendek azonban nem voltak hajlandók ezt az intézkedést tudomásul venni, hanem az 1540. évi augusztus havi országgyűlésen a két hivatalavesztett vajdát — kb. vajdai hatáskörrel — főkapitánnyá választották.²⁾ Ekkor nyílt meg az út Majláth számára az erdélyi fejedelemséghez, amit a megbízatását átlépő török követ révén, majdnem el is ért.³⁾ Lázadásának azonban — mint tudjuk — nagyon szomorú vége lett.

Amiközben ezek történtek Erdélyben, Magyarországon a Fráter György hívására 1540. szeptemberében a Rákos-mezejére összegyűlt rendek, a kiskorú János Zsigmondot királyukká választották; de nem koronázták meg.⁴⁾ Utóbbinak legfontosabb bizonyítéka, minden más mellett s felett az, hogy János Zsigmond haláláig a választott királyi címet viselte. Már pe-

¹⁾ E. O. E. I. 10.; Sz. O. I. 324—25.; I. 198. l.

²⁾ E. O. E. I. 6. és 40—41. l.

³⁾ E. O. E. I. 11—13. l.

⁴⁾ Acsády: Mil. Magyar történet. V. 212. l.

dig egészen bizonyos, hogy a királyi címet szívesebben viselte volna.

A királyválasztás a váradi béke nyílt megszegésének tünt fel a Ferdinánd-pártiak szemében. Holott épen a váradi békeszerződés egyik pontja szerint, János hívei mindaddig kötelesek fiát királynak tekinteni, míg a váradi szerződés végrehajtva, s a királyfi teljesen kárpótolva nincs.⁵⁾ Erre a kárpótlásra pedig a kis királynak még hosszú ideig nem lehetett kilátása: hiszen Ferdinánd nem volt képes a szóbanforgó Szepességet, s a Szapolyaiak többi, eladományozott birtokait visszaszerezni.⁶⁾ Így Fráter Györgyék teljesen a szerződés értelmében jártak el, de hogy ez volt-e céljuk csakugyan, azt nem tudjuk biztosan; mindenesetre erre utal az, hogy bár kezükben volt a korona, nem koronáztak meg vele választottjukat.⁷⁾

Ferdinánd — mint már említettük — a történeteket nyílt szakításnak tekintette, s megindult hadaival Buda ellen. Az ostrom azonban aránylag soká húzódott, s nemsokára megjelentek a török hadak a kis király táborában. A várat sikerült a szultánnak felmentenie, de nemsokára csellel elvette védencétől a maga számára, azzal az ígérettel, hogy vissza fogja adni, ha gyámfia nagykorú lesz.⁸⁾ Ha Szulejmán eljárása nem is mondható ildomosnak, az ő szempontjából teljesen érthető. Hiszen tudhatta, hogy János halála után Budáért fog folyni a harc, mert az a vár az ország természetes központja, mely az összes országrészeket magához vonza úgy, hogy bármelyik fél szerzi meg Budát véglegesen, rövideken annak kezébe kerül az ország. Világos bizonyítéka ennek, hogy a szászok 1541-ben azt határozták, hogy a két király közül annak hódolnak meg, akinek Buda lesz a székhelye.⁹⁾ Azt is láthatta azonban, hogy a gyermekkirály az ő segítsége nélkül nem tudja megvédeni a várat, s ezért inkább maga vette kezébe azt: Eleinte védence nagykorúságáig, majd véglegesen.

Budával együtt a Tisza-Duna-köze is török hódoltsági terület lett, s ezáltal nagyon megnövekedett a két király kezében

⁵⁾ Brüsszeli Okmánytár. II. 3—17. l.

⁶⁾ Hóman—Szekfű: i. m. IV. 46—47. l.

⁷⁾ Lukinich: i. m. 25. l.

⁸⁾ Lukinich: i. m. 33. l.

⁹⁾ E. O. E. I. 18. l.

maradt és jegecesedési magnak kínálkozó területeknek, Erdélynek s Ausztriának a jelentősége. Ha megmaradt volna Magyarország egysége, egyiknek sem lett volna különösebb hatása az ország életére.

Budának, az ország központjának elvesztése, s a török állandó terjeszkedése következtében, — mely Báthory korát megelőzően az 1552—54-es várharok idején érte el tetőfokát — valóságos foszlányokká váltak az osztrák örökös tartományokat és Erdélyt félköralakban körülvevő Magyarországi Részek. Így természetes, hogy a két országrész súlypontjai a most említett összefüggő területek belsejébe estek és a két király udvara is oda költözött. Hiszen a határhoz közel fekvő Várad, Pozsony, vagy Lipa — ahol a magyarországi nemesség kívánsága szerint a királyoknak lakniok kellett volna — egyike sem alkalmas arra, hogy az ország központja legyen.

Azt, hogy a két király udvara csak kényszerűségből nem maradt Magyarországon, legékebben János Zsigmond Erdélybe költözésének körülményei bizonyítják. A beköltözést voltaképen senki sem akarta. Maga Izabella attól félt, hogy a János király halála óta állandóan forrongó Erdélyben nem talál majd biztos menedéket.¹⁰⁾ Az erdélyi három nemzet pedig különállását féltette az udvar beköltözésétől; s mikor látta, hogy azt megakadályozni nem lehet, — mint látni fogjuk — minden erejével azon volt, hogy autonómiáját biztosítsa. Végül a magyarországi nemesség is attól félt, hogy az erdélyiek kezébe fog átmenni az ország vezetése — ami később meg is történt.^{10a)}

Törekvés új politikai egységek teremtésére.

A két udvarnak az volt a legfőbb célja, hogy egyetlen a központtól függő egységbe olvassza össze a kezébe jutott területeket. Miután azonban mindkettőnél mások voltak ez előzmények, s az ennek alapján kifejlődött körülmények, mindkettőnél más lett ennek a törekvésnek az eredménye.

A János Zsigmondnak jutott területek között a közös múlt, a nemzeti egység s a Werbőczy Tripartitumában lefektetett jogalap előkészítette a talajt az egyesítésre úgy, hogy az

¹⁰⁾ Acsády: i. m. 225. stb.

^{10a)} E. O. E. I. és II. kötetének több helye bizonyítja, hogy a Részek nem szívesen törődtek bele az Erdéllyel való összekapcsolásba.

aránylag könnyen ment végbe, s Báthory kora nem hoz újat ebben a tekintetben.

Ezzel szemben a Ferdinándnak jutott nyugatmagyarországi részek és az osztrák örökös tartományok között nagy ellentétek voltak úgy nemzeti, mint történeti és alkotmányjogi tekintetben. Az uralkodóház részéről természetes, de a magyar nemzet és államiság szempontjából életveszélyes centralizációs törekvéseknek az egység helyett, egy — az összeolvadni képtelen részek között megindult — emésztő küzdelem lett az eredménye, mely bizalmatlanságot ébresztett a nemzet és királya között, s amelynek hatása — teljesen átalakult formában — még ma is érezhető.

A bajt csak betetőzte az a körülmény, hogy amíg János Zsigmondnak és utódainak érdekei körülbelül azonosak voltak az uralmuk alá tartozó egész terület érdekeivel, addig a császár-királyoknak — sajnos — nem egyszer mások voltak az érdekeik, mint császároknak és mások, mint királyoknak. Az uralkodók természetesen elsősorban a császárság érdekeit tartották szem előtt, ami érthető is, megbocsátható is emberileg, a császárság szempontjából egyenesen dicsérendő lehet, — de ha a magyarság szempontjából nézzük — ami jelen esetben kötelességünk — meg kell állapítanunk, hogy igen gyakran nem felelt meg a magyar nemzet érdekeinek. Így érthető, hogy a nemzet állandóan panaszkodott, lázadozott miatta.

Az erdélyi egység megteremtése.

Már említettük, hogy a királyi udvar beköltözésétől az erdélyiek nem voltak elragadtatva, mert autonómiájuk veszélyeztetését látták benne. Be kellett azonban látniok azt is, hogy ezen nem segíthetnek. Arra összpontosították tehát minden erejüket, hogy az ország autonómiáját védjék meg, legalább amennyire lehet. Szükség is volt erre, mert az országrész különállását nagy veszély fenyegette. Buda elfoglalása után ugyanis a szultán, mint a kis király fővédelmezője, erős kézzel nyúlt bele az ország belső életébe. Az ország kormányzójává — János Zsigmond kiskorúsága idejére — Fráter Györgyöt tette meg,¹¹⁾ s így attól lehetett félniök, hogy ennek következtében Erdély kénytelen lesz összeolvadni a Magyarországi részekkel. Miután

¹¹⁾ E. O. I. 77. és 78. l.

azonban a szultán parancsával szembehelyezkedni nem lehetett, nem maradt más hátra, mint hogy az Erdély autonómiáját biztosítani kívánó rendek, az erdélyi országgyűlésen Fráter Györgyöt Erdély helytartójának, illetve — mint ők nevezik — főkapitányának, vagy főbírájának választották meg.¹²⁾

Fráter Györgynek, a kis király gyámjának, az ország választott helytartójának, a kiskorú király idejében sokkal nagyobb volt a hatásköre, mint a király által kinevezett vajdának, nagykorú király idejében, kik emellett rendesen ketten vagy még többen hivataloskodtak egy időben.¹³⁾ A királyi személyt képviselő Izabella királyné, csak a legeslegfontosabb jogokat tartotta meg a kezében.¹⁴⁾ Végeredményében azonban ők is csak a királyi jogokon osztoztak, mint rendesen a király és a vajdák; csak most a rendkívüli helyzetre való tekintettel Fráter Györgynek több jutott, mint általában a vajdának. Pld. beleszólhatott a szászok, vagy székelyek ügyeibe is minden további felhatalmazás nélkül,¹⁵⁾ míg a vajda ezt csak akkor tehetette, ha székelyispán is volt egy személyben,¹⁶⁾ vagy ha külön megbízatása volt arra, hogy a szászok ügyeiben intézkedjék. Az előzmények és következmények megértéséhez fontos tudnunk azt is, hogy a vajda, mint királyi tisztviselő királyi jogokat gyakorolt Erdélyben. Nem valamennyit, mert a legfontosabb jogok gyakorlását a király magának tartotta fenn.

Az erdélyi rendek erélyes fellépésükkel élesen elválasztották egymástól Erdélyt és a Magyarországi Részeket. A helytartó ettől kezdve hosszú ideig külön tárgyalt mindkét ország rendjeivel a partialis országgyűléseken.¹⁷⁾ Az ő nevéhez fűződik a három erdélyi nemzet uniójának kifejlesztése és az ő túlhatalmából való félelem hozta létre az ország két, ekkor még különálló részének, egyesülését.

¹²⁾ E. O. E. I. 78., 35. l.

¹³⁾ E. O. E. I. 37. l.

¹⁴⁾ Olyan kevés jogot tartott fenn magának, hogy végül is teljesen kiszolgáltatva érezte magát az amúgy is erőskezű Barátnak.

¹⁵⁾ E. O. E. I. 84—85. l., 37. l.

¹⁶⁾ Sz. O. I. 198. l.

¹⁷⁾ Ebben az időben azt jelenti még ez a kifejezés, hogy csak egy országrész rendei gyűltek össze, később megváltozik a jelentése, s azt jelenti, hogy csak a rendek képviselői jelentek meg a gyűlésen s nem mindenki személyesen.

A három nemzet uniója akkor ért el a kifejlődés legmagasabb fokára, mikor — 1545-ben, a tordai országgyűlésen — sikerült Fráter Györgynek, rávennie a három erdélyi nemzetet, kiváltságaik ellenére, a közös haza érdekében, az egyenlő teherviselés elvének elfogadására.¹⁸⁾ Van ugyan még egy lépése ennek a fejlődésnek, mégpedig az, mikor az erdélyi rendek kimondják, hogy amit két nemzet határoz, az érvényes a harmadikra is, akár tetszik neki, akár nem. Ez azonban csak látszólagos haladás, mert voltaképen az ellenségeskedés magját hintette el a három nemzet között; káros hatását előbb a székelyek, később a szászok érezték nagyon keservesen.¹⁹⁾

A János Zsigmond kezében maradt országrészek egyesítése az 1544. évi tordai generális országgyűlésen történt meg, mikor Fráter Györgyöt most már az egész, egyesített ország kormányzójának választották a rendek. Ugyanekkor azonban — túlhatalmától félve — kimondták azt is, hogy ezentúl minden évben legalább egyszer, közös országgyűlésre jönnek össze Erdélyben; ekkor azt is meg fogják vizsgálni, hogy időközben nem lépte-e át hatáskörét a kormányzó a királyi ház, vagy az alkotmány sérelmére? Ha ez megtörtént volna, úgy a királynénak joga volt arra, hogy elmozdítsa, s mást nevezzen ki helyébe.²⁰⁾

Így állott a János Zsigmond birodalmának ügye Fráter György helytartósága idejében.

Izabella 1551-ben Fráter György közvetítésével, országát átadta Ferdinándnak. Az átadást követő öt esztendő alatt, bomlásnak indult az országrészek nehezen létre hozott egysége. A vajdaság visszaállítása következtében meglazult a kötelék Erdély és a Részek között.²¹⁾ Ferdinánd a három nemzet unióját is kikezdte azzal, hogy a székelyek régi kiváltságait megerősítette, s biztosította őket arról, hogy az ősi ökörsütésen kívül más adót nem követel tőlük.²²⁾ Ezzel vége lett a közös teherviselés elvének, melyet pedig saját jószántukból vállaltak el

¹⁸⁾ E. O. I. 217. l.

¹⁹⁾ E. O. E. II. 79. l.

²⁰⁾ E. O. E. II. 188—90. l.

²¹⁾ Főként a Szapolyaiak visszatérését követő időkhöz volt fenyegető az elszakadás veszedelem.

²²⁾ Sz. O. II. 112—14. .

annak idején a nemzetek. A bajt növelte az, hogy az önkéntes adó, ökörsütés alakjában történő megajánlásáról Ferdinánd sem mondott le. Elhatározta, hogy szükség esetén kérni fogja s meg is tette. Ami világosan mutatja, hogy az ő uralma gyakorlati szempontból nem sokat változtatott a helyzeten, de annál többet elvileg.²³⁾ Ezek után azt lehetne hinni, hogy egyszer és mindenkorra vége a nagy nehezen létrehozott egységnek. Pedig nem.

A Ferdinánd uralmával elégedetlen, s a török támadástól féltő rendek az 1555. decemberében összeült székelyvásárhelyi országgyűlésen azzal a nyílt kérdéssel fordultak a királyhoz, hogy mondja meg nyíltan: meg tudja-e védeni őket a töröktől vagy sem? Ha igen, úgy ígéri, hogy ők hűségesek lesznek; ha nem, úgy kéri oldja fel őket hűségeskűjük alól. Engedje meg, hogy behozzák az 1554 óta a szultán által neki adományozott Lugos-Karánsebesi területben lakó Petrovich Pétert, ki már régóta várja azt a pillanatot, hogy a kis király nevében visszatérjen Erdélybe. A király híveinek könyörgésére csak azt fogadják meg, hogy mindaddig nem intézkednek Petrovich behívása ügyében, míg a követek vissza nem jöttek. Erre a rövid időre törvényszünetet rendeltek el, s a vajdák és püspök mellé országos főkapitánnyá választották Balassa Menyhértet, kinek nagy szerepe van abban, hogy a rendek nem tartották meg Ferdinándnak tett ígéretüket.²⁴⁾

Balassa ugyanis 1556. februáriusában összehívta az országgyűlést Tordára, s közölte a megjelentekkel, hogy a szultán figyelmezteti a rendeket, hogy János Zsigmondot mielőbb hozzák vissza Erdélybe, mert ő a kis királynak adott területből egy talpalatnyit sem hajlandó Ferdinándnak átengedni. Azután Ferdinánd egyik bizalmas levelét olvasták fel, melyben arra kéri erdélyi híveit, hogy míg a rendek ígéretük értelmében nem intézkednek Petrovich behozatala ügyében, próbálják lecsillapítani a lázongó kedélyeket. A segélyről azonban, amelyet tőle a rendek kértek, egy szó sincs a levélben.²⁵⁾

A rendek tudomásul vették a jelentést. Elhatározták, hogy miután Ferdinánd levele azt mutatja, hogy a „római király“

²³⁾ Sz. O. II. 96—97. és III. 307—309. l.

²⁴⁾ E. O. E. I. 552—53. l.

²⁵⁾ E. O. E. I. 478. l.

(most már csak „római“) visszaél bizalmukkal, a nyílt kérdésre őszinte válasz helyett csak hitegeti, s ezzel végveszélynek teszi ki őket, levelét úgy tekintik, mintha az ő kérdésükre adott válasz lenne, s teljesítik a szultán parancsát: behívják Petrovich Pétert.²⁶⁾

Petrovich természetesen örömmel tett eleget a rendek kérésének, s bejövén Erdélybe, 1556. márc. 2.-ára Szászsebesre országgyűlést hívott össze.²⁷⁾ Ezen a gyűlésen adtak választ a rendek Ferdinánd, a püspök és a vajdák szemrehányó leveleire.

Összehasonlítják a szultán és a római király eljárását s ez alkalommal a szultán javára billen a mérleg annak ellenére, hogy a vajdák seregeikkel még Erdélyben vannak.

Megállapítják, hogy a római király csak hitegeti őket. Míg a szultán ahelyett, hogy az országot magának foglalná el, — amit könnyen megtehetett volna — csak azt kívánja, hogy uruk gyermekét, választott királyukat hozzák vissza. — Ezután pontokban válaszolnak Ferdinánd levelére. Arra a figyelmeztetésére, hogy Isten nem segíti azokat, akik elhagyják törvényes uraikat, azt felelik, — hogy ők ezt maguk is tapasztalták a közelmúltban: Elhagyták János Zsigmondot, törvényes királyukat, s Isten azóta az országot csapásaival sújtotta. Most megbánták bűnüket, s megpróbálják helyrehozni, ha még lehet, amit tettek s ezért ismét elismerik János Zsigmondot „fejedelmüknek és királyuknak“.

Ez a kijelentés két szempontból fontos: az egyik az, hogy ez alkalommal nem valami novumot határoznak el a rendek, hanem csak újból elismerik az 1540.-iki rákosi királyválasztó országgyűlés határozatainak érvényét; másodszor az a tény, hogy „fejedelmüknek és *királyuknak*“ ismerik el János Zsigmondot a rendek azt mutatja, hogy nem szabad az erdélyi fejedelemség megalakulását innen számítanunk, mint azt Lukinich Imre tette idézett művében.²⁸⁾ — Végül arra a figyelmeztetésre, hogy a török álnok szövetséges, már éles gúnnyal felelnek: Nekik is van szemük, s jól látják, hogy a római király az ország megmentését, mint maga is említi levelében, a törökkel való békétől várja. Már pedig, ha neki biztosíték a törökkel kötött béke, miért óvja tőle olyan nagyon Erdélyt!?)²⁹⁾

²⁶⁾ E. O. E. I. köt. 478. l.

²⁷⁾ E. O. I. 464—66. l.

²⁸⁾ Lukinich: i. m. 167. l.

A választott király és koronázott (anya) királyné udvara.

A Szapolyaiak visszatérése nagy változást okozott úgy Erdély, mint a Részek életében. Ismét feléledt, talán még erősebben, az alkotórészek egységének érzete. Az 1556. novemberi országgyűlésen a három erdélyi nemzeten kívül a Magyarországi Részek követei is megjelentek,³⁰⁾ s ettől kezdve csak egyetlen egyszer 1561-ben fordult elő, hogy az erdélyi rendek külön tanácskoznak, mert a Részek követei nem jöttek el.³¹⁾

Az országgyűlés Izabellára, mint az ország „törvényesen koronázott” királynéjára bízta az ország kormányát; nem választott társat melléje, de a 17 éves János Zsigmondnak is biztosítottak szerepet az ügyek intézésében az által, hogy ő is aláírta az okleveleket, de csak anyja erősíti meg a pecsétjével.³²⁾

Izabellának az volt a legfőbb törekvése, hogy senkinek tőle független hatalom ne legyen a kezében, mert állandóan kísértett Fráter György szelleme. Ennek a „barát” iránti gyűlöletnek lett áldozata a kincstartóság, mely János király alatt még egyik hivatala volt a „barátnak”. Azzal az indokolással törölték el a rendek, hogy fentartása sokba kerül az országnak. A pénzügyek kezelését Izabella vállalta magára.³³⁾ Azt, hogy nem a sok költség, hanem Fráter György emléke volt az oka a kincstartóság eltörlésének, világosan bizonyítja a rendeknek egy későbbi intézkedése. Nem sokkal ezután u. i. Izabella is belátta, hogy a pénzügyeket nem vezetheti egymaga; az országgyűlés tehát ismét visszaállította a kincstartói hivatalt, de szigorúan meghagyja, hogy a kincstartók rövid időközökben számoljanak el a királynénak, nehogy — Fráter György módjára! — visszaéljenek a hatalommal.³⁴⁾

A királyné ellenszenve nemcsak a kincstartóságra, hanem minden magas hivatalra kiterjedt, s ez az oka annak, hogy nem találjuk meg a gyulafehérvári udvarban azokat a főtiszteket és zászlós urakat, akik a budai udvarban megvoltak. Ezek a fő-

²⁹⁾ E. O. E. I. 566—70. Inkább az értelmét, mint a szavait vettem figyelembe.

³⁰⁾ E. O. E. II. 551. l.

³¹⁾ E. O. E. II. 193. l.

³²⁾ E. O. E. II. 57. l.

³³⁾ E. O. E. II. 58., 59. l.

³⁴⁾ E. O. E. II. 97. l.

tisztek — az egy nádor kivételével, kinek megválasztásáról a váradi szerződés intézkedett³⁵⁾ — királyi tisztviselők voltak, királyi jogokat gyakoroltak, s így állásuk megszüntetése nem tekinthető alkotmány sértésnek. Különben is a tisztségek egy része magától megszűnt a váradi békeszerződés következtében. (Így pld. miután Horvát- és Szlavonország végleg Ferdinándnak jutott, nem volt szükség a horvát és szlavyon bánok kinevezésére.)

Legszembetűnőbb az, hogy vajda nincs az udvarban. Ennek oka valószínűleg az, hogy a királyné, miután bennlakott Erdélyben, a vajdák kinevezését nem tartotta szükségesnek, hanem jogkörük gyakorlását maga vette a kezébe, míg a Részeket főkapitányok kormányozták az ő nevében.³⁶⁾ Ennek viszont az lett a következménye, hogy a királynőnek, illetve fiának legfőbb tevékenysége a vajdai hatáskör betöltése volt; Erdélynek pedig — a három nemzet sajátos szokásjoga miatt — olyan sajátos volt a kormányzási módja, hogy Izabelláék tevékenysége egészen speciális erdélyi (vajdai) színezetet nyert. Így történhetett azután, hogy történetíróink nagy része — Lukinich vezetésével — János Zsigmondot 1556-tól egyszerűen erdélyi fejedelemnek, királyi címét pusztán dísznek tekintette, pedig hát a választott királynak és a rendeknek egészen más volt erről a véleménye.³⁷⁾ Több tény bizonyítja ezt:

A Magyarországi Részek rendjei állandóan panaszkodnak, hogy a királyné őket teljesen elhanyagolja, Erdélyt tette meg az ország központjává, s a közösen tartott országgyűléseken erdélyieké lett a vezető szerep. Arra kéri tehát, hogy jöjjenek közéjük Váradra lakni, s számukra tartsa ott az országgyűléseket, ahol a saját provinciális ügyeikben intézkedhessenek.³⁸⁾ Olyan erősen kitartanak kérésük mellett, hogy végre Izabella is kénytelen engedni a kérésüknek, s megígéri, hogy Váradra költözik. Erre nekikezdték Váradon a királyi palota építésének.³⁹⁾ A királyné azonban nem tehetett eleget ígéretének, bár az erdélyi tanácsosok között is voltak pártfogói a magyaror-

³⁵⁾ Brüsszeli Okmánytár. II. 3—17. l.

³⁶⁾ Pld. 1561-ben Balassa Menyhért.

³⁷⁾ Lukinich: i. m. 167. l.

³⁸⁾ E. O. E. II. 31—32. l.

³⁹⁾ E. O. E. II. 34. l.

szágiak kérésének. Ezek ugyanis titokban abban reménykedtek, hogy ha Izabella kimegy Váradra, a kis királyt nem viszi magával; így nagyobb befolyást nyernek a kis király nevelésére, ez által a közügyek intézésére, honnan Izabella féltékenysége majdnem teljesen kizárta őket. Különben is: az a tény, hogy a rendek Izabellára, mint az ország törvényesen koronázott királynéjára bízták a kormányt, világosan mutatja, hogy milyen nagy volt a szemükben a királyi cím jelentősége.⁴⁰⁾

A „választott királynak“ címzett János Zsigmond 1560-ban, Székelyvásárhely számára kiállított kiváltságlevelében kijelentette, hogy ha neki tetszeni fog és szükségét látja, vajdát fog kinevezni az ország élére. Ezzel kimutatja, hogy ő nem Erdély fejedelmének, nem a vajdák utódjának, hanem Magyarország királyának tekinti magát.

Álláspontjának elvi alapjait, s következtetéseit egy — bécsi követeihez intézett, vitás keltű, de kétségtelenül hiteles szövegű — levelében fejezi ki világosan.⁴¹⁾

A levél szép dokumentuma azoknak az alkudozásoknak, melyek a két király között 1556 óta folytak. Jelentőségét az adja meg, hogy az időközben megkötött fegyverszüneti szerződésekkel és békétárgyalásokkal ellentétben, János Zsigmond elvi álláspontja tűnik ki belőle. Tartalmát már ismertettük az előző fejezetben úgy, hogy most csak az emlékek felújítása kedvéért kell röviden ismertetnünk. Azzal kezdi levelét, hogy tudomásul vette követei jelentését, s a császár kívánságait. Az első követelésként azt kívánja tőle a császár, hogy mondjon le a királyi címről, s vegye fel az erdélyi fejedelmi, hercegi, vagy palatinusi címet. — Azt feleli rá, hogy ő a királyi címet atyjától örökölte, a nemzet királyává választotta meg, s a török is annak tekinti. Így tehát nem is mondhat le róla, sőt szándéka, hogy örökül hagyja utódainak is; ugyanazzal a méltósággal, jogkörrel és auktoritással akarja országát kormányozni, mint elődei. Nem is érti, milyen alapon lehetne választáson alapuló királyi

⁴⁰⁾ E. O. E. II. 57. l.

⁴¹⁾ A levelet Bethlen Farkas közli először Historiájában, majd Pray: *Ep. Proc. Regni Hungariae* c. 3. kötetében. Az elsőben a levél keltezése 1561, a másodikban 1563; úgy látszik, hogy az 1561-es szöveg hitelesebb és teljesebb. De ez a mi szempontunkból nem is olyan életbevágóan lényeges, mert az itt ismertetett szövegrészek, mind a kettőben majdnem szóról-szóra azonosak.

cím nélkül hazánkban királyi jogokat gyakorolni; szeretné, ha a császár megmondaná neki. — Ami pedig a Magyarországi Részeket illeti, arra azt feleli, hogy azt, ami a kezében van, senkinek sem engedheti át. A császárnak, mint a kereszténység fejének szívesen megadja a köteles tiszteletet, de Ferdinándot, mint magyar királyt magával teljesen egyenrangúnak tartja. — Végül utasítja követét, hogy érdeklődjék az iránt, hogy ha a békeszerződés miatt rázúduló török támadás alkalmával országából távoznia kellene, mivel kárpótolnák őt az ország helyett?

Ha ezt az elvi álláspontot összevetjük az 1570—71-ben létrejött speyeri szerződéssel, rögtön belátjuk, hogy a szerződés nem tervszerű, alaposan átgondolt, s pontról-pontra megvitatott béke, hanem egy régi barátaiból kiábrándult lélek — Békés Gáspár — gyorsan összecsapott műve.

Békés Gáspár ugyanis 1568-ban, mint az erdélyi törökpárt feje, rávette urát, hogy a tanács többségének akarata ellenére, háborút indítson a császár-király ellen. A háború megindításához azonban a szultán beleegyezésére is szükség volt, amit a háborús párt legnagyobb meglepetésére a Magas Porta megtagadott. Még nagyobb volt Békés meglepetése akkor, midőn megtudta, hogy a Porta nincs vele megelégedve, s a szultán óva inti János Zsigmondot attól, hogy Békés Gáspár tanácsait kritika nélkül kövesse, mert a Portán nem bíznak benne.⁴²⁾ Békés meglepetését érthető elkeseredés váltotta fel, s ennek következménye az ő politikai pálfordulása: Csalódván a törökben, ő, az erdélyi törökpárt vezére, minden erővel azon volt, hogy a befolyása alatt álló János Zsigmondot rávegye a császárral való kibékülésre. A török támogatásában magát szintén csalódottnak érző János Zsigmondot pedig nem volt nehéz új tervének elfogadására rávennie. Már az 1570. januáriusában tartott országgyűlésen közölte a király néhány bizalmasával, hogy szeretne kibékülni a császárral; az országgyűlés feloszlása után pedig mintegy 30 előkelő urat hívott magához Gyulafehérvárra a három erdélyi nemzetből, s ezekkel is közölte tervét, s részletesen megtárgyalta velük a kérdést.⁴³⁾ — Hosszas rábeszélés után végre sikerült is tervének megnyernie a meghívottakat.

⁴²⁾ Forgách F.: Magyar Historiája. (1866) 415—416. 1.

⁴³⁾ Forgách F.: u. o. 442—443. 1.

Még ezen év áprilisében elindult a király követe, Békés Gáspár Prágába, Miksa akkori fővárosába. Ugyanakkor Prága felé igyekezett a pózeni püspök, kinek, mint a lengyel király követeinek, megállapodás szerint az egyezkedési tárgyalásokon közvetítenie kellett.⁴⁴⁾

János Zsigmond halála.

A speyeri szerződés.

Alig érkeztek meg a követek Prágába, a császár udvarával együtt útra kelt, hogy a német fejedelmek speyeri gyűlésén személyesen vegyen részt. A követek is vele mentek. Ott egyeztek meg véglegesen s innen nyerte a szerződés a „speyeri” nevét.⁴⁵⁾

Ebben a szerződésben, mely a császár kívánságainak megfelelően jött létre, bizony alig néhány pont felelt meg a választott király érdekeinek.

Lemondott a királyi címről, s a helyett a „felséges fejedelm” címet vette fel. Lemondott régi területi követeléseiről, s ezért cserében megtarthatta — mint láttuk — mindazt, amit tényleg birt. Lemondott az ország feletti szuverénitásáról, elismerte a királyt felettesének, országát a szent korona birtokának, s ennek következtében nem rendelkezhetett többé a kezében lévő koronauradalmak felett. Jövedelmüket ugyan ő élvezte, de nem adományozhatta el azokat örök érvénnyel. — Ezért cserében a császári családból kapott feleséget, Sybilla hercegnő személyében. Fiági leszármazói örökölni fogják az országot úgy, mint ahogy ő birta; lányait, ha ő nem érné meg, a király kiházásítja. Végül, ha a török miatt el kellene országát hagynia, Oppeln és Ratibor hercegséget fogja a királytól kárpótlásul kapni. Ha a Szapolyai-ház fiága előbb halna ki, mint Miksa családja, az ország úgy, amint van, visszaszáll az akkor uralkodó királyra aki majd a szerződés értelmében, vajdát állít az ország élére. A vajda királyi tisztviselő lesz, akit a király, ha neki úgy tetszik, el is mozdíthat. Mindamellet Miksa megígérte, hogy az ország alkotmányát változtatás nélkül megtartja.⁴⁶⁾

Időközben a török is észrevette, hogy János Zsigmond és Miksa között szövetség van keletkezőben. Azonnal követet kül-

⁴⁴⁾ Forgách F.: u. o. 449. l.

⁴⁵⁾ Forgách F.: u. o. 443—44. l.

⁴⁶⁾ Szamosközy: i. m. IV. 8—9. l. és Lukinich: i. m. 129—131. l.

dött Erdélybe, s megkérdezte, hogy mi dolga lehet Békésnek Prágában? Ha politikai okok miatt kellett követséget küldeni, úgy méltán kérdezheti: miért nem őt kérték fel a közvetítésre? Ha pedig házasságot tervez a király, akkor is szívesen jön segítségére, szerez neki a francia, dán vagy svéd királyi házból méltó feleséget, nem okvetlenül szükséges Bécshez fordulnia.⁴⁷⁾ A fejedelem azt válaszolta, hogy a határsértések ügyében küldött követet a császári udvarba.⁴⁸⁾

Úgy látszik azonban, hogy a porta nem elégedett meg azzal, hogy János Zsigmondot figyelmeztette. A lengyel királyhoz, a választott király nagybátyjához is küldött követet ez ügyben, s arra kéri, hogy mint a fiatal király rokona próbálja visszatartani öccsét minden meggondolatlanságtól.⁴⁹⁾ (Érdekes, hogy a lengyel királyhoz intézett levél hangja sokkal keményebb, mint a Jánoshoz intézetté.)

A szultán figyelmeztetése azonban már elkésve érkezett, mert akkor már a kocka elvolt vetve. Békés 1569. szeptemberében a császár feltételeivel hazatért Erdélybe. Betegsége miatt az ő lakásán gyűlt össze a királyi tanács, mert a feltételek értelmében a szerződés végrehajtására az egész tanácsnak meg kell esküdni. Legtöbben szó nélkül megtették; csak Báthory István és Forgách Ferenc kötötték feltételhez esküjüket. Az első Szatmár várának és tartozékainak visszaadását, Forgách pedig a nemzet érdekeinek, s az alkotmány rendelkezéseinek figyelembe vételét kívánta.⁵⁰⁾

Mikor a tanács elfogadta a szerződést, Békés 1570 decemberének végén ismét elindult Prágafelé. Mielőtt elment, minden óvó intézkedést megtett, hogy távolléte alatt ellenségei: a Báthory-testvérek, Bánfi Pál, Gyulai Mihály, Forgách Ferenc a fejedelem közelébe ne kerülhessenek. A fejedelemmel pedig megígértette, hogy visszatértéig egy lépést sem tesz nélküle. Prágába, a császár székhelyére, hosszú kerülővel, csak a hónap végére

⁴⁷⁾ Forgách F.: i. m. 445—446. l.

⁴⁸⁾ Forgách F.: i. m. 446. l.

⁴⁹⁾ Forgách F.: i. m. 446. l.

⁵⁰⁾ Forgách F.: i. m. 446—47. l. Érdekes, hogy Báthory kikötése is magánjellegű; Forgáchról pedig, aki a históriát írta, nem lehet biztosan tudni, hogy akkor is megtette ezt a kijelentést, vagy csak utólag emlékezett így vissza.

érkezett meg. Március 10.-ikén sikerült a békeokmányokat kicserélnie, s így a szerződést véglegesen megkötnie.⁵¹⁾

Négy nappal ezután, 1571. március 14.-én Gyulafehérvárott meghalt János Zsigmond, s ezzel megindult a bonyodalom.

Az utód kérdése.

A szerződést ugyanis az országgyűlésen nyíltan ratifikáltatni nem lehetett, mert a szövetségesek Erdélyt a törökkel szemben nem tudták volna megvédeni. A szerződés megkötésének titokban tartását tehát mindkét fél érdeke követelte. Már pedig János Zsigmond halála után a titkos szerződés végrehajtására senkit sem kényszeríthetett a császár- király. Ezért volt olyan életbe vágó Erdélyre nézve, hogy ki lesz János Zsigmond utóda a fejedelmi székben?

A fejedelem halálának hírére összejöttek a fővárosban tartózkodó tekintélyesebb tanácsurak, s elhatározták, hogy mindaddig, míg az ország sorsa nincsen biztosítva, nem hozzák nyilvánosságra a király halálát. Megparancsolták a szolgálattevőknek, hogy úgy végezzék a halott körüli teendőket, mintha élne; ne hogy kiszivárognon a halálhíre, s zavarok legyenek.⁵²⁾ Azután követet küldtek a szultánhoz, s arra kérték, hogy régi ígérete értelmében, engedje meg a rendeknek a szabad fejedelemsválasztást. Békés után is küldtek követet, szigorúan meghagyva neki, hogy tárgyalásait szüntesse meg, s azonnal jöjjön haza.⁵³⁾ Az ország kormányzását pedig az 1567. szeptemberében tartott országgyűlés határozatai értelmében, a fejedelem végrendeletének végrehajtói, az úgynevezett testamentumos urak vették át, kik már néhány éve valamennyien a császár hívei voltak.⁵⁴⁾ Első dolguk az volt, hogy április elsejére országgyűlést hívtak össze, melynek az volt a feladata, hogy a fejedelem temetéséről s az új fejedelem megválasztásáról gondoskodjék.⁵⁵⁾

A mondott időben össze is ült az országgyűlés. A temetés napját május 17.-re, a fejedelemsválasztó országgyűlést pedig az utána következő napokra tették.⁵⁶⁾ Nagy vita volt a felett,

⁵¹⁾ Forgách F.: i. m. 449—50. l. Szalay: i. m. 231. l.

⁵²⁾ Szamosközy: i. m. I. 115. l.

⁵³⁾ Forgách: i. m. 464. l.

⁵⁴⁾ E. O. E. II. 335—37. l. Forgách: i. m. 469. l.

⁵⁵⁾ E. O. E. II. 384—86. l.

⁵⁶⁾ E. O. E. II. 385. l.

hogy vajjon generális, vagy partialis országgyűlést hirdesse-nek-e? A tárgyhoz jobban illett volna, ha generális országgyűlést hívnak össze; viszont olyan zavaros volt a helyzet, hogy attól kellett félni, hogy a mindenünnen összejövő tömeg, főként az amúgyis lázongó székelyek részvétele az országgyűlésen, súlyos bajokat okoz. — Végül is úgy határoztak, hogy partialis országgyűlést hirdetnek, s erre minden erdélyi és magyarországi megyéből, továbbá minden székelyszékből 10—10 főembert hívnak meg, a két ispán, vagy a királybíró vezetésével. A szász városokat és székeket pedig 6—6 ember és a királybírák képviselik. — Az ország nyugalmanak biztosítása végett 1500 főből álló sereg felállítását rendelték el. A sereg táborá Torda mellett volt, s parancsnoka, a kortársak által nem egyszer helytartónak nevezett Báthory Kristóf, István úr bátyja volt. A sereg ellátásának terhére az ország viselte az országgyűlés intézkedésének értelmében.⁵⁷⁾

Míg ezek történtek, Miksa sem ült ölbetett kézzel. Mihelyt tudomására jutott János Zsigmond halála, megtett minden intézkedést a speyeri szerződés vonatkozó pontjainak végrehajtására. Első sorban is megparancsolta a testamentumos uraknak, foglalják le az ő nevében az összes fejedelmi várakat.⁵⁸⁾ Elgondolhatjuk, hogy milyen készséggel tettek eleget a testamentumos urak e rendelkezéseknek; hiszen az ő céljuk az volt, hogy Békés Gáspár kezébe kerüljön a kormány. Majd tárgyalást kezdtek a tanáccsal, s a főurakkal a végett, hogy mi módon lehetne kielégíteni Miksának a speyeri szerződésen alapuló követeléseit?⁵⁹⁾

A helyzet nehézségei.

Az első kívánság az volt, hogy az erdélyi országgyűlés ratifikálja nyilvánosan a speyeri szerződést.⁶⁰⁾ A kívánság természetesen nem teljesült, hiszen a portai, temesvári és budai esauszok jelenvoltak a gyűlésen, s a szerződés szóvátételének könnyen a határon álló törökseregek támadása lett volna a következménye. A támadás kivédésére pedig — mint rendesen — most sem volt a királynak elég ereje. Így aztán Miksának a

⁵⁷⁾ E. O. E. II. 384—86. 1.

⁵⁸⁾ E. O. E. II. 391. 1.

⁵⁹⁾ E. O. E. II. 391—92. 1.

⁶⁰⁾ E. O. E. II. 396. 1.

nyilvános ratifikációról — akarva, nem akarva — végleg le kellett mondania. Ennek pedig az lett az első következménye, hogy a szabad vajdaválasztásba is bele kellett egyeznie; ezzel egyuttal a Békés győzelméről is lemondott. Köztudomású volt u. i., hogy Békés egyénisége, részben egyéni hibái, részben politikai szereplése miatt, az országgyűlés többsége előtt nem volt rokonszenves. Az országgyűlés többsége u. i. „liber princepsét”, s nem királyi tisztet akart az ország élén látni. Márpedig Békéstől ezt várni nem lehetett. Bár könnyen megtörténhetett volna, ami különben sem ritka eset a történelemben, hogy az ország élére kerülve, megváltoztatta volna nézeteit, s Báthory helyett ő valósította volna meg az önálló erdélyi fejedelemség eszméjét. Egyelőre azonban az volt a természetes és jogos feltevés, hogy ő, a speyeri szerződés megkötője, végre is hajtaná azt, s ezzel azután az országra vonná a szultán haragját. Ezzel szemben Báthoryról mindenki tudta, hogy 1564. évi bécsi fogása óta nincsen jó viszonyban a császárral. Ezért fordult feléje a Porta bizalma, s ezért adta neki az országot a szultán, a rendek által óvatosságból csak a választás megtörténte után felolvasott fermánjában. A rendek előre sejtették, hogy mit tartalmaz a szultáni fermán, s akaratával szembehelyezkedni nem mertek; hiszen a határ mellett táborozó török hadak bármelyik pillanatban ráronthattak volna az országra.⁶¹⁾ Azokra pedig, akiket ezek az érvek nem győztek volna meg, a Báthory Kristóf vezetése alatt Tordánál táborozó sereg lehetett hatással; ennek létszáma Báthory híveivel gyarapodva 1500-ról lassanként 10.000-re növekedett.⁶²⁾ Báthory Kristóf pedig látva, hogy a császárpárt az országgyűlést — a „qui tempus habet, vitam habet” elve értelmében — halogatni akarja, türelmét veszítve, s valószínűleg öccsével egyetérve, hadaival Gyulafehérvárra indult. Megérkezését nem várták meg a rendek úgy, hogy május 21-ikén, már egy nappal az országgyűlés megkezdése után érkezett meg a tordai had Tövisre. Előőrsei bevonultak Gyulafehérvárra, s megszállották a fontosabb pontokat.⁶³⁾

Ha kissé felületesen figyelni az eseményeket, könnyen juthatnánk arra az eredményre, hogy Báthory megválasztása

⁶¹⁾ E. O. E. II. 392—93. l.

⁶²⁾ E. O. E. II. 393. l.

⁶³⁾ E. O. E. II. 394. l.

külső és belső fegyveres nyomásnak az eredménye. Pedig ez tévedés lenne. Mert a Báthory-testvéreknek igen nagy volt az országban a személyes tekintélyük. A szemfüles olasz Gromó, János Zsigmond kedvence, már 1564—65-ben megmondotta, hogy Jánosnak a Báthory-testvérek egyike lesz az utóda. Pedig akkoriban a bécsi követség, s a protestánsok előretörése következtében aránylag nagyon meggyengült a Báthory-fivérek befolyása az udvarban.⁶⁴⁾ István úr személyes tekintélyének legszébb bizonyítéka pedig az, hogy a parciális fejedelemsválasztó országgyűlés miatt lázongó székelyeket egy szavával lecsillapította.⁶⁵⁾

A János Zsigmond halála és Báthory megválasztása között eltelt pár hét, egyik legválságosabb korszaka volt az erdélyi fejedelemségnek.

Az udvarban attól féltek, hogy a török, minden eddigi ígéretétől megfélemedkezve, nem engedi meg a szabad fejedelemsválasztást, hanem seregeit az országra zúdítva, azt egyszerűen behódoltatja. Vagy, ha meg is engedi, az adót annyira felemeli, hogy ki tudja meddig bírják azt fizetni? Az első esetben el voltak szánva a rendek, hogy szabadságukat az utolsó csepp vérukig megvédelmezzik. Ha pedig adót emel a szultán, megpróbálják megfizetni, ameddig bírják.⁶⁶⁾

De ha a szultán meg is engedi, hogy fejedelmet válasszanak, marad még — mint Tamásfalvi László írja április 7.-ikén testvérének — egy nagy probléma; még pedig az: hogyan fog a speyeri szerződéssel szemben állást foglalni az, akit megválasztanak? Vajjon úgy vezeti-e tovább az ügyeket, ahogy János Zsigmond tette, s megtartja a fényes udvart maga mellett, vagy pedig az udvartartást teljesen megszüntetve, csak egy ítélőmestert tart meg? Szóval: fejedelemnek, vagy a szó szoros értelmében vajdának, azaz királyi tisztviselőnek fogja-e magát tekinteni?⁶⁷⁾

Nem tudjuk pontosan, hogy Báthoryék mit terveztek. De a jelekből azt következtethetjük, hogy megpróbálták kiegyezni

⁶⁴⁾ Szádeczky L.: Békés Gáspár. 31. l.

⁶⁵⁾ Sz. O. II. 322. l.

⁶⁶⁾ gr. Kemény és n. Kováts: Erdélyország Története Tára. I. Tamásfalvi László levele. (1571. ápr. 7.)

⁶⁷⁾ Erd. Tört. Tára. I. Tamásfalvi László id. levele.

a körülményekkel és legalább külsőségekben engedni kívántak Miksa követelésének. Legalább is erre vall, hogy az a követtség, mely a szultán levele szerint felhívta Báthoryra a szultán figyelmét, úgy látszik a cím kérdést is szóvá tette. Különben nem érthetjük meg, miért nevezné a szultán fermánjában Báthoryt, akit egyébként János Zsigmond teljesjogú utódjának tekint, erdélyi vajdának, s nem királynak; mintha megérezte volna, hogy Báthory István a királyi vagy fejedelmi cím helyett a régi vajdai: „vojvoda Transilvaniae, Sicularum comes” címet veszi fel.⁶⁸⁾ Maga Báthory egyik levelében Liszthy János veszprémi püspöknek és kancellárnak ezt írja a fejedelmi címről: „ha efféle, hiú dicsőségnek örvendtem volna és fejedelmi címet kívántam volna, ki kényszerített volna engem, hogy én az Öfelsége hűségére kötelezzem magam? Én mellettem volt a török császár, én mellettem volt az ország; senki sem vitt engem, hanem szabad akaratomtól mentem.”⁶⁹⁾ Ebből is látszik, hogy a vajdai címet Báthory a saját jószántából vette fel, s a török szultán is az ő kérésére nevezte így. A török porta különben sem sokat törődött a címkérdéssel; neki nem az volt a fontos, hogy minek nevezi magát a fejedelem, hanem az, hogy teljesíti-e azt, amit tőle várnak vagy sem? Csak János Zsigmondtól követelte meg, hogy királyi címet viselje; az utód címváltoztatása nem is tűnt fel. Annál kevésbbé tűnhetett fel, mert hiszen a két szomszédos oláhország fejedelmei is vajda címet viseltek.

Végső eredménye az egész fejtegetésnek az, hogy Báthory címváltozása nem sokat változtatott a helyzeten: Báthory István, s közvetlen utódai a vajdai cím ellenére sem vajdák, hanem a szó legszorosabb értelmében önálló fejedelmek. Bizonyítja ezt, a már felhozottak mellett az, hogy a rendek, s külföldi követek egyaránt illusztrissimus princepsként emlegetik. Miksa nem egyszer szót emel az ellen, de Báthory azzal fegyverzi le, hogy ő rendek és a külföld előtt liber princeps Erdélynek.^{69a)} Később pedig, lengyel király korában ő is „illusztrissimus princeps . . . vojvoda Transsylvaniae, Sicularum Comes”-nek címezi bátyját, Kristófot.^{69b)} A külföldiek pedig a bé-

⁶⁸⁾ E. O. E. II. 287. l.

⁶⁹⁾ E. O. E. II. 525 l.

^{69a)} E. O. E. II. 429.; 521.; 525. l.

^{69b)} Brüsszeli Okmánytár. I. 70. és más lapjai.

csi udvar jóvoltából megszokhatták a vajdai címet. Ott u. i. Szapolyai Jánost is így nevezték a váradi béke előtt, s János Zsigmondot a spanyol követ rendesen „Vojvoda perpetuus“-ként emlegeti.^{69c)}

Amíg az udvart s a főurakat ilyen kérdések izgatták, addig a jobbágy sorba jutott székelyek elérkezettnek látták az időt elvett szabadságjogaik visszaszerzésére és arra, hogy a közzójuk telepedett idegen főurak sanyargatásaiért bosszút álljanak.⁷⁰⁾

A császárpárt.

Ilyen zavaros körülmények között, ideges hangulatban közeledett május 17.-ike, amikor az áprilisi országgyűlés határozata értelmében János Zsigmond temetésének meg kellett volna történnie. Annak, hogy nem történt meg — mint már fentebb említettük — a testamentumos urak taktikázása volt az oka. Azt remélték ugyanis, hogy talán jön közbe valami, ami helyzetüket megerősíti.

Két irányban kísérleteztek. Először is Báthoryt próbálták megnyerni a király pártjának, s rábírni a speyeri szerződés végrehajtására.⁷¹⁾ Másrészt Hagymássy Kristófnak, a császár megbízottjának vezetése alatt azon mesterkedtek, hogy pártjuk vezérének, Békés Gáspárnak többséget szerezzenek vele szemben.⁷²⁾

A császárpárt főbaja az volt, hogy vezérei között hiányzott az igazi egyetértés, a hívekben nem volt meg a bátorság arra, hogy nyíltan is felvegyék a küzdelmet.

Békés Gáspár.

Bár a császári párt feje *Békés Gáspár* volt, a választási harcok vezetésével a császár Hagymássy Kristófot bízta meg, aki a három testamentumos úr közül a legnépszerűbb volt. Maga Békés Gáspár — úgy látszik, hogy — a választási előkészületek idején nem is volt Erdélyben. Forgách Ferenc váradi püspök,

^{69c)} Lásd pld. a spanyol követ 1571. máj. 13-án kelt levelét a Tört. Bizottság külföldi oklevél másolatai között. A simancasi levéltár anyagában.

⁷⁰⁾ E. O. E. II. 475. l.

⁷¹⁾ E. O. E. II. 399. l.

⁷²⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy Kristóf 1571. máj. 27-én kelt jelentése Liszthy kancellárhoz.

később Báthory kancellárja azt írja ugyan Magyar Históriájában, hogy Erdélyben volt, s azon mesterkedett, hogy Báthorytól véglegesen megszabaduljon: állítólag a fejedelmi testőrség két tisztjét akarta felbérelni annak meggyilkolására, de azok nem álltak kötélnek. Állítását azonban már csak azért is nagy óvatossággal kell fogadnunk, mert a különben catoí jellemű Forgách, személyes és politikai ellenfeleivel szemben rendkívül elfogult annyira, hogy a legszenvedélyesebb és merőben valószínűtlen állításokra ragadtatja magát velük kapcsolatban. — Már most; tudjuk, hogy a fejedelem halálhírére összegyűlt tanácsosok első intézkedése az volt, hogy visszahívták a Bécsben tartózkodó Békést.⁷³⁾ Tamásfalvi László kancelláriai írnoknak április 7-éről bátyjához intézett — és már idézett — leveléből azonban kitűnik, hogy Békést „várták“, tehát még akkor nem volt otthon. Nem is igen lehetett. Mert János Zsigmond márc. 14.-én halt meg; a követ tehát, akit Békésért küldtek, még ha azonnal útnak indult és nagyon sietett sem lehetett Bécsben márc. 26—27.-ike előtt, mert az út 12—14 napig tartott. Békésről tudjuk, hogy beteg volt, s csak kocsin járhatott. Ha tehát azonnal indult, sem érkezhetett meg április közepe tájánál előbb Gyulafehérvárra.⁷⁴⁾ A bécsi spanyol követ április 22.-ről azt jelentí urának, hogy az erdélyi követ a fejedelem halálának hírére azonnal útrakelt, s azóta semmi hír sem róla, sem Magyarországról. Békés neve azonban sem ebben, sem későbbi jelentéseiben nem szerepel. Tőle tehát nem tudjuk meg, hogy Békés maga hazautazott-e, vagy sem?⁷⁵⁾ Annyi tény, hogy a fejedelemválasztás küzdelmeiben nem vett részt. Csáky kijelentése, hogy: „hiába lótfut odakünn Békés Gáspár“, — amellet szól, hogy nem volt odahaza. Úgy látszik tehát, hogy míg Erdélyben Hagymássy Kristóf buzgólkodott a császárpártiak élén, addig Békés Bécsben és Prágában készítette elő a fejedelemséget. Személyesen semmiesetre sem vett részt az itteni választási küzdelmekben; azt u. i. semmi okunk feltételeznünk, hogy előbb hazajött, s azután — még a választás előtt — visszamenve „lótott-futott“ Bécsben és Prágában.

⁷³⁾ Forgách F.: i. m. 464. l.

⁷⁴⁾ Erd. Tört. Tára. I. Tamásfalvi id. levele és Forgách: i. m. 464. l.

⁷⁵⁾ A Tört. bizottság másolatai között. 1571. ápr. 22.-ről kelteve, a simancsi levéltár anyagában.

Békés Gáspár egyébként egyike a legnagyobb szereplőknek Erdély történetében, s csak a véletlenül múlt, hogy még többre nem vitte. Amint *kornyathi* előneve is bizonyítja, régi törzsökös békésmegyei nemescsaládból származott.⁷⁶⁾ Az oláh származásáról szóló meséknek részben ellenségeinek pletykái, részben atyjának lugosi katonáskodása az alapja.⁷⁷⁾ Possevino rácnak tartja, Szánthó István viszont oláhnak mondja.⁷⁸⁾ Atyja László, Petrovich alatt Lugos vicebánja volt.⁷⁹⁾ Ő maga Petrovich Péternek volt előbb apródja, majd komornyikja.⁸⁰⁾ Egész politikai haladását, saját nagy képességein kívül Petrovich pártfogásának köszönhetette, hiszen ő juttatta be a királyi udvarba.⁸¹⁾ János Zsigmondnak Báthory bécsi fogsága alatt lett belső bizalmasává úgy, hogy ettől fogva az ő akarata érvényesült az udvarban. Nagy ellenfelének Forgách kancellárnak, a váradi püspöknek szemében Csákyval és Blandratával együtt, egyike a föld leggonoszabb, legelvetemültebb embereinek;⁸²⁾ ő az oka annak, hogy az amúgy is gyöngye János Zsigmond olyan szerencsétlenül élt és uralkodott.⁸³⁾ Azt, hogy ezt a jellemzést a vak szenvedély íratta a különben igazságszerető váradi püspökkel, legjobban bizonyítja Békés későbbi viszonya Báthoryhoz. A lengyel királlyá választott Báthory István u. i. megbocsátott a császári-házban nagyot csalódott Békésnek, s az rövidesen bizalmasa, legmeghittebb tanácsadója, híres hadvezére, s végül lakótársa is lett egykor halálosan gyűlölt ellenfelének.⁸⁴⁾ Tehát sikerült Békésnek a megbékélt Báthory udvarában rövidesen ugyanolyan nagy befolyásra szert tennie, mint amekkora János Zsigmond udvarában volt neki. Tehát valószínűleg akkor sem volt méltatlan arra, bármilyen gyűlöletes is volt a személye Forgách Ferenc és a többi Báthory-pártiak szemében.

⁷⁶⁾ Szádeczky L.: i. m. 5. l.

⁷⁷⁾ Szádeczky L.: i. m. 5. l.

⁷⁸⁾ Possevino: i. m. 106. l. és Veress: Epist. et Act. Jesuit. Transylv. I. 91.

⁷⁹⁾ Szádeczky L.: i. m. 5. l.

⁸⁰⁾ Szádeczky L.: i. m. 6. l.

⁸¹⁾ Szádeczky L.: i. m. 10—11. l.

⁸²⁾ Forgách F.: i. m. 460. l.

⁸³⁾ Forgách F.: i. m. 460—61. l.

⁸⁴⁾ Szádeczky L.: i. m. 87. és köv. II.

Csáky Mihály.

Nem érdektelen tagja a testamentumos urak triumvirátusának Csáky Mihály sem, a választott király (és nem az ország) kancellárja,⁸⁵⁾ akit ugyan érdekei és érzelmei Békéshez és Miksához vonzottak, de a fejét nem hajlandó kockáztatni egvik miatt sem.⁸⁶⁾ Nem vállalkozik tehát arra, hogy a speyeri szerződést a törökpárti többségű országgyűlés előtt szóba hozza. Amit tud róla, csak mint a volt király kancellárja tudja, s nem lévén az ország kancellárja, nem felelős tetteiért az országnak. Ha János Zsigmond nem merte a rendek tudomására hozni, ő sem fogja megtenni. Annál kevésbé, mert a császár jobban bízott Békésben és Hagymássyban, mint őbenne. Ha Hagymássy mégis szóvá akarja tenni az országgyűlés előtt a szerződést, neki nincs kifogása ellene, csak arra inti, hogy jól kösse fel akkor a fejét. „Hiába lót-fut ott künn Békés Gáspár, a fejedelmi kontyot nem vágunk a fejére; hagyja ott a fogát, ahol fente, vagy fenette“. Mindenkinek be kell látnia szerinte, hogy igaza van, ha az „ország és a szultán haragját senki kedvéért sem hajlandó magára és nemzetségére venni“. Ha Miksa jobban bízik Békésben, mint benne, ám lássák mit cselekedhetnek. „Ott a konc, elnyeli azt más “⁸⁷⁾ Ebből a rövid idézetből is kitűnik, hogy Csáky Mihály politikai pártállását érdekei befolyásolták, ezt azonban nem vehetjük zokon tőle, hiszen politikus volt, még pedig olyan zavaros időben, amikor az ideálisták nem igen érvényesültek. Valószínűleg abban is politikai érdek vezette, hogy János Zsigmond halála után általa kezelt pénzről sohasem számolt el az országgyűlésnek, bármennyire követelték tőle a rendek.⁸⁸⁾ Kettős oka is volt erre: az egyik, hogy Báthorynak ellenfele lévén, nem volt érdeke, hogy az elszámolással ennek tekintélyét növelje; másrészt, maga a császár is közbevetette magát érte, mert a pénz legnagyobb részét a császárpárt érdekében költötte el, s erről nem volt szabad az országgyűlésnek, de főként a töröknek tudomást szereznie.⁸⁹⁾ Egyébként ő volt az, aki hideg számító ésszel a hevesvérű Békést állandóan fékezte; ez

⁸⁵⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy id. levele.

⁸⁶⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy id. lev.

⁸⁷⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy id. lev.

⁸⁸⁾ E. O. E. II. 529. l.

⁸⁹⁾ E. O. E. II. 518. l.

az oka annak, hogy Báthory és Békés között csak az ő halála után került kenyértörésre a dolog. Bármilyen szigorúan ítéljük is meg jellemét és tetteit, nem fogadhatjuk el Forgách Ferenc gyűlöletből fűtött jellemzését. Annak ellenére, hogy Báthorynak sohasem volt híve, az mégis neki köszönhette, hogy megválasztása alkalmával, Békés hívei olyan gyorsan lecsendesedtek.

Hagymássy Kristóf.

A triumvirátus legrokonszenvesebb tagja a kortársak szemében beregszói Hagymássy Kristóf, a választott király alatt előkelő tanácsúr, s egy időben Huszt és Várad főkapitánya, Báthory István rokona volt. A spanyol követ 1569. évi jelentése szerint Báthory mellett ő volna János Zsigmond utódjának kiszemelve.⁹⁰⁾ Valószínűleg Báthoryval való rokonsága az oka, hogy Forgách nem ír róla olyan szigorúan; politikai szerepét meg sem említi, pedig nagy volt az. Ő volt Békés távolléte alatt a császár megbízásából a német-párt vezére. Az egykorú emlékekben sűrűn szerepel a neve. Ő nyerte meg — Mites Simon segítségével — a szászokat, s Andrászi Péterrel élükön a székelyek nagy részét a Békés-pártjának. Igaz ugyan, hogy ezeknek a támogatásával nem sokra mentek a választás alkalmával. A szászok — látván, hogy a többség szemében milyen gyűlöletes Békés személye — az egész idő alatt mukkanni sem mertek. Hagymássyt is inkább a helyzet, mint érzelmei kötötték Békéshez. Rokonát Báthoryt, mint a fentebb idézett jelentésből is kitűnik, sokra becsülte, s erősen bízott benne.⁹¹⁾ Amikor Békés mozgalma nagyon erőssé lett, kezdett elhidegülni tőle, s Báthoryhoz közeledett úgy, hogy végül a kerelőszentpáli csatában ő volt Báthory seregének egyik fővezére.⁹²⁾ Majd Husztot a kezébe kerítvén, Dézsért és a sóbányákért, továbbá Vécsért és 10 falujáért cserében átadta a fejedelemnek.⁹³⁾

Ennek a három embernek a kezében volt a császárpárt vezetése Erdélyben, s ebből sokban következik, hogy az ő nevükkel függ össze az erdélyi fejedelemség további fejlődése.

⁹⁰⁾ Nevét Almásynak írja ugyan a követ, de mivel Várad kapitányának is mondja, nyilvánvalóan csak névelírásról van szó.

⁹¹⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy id. levele.

⁹²⁾ Szamosközy: i. m. I. 153. l.

⁹³⁾ E. O. E. II. 438. l.

A tordai tábor fennebb említett megindulásának híre egyszerre végett vetett a halogatásnak. Május 20.-ikán összeültek a rendek, hogy az országos ügyekben megtegyék a szükséges intézkedéseket.⁹⁴⁾ Egy nappal később, — mint már említettük — a tordai hadak is megérkeztek Tövisre, előőrseik pedig magába az országgyűlés székhelyére. Útközben alaposan megnövekedett a hadsereg létszáma Báthory híveivel. De az ellenpártban sem marad egészen fegyvertelen; minden főúr annyi fegyverest vitt magával, amennyit csak tudott. Így a Forgách szerint zsugorinak ismert Csáky Mihály is 400 fegyveressel jelent meg,⁹⁵⁾ igaz, hogy nem tudni, vajjon Békés támogatására, vagy a maga védelmére vitte-e magával őket?

Május 23.-ikán megtörtént a választott király méltó temetése, az unitárius vallás által megkövetelt egyszerűségben.⁹⁶⁾ — Másnap (24.-ikén) ismét összeült az országgyűlés. A speyeri szerződés felett igen heves vita keletkezett. A vita során súlyos támadások hangzottak el a szerződés megkötői: János Zsigmond és Békés Gáspár ellen. Érvényét magukra nézve nem voltak hajlandók elismerni a rendek, mivel a hátuk mögött kötötték. A közhangulat a császárpártnak, s Békés ügyének nem nagyon kedvezett. Nem volt Békés hívei között egy sem, aki nyíltan pártját fogta volna a többséggel szemben. Csáky sértett hiúságból hagyta, hogy történjék minden ahogy meg van írva; Hagymássy pedig minden befolyása ellenére sem tudott egyedül szembeszállni a többséggel. Kívül és belül egyaránt zajgott a tömeg: Orbai és Balásfi, a két nagy intrikus a táborban izgatottak; benn a gyűlésben pedig Békés párthívei meg sem mertek mukkani.⁹⁷⁾

A zajongást végre Csáky Mihály csendesítette le, aki a választott király végrendeletét, s a „hatalmas császár“ levelét hozta be az ülésterembe. Az ország rendei először nagy hangon a szultán levelének felolvasását követelték, melyben —

⁹⁴⁾ E. O. E. II. 94. l.

⁹⁵⁾ Forgách F.: i. m. 463. l.

⁹⁶⁾ E. O. E. II. 395—96. l.

⁹⁷⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy id. lev. és Gyulafi László jelentése Rueberhez. 1571. máj. 26. E. O. E. II. 451—53. l.

Hagymássy szerint — a szabad választást engedte meg; de ez a megállapítás, amint látni fogjuk, a legnagyobb valószínűség szerint téves, helyesebb a Gyulafi László megjegyzése, mely szerint Báthory kinevezése volt a levélben.⁹⁸⁾ Egyszerre csak magukhoz térve elcsendesedtek és tekintetüket önkénytelenül a három hallgatagon ülő Báthory felé fordították, mintegy tőlük kérve segítséget. Majd látva, hogy ezek nem hajlandók beleavatkozni a kérdésbe, nagy „sebbel-lobbal“ szétoszoltak. — Valószínűleg azért, mert rádöbbenetek arra, hogy mi lehet a levél tartalma és felolvasása milyen veszéllyel járt volna, — nem pedig azért, mert — mint Hagymássy írja — észrevették, hogy nagyon későre jár az idő. Hiszen majdnem lehetetlen, hogy vitaközben ne tudták volna, hogy beesteledett.⁹⁹⁾

A gyűlés eloszlása után a császári-párt vezére felkereste Csáky Mihályt, hogy tanácsot kérjen tőle arra nézve, hogy mi lesz a következő időben a teendő? Mint már láttuk az előbbieken, Csáky nem volt hajlandó Békés és a szerződés miatt a fejét kockáztatni, s arra hivatkozva, hogy ő a néhai király és nem az ország kancellárja, visszavonult a cselekvés mezejéről. Hagymássynak pedig nem sikerült erős pártot szerveznie úgy, hogy a másnap reggel korahajnalban összegyűlt rendek, minden szó és vita nélkül megválasztották Báthory Istvánt Erdély vajdájának, illetve fejedelmének. Az urak közölték a választás eredményét a „községgel“, s az „sem tarta ellent;“ csak a székelemek háborogtak egy ideig, régi kiváltságaik visszaadását követelve, de azután ők is belenyugodtak a helyzetbe, s így *„Isten kegyelméből és a Három nemzet akaratából“* Báthory István lett Erdély vajdája.¹⁰⁰⁾ Az új vajda a választás eredményét megtudva, láthatóan kelletlenül néhány fonyogató szóval megköszönte a választást, s letéve az országgyűlés által megkövetelt esküt, „az ország régi szokása szerint“ elhagyta az országgyűlés termét. Amikor ő távozott, akkor távoztak el Békés hívei is a gyűlésből, látván, hogy a további kísérletezésnek úgy sem volna semmi eredménye.¹⁰¹⁾

⁹⁸⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy id. lev. és E. O. E. II. Gyulafi id. lev.

⁹⁹⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy id. lev.

¹⁰⁰⁾ E. O. E. II. Gyulafi id. lev.

¹⁰¹⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy id. lev.

Báthory helyzete.

Nem sokkal azután Báthory István magához hívatta és megnyugtatta őket, hogy a császárt és a kereszténységet nem akarja cserben hagyni ezután sem; sőt, hogy a császár-királyhoz való hűségének bizonyítékát is adja bejelentette, hogy — természetesen csak titokban — a speyeri szerződés végrehajtását is vállalja és ennek értelmében hajlandó esküt is tenni a tanács és a testamentumos urak előtt a király hűségére.¹⁰²⁾

A hűségeskű szövegét különben a császárpárti főurak és Báthory közös egyetértéssel már a megválasztás előtt megálla-
pították, arra törekedve, hogy lehetőleg ne álljon ellentétben az ország előtt letett esküvel.¹⁰³⁾ Megfogadja Báthory, hogy Miksát és törvényes utódait urának tekinti, hűségesen fog nekik szolgálni, barátait ő is barátainak, ellenségeiket ő is ellenségeinek tekinti; a rábízott tartománynak híven gondját viseli és minden ellenségtől meg fogja védelmezni; a három nemzet jogait, szokásait és kiváltságait csorbíthatlanul megőrzi; az eléje kerülő perekben mindenkinek részrehajlás nélkül fog igazságot szolgáltatni; végül — ami a legfontosabb és egyuttal a legkevésbé végrehajtható, — hogy Miksa, vagy bármely törvényes utódának kívánságára le fog mondani tisztjéről, s az országot úgy, amint kapta, a rábízott várakkal s jószágokkal minden huza-vona nélkül visszaszolgáltatja.¹⁰⁴⁾

Önkéntelenül merül fel ezzel kapcsolatban a kérdés: vajon mi volt ezzel eskütétellel a Báthory célja? Hiszen amint láttuk, s látni fogjuk, maga is nem egyízben hangsúlyozta, hogy szabad akaratából tette azt, amit tett, mert az ország és a szultán mindig „szabad fejedelemnek“ tekintette.¹⁰⁵⁾ Vajjon csakugyan szoros értelemben vett vajda akart lenni, a király egyszerű eszköze Erdélyben, aki köteles a király egy szavára tisztiségéről, a kezében lévő hatalomról, országáról és várainról lemondani; aki minden fontosabb kérdésben a királynak köteles átengedni a döntést úgy, hogy csak a végrehajtó hatalmat tartja ideiglenesen a kezében?

¹⁰²⁾ Erd. Tört. Társ. I. Hagymássy id. lev.

¹⁰³⁾ E. O. E. II. 455. l.

¹⁰⁴⁾ E. O. E. II. 458. l.

¹⁰⁵⁾ E. O. E. II. 525. l.

A következmények nem így mutatják, hanem ennek éppen az ellenkezőjét. Ha figyelmesen elolvassuk 1571. május 30-ikán kelt, Miksához intézett levelét, látni fogjuk, hogy mindjárt az első alkalommal megkísérelte még ezeken, a gyakorlati életet tekintve amúgyis csak formai korlátokon is tágitani, ahogy lehetett.¹⁰⁶⁾ Mi volt hát a célja? Valószínűleg az, hogy a testamentumos urak, s politikai barátaik bizalmát megnyerje, vagy ha ezt nem is tudná elérni, a polgárháború nyílt kitörésének s az ez esetben fenyegető török beavatkozásnak elejét vegye. Másrészt arra akarta kényszeríteni a testamentumos urakat, hogy neki, mint kinevezett vajdának, a császárpárt hivatalos fejének, adják át az összes várakat, melyeket a császár parancsára vettek kézhez; s egyáltalán szüntessenek be minden ellenállást vele szemben, hiszen most már ő a császár főképviselője Erdélyben.¹⁰⁷⁾

A gyűlés egyébként a fejedelem távozása után is tovább folyt, s felolvasták a szultán régen kézhez kapott, de ügyes taktikával csak a választás után felolvasott levelét, melyben a szultán összes eddigi ígéretei ellenére, a rendek választásának eredményét be sem várva, engedve a János Zsigmond halálát jelentő követség figyelmeztetésnek, Báthory Istvánt nevezte ki Erdély fejedelmének, a választott király teljesjogú utódának. Az országot „saját hatalmából” neki adományozva, felszólítja a rendeket, hogy engedelmeskedjenek neki úgy, mint törvényes uruknak. Neki is meghagyja azonban, hogy jól bánjon az országgal; de ha valaki nem engedelmeskedik parancsainak, „üsse le a lábáról” a vakmerőt, nem nézve semmiféle mellékszempontokat. Legfontosabb kikötése, hogy a némettől ne praktikáljanak.¹⁰⁸⁾ Ha valami segítségre van szükségük, csak hozzá forduljanak; hiszen ő nemcsak a hódoltsági vezíreknek parancsolta meg, hogy szükség esetén siessenek Erdély segítségére, de Gyulafy szerint Szófiában is hagyott vagy 100.000 törököt azzal a megbízással, hogy vigyázzanak Magyarországra.¹⁰⁹⁾

Ez a levél azután végleg összebonyolította Báthory helyzetét. Hiszen — mint már az előbbieken láttuk, — kezdetben

¹⁰⁶⁾ E. O. E. II. 464—70. l.

¹⁰⁷⁾ E. O. E. II. 464—70. l.

¹⁰⁸⁾ E. O. E. II. 459—61. l.

¹⁰⁹⁾ E. O. E. II. 453. l.

háromféle szerepet kellett játszania a fejedelemnek. Az ország szemében önálló fejedelem-(liber princeps-)ként kellett viselkednie. A török is ezt kívánta tőle, súlyosbítva helyzetét azzal, hogy a portával szemben a hűbéresi alázatosságot is megkövetelte. Végül a császár-király, s ennek erdélyi hívei szemében egyszerű vajda volt, sem több, sem kevesebb. A király főtisztviselője, akit tetszés szerint nevezhet ki és bocsáthat el. Ez utóbbi volt a legkényesebb. Mert ez korlátozta legjobban a fejedelem tevékenységét. A mellett — ami igen fontos — titokban is kellett tartania, mert ha a töröknek csak gyanúja is támad, nagyon könnyen vége lett volna az országnak.

A kérdés megoldására, a fejedelemség helyzetének tisztázására, s többé-kevésbé békés megoldására születni kellett, Erdély politikusainak hinta politikát kellett űzniök. Ilyen volt Báthory István s valamennyi nevesebb utódja is. Csak így élte túl hazánk ezeket a zavaros korszakokat.

Így ha csak magán Miksán és Báthoryn múlt volna, a vajda még hosszú ideig függő viszonyban maradt volna. Mert Bécs sokkal messzebb volt Gyulafehérvártól, semhogy igazán rá nehezedhetett volna. A nagy távolság miatt a király úgy is kénytelen lett volna idővel legtöbb jogának gyakorlását a vajdának átengedni. Csak a legfontosabb kérdésekben tartotta volna fenn magának a végleges döntést, s ezekben is kikérte volna — döntés előtt — a vajda véleményét. Így egész nyugodtan szerepelhetett volna az ország és a török előtt, mint „liber princeps“, mivel csak elméleti függésben lett volna Béccsel szemben; de az udvarra nézve ennek az elméleti függésnek is meg lett volna a haszna. Ha pedig valami nézeteltérés keletkezett volna közöttük, a töröktől való félelem meggátolta volna őket abban, hogy kenyértörésre vigyék a dolgot. Hiszen Miksa Erdély, Báthory trónja elvesztésétől félhetett volna joggal, ha a török közöttük lévő kapcsolatot megtudja.

A császárpártiak mesterkedései.

Annak, hogy a dolog nem így történt, a testamentumos urak nagyravágyása és az erdélyi császárpárt elvakultsága volt az oka. Vagy talán túlerősek is ezek a szavak. Ők talán meg lehettek, sőt valószínűleg meg is voltak győződve, hogy nemcsak nekik, de az országnak is érdeke, hogy az ország kor-

mánya az ő kezükbe jusson. De a helyzet nem kedvezett az érdekeiknek. Attól fogva, hogy a szabad fejedelemsválasztás tényébe beletörődtek — mint láttuk — kiesett kezükből a vezető szerep. Összes intrikáikkal csak azt érték el, hogy helyzetük a fejedelemségben fokozatosan bizonytalanabbá vált, s emellett a fejedelemség életét is veszélyeztették. Így — annak ellenére, hogy Békés nagy képességeit elismerjük — kénytelenek vagyunk törekvéseit az ország életére nézve károsnak minősíteni.

Mikor az erdélyi császárpárt látta, hogy Báthory került ki győztesen a küzdelemből, minden erejéből arra törekedett, hogy lehetőleg kevés hatalom jusson a kezébe. Ha már azt nem is akadályozhatta meg, hogy az országgyűlés teljesen reá ruházza a János Zsigmond kezében volt hatalmat, legalább azt próbálta meg, hogy azokat a birtokokat, várakat, melyek a választott király halála után a testamentumos urak kezébe kerültek, ne kelljen valamennyit átadniok az új fejedelemnek. Nem-sokára be kellett látniok, hogy ez is lehetetlen: hiszen a török és a Báthory-párt állandóan érdeklődött az iránt, hogy minden a fejedelem kezébe jutott-e már.¹¹⁰⁾ — Ekkor próbálták Miksát legalább arra rávenni, hogy régi erdélyi szokás szerint, Báthory mellé — Békés személyében — társvajdát nevezzen ki.¹¹¹⁾ (Úgy látszik teljesen elfelejtették, hogy nem is olyan régen kellett a császárnak, a külpolitikai helyzet miatt, a vajdakinevezés jogáról lemondania.) Ezt sem sikerült keresztülvinniök, s így nem volt számukra más lehetőség hátra, mint az, hogy saját személyüket kivonták a vajda hatásköre alól, s úgy viselkedtek, mintha ők közvetlen a császár-király alárendeltjei, s a vajda ellenőrei volnának.

Ezzel a viselkedésükkel egész természetesen nem tudták megnyerni a vajda rokonszenvét, aki viszont minden erejével azon volt, hogy őket tekintélyének elismerésére kényszerítse. Ennek pedig az volt a legfontosabb előfeltétele, hogy a királlyal szemben lehetőleg függetlenítse magát. Az első lépést ennek érdekében nem sokkal a választás után, 1571. május 30.-ikán tette meg, Miksához intézett első jelentésében. Először is arról értesíti a királyt, hogy május 25.-ikén az ország vajdájává vá-

¹¹⁰⁾ E. O. E. II. 404—409. I.

¹¹¹⁾ E. O. E. II. 428. I.

lasztották. Ezzel kapcsolatban arra kéri a királyt, parancsolja meg a testamentumos uraknak, hogy adják át neki a kezükbe került fejedelmi várakat. Egyuttal — arra hivatkozva, hogy az állam legnagyobb pénzügyi terhe a várak fentartása, s a katonaság fizetése — kéri, hogy miután az ország megvédeése az ő kötelessége, az ország pénzügyeit is bízza az ő kezére. (Az ország úgy is rábízta, még az első országgyűlésen.)¹¹²⁾ Ennek a jogkörnek azonban üres kincstár mellett igen illuzórius az értéke; kéri tehát a császárt, hogy adjon neki 25.000 arany kölcsönt, s megígéri, hogy azt a tartozását a lehető leggyorsabban törleszteni fogja. — A pénzügyek mellett az igazságügy az államélet másik legfontosabb részlete; tehát erre tér át az új fejedelem. Abban az esetben, ha a jelenlegi helyzet marad fent továbbra is, t. i. fontosabb ügyekben a király mondja ki az utolsó ítéletet, Gyulafehérvár és Bécs között olyan eleven követjárás lesz, mely lehetetlen, hogy a török gyanúját fel ne keltse; ennek pedig háború lenne a következménye, ami egyformán veszélyes Magyarországra és Erdélyre nézve. Kéri tehát a királyt, próbáljon segíteni a helyzeten. Kéri továbbá, hogy a fiskusra szálló jóságokból 10.000 frt erejéig szabadon adományozhasson, annak, akinek tetszik. Báthory nem mondja, miért van szükség erre a jogra, de ismerve a helyzetet, valószínűleg a külszín megóvására hivatkozott volna, ha a király megkérdezi. Végül azt kéri a királytól, hogy engedje el esküjének azt a súlyos záradékát, melynek értelmében a mindenkori király egy szavára köteles tisztségét, a kezében lévő birtokokkal és várakkal együtt, úgy, amint kapta, visszaadni. Hiszen a sokkal kevésbé fontos állások tisztjei sem tudják feladatukat jól betölteni, ha tudják, hogy az uralkodó pillanatnyi szeszélyétől függenek. Érzi, hogy méltán érhetné szemrehányás azért, hogy csak most teszi szóvá a kérdést, s nem a választás előtt; de akkor attól tartott, hogy bonyodalom származik belőle; már pedig ő szívesebben bízta ügyét a császár bölcs belátására, mint a tömeg hangulatára. — Befejezésül arra kéri Miksát, adjon neki valamilyen címet, mellyel a Partium feletti jogát igazolhatja a török előtt; attól fél u. i., hogy a török idővel rájön arra, hogy a vajdai cím csak Erdélyre vonatkozik, s akkor Részeket — arra hivatkozva, hogy jobb ha az ő kezébe jutnak, mint

¹¹²⁾ E. O. E. II. 474. I.

a Miksáéba — elfoglalja.¹¹³⁾ (Már előbb említettem, hogy ennek a címnek nem annyira a törökkel, mint a testamentumos urakkal szemben lett volna nagy jelentősége. A régi és új vajdai címmel járó hatáskör félremagyarázása u. i. csak ezeknek volt érdeke, mert csak így játszhatták önállósít a Részekben fekvő birtokaikon a „vajdával” szemben. Ha nem így lett volna, Báthory és közvetlen utódai nem elégedtek volna meg a vajdai címmel; már pedig a „Részek ura” címet, először Báthory Zsigmondnál találjuk, a császárral kötött béke után, 1595-ben.)¹¹⁴⁾

Látjuk tehát, hogy miképpen igyekezett Báthory visszaszerezni azokat a jogokat, melyekről a királynak tett hűségeskü letétele alkalmával kénytelen volt lemondani. Minél jobban sikerült ez neki, annál erősebb lett ellenfeleinek gyűlölete és ellenállása. A küzdelem állomásai a várak visszaadása, Fogaras, Huszt ügye és Csáky Mihály megszámloltatása voltak.

A várak ügyeit intézték el legsímábban. A vajdai eskü letétele után kénytelenek voltak azokat Báthorynak átadni, akár tetszett, akár nem.¹¹⁵⁾ Ő pedig meg akarván tartani az országot családja kezében, az átvett várak főtisztjeit nemcsak a király és saját maga, hanem Kristóf bátyja hűségére is megeskette.¹¹⁶⁾ A császárpárt természetesen megütközött ezen, de Báthory azzal mentegette magát Miksához írt levelében, hogy ezt az ő érdekében tette: Nem szeretné ugyanis, ha az ő hirtelen halála esetén nem volna senki Erdélyben, aki a császár ügyét minden erővel védelmezze.¹¹⁷⁾

A másik ügy, amelyik csakhamar fordulóhoz jutott, Csáky Mihály megszámloltatásának ügye. Az országgyűlés kitartóan követelte, hogy számoljon el. Hiába lépett közbe Miksa, meghagyva a fejedelemnek, hogy a rendeket csillapítsa le, mert Csákynek elszámolnia nem lehet; a pénz nagy részét u. i. az ő érdekében használta fel, már pedig ezeket a kérdéseket az országgyűlés előtt nyíltan tárgyalni nem lehet.¹¹⁸⁾ Az ellenzék nem engedett. Csákynek többször meg kellett ígérnie, hogy a

¹¹³⁾ E. O. E. II. 459—61. l.

¹¹⁴⁾ E. O. E. III.

¹¹⁵⁾ E. O. E. II. 478—79. l.

¹¹⁶⁾ E. O. E. II. 480. l.

¹¹⁷⁾ E. O. E. II. 484. l.

¹¹⁸⁾ I. E. O. E. 518. l.

következő gyűlésen elszámol, de ez sohasem következett be. Halála után az országgyűlés úgy rendelkezett, hogy örökségét foglalják le, s csak az elszámolás után adják át az örökösöknek.¹¹⁹⁾

Békés Gáspár és Báthory István küzdelmei.

Csákyban Békés elvesztette egyetlen fékezőjét; ettől kezdve valósággal vesztébe rohant, nem törődve azzal sem, hogy nemsokára Hagymássy is átállott a Báthory pártjára. El volt tökéelve, hogy minden úton-módon, akár külső, akár belső segítséggel megbuktatja Báthoryt és elfoglalja a vajdai széket. Első dolga volt, hogy híveket szerezzen és erős pártot szervezen. Igéretekkal, pénzzel, királyi adományok ígéretével igyekezett megnyerni a három nemzethez tartozó főembereket. Azért, hogy üzelmeit zavartalanul folytathassa, a székely- és szász-földhöz, a császárpárt két főfészkehez közel fekvő, politikai szempontból tehát jófekvésű, s'e mellett bevehetetlennek tartott Fogaras várába költözött. Tervei kivitelében Miksa — hol nyíltan, hol titokban — állandóan támogatta. Pénzt az urak megvesztegetésére maga a császár-király adott. Igaz, hogy nem készpénzben, mert attól félt, hogy ezen könnyen rajta vesztethet, hanem úgy, hogy Fugger Márktól megvette a vöröskői uradalmat Békés számára. Ami már azért is igen értékes volt, mert mint magyar főúr, kinek odaát is van birtoka, sokkal bátrabban léphetett fel a vajdával szemben, mint különben. Ellenszolgáltatásképen azt kívánta tőle Miksa, hogy a vár árának megfelelő összeget fordítsa vesztegetésekre.¹²⁰⁾ E mellett egyes híveknek nagy ajándékokat is ad a király. Így pld. Kendi Jánosnak Békés közbenjárására és hűségeskü fejében visszaadja egész patrimoniumát, az egy Görgény kivételével, melyért — mint látni fogjuk a későbbiekben — Báthory hiába járt közbe Kendi mellett. Andrássy Péter és atyja, Harinai, Telegdi, Berendi Pekri, Radák (László), Csáky (Pál) és Borcsai szerepelnek azok között, kiknek megnyerését a császárpárt számára feltétlenül szükségesnek tartották. A székely tömegeket azzal nyerték meg Békés ügyének, hogy régi szabadságaik visszaadását ígérték. Földvári István deáknak, Békés bécsi követének levele sze-

¹¹⁹⁾ I. E. O. E. II. 529. I.

¹²⁰⁾ Erdélyország Történeti Tára: I. Földváry 1573. jún. 7-én kelt jelentése.

rint, 1573. Szent Lukács napjára mindennel készen lehetnek, s akkor aztán vége Báthory fejedelemségének.¹²¹⁾

Azonban mialatt ők így szervezkedtek Báthory sem maradt tétlen. Mindenről igyekszik tudomást szerezni, ami körülötte történik. Elfogatja Békés követeit és Miksa küldönceit.¹²²⁾ Megszerzi titkos leveleiket, sőt kezébe jut titkos írásuk kulcsa is.¹²³⁾ Mikor Miksa ezt szóvá teszi, azt feleli, hogy: Békésről tudja, hogy ellensége és állandóan ellene dolgozik; természetes tehát, hogy megpróbálja aknamunkáját megakadályozni.¹²⁴⁾ Figyelmezteti Miksát arra a veszélyre, hogy ha ezek a levelek a török kezébe kerülnek, egész bizonyosan háború lesz belőle.¹²⁵⁾

Báthory főtörekvése egyébként, hogy Békést Fogarásból, mely nagyonis önálló tartomány, kizavarja. Nem hosszú keresés után meg is találta a kitűnő ürügyet. A vár ugyanis egykor Majláth István birtoka volt. Mikor őt a török elfogta, kiskorú fia, Gábor lett a vár ura. Később a török egyre élénkebben érdeklődött a Héttoronyba zárt Majláth István rokonai és birtokai iránt. Szamosközy szerint 1566-ban az a hír terjedt el Erdélyben, hogy a szultán Majláth Gábor kiadatását kérte a választott királytól. Majláth tudta, hogy az udvarnál nem kedvelik; Békés Gáspár tanácsára tehát Fogarast 30.000 forintért eladta János Zsigmondnak, s Miksa engedélyével Morvaországba költözött, ahová nem ért el a török karja.¹²⁶⁾ Majláth Gábor úgy látszik nagyon sietett a vásár megkötésével, mert a szokásos formaságokat is elmulasztotta. Az erdélyi szokásjog értelmében u. i., mielőtt valaki birtokát idegennek adná el, testvéreit kell megkínálnia vele.¹²⁷⁾ Ezt ő nem tette meg. Mivel azonban a vásárt egy éven belül senki sem támadta meg, a fejedelem

¹²¹⁾ Kemény—Kováts: E. T. T. Földváry idézett levele.

¹²²⁾ E. O. E. II. 426. l.

¹²³⁾ E. O. E. II. 426. l.

¹²⁴⁾ E. O. E. II. 426. l.

¹²⁵⁾ E. O. E. II. 426. l.

¹²⁶⁾ Szamosközy: I. 131—133. l. Majláth Margit 30.000 frt. ajánlott fel a várért; holott Szamosközy szerint 40.000 (javítva 30.000) frt. a Sz. O.-ban közölt egykorú levelek szerint pedig csak 20.000 frt. volt a vár vételára.

¹²⁷⁾ Szamosközy: i. m. 133. l.

nyugodtan adományozhatta a birtokot Békésnek.¹²⁸⁾ — Báthory István ezt a formahibát használta fel Békéssel szemben. Rábirta u. i. Majláth Margitot, aki Báthory András felesége lévén, neki sógornője volt, hogy az említett formahiba címén 30.000 írt. ellenében követelje vissza a várat és birtokait a maga, ill. gyermekei számára.¹²⁹⁾ Békés természetesen hallani sem akart az átadásról, hanem alkudozást kezdett: Apafi György útján arra kérte Báthoryt, hogy álljanak el a követeléstől. Báthory azt felelte, hogy csak akkor tárgyal Békéssel, ha az — mint aliatvaló — folyamodással fordult hozzá.¹³⁰⁾

Békés ezt természetesen nem tette, hanem a királyhoz fellebbezett.¹³¹⁾ Báthory a fellebbezést nem fogadta el, mert a fellebbezésben Békés kétségbevonta, hogy a vajdának joga volna ítéletet mondania olyan perben, melyben felperes is egy személyben, s az 1573. évi januári országgyűlésen Békésre kedvezőtlen ítéletet hozott.¹³²⁾ Békés ezután sem engedelmeskedett, hanem új adománylevelet eszközölt ki Miksától és ezzel vége lett a pernek.¹³³⁾ A császár- király, mint Földvári leveléből kitűnik, Szent Lukács oktávájára Ibrami Ferencet, a nagy magyar jogászt akarja beküldeni Fogarasba, hogy a kérdést Békés érdekeinek megfelelően tisztázza.¹³⁴⁾

A vajda e közben arra is tett lépéseket, hogy a királyi házból kapjon feleséget, de ezirányú törekvései nem jártak sikerrel, mert a bécsi udvar szerint „Somlyón a királyi személyt nem tarthatja el”.¹³⁵⁾ A császár különben is látja, hogy a vajda nem törődik parancsaival, s ezért ő is csak szóval tartja.¹³⁶⁾ Ez az oka annak, hogy a császár a hozzá intézett panaszokat, kéréseket nem orvosolja, mert tudja, hogy Báthory úgysem engedelmeskedik parancsainak. Követei elfogatását természetesen mégsem hagyhatja szó nélkül; megparancsolja Báthorynak,

¹²⁸⁾ Sz. O. II. 228—232. l.

¹²⁹⁾ Szamosközy: i. m. I. 133. l.

¹³⁰⁾ E. O. E. II. 428. l.

¹³¹⁾ E. O. E. II. 431. l.

¹³²⁾ E. O. E. II. 431. l.

¹³³⁾ E. O. E. II. 431—32. l.

¹³⁴⁾ Szamosközy i. m. 133. és Erd. Tört. Tára I. Földvári idézett jelentése.

¹³⁵⁾ Erd. Tört. Tára. I. Földvári id. lev.

¹³⁶⁾ Erd. Tört. Tára. I. Földvári idézett levele.

hogy addig nyújtózzék, amíg takarója ér, s tartsa magát szolgai határban.¹³⁷⁾ Felszólítja a három nemzetbeli főbb híveit, hogy védjék meg Békés érdekeit. Meghagyja ezenkívül Békésnek, hogy ha a vajda Fogaras ügyében nem hajlandó engedni s a pert a császár elé fellebbezni nem akarja, álljon ellent minden erejével; Rueber és a szatmári kapitány támogatni fogják. Az ügy, mint Békés 1573. január 12.-én kelt levele bizonyítja, az országgyűlés elé került. A levélben egyik Báthory-párti főúr beszédét is hosszan idézi. Az országgyűlés többsége a török szultán egységre buzdító szavain felbuzdúlva, elkeseredett dühvel támad a császárpártra. Maguk a Békés-párti főurak is komoly veszélyben forogtak; alig bírták a mérsékeltebbek lecsillapítani az elégtelenségeket.¹³⁸⁾ A zajongó ellenzék élén a fejedelem legodaadóbb hívei, legbizalmasabb tanácsadói, — pld. Tompa Ferenc — állottak; ez világosan mutatja, hogy az elégtelenségek, az „ellenzék” mögött magát a fejedelmet kell keresnünk.¹³⁹⁾ Békések azonban nem okultak az esetből; tovább is mesterkedtek. A fejedelem végre is megúnta a sok huzavonát, s végső lépésre szánta el magát velük szemben.

Az 1573. év őszén seregeit összevonva, a rendeket az országgyűlésre hívta, a török és császári főtiszteket egyaránt értesítette, hogy végső lépésre szánta el magát Békéssel szemben. A Bánfi Pál (mások szerint György) vezetése alatt álló sereg ostrom alá vette Békés erdélyi várait; előbb Vincet és Enyedet, majd Fogarast. A Gyulai Pál által védett Fogaras csakhamar hódolásra kényszerült azzal a feltétellel, hogy a benne lévők feltétlen kegyelmet nyernek. Maga Békés csellel már régebben elmenekült, magával vivén kincseit is úgy, hogy csak gyermekei jutottak az ellenség kezébe.¹⁴⁰⁾ Fogaras bevételével Báthory szerint a vár ügye véglegesen el volt intézve. Békés pártfogóinak azonban ez a megoldás nem volt inyére. A császár minden erejével azon volt, hogy a várat visszaszerezze hívének. De kárbaveszett minden erőlködése, mert Báthory nem engedett. Paczót útján nyíltan, s keményen megüzente a királynak: sohasem fogja engedni, hogy akár csak egy talpalatt-

¹³⁷⁾ Erd. Tört. Tára. I. Földvári id. jelentése és E. O. E. II. 432—33. l.

¹³⁸⁾ E. O. E. II. 537—38. l.

¹³⁹⁾ E. O. E. II. 537—38. l.

¹⁴⁰⁾ Szamosközy i. m. I. 137—140. l.

nyi földje is legyen az országban olyan embernek, aki vele és az országgal egyet nem ért; annál kevésbé azt, hogy ott lak-jék.¹⁴¹⁾ Így csupán Huszt kétharmada maradt Békés kezében, de mint már láttuk az előző fejezetben, ezt is sikerült Báthory-nak Hagymássy segítségével visszaszereznie.

Békés lázadása.

Békés természetesen nem törődött bele a ránézve kedve-zőtlen helyzetbe. Minden követ megmozdított, hogy győzelme-sen térhessen vissza Erdélybe, Báthory eltávolításával elfog-lalja a fejedelmi széket. Miksát nem volt nehéz megnyernie, mert ő főhívének kiűzését személyes sértésnek tekintette. Mind-annal — ami élesen rávilágít a helyzetre — a Békés táma-dásához való hozzájárulását a szultán beleegyezéséhez kö-tötte.¹⁴²⁾ Békés erre — mint Musztafa budai pasához intézett levele mutatja, — megpróbálta a Porta pártfogását megnyerni. Nehezen ment, mert a Porta nem igen tudta megbocsátani Pál-fordulását. A helyett, hogy komolyan pártját fogta volna, a nagyvezír feltette, hogy Stambulba csalja, s azután megfelelő összegért kiadja Báthorynak. Felszólította tehát Békés Gáspárt, hogy Konstantinápolyba menve, igazolja eddigi politikáját, mert csak úgy nyerhet kegyelmet és segítséget. Békés azonban meg-sejtette, hogy törbe akarják csalni, s nem fogadta el a meg-hívást. Mint írta, nem engedik. Ha azonban a szultánnak úgy tetszik, ám ölesse meg Bécsben. Hadd lássák a keresztény né-pe, hogy miképen hálálja meg a török a hűséget. Ő a szul-tánnak sohasem volt ellensége. Hiszen, ha nem lett volna a tör-rök híve, már régen nyert ügye volna Bécsben. A Portán csak ellenségei feketítették be. Bécsbe sem császárpártisága, hanem a kényszerűség űzte, mert amikor Fogarasból menekülnie kel-lett, mindenütt el volt zárva az út, csak Bécs felé mehetett. Most ezt akarja kihasználni ellene Báthory, hogy a Porta előtt befe-ketítse. Holott Báthory követsége állandóan fenn van Bécsben, s mindent besűg a császárnak, amit a Portán hall, pedig senki sem kényszeríti arra. Úgy hallja, hogy a Portán levő követét 40.000 forintért ki akarják szolgáltatni a vajdának. Eddig soha-sem történt meg, hogy a Porta a hozzá fordultak követeit ki-

¹⁴¹⁾ E. O. E. II. 437. l.

¹⁴²⁾ Erd. Tört. Tára. I. Békés Gáspár Musztafa pasához. (1575. febr. 24.)

adta volna az ellenségnek, s reméli, hogy ezután sem fog megtörténni. Ezzel szemben azt ígéri, hogy ha sikerül legyőznie Báthoryt, úgy többet ad egy év alatt, mint a vajda egész életében.¹⁴³⁾

Hosszas könyörgésére végre megengedte a Porta, hogy Báthoryt üzze el, ha tudja. Csak azt kötötte ki, hogy ne vegye igénybe Miksa segítségét. Úgy is biztosan ő fog győzni. Jól tudja ugyanis a Porta, mennyire magára van hagyva a vajda, saját szolgálói is gyűlölik, s alig várják azt a percet, hogy leszámolhassanak vele. Így tehát az lesz a leghelyesebb, ha Békés erdélyi híveivel egy bizonyos napban és helyben megállapodva összejönnek, s maguk verik ki a vajdát, akit senki sem védelmez.¹⁴⁴⁾ Volt azonban a Portának annyi esze, hogy a hivatalos pártfogását jelentő zászlót nem küldte el Békés Gáspárnak, aki a jelentős formahibát észre sem vette. A török viszont a szentpáli csata után, könnyen igazolhatta magát Báthoryval szemben.¹⁴⁵⁾

Miután a Porta megadta az engedélyt a betörésre, Miksa is beleegyezett. Felsőmagyarországi tisztjeinek meghagyta, hogy támogassák Békést a munkájában; a magyarországi uraknak és főtiszteknek megengedte, hogy személy szerint csatlakozzanak a támadó sereghez, de sereget nem mozgósított érdekében; mint mondotta azért nem, mert ezzel többet ártana, mint használna Békés ügyének. Említettük u. i., hogy a Porta kikötötte, hogy külföldi segítséget ne vigyen be Erdélybe; s ha mégis megtenné, úgy könnyen magára vonná a szultán haragját. Másrészt a csapatok gyülekezése sem lenne az eseményekre kedvező, mert Báthory is előkészülhetne. Leghelyesebbnek tartotta tehát, hogy Békés a Porta tanácsát követve vegye fel a tárgyalás fonalát erdélyi híveivel.

Az összeesküvésnek úgy látszik Radák László volt a vezére Erdélyben. Legalább is erre vall Békésnek 1575-ben hozzáintézett levele, melyben az összeesküvés terve teljes részletességgel megvan, világosan mutatva, hogy Békés épúgy nem értett az összeesküvés megszervezéséhez, mint a magyarok ál-

¹⁴³⁾ Erd. Tört. Tára. I. Békés Gáspár levele Radák Lászlóhoz. (1875. máj. 3.).

¹⁴⁴⁾ Erd. Tört. Tára. I. Békés Gáspár idézett levele Radákhoz.

¹⁴⁵⁾ E. O. E. II. 447. l.

talában. — Bocsánatot kér, hogy eddig késett ez a várva várt levél, de az említett diplomáciai tárgyalások hátráltatták annak elküldését. Igaz, hogy kényelmetlen lehetett a várakozás, de még nagyobb csapás lett volna a csalódás, vagy — korai támadás esetében — a súlyos vereség. Tudatja, hogy tárgyalásai eredményeképpen, mindkét nagyhatalom beleegyezett tervébe, de pozitív fegyveres segítséget egyikük sem ad. Csupán Miksa támogatja jó indulatú tanácsaival és pénzzel. Radákot kéri meg az összeesküvés szervezésére, névszerint is részletezve, hogy kiket kell személyesen is bele vonnia a tárgyalásokba. Megígéri, hogy még az ő bejövetele előtt beküldi kitűzött időre és helyre a híres Székely Antalt, Miksa kiváló vezérét, kinek látása is tűzbe hozza a székelyek nagy részét és Gábor öccsét. Ezek fogják azután tovább vinni az összeesküvés ügyét. Tervbe vették, hogy egy bizonyos, meghatározott napon — sem előbb, sem később — fog az ügy kipattani. Akkor fog Békés kíséretével Erdélybe jönni, a székelyek akkor fognak fellázadni, Szentmihályi Péter deák pedig, kinek egyik főfeladata Aranyos-szék fellázítása, — akkor fogja észrevétlenül elhajtani, valósággal Báthory orra elől, a tordai fejedelmi ménest. Tudja, hogy sokan vannak más véleményen, de ő ezt tartja a leghelyesebbnek, s úgy véli, másképen nem is tehetne. Kéri tehát, hogy egyezzenek bele, s jól vigyázzanak, hogy semmi se jusson a vajda fülébe. Ami főként az ő érdekük, hiszen ha csak legkisebbet is megtud, Báthory haragját általa is ismert ellenségein fogja első sorban kitölteni. — Szívére köti Radáknak azt is, hogy a napot és helyet úgy határozzák meg, hogy félreértések ne legyenek, mert akkor aztán vége az egésznek. Kéri, hogy a főbbeket értesítse, de a napot és helyet csak a legbizalmasabbaknak árulja el. Jellemző, hogy levelében a párt főbbjei teljes nevükkel szerepelnek, úgy hogy, ha a fejedelem kezébe jutott volna a levél, nyomozásra sem lett volna szüksége; így is nagy a bizonyító szerepe a perben. Hívei között említi Andrássi Pétert, a székelyek fővezérét; azt, akinek atyja Márton a Békés-féle ítéletlevélben, mint bíró szerepel, tehát Báthory híve. Szinte az a gyanúja támad a székelységet ismerő embernek, hogy megosztóznak a szerepeken, s így próbálták megmenteni a vagyont a család kezében. Említi még Károlyi Lászlót, Veres Jánost, Szentmihályfalvi Péter deákot, Kamu-

thit és Gyulafit, kik úgy látszik óvatosságból beteget jelentettek, s a fogoly Borbély Györgyöt, aki, mint levélből látszik, fogságban van Bécsben; továbbá Csakán Balázst, Váradl Pál deákot, kit követnek is ajánl azokhoz az urakhoz, kikkel Radák nem beszélhet személyesen; említi még Barabássi Ferencet Marosszék, Lázárt, a székely gyalogosok lázítóját, Csányi Miklóst, Bornemissza Boldizsárt, Csáky Pált, Kendi Gábort és Alárd Ferencet. Szeretné, ha Csáky, vagy Bornemissza szolgáját küldenék hozzá, s ezek hoznák ki az ő követét Baládfit is, akit budai és portai követségekre akart felhasználni.¹⁴⁶⁾

Mindez mutatja mennyire elő volt az összeesküvés készítője. Bele volt vonva az erdélyi nemesség és székelység legnagyobb része, a szászokról nem is beszélve; ámbár a szervezésben a szászságnak nincs semmi része. Miksa és a Porta is meg volt az ügynek nyerve úgy, hogy ha Báthory veszít, egyik-től sem kapott volna segítséget: a kerelőszentpáli csata elvesztése tehát Báthory történeti szerepének elvesztését jelentette volna.

Épen azért, ő sem maradt tétlen. Az ügy minden fázisáról értesítették a hódoltsági és portai vezérek, kik — mint láttuk — megpróbálták magát Békést is a kezére játszani. (Nem ők az okai, hogy Békés keresztül látott a terven.) Zsoldjába fogadta a legkiválóbb magyarországi vitézeket, s kenyértörés esetére a török segítségét is biztosította magának: A szentpáli csatában az ő oldalán törökök is harcoltak.¹⁴⁷⁾ Igaz, hogy csak kicsiny számban, de valószínűleg ez a fejedelem kívánsága volt, mert sokkal jobban ismerte a törököt, semhogy ne tudta volna, hogy egy nagy török sereg megjelenése mit jelent. Inkább csak jelképezni akarta, hogy mellette van a Porta, s nem Békés mellett.

A kerelőszentpáli csata.

Bármennyire is elő volt Báthory a támadásra készülve, Békés megjelenése mégis meglepetésszerűen érte, minek következtében az minden nagyobb ellenállás nélkül hatolt be Erdélybe. Rövid idő alatt Tordára érkezett, majd innen Kenyérmező felé igyekezett, mert azt remélte, hogy ott találkozni fog a fellázadt székelyekkel. Ha terve sikerül, Báthory ügye elve-

¹⁴⁶⁾ Erd. Tört. Társ. I. Békés idézett levele Radákhoz.

¹⁴⁷⁾ Szamosközy i. m. I. 157. l.

szett. De a sors másképp intézkedett. Báthory látva, hogy nagy veszélyben van, minden erejét összeszedve, a kerelőszentpáli csatatéren megütközött Békés túlerejével. Ágyúí segítségével győzött, s e győzelmével nemcsak a saját fejedelmi székét biztosította és Békessel számolt le örökre, hanem Miksával szemben is most már végérvényesen függetlenítette magát, s előkészítette az utat a lengyel trónra.¹⁴⁸⁾

Győzelmének hírére a Porta és Miksa egyaránt azon iparkodtak, hogy szerepüket a győztes előtt tisztázzák. A Porta hivatkozva arra, hogy Békésnek nem volt tőle zászlója — azt bizonygatta, hogy a betörést nem támogatta.¹⁴⁹⁾ Miksa pedig, hogy bebizonyítsa, mennyire nem támogatta Békés terveit, elfogató parancsot adott ki ellene, s ezzel még híveit is maga ellen lázította; a lengyel köznemesség pedig teljesen elfordult tőle,¹⁵⁰⁾ s az üldözések elől Lengyelországba menekült Békést épen Báthory legfőbb hívei vették védelmükbe. Békés ezt azzal hálálta meg, hogy Miksa halála után, szerencsés ellenfeléhez szegődve, annak egyik legodaadóbb, s legbizalmasabb híve lett.¹⁵¹⁾

A csata jelentősége.

A kerelő-szent-páli csata az erdélyi fejedelemség kialakulásának egyik legfontosabb eseménye, mert ekkor nyerte vissza az ország a speyeri szerződésben elvesztett függetlenségét. Fejedelme most már elméletben sem a király főtisztje, vajdája többé, hanem országának szuverén ura, kinek kezét ezután csak az országgyűlés színe előtt letett esküje kötötte meg némileg; abban u. i. megígérte, hogy intézkedéseivel az ország alkotmányát nem fogja sérteni. Gyakorlati szempontból azonban az eseménynek koránt sincsen olyan nagy jelentősége, mint elvileg. A függetlenséget korlátozó speyeri szerződést u. i. — mint már többször említettük az előbbieken — az erdélyi országgyűlés sohasem ratifikálta; így az csak Báthory és Miksa viszonyára, s a Békéspárti urak politikájára volt irányadó. A fejedelem cselekedeteit tehát befolyásolta ugyan, de ezek a titkos rugók hivatalos formában sohasem kerültek nyilvánosságra. Az ország

¹⁴⁸⁾ Szamosközy i. m. I. 157—164. l.

¹⁴⁹⁾ E. O. E. II. 447. l.

¹⁵⁰⁾ E. O. E. II. 447. l.

¹⁵¹⁾ Szadeczky: Békés Gáspár 87. és a köv. lapok.

kormányzási módjában ezek szerint a győzelem után is minden úgy folytatódott, mint előbb volt.

Báthory I. jogköre; vajda-e vagy fejedelem.

A fejedelem jogkörét tehát bátran lehet úgy vázolni, mint amely az egész korszak alatt azonos volt.

Ha azt akarjuk látni, hogyan gondoskodott a fejedelem halála esetére, példáulért vissza kell mennünk János Zsigmond esetére, Báthory távozásakor u. i. — mint látni fogjuk — egészen más volt a helyzet.

János Zsigmond halála esetére korán — már 1567-ben megtette az intézkedéseket. Végrendeletének végrehajtásával főbb híveit: Békés Gáspárt, Csáky Mihályt, Hagymássy Kristófot, Nisovszki Szaniszlót és Bornemissza Farkast bízta meg. Ezek mellé az országgyűlés is választott a három nemzetből néhány képviselőt, de ezeknek épúgy, mint az említettek közül az utolsó kettőnek, igen jelentéktelen szerep jutott a három főtestamentumos: Békés, Csáky és Hagymássy mellett, az ügyek intézésében; inkább a felelősséget vállalták részben magukra.¹⁵²⁾

A testamentumos urak legfőbb kötelessége az volt, hogy biztosítsák a nyugalmat és békét a király halála esetén. Az ő joguk és kötelességük volt az, hogy összehívják a rendeket¹⁵³⁾ és az országgyűlésnek jelentést tegyenek,¹⁵⁴⁾ szentesítsék az országgyűlésen hozott törvényeket, értesítsék a szomszédos fejedelmeket.¹⁵⁵⁾ Ők azonban egyelőre, a meghalt király főbb tanácsosaival egyetértve, nem látták célszerűnek nyilvánosságra hozni a választott király halálát, s mindent úgy intéztek, mintha élne a fejedelem: az ő nevében, az ő pecsétjével hívták meg a rendeket is az április elsején tartandó országgyűlésre;¹⁵⁶⁾ annak intézkedéseit azonban már ők erősítették meg.¹⁵⁷⁾ Az országgyűlés, mint láttuk, össze is ült Gyulafehérvárott a mondott időben s elrendelte, hogy a király temetése május 17.-én tör-

¹⁵²⁾ E. O. E. II. 335—38. l.

¹⁵³⁾ E. O. E. II. 384—85. l.

¹⁵⁴⁾ E. O. E. II. 283. l.

¹⁵⁵⁾ Forgách i. m. 464. l.

¹⁵⁶⁾ E. O. E. II. 384. l.

¹⁵⁷⁾ E. O. E. II. 384—86. l.

ténjék; ugyanakkor üljön össze a fejedelem választó országgyűlés; az országgyűlésen ne fejenként, hanem képviselőik útján jelenjenek meg a rendek, még pedig minden erdélyi és magyarországi megyéből és székely székből 10—10 főember jöjjön el, a két ispán vagy királybíró vezetésével, a szász székekből és a városokból csak 6—6 ember jöjjön a királybírák vezetése alatt (valószínűleg azért kevesebben, mert több volt közöttük az autonóm terület, mint a többi három nemzet kebelében). Felmerülhet a kérdés, hogy miért hirdettek parciális, s miért nem generális országgyűlést? Valószínűleg azért, mert attól féltek, hogy könnyen zavar támadhat, ennek pedig szomorú következményei lehettek volna, ugyanezért elrendelték, hogy 1500 emberből álló sereg üssön tábornok Tordán; a sereg élére a források egy része által helytartónak mondott Báthory Kristóf álljon, eltartásáról az ország gondoskodjék.¹⁵⁸⁾

Egy kissé megkésve, 1571 május 23.-ikán történt meg a választott király temetése. A szertartás megkezdése előtt a kancellár (Csáky Mihály) kulccsal felnyitotta a király koporsóját, s megmutatta az egybegyűlteknak a holttestet; azután újra lezárta a koporsót, s lepecsételte, s eltemették anyja mellé a gyulafehérvári nagytemplom kriptájába.¹⁵⁹⁾

Két nap múlva (május 24. v. 25.-én) a kora reggel összegyülekezett rendek, minden szó és vita nélkül megválasztották Báthory Isvánt János Zsigmond utódává, Erdély vajdájává, a Magyarországi Részek urává, egyszóval, mint ők is mondják: fejedelmükké. A rendek Báthoryt János Zsigmond utódának választották, s felruházták őt mindazokkal a királyi jogokkal, melyekkel az rendelkezett.¹⁶⁰⁾ Így a speyeri titkos szerződéstől eltekintve, az erdélyi vajdának címzett Báthoryt János Zsigmond, a választott király teljesjogú utódának kell tekintenünk. *Ebből pedig az következik, hogy a rendek szemében Erdély fejedelmét Szapolyai- és Habsburg-házi királyainktól csak az különböztette meg, hogy a koronához nincs semmi közük.* A kettős királyválasztás bonyodalmait így oldották meg véglegesen 1571-ben.

¹⁵⁸⁾ E. O. E. II. 384—86. l.

¹⁵⁹⁾ E. O. E. II. 395—96. l.

¹⁶⁰⁾ E. O. E. II. 472—473. l.

A megválasztott fejedelemnek esküit kellett tennie; ez az eskü azonban nem nagyon korlátozta működési szabadságát. Megfogadja, hogy az erdélyi és magyarországi rendek régi jogait és kiváltságait tiszteletben tartja, vallásuk szabad gyakorlatában nem háborgatja őket; pereikben szeszély és részrehajlás nélkül szolgáltatja az igazságot; János Zsigmond testamentumát megtartja, s másokkal is tiszteletben tartatja; elődjének híveit nem bántja, mások bosszújától is megoltalmazza őket; elődjének intézkedéseit is tiszteletben tartja.¹⁶¹⁾

Láthatjuk, hogy az eskü szövege elég egyszerű, s János Zsigmondra vonatkozó pontjait kivéve, annyira magától értetődő, hogy nem is kell velük részletesebben foglalkoznunk. A János Zsigmonddal kapcsolatos kikötéseknek is inkább a zavaros politikai helyzet, mint a tartalmuk ad jelentőséget.

Az első az, hogy az új fejedelem elődjének testamentumát megtartja és végrehajtóit munkájukban nem háborgatja. Maga a végrendelet nem nagyon érdekel bennünket. A híres Szapolyai-vagyon szétosztásáról van szó benne. Jutott a lengyel királynak és nővéreinek, Miksának, a szultánnak és az országnak is belőle.¹⁶²⁾ Az ország egy szép gyémántos arany keresztet kapott tőle örökbe, melyet a májusi országgyűlés a szebeni polgármesterre és tanácsra bízott, azzal a feltétellel, hogy csak a fejedelem és az országgyűlés közös határozata alapján szolgáltatassák ki az ország megbizottjai kezébe. Az érdekeltek meg is esküdtek erre, s megfogadták, hogy utódaikat is kényszeríteni fogják az eskü letételére.¹⁶³⁾ — A testamentumos urak triumvirátusának pedig — mint már láttuk — Husztvárát zálogosította el 30.000 frt. értékben. Erre nézve úgy határoztak a rendek, hogy az országban mindig fentartott jus alienum alapján, minden kétséges birtok perelhető lesz, akár fiskális, akár magánbirtok volt eredetileg.¹⁶⁴⁾

A végrendelet tehát, nem korlátozza a fejedelmet jogai gyakorlásában, legfeljebb az lehetett számára kellemetlen, hogy

¹⁶¹⁾ E. O. E. II. 458—59. l. Vessd össze az E. O. E. II. 335—38. lap vonatkozó részeivel.

¹⁶²⁾ Forgách i. m. 465. l.

¹⁶³⁾ E. O. E. II. 473; 476—77. l.

¹⁶⁴⁾ E. O. E. II. 497—98. l.

végrehajtói, kik számára a törvény mindaddig, míg a kötelességüket teljesítik, bántatlanságot biztosít, ellenségei voltak, s megpróbálták politikailag is kihasználni vele szemben előnyös helyzetüket.

Sokkal kényesebb ennél az eskűnek az a pontja, melynek értelmében, a választott király adományai és inscriptiói továbbra is érvényesek. Az országgyűlés általánosságban úgy intézkedett, hogy a János Zsigmond, vagy édes anyja által „durante bene placito“ adományozott birtokok, minden további nélkül vissza szállnak a fejedelemre. Azokat pedig, melyeket örökidőkre adományoztak, az előbb is említett „jus alienum“ alapján lehet perelni. Nem is a rendes esetekkel volt baj, hanem a székelyföldi birtokokkal. Említettük u. i., hogy a székelyföldre a „jus regiumot“ János Zsigmond vezette be 1562-ben, a lázongó császárpárti székelyek megbüntetésére. Mikor a választott király halála után a speyeri szerződés értelmében — Erdély ismét vajdasággá, s így a székelyek császárpártisága érdemmé lett, — joggal remélhették a székelyek, hogy változni fog a helyzet. De a császár és a vajda egyaránt megfogadták, hogy János Zsigmond intézkedéseit tiszteletben tartják, s így annak ellenére, hogy Báthory a három nemzet régi jogainak védelmére is esküt tett, rövid uralma alatt nem segíthetett a helyzeten, bármennyire is jó akarattal viseltettek a székelyek iránt ebben a kérdésben az illetékesek.

Az a kikötés, hogy elődjének híveit nem fogja hűségükért büntetni, hanem a jutalmazásnál az ő alatta szerzett érdemeket is figyelembe veszi,¹⁶⁵⁾ egészen természetes.

A fejedelem és az országgyűlés egyaránt arra törekedett, hogy János Zsigmond emlékét ellenségeivel szemben megvédje. Neki szegénynek ugyanis az utóbbi időkben részben egyénisége, részben császárpárti politikája, végül unitárius vallása miatt, igen sok volt a titkos ellensége. Főként a kolozsvári szászok haragudtak rá, mert a városi nagy templomot elvette tőlük és az unitárius (vagy református) magyaroknak adta. Az országgyűlés igen szigorúan lépett fel a gyalázkodókkal szemben, s meghagyta az illetékeseknek, hogy mindenkivel szemben szigorúan járjanak el; ebben a kérdésben elévülést nem

¹⁶⁵⁾ E. O. E. II. 458—59. l.

ismer. A közrendű gyalázkodót verjék meg; a kiváltságos rendekhez tartozó ellen pedig a director causarum indítsa meg a pert, s ha a vád igaznak bizonyul, 200 írt.-ot kell fizetnie.¹⁶⁶⁾

A fejedelmi eskü, melynek mint láttuk, alig van valami igazán korlátozó tétele, az erdélyi rendek sokak által szervilizmusnak bélyegzett loyálisának egyik bizonyítéka. Nem csodálkozhatunk rajta, ha a helyzettel nem ismerős ember lelkében feltámad a kérdés: mi lehet ennek az oka? Azonban nem sokáig kell keresnünk az okokat. Azt hiszem megtaláljuk abban, hogy az országnak és fejedelmének rendesen azonos volt az érdeke, s azt, hogy mikép lehet a célt elérni, a fejedelem jobban tudta, mint a nemzet. A fejedelmek legtöbbje már elődje alatt tevékeny részt vett az országos ügyek intézésében, s így már gyakorlatból tudta, hogy mit kell tennie. Ismerte jól a helyzetet, s a körülötte lévő embereket. A fejedelmi székbe kerülve egyszerűen régi tapasztalatait érvényesítette.

A szultán megerősítése.

A választás és eskütétel után a szultáni megerősítés volt az utolsó formaság. Ezt azonban nem kellett megvárnia a fejedelemnek, mivel jogait egyáltalán nem érintette. A kormányt mindjárt a választás után átvehette.¹⁶⁷⁾

A fejedelem címei és jogai.

Címe ezentúl: „Voyvoda Transilvaniae, Sicularum comes” volt. (A cím jelentőségéről beszéltünk már az előbbieken.)

Az új fejedelem nevét vésték fel, elődjének neve helyébe. A rendek külön kérték, hogy adjon a váradi káptalannak új pecsétet, mert a régire János Zsigmond neve van rávésve, s valaki kételkedhetné a káptalan hűségében.¹⁶⁸⁾

Az ország lakói, tisztviselői s a várak parancsnokai egyaránt kötelesek hűséget esküdni neki.

A megyék főispánjait, a székely- és szászszékeket, a városok királybíráit, s a várak parancsnokait ő nevezi ki.

¹⁶⁶⁾ E. O. E. II. 500. l.

¹⁶⁷⁾ Possevino szerint a szultáni megerősítésnek épúgy, mint a szultán felsőbbsege elismerésének csak elvi jelentősége van. A fejedelem csak adót fizetni köteles, más kötelezettsége nincs. l. m. 62. l. — Az ünnepélyes elismerés kis jelentőségét az is bizonyítja, hogy Báthory a privilegiális megerősítést csak később, 1573-ban kérte.

¹⁶⁸⁾ E. O. E. II. 504. l.

A bevett vallásokat nem háborgathatja, de az újítókkal szemben teljesen szabadkezet engednek neki a törvények; a rendek maguk kérik, hogy üldözzé azokat.¹⁶⁹⁾ A protestánsok zsinatainak képviselteti magát, s az elnököt ő nevezi ki.¹⁷⁰⁾ Jogában áll a zsinathoz kérdéseket intézni, s ezzel a tárgyalás menetét befolyásolni. A hozott határozatokat ő erősíti meg, de azután kötelessége meg is védeni őket.¹⁷¹⁾ A szász zsinat kérésére, a hitviták hangjának mérséklésére, s az eretnektanok terjesztésének megakadályozása végett cenzurát is bevezethet.¹⁷²⁾ Possevino szerint ép' ezért járt el Báthory hithű katolikus létére a lutheránus intentiszteletekre.¹⁷³⁾ (Valószínűbb azonban, hogy politikai számításból tette, mint ezt Possevino is megjegyzi.¹⁷⁴⁾

A törvényalkotás.

A törvényhozás jogát az országgyűléssel együtt gyakorolta. Az ő joga volt az országgyűlés összehívása; helyének, idejének és formájának, vagyis annak meghatározása, hogy generális, vagy parciális legyen-e? A gyűlésre nemcsak vármegeket, székeket és városokat hívta meg, hanem a főispánokat, királybírákat s a hivatali főrendeket is. Ezenkívül jogában volt az előkelőbb családok férfitagjait tetszés szerinti számban, személy szerint is meghívnia, s ez által a többséget a maga számára biztosítania.¹⁷⁵⁾ Az országgyűlés elnökét ő nevezi ki.¹⁷⁶⁾ — A tárgyalás menetét bizalmasabb tanácsosai útján előterjesztett proposícióival, ha nem is teljes egészében, de fővonalaiban ő szabja meg. Az országgyűlésnek ugyan joga van másról is beszélni, mint ami a proposíciókban van, de ez épen oly ritkán történt meg, mint az, hogy a rendek a fejedelem kívánságát nem teljesítették. Ilyen eset rendszeren kétféle okból történhetett. A közönségesebb eset az, hogy az adót sokalják, s annak elengedését kérik. Másik eset, mikor politikai okokból olyas valamit kénytelen a rendektől kérni, amihez maga sem szeretné, ha azok

¹⁶⁹⁾ E. O. E. II. 528. l. 532, 540—41. lapok.

¹⁷⁰⁾ Teutsch i. m. I. 117. és köv. lapok.

¹⁷¹⁾ Teutsch i. m. I. 117. és köv. lapok.

¹⁷²⁾ Sz. O. IV. 18—19. l.

¹⁷³⁾ Possevino i. m. 111—112. l.

¹⁷⁴⁾ Possevino i. m. 111—112. l.

¹⁷⁵⁾ Biró: Az erdélyi fejedelem jogköre. 16, 32. l.

¹⁷⁶⁾ Biró i. m. 16, 32. l.

hozzájárulnának. Ilyenkor történik meg, hogy proposíciója ellen legodaadóbb hívei szónokolnak a leghevesebben. — Joga volt továbbá a fejedelemnek eljárnia azokkal szemben, akik többszöri figyelmeztetésre sem jelentek meg az országgyűlésen.¹⁷⁷⁾ Legfontosabb joga a törvényalkotás tekintetében az, hogy az országgyűlési határozatok csak az ő jóváhagyásával jutnak törvényerőre.

Külpolitika.

A fejedelem kezében van a külügyek intézése. Senki az ő tudta és beleegyezése nélkül külföldiekkel nem levelezhet. Külföldről jött leveleket mindenki febonatlanul köteles átadni a fejedelemnek, aki elolvasta, s ha tartalmát veszélyesnek ítélte, nem kellett a címzettnek visszaadnia. Külföldre menni csak az ő salvus conductusával lehetett.¹⁷⁸⁾ — A diplomáciai tárgyalások eredményeit csak akkor közli a rendekkel, ha neki tetszik. Igaz, hogy sokszor kitette magát annak, hogy az általa kötött szerződések halála után a rendek nem ismerték el érvényesnek, mint pld. a speyeri szerződést. Viszont nem egyszer maga a fejedelem kéri őket, hogy egyes intézkedéseit vegyék tudomásul és erősítsék meg. (Pld. Mikor Bogdán vajdát a szultán letette, szigorúan megparancsolta az erdélyieknek, hogy támogatni senki se merje; ezt a fejedelem jelentette a rendeknek, s ezek addig tett intézkedéseit megerősítették.¹⁷⁹⁾ Helyesen is van így. A diplomácia, bármennyire is követeljük, teljesen nyilvánossá soha sem lesz, mert természeténél fogva nem is lehet.

A hadüzenet és békekötés.

Inkább az a fontos, hogy a hadüzenet és a békekötés joga is a fejedelmet illette meg. Ebbe azonban a rendeknek is volt beleszólásuk, mert rajtuk állott az adó és katonaság megszavazása. Legtöbb esetben ez az oka annak, hogy a külügyi helyzetről beszámolt a fejedelem a rendeknek: a katonai és adóterhek vállalására akarta ezzel rábírní őket.

Hadmegajánlás, költségek viselése.

Azt u. i. hogy mikor, mennyi katonát ad az ország, országgyűlésen határozták meg. A megszavazott hadsereg felett azon-

¹⁷⁷⁾ Pld. E. O. E. II. 499—500. l.

¹⁷⁸⁾ E. O. E. II. 499. l.

¹⁷⁹⁾ E. O. E. II. 530. l.

ban — mint legfőbb hadúr — a fejedelem rendelkezett. Ő határozta meg, hogy a hadseregnek hol és mikor kell táborba szállania, vagy szemlére gyülekeznie? — A háborús terhek egy részét az ország, másrészét a fejedelem viselte. Legtöbb esetben csak az első hónap terhét viselte az ország. A székelyek még azt sem teljesen. — A sereg későbbi eltartása, a várak karbantartása, az őrség fizetése, a székelyek katonai segélye a fejedelmi kincstárt terhelte; székelyek katonai segélye békében főuraknál minden lovas után évi 8 frt.; háború esetén főúrnál havi 2, lófőnél 1 frt. lovasokként.

Ugyancsak súlyos terhet jelentett a kincstárnak az évi 10, később 15 ezer forint portai adó és az ezt gyakran majd felülmúló ajándékok; továbbá a fejedelmi tisztviselők fizetése és a fejedelmi udvartartás költsége. Szóval az állami kiadások túlnyomó részét a fejedelmi kincstárból kellett fedezni; természetes tehát, hogy az ország jövedelmei is oda folytak be.

Pénzügyek.

A kincstár legfőbb jövedelmét az adó képezte, melyet az országgyűlés szavazott meg, többször (kétszer, néha háromszor) egy évben; rendszeren 99 dénárt, a Részekben 1 frt. Ha a szükség úgy kívánta, a rendkívüli költségek fedezésére, a cél megjelölésével 20—25—50 vagy épen 60 dénár rendkívüli adót is szavaztak meg.

A pénzügyek kezelését az országgyűlés már az első alkalommal a fejedelemre bízta,¹⁸⁰⁾ aki mellett a kancellárnak is tevékeny szerep jutott benne. Mint Csáky példájából látjuk, felelősség is terhelte.¹⁸¹⁾

Az ország kincsei felett a fejedelem és a rendek közös egyetértésben rendelkeztek, mint ezt a János Zsigmond-féle aranykereszt ügyében hozott törvény is bizonyítja.¹⁸²⁾ Megtörtént azonban Báthory alatt az is, hogy az ország reábizott ezüstjének legnagyobb részét elköltötte. Még mielőtt bárkinek is eszébe jutott volna felelősségre vonni érte, maga jelenti be az 1574 decemberi országgyűlésen, hogy a rábizott kincs egyrészét a rendek megkérdezése nélkül költötte el. Érzi, hogy hibásan tette,

¹⁸⁰⁾ E. O. E. II. 474. I.

¹⁸¹⁾ E. O. E. II. 474. I.

¹⁸²⁾ E. O. E. II. 473. I.

de rákényszerítették a körülmények. A rendeket meghatotta a fejedelem figyelmessége. Érezték, hogy erre, az ő beleegyezésükre — a hatalom az ő kezében lévén, gyakorlatilag nem is volna szüksége. Mentegetőzését, melyet az országgyűlés tekintélye elismerésének tekintettek, hódolattal viszonzták. Nemcsak hogy tudomásul vették a kincs egy részének elköltését, hanem felhatalmazták arra is a fejedelmet, hogy a megmaradt részt is költse el, ha úgy kívánja az ország érdeke. Megnyugtatták, hogy sem őt, sem maradékait nem fogják felelősségre vonni érte.¹⁸³⁾

Birtokadományok.

A kihalt családok, vagy megnótázott bűnösök vagyona a fiskusra szállott vissza. A fejedelemnek jogában állott annak ajándékozni, akinek akarta. Az adományról szóló iratot rendszeren a kancellár, néha az alkancellár, vagy titoknok (secretarius) ellenjegyezte.

Legfőbb bíró.

(A fontosabb perekben a legfelső fórum maga a fejedelem, aki a személyére apelált perekben, vagy országgyűlésen, vagy pedig a négy nemzet számára külön-külön törvényben meghatározott terminuson ítélezett.¹⁸⁴⁾ Kivételt csak a hatalmaskodás vádja képezte. Ilyen perben ugyanis bármelyik nemzet terminusán ítélezhetett.¹⁸⁵⁾ — Sokkal fontosabb azonban ennél, hogy csak ő adhatott kegyelmet. A törvények azonban korlátozzák e jogát: égetők, étetők, orgazdák és felelők ügyében rendszeren nem adhat kegyelmet. Nem fellebbezik hozzá a váradi főkapitány és a lugos-karánsebesi bán ítéleteit, nyilvános büntettek esetén, — valamint a statáriális ítéleteket sem. Viszont nemegyszer kéri a rendek a fejedelmet, hogy kegyelmezzen az árváknak és özvegyeknek.

(A felségsértési, hűtlenségi és hazaárulási perekben viszont az országgyűlés ítélezett. Jogait nagy veszély fenyegette a ke-relőszentpáli csata után, mikor az országgyűlés is megvallotta, hogy senki emberfia nem csodálkozhatott volna, ha a fejedelem mindjárt ott a csatatéren, minden törvényes forma nélkül állott volna bosszút ellenségein. Azonban nem ezt tette. Az elfogottak

¹⁸³⁾ E. O. E. II. 551. l.

¹⁸⁴⁾ E. O. E. II. 496. l.

¹⁸⁵⁾ E. O. E. II. 496—97. l.

közül csak néhányat végeztetett ki a csatatéren. A többség perét az országgyűlés elé terjesztette, ezzel a tettevel is hálára kötelezve a rendeket.¹⁸⁸⁾ A kegyelmezés joga ilyen perekben is a fejedelmet illette.

Ezekben lehet nagyvonalakkal vázolni Báthory István fejedelmi jogkörét.

A fejedelmi udvar.

Most pedig még az van hátra, hogy egy futó pillantást vetve a fejedelem közvetlen környezetére, az udvar életére, ki-egészítsük a képet.

A fejedelmi udvar egyik legfontosabb jellemvonása, hogy a régi királyi főtisztok hiányoznak belőle. Ennek oka részben a helyzet, részben Izabella — már említett — hatalmi féltékenysége.

A kancellár.

A királyi vagy fejedelmi kancellár volt az udvar első tisztje. Annak ellenére, hogy nem országos tisztség volt, mégis nagyon jelentős szerepet játszott az ország életében. Szerepe a fejedelem halála után sem szűnt meg. Csak az új fejedelem megválasztása után teszi le a tiszte.¹⁸⁷⁾ Ha politikai működéséért nem is felelős az országgyűlésnek, hiszen mindent ura nevében tesz,¹⁸⁸⁾ az országos pénzek kezelése miatt, melynek kezelésében a fejedelem és a kincstartó mellett tevékeny szerepe van — felelősségre is vonhatják a rendek, mint ezt az országgyűlés Csáky esetében meg is tette. — Báthory megválasztásáig Csáky Mihály viselte a kancellári tiszte. A fejedelem rokona, politikájának hű támogatója Forgách Ferenc, a volt váradi püspök lett az utóda.¹⁸⁹⁾ Mellette — jobban mondva helyette — Berzeviczy Márton szerepel, vicekancellárius címen.¹⁹⁰⁾

A fontosabb okmányok ellenjegyzői között szerepel ezek mellett a secretarius is. Báthory alatt Berzeviczy viselte ezt a tisztséget, s a törvények ellenjegyzésében mint „consiliarius et secretarius“ szerepel.¹⁹¹⁾

¹⁸⁶⁾ E. O. E. II. 563. I.

¹⁸⁷⁾ Legalább is Csáky csak akkor tette le; a temetésen még ő intézkedett.

¹⁸⁸⁾ Erd. Tört. Társ. I. Hagymássy id. levele.

¹⁸⁹⁾ E. O. E. II. 406. I.

¹⁹⁰⁾ Veress: Berzeviczy Márton. 92. I.

¹⁹¹⁾ E. O. E. II. 542. I.

A kincstartó.

Egy idő óta a kincstartói tisztséget is betöltötték, s az emlékekből megállapítható, hogy 1575-ben Gyerővásárhelyi Gyerőfi István Belső-Szolnok és Doboka megyék főispánja töltötte be. Több viselője nem szerepel.¹⁹²⁾

A táblai elnök és director causarum.

Az udvari főtisztek között igen jelentős szerepe van a fejedelmi tábla elnökének. Báthory korában, legalább is a Békés-féle lázadás idejében, Wesselényi Ferenc töltötte be azt a tiszte.¹⁹³⁾ — A vajdát a „director causarum“ képviselte (ma a korona-ügyész tölt be ehhez hasonló, de mint látni fogjuk nem azonos szerepet). Báthory korában Zombori László volt a fejedelmi, ügyigazgató.¹⁹⁴⁾

Az udvarhoz fellebbezett ügyekben a fejedelmi tábla ítélezett; ennek tagjait felsorolni azonban, bár a Békés-féle ítéletlevélben szerepelnek, nem volna érdemes.

Az udvari főtisztek.

A többi udvari főtisztviselők közül nagyfalusi Bánfi Györgyöt, a fejedelem udvari kapitányát, mogyorói Bánfi Pált, az udvarmestert, Margai Menyhértet, a hoppmestert kell megemlítenünk.¹⁹⁵⁾

A fejedelmi tanács.

A fejedelem főtisztviselőin kívül a 12 tagú fejedelmi tanácsnak volt az ország és az udvar életében nagy jelentősége. A tanács tagjai szerepelnek a legfontosabb ügyek intézésében, mert az ő tanácsukat kérte ki a fejedelem, ha fontos kérdésekben kellett döntenie. Persze nem mindegyik tanácsosnak volt egyforma szerepe az ügyek intézésében. A nevek állandóan változnak úgy, hogy csak a legismertebbeket soroljuk fel, akik a tárgyalt korszakban tanácsosokként szerepelnek: Apanagyfalvi Apafi Gergely, Báthory Kristóf, Berzeviczy Márton, Békés Gáspár, Blandrata György, Csáky Mihály, Forgách Ferenc, Gyerőfi István, Hagymássy Kristóf, Mihályfalvi Ifjú János, Szarvas-Kendi Sándor, Losonczy Bánfi Farkas, Tompa István a

¹⁹²⁾ gr. Lázár M.: Erdély főispánjai. Századok 1887—88. évf.

¹⁹³⁾ E. O. E. II. A Békés-féle ítélet levél.

¹⁹⁴⁾ Szamosközy: i. m. I.

¹⁹⁵⁾ E. O. E. II. 419. l.

későbbi karánsebesi bán, Báthory odaadó híve s a császárral szemben az ellenzék vezére.¹⁹⁶⁾

A fejedelem közvetlen környezete.

Azt, hogy kik tartoztak a fejedelem közvetlen környezetébe, egy szebeni számadói könyvből tudjuk meg. Az ugyanis felsorolja, hogy a Szebenbe ellátogató fejedelem környezetéből a régi szokásnak megfelelően kiket ajándékoztak meg. E szerint 1572-ben a következők voltak a fejedelem kíséretében: Bánfi György, Bánfi Pál, Nisovszki Szaniszló, Forgách Ferenc, Török Bálint, Bánfi Gergely, Apafi Gergely, Gyulaï László, Wesselényi Miklós, Ifjú János, Marjai Menyhért a hoppmester, Nyakaró Ferenc, Kemény István, Rácz Mihály, Radóczi Albert a komornyik, Nagy Péter és András deák.¹⁹⁷⁾ — Legbizalmasabb emberei voltak: Báthory Kristóf, Forgách Ferenc, Bánfi Pál és Tompa István.

Családi politika.

Báthory István egyik legfőbb törekvése az volt, hogy a fejedelemséget családjá számára biztosítsa. Erre vall, hogy mindjárt a várak átvételénél megeskette a várak parancsnokait bátyja hűségére,¹⁹⁸⁾ s a portától olyan athnámét szerzett, melyben a szultán az országot halála esetére is meghagyja családjá kezében.¹⁹⁹⁾ Mivel Báthorynak fiai nem voltak, bátyja Kristóf, s ennek családjá lett az örököse.

Báthory Kristóf öccse idejében²⁰⁰⁾ váradi főkapitány volt, s példás egyetértésben élt fivérével. Amikor István 1576-ban végérvényesen elhatározta, hogy igényét a lengyel trónra érvényesíteni fogja, távozása idejére, az ügy végleges befejezéséig, saját kérésére bátyját választották meg helytartónak a rendek. Teljes fejedelmi hatáskörrel ruházták fel; betegsége miatt tanácsot választottak melléje és kérték, hogy az ügyeket ennek meghallgatásával intézze, nehogv fennakadás álljon be az ország életében.²⁰¹⁾

¹⁹⁶⁾ E. O. E. II. 437—38. l.

¹⁹⁷⁾ E. O. E. II. 419. l.

¹⁹⁸⁾ E. O. E. II. 480. l.

¹⁹⁹⁾ E. O. E. II.

²⁰⁰⁾ Possevino: i. m. 172. l.

²⁰¹⁾ E. O. E. II. 575. l.

Mikor a koronázás után, a lengyel trón biztossá vált, Kristótot választotta meg az országgyűlés István után fejedelemnek.²⁰²⁾ Választását a Porta is megerősítette és az „István úrnak“ küldött zászlógombot visszakérte, ami világosan mutatja, hogy szerinte a lengyel király nem fejedelme Erdélynek.²⁰³⁾

Nemcsak az ország nem tekintette Kristótot a lengyel király helytartójának, hanem ő maga sem; pedig az önállóság külszínének megtartásával megtehetette volna, mintahogy öccse is elismerte Miksa felsőbbségét, a rendek akarata ellenére. Maga írja Nagy Máténak, a portai követnek, hogy vessen véget annak a balhiedelemnek, mintha ő a lengyel királytól függne. „Szóljon bátran“ — írja — „hogy a fejedelem sehová sem hallgat, sehonnan egyebünnen nem függ, csak a hatalmas császártól“.²⁰⁴⁾

A dolog azonban mégsem ilyen egyszerű, Báthory István, mint lengyel király is megtartotta az erdélyi fejedelmi címet.²⁰⁵⁾ — Természetes; — hiszen az uralkodók viselni szokták azokat a címeket, melyeket egyszer ők, vagy elődeik viseltek. (Pl. a magyar királyok teljes címe.) De az már nem természetes, hogy udvarában erdélyi kancelláriát tartott fenn, s nemességet, birtokokat adományozott, s kiváltságokat erősített meg; a jezsuitákat is már lengyel király korában telepítette Erdélybe.²⁰⁶⁾ Ezek a körülmények méltán kelthetnek kétséget Kristóf önálló fejedelemségével szemben. Azonban mindezek ellenére úgy látszik, hogy nem annyira a lengyel király fejedelmi jogaiból, mint inkább a két Báthory-fivér ritka szeretetéből és megértéséből, az országnak nagy fejedelme iránt érzett hálájából és tiszteletéből magyarázhatók ezek a jelenségek. Amit legjobban az bizonyít, hogy Kristóf halála után Báthory csak mint a kis fejedelem gyámja, veszi át a kormányt, holott erre semmi szükség nem lett volna, ha magát tekinti az ország urának.²⁰⁷⁾

Ez az oka annak, hogy sok előttem írótól eltérően, Báthory István korát 1576-tal és nem halála évével zártam le.

²⁰²⁾ E. O. E. III. 7. 1.

²⁰³⁾ E. O. E. III. 9. 1.

²⁰⁴⁾ E. O. E. III. 7. 1.

²⁰⁵⁾ Állandóan használja is. Igaz, hogy V. Károly is viselte a magyar királyi címet, holott semmi joga sem volt hozzá. Brüsszeli Okmánytár. II. 3—17. 1.

²⁰⁶⁾ Veress i. m. I. 127—132. 1.

²⁰⁷⁾ E. O. E. III.

HARMADIK FEJEZET.

Egyházi társadalom, hitélet és szellemi művelődés.

Az egykorú források.

Báthory István korának egyházi társadalmáról, hitéletéről és szellemi művelődéséről sajnos nagyon kevés egykorú adatunk van és annak is, ami van legnagyobb része még ma is feldolgozatlanul hever a levéltárak rejtekeiben. Már pedig a közélegykorú adatoknak — részben az ezen kérdéssel kapcsolatban állandóan felbukkanó elfogultság, részben az állandó, szinte napról-napra bekövetkező változások következtében — sokkal kisebb az értéke, mint bármely más esetben. A törvények csak igen ritkán foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, de ha hoznak is néha a rendek többé-kevésbé szigorú törvényeket, azokat rendesen nem hajtják végre, mert sokkal jobban ki volt az ország az ellenség támadásainak téve, semhogy megengedhesse magának azt a fényűzést, hogy vallási vitákkal veszélyeztesse az ország belső békéjét.

Vallási törvények.

Az újítások befogadása nem ment ugyan könnyen. Az összes bevett felekezetek összefogtak az új hit ellen. De ha látták, hogy terjedését békés eszközökkel nem akadályozhatják meg, megengedték az új hit követőinek, hogy szabadon gyakorolhassák azt, legfeljebb azt kötötték ki, hogy az újításban nem szabad tovább menniök. Néha ezek a törvények nagyon szigorúaknak látszanak úgy, hogy valósággal megrémítik a viszonyokat nem ismerő olvasót; de a kutató csakhamar meggyőződik arról, hogy csak papirostörvények, melyeket nem is próbáltak meg végrehajtani. Így például az 1566-iki országgyűlések egyikén elhatározták a rendek, hogy az országból

minden katolikus papnak távoznia kell.¹⁾ A gyakorlatban azonban alig van nyoma ennek a törvénynek: majdnem minden olyan helyen, ahol nagyobb számban maradtak meg a hívek katolikusnak, nyugodtan élhettek, nem bántotta őket senki akár a székelységben, akár egyik vagy másik földesúr birtokán éltek.²⁾ Még a be nem fogadott görög keleti vallást is megtűrték Erdélyben, holott nagyon szigorú törvényeket hoztak ellene; ha ezeket olyan szigorúan végre is hajtották volna, mint ahogy hozták, — protestánsná kellett volna lennie Erdélyben minden oláhnak.³⁾ Így tehát a törvények és a valóságos élet közt jelentős eltérés volt.

A vallás és politika.

A vallási meggyőződésnek a politikai életben nem volt olyan nagy szerepe, mint manapság gyakran hangoztatják. Az erősen protestáns érzelmű János Zsigmond után, a buzgó katolikus Báthory Istvánt választották fejedelmükké a rendek; még pedig a protestáns, sőt unitárius Békés Gáspárral szemben, akit a nagyon is protestáns érzelmű Miksa támogattott az önállósulni kívánó Báthoryval szemben; holott protestáns — főként unitárius — volt a rendek nagy többsége. Ezt még maga Szántó István, a kiváló magyar jezsuita, Báthory rajongó híve is csodának tekintette.⁴⁾

A bevett vallások.

Báthory István megválasztása idején, az 1568 és az 1571-iki országgyűlések határozatai értelmében a négy legnagyobb felekezet: a római katolikus (pápás), evangélikus (lutheránus), református (kálvinista), akik magukat sacramentáriusnak, sőt katolikusnak is mondják és az unitárius (neoáriánus) vallások híveinek szabad vallásgyakorlata volt Erdélyben.⁵⁾ Erre az új fejedelemnek is meg kellett esküdnie, s Báthory, bár a reformációnak éppen nem híve, becsülettel meg is tartotta esküjét. Amit vallási téren tett inkább saját hitének támogatása volt a törvényes keretek között, mint a többiek háttérbe szorítása. Látva, hogy a katolikus egyház egyik legnagyobb baja

¹⁾ E. O. E. 302—3. l.

²⁾ Possevino i. m. 56; 65—66. l.

³⁾ E. O. E. II. 343. 374. l.

⁴⁾ Veress: Epist. et Acta Jesuit. Transilv. I. 6. l.

⁵⁾ E. O. E. II. 343. 374. l.

Erdélyben az, hogy nincs püspöke, aki az egyházi ügyek igazgatását kézbevegye, szeretné, ha a pápa — a politikai okokból száműzött Bornemissza Pál helyébe más püspököt nevezne ki.⁶⁾ Már 1568—69. óta állandóan levelez a jezsuitákkal, kikkel bécsi fogsága idején ismerkedett meg és kéri őket: küldjenek be maguk közül néhány páttert Erdélybe. Eleinte csak családi birtokára, Somlyóra hívogatta őket, majd később, mikor már megerősödött politikai helyzete Békéséssel szemben — Váradra és Gyulafehérvárra is. Nem rajta múlt, hogy fejedelemségének rövid ideje alatt nem sikerült egyik tervét sem megvalósítania. — Egyházpolitikáját tehát valahogy úgy jellemezhetnők röviden, hogy a katolikus egyház fejlesztésére megtesz mindent, amit csak lehet; a protestáns egyházakat nem szereti, megpróbálja őket működésükben korlátozni, de sohasem megy annyira, hogy azokat törvényes jogaik gyakorlatában erőszakkal megakadályozza.

Ami a bevett felekezeteket illeti történeti jogon a katolikus, lélekszám szerint az unitárius vallást illette az elsőség.

A reformáció hódítása.

A protestáns eszmék elterjedése alaposan megapasztotta a katolikus hívek számát Erdélyben. Elsőnek az esztergomi érsek közvetlen fenhatósága alatt álló szász egyház lett protestánsá, a nagy műveltségű és kiváló tehetségű Honterus Jánosnak, Brassó plébánosának térítései következtében. — Nemsokára követi a példájukat a magyarok egyrésze és ennek következménye, hogy az erdélyi lutheránus egyház kebelében nemsokára nemzeti ellentétek merülnek fel; — 1557-ben már külön váltak magyar és szász evangélikus egyházra.⁷⁾ A szász-ság egész napjainkig híven kitartott Luther tanai mellett, míg a magyarság legnagyobb rész Mélius Juhász Pétert, majd Blandrata Györgyöt és mindenek előtt a nagytehetségű, szász származású magyar evangélikus püspököt, Dávid Ferencet követve, előbb a református (a református vallást 1564-ben kolozsvári vagy magyar-hit néven említik a törvények),⁸⁾ majd unitárius lett. — A lutheránus egyházat 1557-ben ismerték el,

⁶⁾ Veress: i. m. II. 8—9. l.

⁷⁾ Bod P.: Hist. Hung. Eccles. I. 306. l.

⁸⁾ E. O. E. II. 231—32. l.

a kis király nevelőjének, a nagytudományú Novicampanus Albertnek érvelései ellenére. A királyi család ekkor még katolikus volt és így a reformáció térfoglalásában nem volt olyan szerepe, mint manapság gyakran hangoztatják. Novicampanus érvelésének megvolt az a hatása, hogy az országgyűlés ugyanakkor a katolikusok szabad vallás-gyakorlatát is biztosította,⁹⁾ s így az 1557-iki törvények nem voltak a katolikus egyházra nézve sérelmesek. Inkább az érintette az egyházat érzékenyen, hogy az erdélyi és váradi püspöknek, kik közül akkor csak az erdélyi püspök, Bornemissza Pál tartózkodott Erdélyben és vett részt a politikai és társadalmi életben, politikai okok miatt távoznia kellett.¹⁰⁾ A vezetőjét vesztett egyház pedig csak nagyon nehezen tudott védekezni az előretörő reformáció ellen. Báthory István idejében csak egy katolikus főpap élt Erdélyben Forgách Ferenc Várad püspöke. Ő azonban sem papi, sem püspöki jogait nem gyakorolta. Sőt egy időben házassági tervekkel is foglalkozott és arra kérte a fejedelmet, hogy a pápánál járjon közbe, hogy a coelibatus fogadalma alól oldozzák fel. A pápa teljesítette is a fejedelem közbenjárására a Forgách kérését, de az mégsem házasodott meg.¹¹⁾

A hívek legnagyobb része — Izabella királyné halála után maga a király is — protestánssá lett. A megerősödött reformáció határozott lépésre szánta el magát a katolikus egyházzal szemben: 1566-ban a váradi, kolozsmonostori és gyulafehérvári káptalanok tagjait felszólították, hogy ha meg akarnak maradni javadalmaik élvezetében, térjenek át az evangélikus hitre, mert ellenkező esetben ingóságaikat magukhoz véve, az országból távoznok kell.¹²⁾ Ugyanakkor az összes katolikus papokat száműzték az országból.¹³⁾ Azonban ezt a határozatot nem hajtották szószerint végre, mert mint már fennebb is említettük, a székelyföldön és a katolikus főurak birtokain megmaradtak békességben.¹⁴⁾

Az utóbbi időben oly sokat hangoztatott területi vallás-

⁹⁾ E. O. E. II. 78. l.

¹⁰⁾ E. O. E. II. 306. l.

¹¹⁾ Veress: Berzeviczy Márton, 77. l.

¹²⁾ E. O. E. II. 303. l.

¹³⁾ E. O. E. II. 302—3. l.

¹⁴⁾ Possevino: i. m. több helyen

szabadság ellenére nem egyszer említik a törvények, hogy a vegyes vallású székely (1563) és bánáti (1564) községekben a katolikusok és protestánsok közösen használják a falu templomát azzal a kikötéssel, hogy egyiknek sem szabad a másikat megzavarnia istentisztelet közben.¹⁵⁾ Mindemellett tagadhatatlan, hogy nem sok helyen maradt meg a katolikus pap. Ennek azonban nem kis mértékben az volt az oka, hogy a katolikus papok nagyrésze híveivel együtt maga is áttért a protestáns hitre (pld. a szász papság).¹⁶⁾

A kath. egyház helyzete.

Az említett törvények tehát szabad vallásgyakorlatot biztosítottak a katolikusoknak.¹⁷⁾ Ezeken a törvényeken alapszik Báthory István céltudatos egyház támogató és építő munkája. Első teendője az volt, hogy tanult papokat hozzon be. Miután a magyarországi főpapokkal és szerzetesekkel hiába kísérletezett,¹⁸⁾ mert az utóbbiak közül csak egy költözött be (Mágocsi János Váradra, 1572-ben), a jezsuita-rendhez fordult, kikkel bécsi fogsága idején ismerkedett meg s azóta szoros levelezésben állott.¹⁹⁾ A kiváló tehetségű és nagytudású magyar jezsuitához Szántó Istvánhoz és az ausztriai provinciálishoz intézett leveleiben kéri, hogy erdélyi missiot is állítson fel a rend és az első kiküldöttek között Szántó is szerepeljen.²⁰⁾ Isten azonban azt akarta, hogy ne teljesüljön még ekkor ez a kívánsága, bár a rend is szívesen támogatta volna. De vagy nem volt alkalmas ember, akit kiküldhettek, vagy ha lett volna a rend valamilyen oknál fogva nem nélkülözhetette. Pld. Szántó a római Szt. Péter templom gyóntatója volt ez időtájt és helyét nem hagyhatta el; máskor Magyarország és Erdély között volt olyan feszült a viszony, hogy még az is kétséges volt, hogy el tudnának-e egyáltalában jutni Erdélybe.²¹⁾ Annyi haszna volt belőle a fejedelemnek, hogy buzgóságával megnyerte a hivatalos egyház és a jezsuita-rend támogatását, minek lengyel ki-

¹⁵⁾ E. O. E. II. 218. 224. l.

¹⁶⁾ Teutsch i. m. I. 117. és köv. lapok.

¹⁷⁾ E. O. E. II. 348. 224. l.

¹⁸⁾ Veress: *Epist. et Acta Jesuit. Transilv.* I. 11. l.

¹⁹⁾ Veress: *u. o.*

²⁰⁾ Veress: *u. o.* I. 1—4. lap.

²¹⁾ Veress: *i. m.* I. 6—15. l.

rály korában vette igazán hasznát. A spanyol követ is jelenti II. Fülöp királynak a vajda buzgó katolikus voltát és a jezsuitákkal való kapcsolatát.²²⁾

Nem járt kellő eredménnyel a fejedelem másik törekvése sem, hogy t. i. püspököt állítson az erdélyi egyház élére. De ez is inkább a külpolitikai helyzeten (Miksa) és az egyházi felsőbb-ség bátortalanságán múlt, mint Báthory jószándékán, vagy a rendek ellenállásán.²³⁾ — Possevino szerint az 1580-as évek elején a katolikus hívek Váradon, Gyulafehérvárott, Kolozsvárt, a Lugos-Karánsebesi kerületben, a székelyföldön (Csik, Kászon és Gyergyószékben), Közép-Szolnok és Krasznamegyékben, a Báthoryak birtokain éltek nagyobb tömegben.²⁴⁾

Legnagyobb tömegben Csik-, Gyergyó- és Kászonszékben maradtak meg. Csikban Szenttamáson, Szentmihályon, Szentmiklóson, Somlyón, Szentgyörgyön, Ménaságon, Szentmártonban, Kozmásan, Szentsimonon, Szentkirályon és Mindszenten volt egy-egy plébános; összesen 12. Közülök azonban csak négyen éltek coelibátusban, a többiek mind megházasodtak, részegesek és oly tudatlanok, hogy még a saját nevüket sem tudták latinul elragozni. Az egész szék egy esperességet alkotott. Az esperest a papság választotta és a fejedelem erősítette meg. — Másik esperességet alkotott az Orbai és Kézdiszék. A diocesisben öt pap volt: az orbaiszéki Gelmecen, ahol az esperes lakott abban az időben, a kézdiszéki Szentleken, Esztelneken, Polyánon és Lenkiben. Mindannyian házások voltak. — Gyergyószékben Szentmiklóson két pap lakott, akik négy paróchiában látták el a szolgálatot. Kászonszékben csak Nagyfaluban volt egy.²⁵⁾

Egyházi ügyekben az esperesek ítéleztek; ítéletük ellen a fejedelemhez lehetett fellebezni.²⁶⁾

A lugos-karánsebesi kerület lakói szintén megmaradtak katolikusoknak; de annak ellenére, hogy bánjuk elnéző volt vallás tekintetében, — papjaik nem voltak ebben az időben.²⁷⁾

²²⁾ Lásd: a spanyol követ jelentését 1572. jan. 19. kelettel a Tört. Bizottság simancasi másolatai között.

²³⁾ Veress: i. m. 7—9. ll.

²⁴⁾ Possevino: i. m. 56. 65—66. 109—110. l.

²⁵⁾ U. o. i. m. 65—66. l.

²⁶⁾ U. o. i. m. 63—64. l.

²⁷⁾ U. o. i. m. 57. l.

Kolozsvárra a protestánsok nem is engedtek be katolikus papot úgy, hogy a megmaradt néhány hívőnek lelki gondozását egy György nevű laikus végezte; neki — miután rátermettségét szigorú vizsgálat alapján megállapította, — Mihály a somlyói plébános adott erre jogot.²⁸⁾

Váradra, a vár főkapitánya, Báthory Kristóf vitt be katolikus papot és engedte át neki a Szent-Egyed templomot.²⁹⁾ A város környékén, mint már előzőleg említettük, voltak katolikus papok. A katolikusok száma Possevino idejében kb. ezer volt.³⁰⁾

A katolikus egyház életének nem az volt a legnagyobb baja, hogy hívei a legtöbb helyen pap nélkül éltek. Nem is az, hogy egyházi jellegű pereikben legtöbbször protestáns papok, vagy világi főtisztek ítéleztek és ítéletük ellen, mivel katolikus püspök nem volt Erdélyben, csak a fejedelemhez fellebbezhettek.³¹⁾ Hiszen ugyanilyen volt a protestánsok helyzete is, holott a fejedelem katolikus volt. Mindezeknél nagyobb baj volt az, hogy ott is gyengén állott az egyház ügye, ahol papok működtek. Ezek legnagyobb része ugyanis méltatlan volt a reverendára. A coelibatus fogadalmát majdnem mind megszegve, házasságban éltek; részegesek voltak; azt is elfelejtették, amit valamikor megtanultak.³²⁾ Így azután csak nehezen tudták felvenni a versenyt a külföldi egyetemeken járt és buzgó protestáns papokkal. Ezért sürgette Báthory a jezsuiták beköltözését; tőlük várta, hogy új szellemet teremtsenek az egyházi életben.

Ő maga bár legkomolyabb értelemben véve a szót, buzgó katolikus volt, nem átalította elmenni az evangélikus templomba; mint gyóntatójának mondotta azért, hogy lássa: nem szegik-e meg a protestáns papok az ő rendeletét, melynek értelmében a szószékről csak erkölcsstani kérdésekről szabad beszélni és egyik felekezetnek sem szabad a másik ellen izgatnia.³³⁾ Mindenesetre alkalmas eszköz volt arra is, hogy a protestánsok rokonszenvét megnyerje és biztosítsa.

A hiteles helyek.

A katolikus egyház helyzetének vázolásánál arról is meg kell emlékeznünk, hogy a váradi káptalan annak ellenére, hogy

²⁸⁾ U. o. i. m. 110. l.

²⁹⁾ U. o. i. m. 109—110. l.

³⁰⁾ U. o. i. m. 65. l.

a birtokait elvették és őt magát feloszlatták, mint hiteles hely tovább működik. Mikor Báthoryt fejedelemmé választották, külön is kéri az új fejedelmet a rendek, hogy adjon a káptalan-nak új pecsétet, melyre az ő neve van vésve, nehogy bárki is kételkedhessék a káptalan hűségében.³⁴⁾ A munkát azonban valószínűleg nem a káptalan régi klerikus tagjai, hanem erre a célra választott tisztviselők végezték, kik között lehettek az egykori — protestánsná lett — kanonokok is. Legalább is erre vallanak a többi hiteles helyekre vonatkozó rendelkezések, melyek során nem egyszer a váradi káptalanról is megemlékeznek a rendek.³⁵⁾

A feloszlott kolozsmonostori konvent és a gyulafehérvári káptalan levéltáraiban nagyon sok olyan fontos okmányt őriztek, melyekre nagy szüksége volt a rendeknek. Ezért sokszor kéri a fejedelmet, hogy az oklevelek őrzésére és kezelésére nevezzen ki becsületes, hozzáértő embereket, nehogy elpusztuljanak az oklevelek, mert ez az országnak nagy kárt jelentene.

Erről 1571-ben intézkedtek először komoly formában a rendek, mikor Csanádi János deákot és Miklós deákot a kolozs-megyei nótáriust választották meg a levéltár őrzésére, meghagyván nekik, hogy a levéltárra jól vigyázzanak és hozzájuk fordulónak legyenek szolgálatjára. Fizetésüket a fejedelem vállalta magára.³⁶⁾ Ennek ellenére, már 1573-ban ismét előkerül a levéltárak ügye. A rendek ismét arra kéri a fejedelmet, hogy megbízható és hozzáértő embereket nevezzen ki a levéltárak élére és fizesse őket úgy, mint megígérte.³⁷⁾ Majd — egy esztendő múlva — köszönettel veszik tudomásul, hogy a fejedelem, ígéretéhez képest intézkedett a levéltárak ügyében.³⁸⁾ Ismét szóba kerültek a levéltárak 1575 júliusban, mikor az országgyűlés mindkét helyre megválasztja a requisitorokat; még pedig a kolozsmonostori konventbe főrequisitornak Polyáni Bálint papot, társainak Zalánkeméni Miklós deákot és Márton deá-

³¹⁾ U. o. i. m. 63. l.

³²⁾ U. o. i. m. 65—66. l.

³³⁾ U. o. i. m. 111—112. l.

³⁴⁾ E. O. E. II. 504. l.

³⁵⁾ Pld. E. O. E. II. 562. l.

³⁶⁾ E. O. E. II. 560. l.

³⁷⁾ E. O. E. II. 541. l.

³⁸⁾ E. O. E. II. 549. l.

kot, a kolozsmegyei nótáriust. A gyulafehérvári káptalanba Ilosvai Benedeket a plébánost, kinek társai lesznek a káplánok; azt is szükségesnek tartják azonban a rendek, hogy egy nótárius is legyen mellettük. — Kérik, hogy ezeket önagysága erősen megesküdtesse az hivségre, s külön-külön pecsétet adjon ki nekik, kinek auctoritásuk legyen nemcsak a requisitoria, hanem minden executióra is, de úgy való módszerint, hogyha kik nem akarnak velük exequáltatni, ennek előtte való módszer szerint, nemes emberrel is exequáltathassanak“. Fizetésüket a fejedelemség vállalta magára megígérve, hogy úgy fogja őket fizetni, mint ahogy a váradi káptalan requisitorait.³⁹⁾

Ezekből az intézkedésekből kitűnik, hogy három nagy oklevéltár volt ebben az időben Erdélyben: a váradi, gyulafehérvári és kolozsmonostori; ezekben sok értékes köz- és magánoklevelet őriztek és ezért nagy gondot fordítottak rájuk a rendek.

A protestáns egyházak.

A protestáns egyházakról talán még kevesebb megbízható adat áll rendelkezésemre, mint a katholikusra vonatkozólag. Így róluk csak futólag, vázlatosan emlékezhetek meg, abban a reményben, hogy dolgozatomnak ezt a részét nemsokára kiegészíthetem.

Az evangélikusok.

A reformáció aránylag hamar éreztette hatását Erdélyben, a német egyetemeken járt szász diákok, főleg a nagytehetségű és tudású Honterus János, későbbi brassói plébános közvetítésével. Az utóbbi Luther egyik legkiválóbb tanítványa volt; sokoldalú tevékenységével, oly nagy hatást gyakorolt nemzetére, hogy a XVI. század közepén már az egész szász-ság evangélikus volt, papjaival együtt. Arra a kérdésre, hogy mi lehetett az oka ennek az egységes áttérésnek, nem könnyű feleletet adni. Bizonyára nagy része volt benne Honterus egyéniségének; de hozzájárult az is, hogy a szász-ságnak teljes egyházi autonómiája volt. Püspöki mitrát viselő prépostja közvetlenül az esztergomi érseknek volt alárendelve, s a káptalan és a dékánok segítségével majdnem korlátlanul intézte az ügyeket. Az esztergomi érsek u. i. sokkal messzebb és a politikai

³⁹⁾ E. O. E. II. 562. l.

helyzet sokkal zavarosabb volt, semhogy erős kézzel nyúlhattott volna be az ügyekbe. Amikor a reformátoroknak sikerült a szász papságot az ügynek megnyerniök, nem igen bántották az egyházi intézményeket, legfeljebb csak lényegtelen változtatásokat végeztek rajtuk; egyébként átvették őket összes előnyeikkel és hibáikkal együtt.⁴⁰⁾ Nagyon fontos ez, annak a kérdésnek a szempontjából, hogy a reformáció terjedésében mennyire játszott közre a meggyőződés és mennyire a külső körülmények? A szász reformációnak nem a szekularizáció és nem a fejedelmek pártfogása volt az oka. Magyarország királyai buzgó katolikusok voltak; a birtokok pedig továbbra is az egyház kezében maradtak. A szász lutheránus egyház még az egyházi és világi hatóságok hatáskör feletti küzdelmét is örökölte a katolikus egyháztól. Sőt nemcsak hogy átvette, de még tovább is fejlesztette, mert a protestáns felfogás általában sokkal nagyobb befolyást enged a világiaknak az egyházi ügyek intézésében, mint a katolikus. Hosszú küzdelem után végre békésen megegyeztek.

Az egyház élére a prépost helyére superintendenst választottak: az elsőt 1554-ben, Wiener szebeni plébános személyében. Mikor nemsokára meghalt, helyébe Heblert választották meg a superintendensi és szebeni plébánosi székbe.⁴¹⁾ Utóbbi püspöksége átnyúlik Báthory korába és halála az erdélyi szász lutheránus egyház életében forduló pontot jelent. Nagy harcnak lett a kiinduló pontja, mely 1571—2-ben folyt a fejedelem és a szász egyház között. A Fráter György megöletése által kiváltott németgyűlölet, vagy még inkább a protestáns egyházak nemzeti jellegének, mely a predikációk fontosságának hangsúlyozásából keletkezett, eredményeképpen már 1576-ban két evangélikus püspököt találunk Erdélyben: az egyik Hebler a szebeni plébános a szászok, a másik a szintén szász származású, de magyarra lett Dávid Ferenc kolozsvári plébános, a magyarok püspöke.⁴²⁾

A kálvinisták.

Ez a tény viszont arra figyelmeztet, hogy a kálvini reformációnak a magyarok között való gyors terjedésében nincs

⁴⁰⁾ Teutsch i. m. I. 117. és a köv. lapok.

⁴¹⁾ Teutsch i. m. I. 117. és a köv. lapok.

⁴²⁾ Bod. P. i. m. I. 306. l.

olyan nagy szerepe a Fráter György halálát követő németgyűlöletnek, mint ezt egyesek gyakran hangoztatják. Sokkal nagyobb szerepe volt ebben Dávid Ferenc nagyszabású egyéniségének, éles eszének, s fényes szónoki képességének. Őt nem sokkal lutheránus püspökké választása után sikerült Blandrata Györgynek, a választott király orvosának és Melius Juhász Péternek, Debrecen nagy papjának, kálvinista superintendensnek megnyerniök Kálvin tanainak. Áttérését híveinek nagyrésze követte, közöttük maga az ifjú király is, aki nem sokkal anyja halála után evangelikussá lett.⁴³⁾ Így sikerült azután 1564-ben, közel hét éves küzdelem után teljes vallásszabadságot biztosítani a reformátusok részére. Természetesen területi egységekben belül. Katholikusok ekkor már nem igen voltak Erdélyben; a szászok pedig, miután nemzeti egységük keretein belül biztosítva látták vallási egységüket — szokásuk szerint — nem törődtek azzal, hogy mi is történik a rokon egyház keretében. Nekik nem kellett attól félniök, hogy a magyar léleknek jobban megfelelő kálvinizmus el fog terjedni közöttük is.⁴⁴⁾

Az unitáriusok.

Közben újabb eszme kezdett hódítani, a magyarság és székelység között, főként az udvarban és a legfelsőbb körökben. Ez a Szentháromság-tagadó vagy unitárius vallás, a Socinusék hite. Erdélyi vezére, apostola Dávid Ferenc lett, e kor egyházi életének ingadozásai és túlzásai ellenére is legnagyobb alakja. Az ő predikációi, s Blandrata intései megnyerték az új hitnek, a vallásos kérdésekkel nagyon szívesen foglalkozó János Zsigmondot is.⁴⁵⁾ Az ő buzgóságuk következtében az új hit követőinek száma jelentősen megnövekedett úgy, hogy kb. négy évvel a kálvinizmus befogadása után unitárius volt a magyarság és székelység nagyrésze, s az 1568-iki híres tordai országgyűlésen a rendek a lelkiismereti szabadságra hivatkozva mindenkinek megengedik, hogy vallását lelkiismeretének szavára hallgatva válassza meg és azt kövesse, mely szerinte Isten igazi kijelentése.⁴⁶⁾

⁴³⁾ Possevino i. m. 88. l.

⁴⁴⁾ Teutsch i. m. I. 117. és köv. lapok.

⁴⁵⁾ Possevino i. m. 93—94. l.

⁴⁶⁾ E. O. E. II. 343. l.

Ennek a méltán híres tordai törvénynek azonban nem olyan nagy a gyakorlati jelentősége, mint azt szövegéből következtetni lehetne. Nem biztosított u. i. teljes és végleges szabadságot a négy vallás híveinek, hanem egyelőre csak türelmi rendeletszerű volt az értéke. Legjobban az bizonyítja ezt, hogy 1570-ben, mikor János Zsigmond Bécsben keres magának feleséget, a rendek igen szigorúan lépnek fel az újítókkal szemben, valószínűleg az ő kívánságának megfelelően; hiszen a bécsi udvarban az volt a közhiedelem, hogy János Zsigmond, a törökökhöz hasonló pogány hitet követ.⁴⁷⁾

A rendeknek az a kérése azonban, hogy ezt a körükben nagyon is erősen terjedő pestist irtsa ki, nem lehetett valami őszinte. Csak ez lehet a magyarázata annak, hogy az 1571. januári országgyűlésen — mikor már a külföldi tárgyalások befejeződtek s további bonyodalmaktól nem félhettek — ismét teljes vallásszabadságot hirdettek. Megengedték tehát az unitáriusoknak is, hogy vallásuk parancsai szerint éljenek, s azokon a helyeken, ahol többen, vagy éppen többségben vannak, papot válasszanak.⁴⁸⁾ Csupán az volt még hátra, hogy az unitárius egyház megszervezését és a superintendens választást is megengedjék a rendek.

Báthory I. és a protestánsok.

Tehát voltaképen az 1571. januáriusi országgyűlés alkotja az első, az erdélyi vallásszabadságot biztosító törvényt és Báthory István volt az első, aki esküt tett annak megtartására.⁴⁹⁾ Esküjét híven meg is tartotta. Annak ellenére, hogy a reformációt nem szerette, s első dolga — a saját vallásának a törvény keretein belül rendelkezésére álló eszközökkel való megerősítése mellett — az volt, hogy a protestáns egyházak tevékenységét korlátozza és elejét vegye a további újításoknak, egyetlen esetet kivéve, sohasem használt fel céljai elérésére törvénytelen eszközöket. Annak az egy esetnek sem volt nagyobb jelentősége és komolyabb következménye, mint alább látni fogjuk.

Különösen az unitáriusok ellen nyilatkozott meg az ellen-szenve. Ha nem is adhatunk teljesen igazat Teutschnak, ami-

⁴⁷⁾ E. O. E. II. 368.; Szalay i. m. 229—30. l.

⁴⁸⁾ E. O. E. II. 374. l.

⁴⁹⁾ E. O. E. II. 458—59. l.

kor azt mondja, hogy Báthory trónra lépte után az unitáriusokat udvarából eltávolította,⁵⁰⁾ befolyásuk minden esetre megcsökkent az udvarban. Az akkor már unitárius Dávid Ferenc helyett Alesiust, a magyar lutheránusok Dávid Ferenc után választott püspökét nevezte ki udvari papnak.⁵¹⁾ Ez azonban távolról sem azt jelenti, hogy Blandrata Györgynek, Hagymássy Kristófnak s még sok unitárius főúrnak ne lett volna továbbra is nagy szerepe a közéletben. Legfeljebb csak azt állapíthatjuk meg, hogy levelében gyakran ad nyílt kifejezést az unitarizmus elleni határozott ellenszenvének,⁵²⁾ és amennyire lehet, annak terjeszkedését is megpróbálja akadályozni. Utóbbi céljához igyekezett megnyerni a mérsékelt protestáns egyházak, főleg az evangélikus egyház támogatását.⁵³⁾ A sikerhez azonban szükséges volt, hogy döntő befolyást tudjon szerezni magának az evangélikus egyház belső életébe, ahol voltaképen csak a legfőbb védnöki s ellenőri jog illette meg. Ez utóbbi is csak arra terjedt ki, hogy arra ügyeljen fel, hogy vajjon az egyház vezetői híven megtartják-e a zsinat által hozott, s általa megerősített törvényeket?⁵⁴⁾

A medgyesi zsinat.

Nem sokkal trónralépte után, megtette a cél elérésére a szükséges lépéseket. 1571 szeptember 8-ra Medgyesre zsinatra hívta össze a szász evangélikus papságot. A zsinatnak előbb Hebler püspök, később ennek szeptember 18-án történt hirtelen halála után, Glatz Mátyás a generális dékán volt az elnöke. A fejedelmet Alesius udvari pap, a magyar evangélikus egyház püspöke képviselte. Ő terjesztette elő azokat a kérdéseket, melyeket a fejedelem a zsinathoz intézett. Nagyon fontos, valószínűleg életbevágó kérdések voltak ezek, s így nem csodálhatjuk, hogy a zsinat átnyúlt a következő esztendőre is. *)

Először is arra kérte a zsinatot a fejedelem, hogy minden

⁵⁰⁾ Teutsch i. m. I. 117. és a köv. lapok.

⁵¹⁾ Teutsch i. m. I. 117. és a köv. lapok.

⁵²⁾ Veress: Ep. et Act. Jesuit. Trans. I. 8. l.; E. O. E. II. 526. l.

⁵³⁾ Teutsch i. m. I. 117. és a köv. lapok.

⁵⁴⁾ U. az i. m. I. 117. és a köv. lapok.

*) A fejedelmi kérdések ismertetésében nem annyira az egyes kérdések eredeti sorrendjére, mint azok fontosságára leszek tekintettel. A részletekre sem szándékozom kitérni, csupán a lényegét próbálom — Teutsch műve alapján megállapítani.

tagja esküdjék meg az augsburgi confessio tételeire. Valószínűleg a lelki egység megbontása volt ezzel a célja, de nem érte el, mert a zsinat ugyan megütközött azon, hogy a fejedelem kételkedik hitében, de Alesius rábeszélésére engedett és a kívánt esküt minden tagja letette a nélkül, hogy a tételek felett vita keletkezett volna.

A Hebler halála után megüresedett püspökség betöltésére vonatkozólag úgy intézkedett a fejedelem, hogy a zsinat válasszon kebeléből három derék, tanult, hívő embert, s ezek nevét terjessze eléje; ezek közül ő fogja majd kinevezni a püspököt.

A fejedelem kívánsága ellenkezett az országos törvényekkel, melyek a szász evangélikusok számára szabad püspök-választási jogot biztosítottak. A zsinat tehát a nélkül, hogy a kívánság jogtalanúságára figyelmeztette volna a fejedelmet, egyszerűen nem vette azt figyelembe, s egyhangúlag megválasztotta Ungleich Lukácsot püspöknek. A befejezett tények elé állított Alesius, ha nem akart bonyodalmat okozni, nem tehetett egyebet, mint azt, hogy Ungleichot ura nevében, törvényesen megválasztott püspöknek ismerte el. Ezzel a néma tüntetéssel védte meg törvény által biztosított püspök-választó jogát a szász evangélikus egyház. Igaz, hogy ezt a néma tüntetést viszont a fejedelem nem vette tudomásul, s Ungleichot, a választásról meg sem emlékezve, egyszerűen kinevezte evangélikus püspöknek, még pedig a fejedelmi tisztek kinevezésénél használatos „durante bene placito” kifejezéssel. Ami bizony sérelmes volt a szászokra nézve, de nagyobb baj nem származott belőle, mert későbbi fejedelmeink nem követték ezt a szász evangélikus egyház szempontjából oly veszedelmes precedenst.

Az a tény, hogy a zsinat választása az eddigi szokással ellentétben nem a szebeni plébánosra, hanem Ungleichre esett, egy másik felvetett kérdésre is megadta a feleletet. A fejedelem ugyanis a zsinat nagy meglepetésére, azzal a kérdéssel fordult hozzá, hogy mi az oka annak, hogy az ő személyes tapasztalatai szerint az egyház kebelében nagy eltérések vannak a szertartások tekintetében? Egészen más a szertartás Besztercén, mint Brassóban vagy Szebenben. Kérte, hogy az egységet a külsőségek tekintetében is állítsák helyre az egyház kebelében. Kérdése és kérése, mellyel teljesen jogtalanul avatkozott

bele az evangélikus egyház belső életébe, nagy vitát indított meg a zsinat kebelében. A megfigyelés u. i. helyes volt, mert csakugyan úgy volt, hogy a szertartások tekintetében nagy eltérések voltak az egyes egyházközségek között. Brassó és Szeben minden szertartást megtartott, mely a dogmatikus fel fogással nem ellenkezett, míg Beszterce csak azt tartotta meg, amit a biblia elrendel. A kérdés felvetése azonban igen jellemző a katolikus emberre, aki nem tudja, hogy a protestáns egyházban nincsen döntő fontossága a szertartásnak, amit világosan mutat az, hogy Honterus „Kirchenordnungjában“ alig esik szó róla. — Mindamellet a kérdés felvetése igen veszedelmes volt abban az időben, mert a lelkekben sokkal erősebben élt még a katolikus gondolkodás nyoma, semhogy a hívek többsége az új elvet csakugyan megértette és belátta volna, hogy a kérdésnek nincs jelentősége. Így a kérdés felvetése könnyen szakadást okozhatott volna az egyház kebelében. Két párt alakult ki a zsinat tagjai között. Az egyik Szebent követve azt kívánta, hogy a fejedelem kívánságát teljesítsék, s állapítsák meg a szertartás módját, természetesen a szebeni gyakorlat általánosan kötelezővé tételével. A többség azonban Besztercét követve, azt hangoztatta, hogy a szertartások miatt senkit sem lehet felelősségre vonni, s a belső lelki egység a fontos, nem a külsőségek megtartása. Ungleich is ennek az álláspontnak volt a híve, s ezt az álláspontot fejtette ki a fejedelem előtt és 1572-ben, „Forma pii consensus inter ecclesiarum Saxonicarum“ című művében, melyet az augsburgi confessio alapján írt.

A következő kérdés a szász papok által, a püspöknek adott „subsidium caritativum“ kérdése. A püspök egykori jövedelmeinek 1557 óta a király, illetve a fejedelem az élvezője. Báthory 6000 frt.-ot, 120 jó lovat, 20 szekeret, s 60 szolgát követelt és kikötötte, hogy a szolgák és a lovak eltartása 6 hónapig szintén őket terheli. — A zsinat könyörgött, hogy legalább egyrészét engedje el az elviselhetetlen tehernek; de a kiküldöttek a fejedelem engedelmé nélkül nem tehettek eleget a kérésnek. A zsinat tehát kérésével magához a fejedelemhez fordult, aki végre megengedte, hogy csak a pénzt fizessék meg, azt is két részletben.

Végül megkísérelte Báthory, hogy a magyar és szász evangélikus egyházat egymástól teljesen elválassza. Írá-

saiban u. i. a szász evangélikus egyház elnevezés helyett, „az evangélikus szász egyház“ nevet használja, s ezzel azt mutatja, hogy a szász evangélikus egyházat nemzeti egyháznak tartja. Ennek pedig az lett az eredménye, hogy az evangélikus egyház nemcsak gyakorlatilag, de jogilag is szász lett. A magyar evangélikus egyháznak az unitárius és református egyházak terjeszkedése következtében, rövidesen megszűnt minden jelentősége. Mikor Alesius meghalt, senkit sem választottak a helyébe.

Báthory ezen kezdeményezésének az eredménye, hogy a szászok és evangélikusok kapcsolata annyira benne él az erdélyi köztudatban, hogy erdélyi ember önkénytelenül is azonosítja őket.⁵³⁾

Itt kell megemlékeznünk arról, hogy némelyek Alesiuszt reformátusnak mondják. A félreértés gyökere valószínűleg az, hogy Bod Péter Dávid Ferencet unitárius hitre való áttérése óta nem tartotta református püspöknek, holott — úgy látszik — az volt mindaddig, míg az unitárius egyházat külön nem szervezték meg. Azt, hogy csakugyan úgy volt-e, nem tudjuk biztosan megállapítani. Van egy törvény, melyből azt lehet sejtetni, hogy Bod Péternek esetleg igaza van;⁵⁴⁾ de ahhoz, hogy magunk is állást foglaljunk ebben a kérdésben, nem áll elég adat a rendelkezésünkre.

A reformátusok.

Báthorynak a reformátusok iránti viselkedéséről nincsenek egykorú adataink. Ennek oka valószínűleg abban rejlik, hogy a magyar kálvinisták legnagyobb része püspökét követve, 1564-től kezdve rendre-rende áttért az unitárius hitre. Báthory idejében tehát nagyon kevés igazi kálvinista volt Erdélyben. A két — a református és unitárius — egyház formai különválása viszont csak későn, 1576-ban történt meg úgy, hogy az unitáriusok a református egyház szervezetében éltek, s ennek keretein belül az unitárius többség játszott vezető szerepet. Miután az egyes vallások elnevezése sem mindig ugyanaz, igen nehéz megállapítanunk, hogy melyikről beszélnek a források. Nagyon részletesen kellene foglalkoznunk ezzel a kérdéssel, hogy teljes világosságot derítsünk reá. A rendelkezésünkre álló adatok se-

⁵³⁾ U. az i. m. I. 117. és a köv. lapok.

⁵⁴⁾ E. O. E. II. 527—28. l.

gítségével nem tehetjük meg, mert bármilyen körültekintéssel végezte is a munkáját a kor egyházi életének főforrása Bod Péter, nem lévén egykorú, adataiba sok tévedés csúszhatott be, s így újra szoros vizsgálat alá kell azokat venni. Azt, hogy ezen a téren mennyi a felderítendő részletkérdés, legjobban bizonyítják a Dávid Ferenc személye körül keletkezett véleményeltérések; mint vitás kérdést mi is említettük azt, hogy meddig volt ő a reformátusok püspöke? Vannak bizonyítékok az 1564. és 1576. évek mellett; a kérdést azonban teljesen tisztázni eddig nem sikerült.

Az unitáriusok.

A legnagyobb protestáns egyház Báthory idejében az unitárius volt. Annak ellenére, hogy nem volt megszervezve, hívei útján igen nagy befolyása volt a közéletre. Eszméinek Dávid Ferenc, Heltai Gáspár és Blandrata György voltak a főterjesztői és az ő működésüknek köszönhető, hogy ehez a felekezethez tartozott a nemesség és székelység legnagyobb része, élükön a meghalt király főbb híveivel: Csákyval, Bornemisszával és Békéssel. Talán éppen ezek személye az egyik oka annak, hogy Báthory olyan erős ellensége az unitárius egyház — mint mondotta — Szentháromságot „káromló“ tanainak. Meg is ragad minden alkalmat, hogy terjeszkedését megakadályozza. Ezért szerette volna, ha a medgyesi zsinat, az augsburgi confessio mellett kitartva, kárhoztatta volna a más úton járókat. A zsinat azonban nem tette ezt, csupán azokat az elveket jelölte meg, melyek a katolikusoktól és unitáriusoktól elválasztják az evangélikus egyházat.⁵⁷⁾ A fejedelem pedig annak ellenére, hogy titkos óhajlásának nem tettek eleget, a medgyesi zsinat panaszára elrendelte a cenzurát az országban.⁵⁸⁾ — A jezsuitákhoz írt leveleiben is állandóan azt hangsúlyozza, hogy az unitáriusok terjeszkedésének megakadályozása végett van szüksége az erdélyi misszióra.⁵⁹⁾ Minthogy azonban unitárius eszmék terjedését megakadályozni nem tudja, 1576-ban az országgyűlés kérésére megengedi az unitáriusoknak, hogy egyházzá szervezkedve, mint a többi felekezet, ők is superintendenszt válasszanak maguknak; egyelőre Dávid Ferenc szemé-

⁵⁷⁾ Teutsch i. m. I. 117. és a köv. lapok.

⁵⁸⁾ Sz. O. IV. 18—19. l.

⁵⁹⁾ Veress: Epist. et Act. Jesuit. Trans. I. 8. l.

lyében, s ha ő meghal, vagy bármily okból mutálni kellene, — mást választhassanak helyette. Csak azt kötötte ki, hogy hit dolgában többé ne újítsanak.⁶⁰⁾ Az utolsó megjegyzés éle a püspökké választott Dávid Ferenc ellen irányult, aki már ekkor azt hirdette, hogy Jézushoz imádkozni nem kell, mert nem Isten.⁶¹⁾

Az újítók.

Erdély a négy nagy vallás befogadásával vezetett egész Európában és ezzel az 1571 januárjában törvénybe foglalt akaratával megmutatta, hogy az ország békéjét nem akarja vallási vitákkal zavarni, mégis természetesnek kell tartanunk, hogy az erdélyi rendek sem vették szívesen az állandó újításokat, s az új eszmék ellen védekeztek, amennyire lehetett. Báthory korában többször hoz az országgyűlés törvényt az újítók ellen. Így pld. 1572-ben, a tordai országgyűlésen elhatározzák, hogy a régebbi törvények értelmében: az újító hírébe került ember hitelveit a két superintendens vizsgálja meg, s ha csakugyan újítónak találják és felfogásától eltéríteni nem tudják, excommunicálják és a fejedelemmel proscibáltassák. A makacszkodókat, akik még ezzel sem törődtek, jogában állott a fejedelemnek hallállal, vagy tetszése szerinti bármely más büntetéssel sújtania. Ha pedig valamelyik főúr, város, vagy nemes ember, hatalmával visszaélve védelmébe veszi a bűnöst, a director causarum kötelessége volt a hatalmaskodót törvénybe hívnia. Az ilyen pöröket János Zsigmond törvénye értelmében bármelyik nemzet oktávján letárgyalhatják, s „jure iisci“ járnak el a hatalmaskodóval szemben. A szökevényeket pedig üldözni kell.⁶²⁾ — Ugyanazon év májusában határozatukat megújítják a rendek. Kérik u. i. a fejedelmet, hogy az újítás gyanújába került embereket vizsgáltassa meg a superintendenssel és Dávid Ferencel. Ha ezek egyikével sem tud megegyezni hitelvi alapon, intsék meg, s ha ezzel „sem gondolna“ büntesse meg a fejedelem úgy, ahogy neki tetszik.⁶³⁾ — Egy év múlva ugyancsak arra kéri a rendek a fejedelmet, hogy szigorúan járjon el az efféle „innovátorokkal“ szemben és ne tűrje őket az országban. Meg-

⁶⁰⁾ E. O. E. II. 577. I.

⁶¹⁾ E. O. E. III. és több más helyen.

⁶²⁾ E. O. E. II. 534. I.

⁶³⁾ E. O. E. II. 527—28. I.

büntetésüket ismét csak tetszésére bízzák, mint az előbbi törvényekben.⁶⁴⁾

A megtört gör. kel. vallás.

A bevett négy valláson kívül, mint már fentebb említettük, volt még egy Erdélyben, — melynek szabadságát „durante bene placito“ megtúrták a fejedelmek és a rendek; ez a görög keleti.⁶⁵⁾ Báthory korában nincs részletesebb intézkedés ügyekben. 1571 novemberében úgy intézkednek a rendek, hogy püspökeik és papjaik olyan helyzetben maradjanak, mint voltak; ne kíséreljék meg a részükre megszabott határokon átlépni.⁶⁶⁾

Ezeket a határokat az 1566. évi novemberi országgyűlés törvénycikkében fektették le. Eszerint: a keresztények legfőbb, legszentebb kötelessége a bálványozást a lehetőségig kiirtani, az igazi evangéliumi hit terjedését és zavartalan terjesztését előmozdítani, az igazi hit megértését és befogadását mindenki számára lehetővé tenni. Ezért ők is elhatározták, hogy „a birodalom nemzetsége közül az efféle bálványozások kitörltessenek és az Isten ígéje szabadon hirdettessék, kiváltképen az oláhok között, kiknek pásztorai vakok lévén vakokat vezetnek és aképen mind magokat, mind a községet veszedelembé vitték“. Ezen segíteni csak úgy látszott lehetségesnek, ha a görögkeleti (oláh) püspökök, papok és kalugyerek a bibliai alapon vitát tartanak György választott reformált püspökkel, s csak azok maradnak meg tisztjukban, akik meggyőzve áttértek. Ezek további működésére azután a választott püspök és az általa kinevezett papok ügyelnek fel. — 1568-ban arról tanakodnak a rendek, hogy az oláhok egyrésze ma sem hallgat a választott püspökre, s továbbra is régi papjait követi. Kéri a választott királyt, hogy szigorúan büntesse meg őket. A király ezt meg is ígérte.⁶⁷⁾

Nagyon szigorú intézkedésnek látszik ez azok szemében, akik nem ismerik a helyzetet és nem tudják, hogy ezt a szigorú törvényt, bár a rendek sokszor megújították, soha sem hajtották végre. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a föl-

⁶⁴⁾ E. O. E. II. 540. l.

⁶⁵⁾ 1540—1848. évi Erdélyi Törvények. (1900) 12. l.

⁶⁶⁾ E. O. E. II. 507. l.

⁶⁷⁾ E. O. E. II. 326 l.

desurak pld. sohasem kísérelték meg, hogy oláh jobbágyaikat áttérítsék az ő hitükre, csak azt, hogy sohasem léptek fel velük szemben teljes erővel. Mert ha ezt a törvényt szellemének megfelelően hajtották volna végre, nem volna ma görögkeleti oláh Erdélyben.

Ehelyett azt látjuk, hogy bár még érvényben voltak az 1566-os törvények, Báthory 1574-ben metropolitát állított az erdélyi görögkeleti egyház élére, aki ettől fogva Gyulafehérvárról székelt. A konstantinápolyi patriarcha nevezte ki, s a fejedelem csak megerősítette. Volt ezenkívül még két görögkeleti püspök Erdélyben. Az egyiknek Somlyó, a másiknak Dézs volt székhelye.⁶⁸⁾

De még azon sem ütközhetnénk meg, ha száz százalékgig végrehajtották volna ezeket a törvényeket. Mert a görögkeleti papok műveltség tekintetében nagyon el voltak maradva a többi keresztény egyház papjaitól. Alig tanultak meg írni-olvasni, s ha megértették a legegyszerűbb vallásos szöveget, már pappá szentelték őket és szellemi vezérei lettek népüknek.⁶⁹⁾ A tanulatlanság náluk nem szórványos jelenség, beteges tünet, mint imitt-amott a többi egyházaknál, hanem valósággal intézményes. Ennek a tudatlanságnak lehetett a következménye, hogy a görögkeleti papok legnagyobb része jobbágy volt; nemcsak Erdélyben, de Lengyelországban is.⁷⁰⁾ A pappászentelés sem szabadította fel őket; csak akkor vált szabaddá, amikor püspökké lett. Papvolta azonban a jobbágysorban is bizonyos fokú mozgásszabadságot biztosított számára. Ezért igyekezett minél több oláh jobbágy pappá lenni, s így ez az oka annak, hogy annyi görögkeleti pap volt a fejedelemség idejében Erdélyben. Felszentelt papoknak az 1578-iki törvények értelmében adót nem kellett fizetniük.⁷¹⁾

Egyházi jövedelmek.

A papság ellátásáról, az épületek jókarban tartásáról a hívek gondoskodtak. Az 1573-iki januári országgyűlés külön figyelmezteti az adók árendátorait, hogy szigorúan vigyázzanak arra, hogy az egyházi jövedelmek hiány nélkül befolyja-

⁶⁸⁾ Possevino i. m. 64—65. lapok.

⁶⁹⁾ U. ott.

⁷⁰⁾ Hunfalvi: Az oláhok története. II.

⁷¹⁾ E. O. E. III. 127. I.

nak, senki meg ne rövidítse, világi célra ne fordítsa azokat, hanem teljes egészében szolgáltassa be a plébánosok kezébe, ezek pedig a szükségnek megfelelően vagy saját szükségleteik kielégítésére, vagy az egyházi épületek karbantartására fordítsák.⁷²⁾ A szász papok, akik a régi, katolikus egyházi jövedelmeket élvezték, a régi szokásnak megfelelően dézsmáik egyrészét — egy negyedről háromnegyedre változik az arányszám — hadiadó címén kötelesek a fiscusnak beszolgáltatni.⁷³⁾ A katolikus papok, kiknek ördögűzésből s más hasonló szertartások elvégzéséből külön jövedelmeik vannak, kötelesek kathedraculumot fizetni, míg a protestánsok, kiknek ilyen jövedelmeik nincsenek, a kathedraculum fizetésétől mentesek.⁷⁴⁾ Azt, hogy milyen nagy volt ez az összeg, általunk ismert források alapján nem állapíthatjuk meg.

Az egyházi adó nagysága nem változott Báthory korában. A törvények csak az oláhok adójáról emlékeznek meg. Az 1572-ben megerősített János Zsigmondkori törvények szerint, minden evangélikus hitre tért házasságú ember, egy kalangya búzát köteles adni a papjának. A papok pedig egy-egy forintot adnak püspökeiknek szükségleteik fedezésére. Többet adni nem kötelesek, de ha ezt nem fizetik meg, a püspök állásuktól is megfoszthatja őket.⁷⁵⁾

Közügyügy.

A közügyügy nálunk nagyjában 1867-ig az egyházak belügye volt. Ez az oka annak, hogy a törvényekben igen ritkán és akkor is csak nagyáttalánosságban esik róla szó; nem pedig az, mintha a fejedelmet és a rendeket nem érdekelné a közügyügy. Az 1550-es évek végéig, mikor a reformáció gyors előre törése következtében a kolostorok és a katolikus iskolák rendre kiürültek, maguk a rendek kérik a választott királyt, hogy a megszűnt iskolák helyett újakat állítson fel, mert az iskolák hiánya kezd már nagyon is érezni a közéletben.⁷⁶⁾ Majd mikor János Zsigmond elhatározta, hogy Marosvásárhelyen főiskolát állít fel és ő maga fog gondoskodni a fentartás költség-

⁷²⁾ E. O. E. II. 533—34. l.

⁷³⁾ E. O. E. II. 28—29. l.

⁷⁴⁾ E. O. E. II. 289. l.

⁷⁵⁾ E. O. E. II. 379. l.

⁷⁶⁾ E. O. E. II. 74—75. l.

geiről is, bejelentését hálás szívvel vették tudomásul a rendek. János Zsigmond különben azt is elhatározta, hogy Szászsebesen Akadémiát állít fel és professzoroknak híres külföldi tudósokat fog meghívni. Sajnos, ezt a tervét a közbejött események, s korai halála miatt sohasem valósíthatta meg.⁷¹⁾

Ha nem is volt Erdélynek mai értelemben vett főiskolája, a különböző rendű és rangú iskolák egész sora bizonyítja, hogy ez nem azt jelenti, mintha az erdélyiek nem törődtek volna eléggé a közoktatással.

Az iskolák felsorolása és részletes tárgyalása túlnőne dolgozatom keretein, melynek inkább a nagy vonalak megvonása, mint a részletek kidolgozása a feladata. De már az általunk ismert adatok alapján is megállapíthatjuk, hogy nagyon sok művelt, külföldi iskolát járt ember volt Erdélyben. Mégpedig nemcsak a főúri és gazdag nemesi, polgári körökben, hanem a szegényebb néposztályból is kikerült nem egy nagyobb tehetségtű diák, valamelyik főúr, vagy éppen a fejedelem jóvoltából külföldi egyetemekre és szerzett magának és hazájának sok érdemet és dicsőséget. A protestáns papok nagy része megjárta a külföldet, amiről a külföldi egyetemek anyakönyvei, az egykorú írók feljegyzései egyaránt tanúskodnak. Nem egy kiváló diák úgy került ki a külföldre, hogy pártfogója fia mellett töltött be nevelői tisztelet. Ez viszont azt eredményezte, hogy a szellemi és születési arisztokrácia között szoros kapcsolat volt abban az időben. Sokan az előkelőbbek közül ezzel sem elégedtek meg, hanem az udvari életbe is be akarták vezetni gyermekeiket és ezért a fejedelmi vagy éppen a császár-királyi udvarba küldték őket. Azt, hogy nemcsak a királpárti szülők küldték fiaikat Bécsbe, legszebben Warkoch Tamás esete bizonyítja, aki rokona, Báthory útján kért engedélyt Miksától, hogy fia Bécsbe mehessen. Azonban a legtöbb erdélyi főnemesnek, a fejedelmi udvar is megfelelt, a kisebb urak pedig egy-egy főúr udvarába küldték gyermekeiket, melyek nem egyszer vetekedtek a fejedelmekével. Az udvarokba küldött nemes gyermekek, fiúk-leányok nevelésének módja, egyike a neveléstörténet legérdekesebb kérdéseinek, annál inkább, mert így nevelkedett e korszak legtöbb szereplője.

---

⁷¹⁾ Szamosközy: i. m. I. 112. l.

NEGVEDIK FEJEZET.

Világi társadalom.

Báthory István korának világi társadalma két nagy csoportra oszlott: a kiváltságosok és a jobbágyok osztályára.

A kiváltságosok.

A kiváltságos osztályok legfőbb joga az volt, hogy megjelenhettek az országgyűlésen, s beleszólhattak az ország ügyeinek intézésébe. Így felsorolásukat legteljesebben az országgyűlési jegyzőkönyvek bevezetéseiben találjuk meg. Így pld. 1574. évi december havi országgyűlés jegyzőkönyvének bevezető soraiban így nevezik meg magukat a rendek: „Domini magnates et nobiles caeterumque trium nationum regni Transylvaniae et Partium Regni Hungariae“.¹⁾ Azért választjuk éppen ezt a szöveget a sok közül, mert itt van legvilágosabban, s legrövidebben összefoglalva a lényeg.

Ebben a felsorolásban legszembeötlőbb az, hogy hiányzik belőle a régebben megszokott praelati (főpapok) rendje. Oka az, hogy 1556 óta nincs Erdélyben tényleges katolikus főpap, viszont a protestáns papság nem alkotott rendet még ott sem, hol — mint pld. a szász lutheránusoknál — formailag megmaradt a régi szervezete. Másrészt Báthory elrendelte, hogy protestáns pap közhivatalt nem viselhet, tehát sem egyénileg, sem mint testület nem vehettek részt a közéletben, még a superintendensek sem.²⁾

A mánások.

A világi főurak „magnates“ néven szerepelnek. Ez a csoport is különbözik a pozsonyi országgyűlések főrendi táblájá-

¹⁾ E. O. E. II. 365. l.

²⁾ Teutsch: i. m. I. 117. és köv. II.

tól, amennyiben a hivatali főrendeknek a fejedelemségben távolról sincs olyan nagy szerepe, mint a királyi területen. A magnates csoportjának zömét tehát a gazdagabb főúri családok férfitagjai alkották, kiket az országos törvények értelmében külön levélben hívott meg a fejedelem az országgyűlésre. Minden nemzet fiai között ott találjuk külön megemlítve a főrendeket; csak a szászok főurairól nem tudnak semmit a törvények. Pedig olyanoknak is kellett lenniök, ha nem is fogadjuk el Forgách Ferenc tanúságtételét arra nézve, hogy a főurak és a tanács külön gyűléseztek: nem valószínű u. i., hogy legalább a tanácsban ne érvényesült volna a sokat hangoztatott paritas elve.

A „magnates“ annak ellenére, hogy nemzetek szerint megoszlottak, mégiscsak külön rendet képviseltek. Ezért úgy is kell foglalkoznunk velük, mint közösséggel. Az egyes nemzeti sajátságokat pedig majd csak az egyes nemzeti közösségek tárgyalásánál említjük meg.

Első sajátsága az erdélyi főuraknak, hogy távolról sem emelkednek annyira a köznemesség fölé, mint a nyugatmagyarországi főurak. Aminek valószínűleg az az oka, hogy a legtöbb főúri nemzetségnek van köznemesi, sőt hétszilvafás, bocskoros nemesi ága, mellyel a rokonságot tartja is. Inkább vagyonuk és viselt hivatalaik különböztetik meg őket azoktól, mint külön jogaik.

Kiváltságaik között első helyen szerepel, hogy a fejedelem személy szerint hívja meg őket az országgyűlésre. Ebből következik, hogy a vármegye követének költségeihez hozzájárulni nem kötelesek, viszont saját költségeiket maguknak kell viselniök.³⁾ — Katonaállítás esetén külön is kéri a rendek a fejedelmet, hogy a katonaszedést a fejedelmi és főúri birtokon is engedje meg.⁴⁾ — Birtokaik a fejedelem birtokaihoz hasonlóan, bizonyos fokú autonómiát élveznek. A gonosztevőket üldöző vármegyei tisztek csak külön engedéllyel léphetnek arra és akkor is csak a birtok tisztjeinek kíséretében.⁵⁾

A nagyobb birtokú nemesség terhei közé tartozott, hogy háború esetén minden 16 porta után egy lovagot (lovass vitézt)

³⁾ E. O. E. II. 505. l.

⁴⁾ E. O. E. II. több helyen.

⁵⁾ E. O. E. II. 555. l.

és egy gyalogot adott; a háború első hónapjában azok zsoldját is uraik fizették. Ha a háború egy hónapnál tovább tartott, a további zsoldfizetés terhe a kincstárra szállott.⁶⁾ Hasonló volt ehhez a székely főurak helyzete, akik birtokaik arányában szintén többed magukkal szálltak táborba. Lovagjaik zsoldját azonban az egész háború alatt ők maguk fizették. Kedvezményük az volt, hogy béke idején évi 8, háborúban havi 2 frtot kaptak lovagonkint a kincstártól segély címén.⁷⁾

Bár — mint említettük — a főuraknak Erdélyben sohasem volt túlhatalma, mégsem épen példátlan a hatalmi visszaélés a gyengébbek rovására. Pl. János Zsigmond uralkodása végén az volt a panasz velük szemben, hogy a kisebbek rovására visszaélnek azzal, hogy a király minden nemzet tagjai ügyében csak egy terminuson szolgáltat igazságot. Ezért kérik a fejedelmet, hogy hatalmaskodási perekben bármely nemzet terminusán hozzon, illetve a táblával hozasson ítéletet.⁸⁾

Nevezetesebb családok.

A főurakról szóló részt nem fejezhetem be anélkül, hogy néhány az erdélyi közéletben nagy szerepet játszó családról megemlékeznék.

Ezek között sorban természetesen a Báthory-családról kell megemlékezni.

A Báthoryak.

A Guthkeled-nemzetségből származó nagy családnak két ága élt ekkor Erdélyben; a somlyai és az ecsedi ág. A XVI. századi közfelfogás, a hízelgő Bonfini alapján azt vallotta, hogy a Báthoryak családja az Augustus ellen fellázadt Batótól, a dalmaták vezérétől eredt. Szamosközi szerint ez az állítás koholmány; ilyesmire nincs a családnak semmi szüksége, mert amúgy is elég előkelő eredetű. Ősapja szerinte Vencelin ispán, Szent István vezére. Híres tagja a családnak a Salamon mondájában szereplő Bátor Opos.⁹⁾

A fejedelmi-ágnak három tagja élt Erdélyben: István, a

⁶⁾ E. O. E. II. 559—60. l.

⁷⁾ E. O. E. II. 203. l.

⁸⁾ E. O. E. II. 378. l.

⁹⁾ Szamosközy: i. m. I. 123—24. l.

fejedelem, Kristóf, a bátyja, Várad főkapitánya és nővérük, Anna.

Báthory István — Szamosközi szerint — Somlyón született 1533-ban vagy 34-ben.¹⁰⁾ Három fiú között ő volt a legkisebb. Születése örömeire szülei kápolnát emeltek a Szent Szűz tiszteletére.¹¹⁾ Igazi mély vallásos nevelésben részesült. Katonai pályáját Balassa Jánossal együtt, Eger és Temesvár ostrománál kezdte.¹²⁾ Majd Várdai Pál érsek udvarába került, aki tehetséges és törekvő ifjút nagyon megszerette; a királyi udvarba is ő ajánlotta be. Egy időre elhagyta Bécset és Olaszországba ment, hol a padovai egyetemnek is volt hallgatója, amint ezt egy ott felállított emléktábla bizonyítja.¹³⁾ Családja régi tradícióinak megfelelően, János Zsigmond pártjára állott, s 1556-ban ő fogadta a határon szép beszéddel a Lengyelországból visszatérő királyi családot.¹⁴⁾ Ettől kezdve 1564-ig nagy befolyást gyakorolt a közügyek intézésére; csak a bécsi követsége, illetőleg kétéves bécsi fogsága alatt fordult el tőle a választott király.¹⁵⁾ Bár, katolikus és ellenzéki volta miatt az udvarban nem nagyon szerették, mégis már jóelőre őt, vagy bátyját tekintették János Zsigmond örökösének.¹⁶⁾ Így került ellentétbe a szintén tehetséges Békés Gáspárral; majdnem egész fejedelemsége ezen ellentét jegyében folyt le.

Bátyja *Kristóf* Erdély egyik legműveltebb embere, Izabella kedvence, a Szapolyai-ház odaadó hive, aki — mint már említettük — öccse idejében Várad főkapitánya volt. Szerepéről már beszéltünk az előbbiekben.

Nővérüknek *Annának* a neve csak egyszer, Szántó István leveleiben fordul elő. Ő örökölte ősiknek Morvaországban szerzett régi várait és birtokait, melyek Szántó szerint kb. 100.000 frt.-ot értek. Ezen örökség miatt járt Szántó szerint *Báthory* követsége Brünmben.¹⁷⁾

¹⁰⁾ Szamosközy: i. m. I. 120. l. v. ö. Possevino: i. m. 113. l.

¹¹⁾ Possevino: i. m. 113. l.

¹²⁾ Szamosközy: i. m. I. 126. l.

¹³⁾ Veress: A páduai egyetem stb. 14—15. l. .

¹⁴⁾ E. O. E. I. 488. l.

¹⁵⁾ Szádeczky: i. m. 10—11. l.

¹⁶⁾ Szádeczky: i. m. 31. l.

¹⁷⁾ Possevino: i. m. 113. l.; Szamosközy: i. m. I. 125. l.; Veress: Epist. et Acta Jesuit. Transilv. I. 12. l.

Az ecsedi ágnek nincs nagyobb szerepe ebben az időben; csak egy tagjának, *Istvánnak* nevével találkozunk, de ő sem játszik nevezetesebb szerepet.

Más családok.

A *fejedelem rokonai* közül nevezetesebbek: mihályfalvi *Ifjú János*, a fejedelem sógorasszonyának, Báthory András özvegyének, a Fogaras ügyében szereplő Majláth Margitnak második férje; János Zsigmond alatt költözött Erdélybe. István fejedelemsége idejében Fehérvármegye főispánja, a fejedelem tanácsosa¹⁸⁾ 1572-ben is a fejedelem mellett van.¹⁹⁾

Warkoch Tamás, aki fiát Báthory közvetítésével a császári udvarba küldötte.²⁰⁾

Forgách Ferenc, Várad volt püspöke, történetíró és fejedelmi kancellár.²¹⁾

Beregszói *Hagymássy Kristóf*, a testamentumos úr. A spanyol követ egyik 1567. évi jelentésében *Almássy* Kristóf váradi kapitányként szerepel, — tévesen.²²⁾ Mint a császárpárt vezére 1571-ben Békés jelöltségét támogatja. Csáky halála után azonban²³⁾ — mint már láttuk — Báthory pártjára állt és egyik legbefolyásosabb híve lett. A kerelöszentpáli csatában már ő a fejedelmi seregek vezére.²⁴⁾

Anyai ágon rokonai voltak a fejedelemnek a *Telegdiek* is, kik közül *Mihály*, Békés pártján harcolva, Papmezővel együtt összes biharmegyei birtokait elvesztette. Magyarországra menekülve két várat vett a királytól az elveszett birtokok helyett; utódai később azt is visszakapták, amit tőle büntetésből elvettek.²⁵⁾

A Csákyak.

Két *Csáky-család* élt Báthory korában Erdélyben: Az egyik a Csák nemzetségből származott, s eredetileg Sopron

¹⁸⁾ gr. Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Századok. 1887—89. évf.

¹⁹⁾ E. O. E. II. 413. l.

²⁰⁾ E. O. E. II. 485. l.

²¹⁾ B. Szabó László: Ghimesi Forgách Ferenc váradi püspök évkönyvei. (1904.).

²²⁾ Lásd: a bécsi spanyol követ jelentését 1567. aug. 20-ról a Tört. Bizotts. simancasi másolatai között.

²³⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy jel. Liszthyhez 1571. máj. 27.

²⁴⁾ Szamosközy: i. m. I. 153. l.

²⁵⁾ Szamosközy: i. m. I. 168. l.

megyében lakott; ennek nemesi előneve: *mihályi* volt. Legjelesebb tagja a családnak: *Mihály* a választott király kancellárja, aki eredetileg katolikus pap, gyulafehérvári kanonok volt, urával együtt lutheránus, kálvinista, végül unitáriussá lett.²⁶⁾ Politikai szerepéről és jelentőségéről beszéltünk már az előbbieken.

A másik, a híres *körösszegi Csáky-család*, mely igen jelentős szerepet játszott történelmünkben. Eredete ma sincsen teljesen tisztázva. Báthory korában három ága élt a családnak Erdélyben: a Demeter, a Gábor és a Mihály ága. A császárpárt egyik fővezére Csáky Pál is ebből a családból származott. A fejedelemnek már régebb óta személyes esküdt ellensége volt. Ehhez járult, hogy 1562-ben a híres hadadi csatában fogságba esett; a fogságból azzal az ígérettel szabadult ki, hogy Miksa ellen nem fog többé fegyvert. Ezek az okok játszottak közre abban, hogy Békés pártjára állott. A fejedelemségért vívott harcban hűségesen ki is tartott mellette, a kerelőszentpáli csata után menekülnie kellett, s összes erdélyi birtokait elvesztette.²⁷⁾

Békés Gáspár.

Békés Gáspár, Báthory ellenfele régi törzsökös békésmegyei családból származott; vagyonát és tekintélyét azonban már saját magának köszönhetette. Az egykorúak — mint láttuk — tagadják a magyar származását, egyik oláhnak, másik rácnak mondja. Maga ez a bizonytalanság is mutatja az állítás téves voltát. Különben nem ez volt az oka annak, hogy politikailag nem tudott kellően érvényesülni, hanem az, hogy császárpárti volt.²⁸⁾

Bánffy-család.

A nagyhirű *Losonczy Bánffy*-családnak, mely a Tomaj nemzetségből eredt, két ága élt Erdélyben: a mogyorói és a nagyfalusi ág.

A mogyorói ágból származott *Bánffy Pál*, a fejedelem udvarmestere (*magister nostrae aulae*).²⁹⁾

²⁶⁾ Nagy Iván: Magyarország. családjai. Pótkötet. 170. l. és Forgách: i. m. 460. l.

²⁷⁾ Szamosközy: i. m. I. 166—72. l.

²⁸⁾ Szádeczky: Békés Gáspár.

²⁹⁾ E. O. E. II. Békés ítéletlevele.

A nagyfalusi ágból pedig: *György*, a fejedelem udvari kapitánya (aulae nostare capitaneus),³⁰⁾ *Farkas*, Dobokamegye főispánja,³¹⁾ végül *Kristóf*, a fejedelmi tábla tagja.³²⁾

A Bánffyokról egy ízben a törvény is megemlékezik. A család ugyanis nagyon népes volt; birtokaik annyira elaprozódtak, hogy nem lehetett megállapítani, hogy melyiknek hány portája van? Elhatározzák tehát a rendek, hogy krasznamegyei birtokaikra bizottságot küldenek ki, mely az alispánból, a szolgabírákból, s hat vármegyei nemes emberből fog állani; meghagyják nekik, hogy az executort kísérjék el, s a váradi adót attól hajtsák be, akinél a portaszámot találják.³³⁾

Székely családok.

A székelyek között igen nagy tekintélyű volt az *Andrássy-család*, melynek feje Báthory korában Márton, a fejedelem pártján állott, fejedelmi tanácsos volt, s mint a fejedelmi tábla tagja, a Békésék ítéletlevelét is aláírta.³⁴⁾ Az elítéltek között szerepel Péter is, a fia, az erdélyi császárpárt egyik legtevékenyebb tagja. A kerelőszentpáli csata után Magyarországra menekült és ott megalapította a család magyarországi (krasznahorkai) ágát. A két Andrássy szerepe igen érdekes. Maga az a tény, hogy Péter atyját is biztosította Miksánál, holott az Báthory pártján volt,³⁵⁾ valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy közös megegyezéssel állottak ketten két pártra, hogy birtokaikat minden eshetőségre biztosítsák a család számára. Az ilyen teljes egyetértésben történő kettős politikai állásfoglalás székely testvérek között még a háború előtti legutóbbi időkben is megtörtént.

Az Andrássyak mellett nagy szerepet játszottak e korban a székelyek között: a Lázárok, Beczek, Kornissok családjai.

Közöttük a *Lázárok* voltak a legtekintélyesebbek. Különös kiváltsága a családnak, hogy a Kászon-fiúszékből, melynek kiváltságait épen egyik ősük védte meg a csiki anyaszékkel

³⁰⁾ E. O. E. II. Békés ítéletlevele.

³¹⁾ gr. Lázár: id. közleménye, Századok. 1887—89. évf.

³²⁾ E. O. E. II. Békés ítéletlev.

³³⁾ E. O. E. II. 506. l.

³⁴⁾ E. O. E. Békés ítéletlev.

³⁵⁾ Erd. Tört. Társ. I. Földváry id. lev. 1573. jún. 7.

szemben, a bírói, vagy hadnagyi tisztet (felváltva) minden második évben Lázár-családbeli viselte.³⁶⁾ Egyébként is nagy szerepet játszottak, nemcsak a katolikus Báthoryak, de utódaik alatt is. — A *Becz-család*ból szintén több székelyfőtiszt származott; Possevino szemében mégis az ad neki nagyobb jelentőséget, hogy a Lázárokkal együtt, ez a család is híve maradt a katolikus egyháznak.³⁷⁾ — Sokkal nagyobb az övékéénél a *Korniss-család* szerepe; idők folyamán unitáriusok lettek,³⁸⁾ s csak a Habsburg-korban tértek vissza a katolikus egyházba.

A vármegyei családok.

Kendiek.

A vármegyei családok közül nagy szerepet játszottak Erdély történetében a *kendilónai Kendiek*, kiknek ügyei nem egyszer nagy gondot okoztak a császárnak, a fejedelmeknek és a rendeknek. Tudjuk ugyanis a politikai történelemből, hogy e család két tagját, Antalt és Ferencet 1558 augusztus végén, minden törvényes ítélet nélkül gyilkolták le Balassa Menyhérttel az élükön Izabella hívei. A közvélemény nagyon megdöbbent az eseten; de Izabella követének nagy nehezen mégis sikerült meggyőzni a rendeket, hogy ez alkalommal másképen tenni nem lehetett, mert az volt a kérdés, hogy a Kendiek, vagy a dinasztia pusztuljon-e el? Az országgyűlés erre elrendelte, hogy a pert törvényesen lefolytatva, hozzanak az ügyben ítéletet. Megtörtént; az ítéletet kimondták. A meggyilkoltak vagyonát lefoglalták. Csak egy kis részét kapta vissza kegyelemből a család.³⁹⁾ — Húsz évvel e gyászos esemény után, Antal és Ferenc árvái azzal a kéréssel fordultak a fejedelem útján a császár-királyhoz, hogy az elkobzott birtokokat adják vissza, vagy rendeljék el atyáik pörében az újrafelvételt, mert szerintük az ítélet igazságtalan volt. A fejedelem úgy látva, hogy az árváknak igaza van, másrészt panaszaikkal csak zavart okoznak, 1571 decemberében azt tanácsolja Miksának, hogy a 200 lakosú Szentiványt minden ellenszolgáltatás nélkül adják visz-

³⁶⁾ Sz. O. I. 301. l.

³⁷⁾ Possevino: i. m. 52. l.

³⁸⁾ Possevino: i. m. 52. l.

³⁹⁾ E. O. E. II. 42—43. l.

sza a családnak; a 600 lakosú Vécset pedig, ha nagyon akarják, 14.000 frt.-on szintén kiválthatják,⁴⁰⁾ Miksa nem fogadta el a fejedelem javaslatát. Szentiványt ugyan ő is visszaadja, Vécset azonban semmiért sem adja. Azt tanácsolja a fejedelemnek, hogy ha a Kendi-árvák mégis könyörögnek, hivatkozva, hogy atyáik nem voltak törvényesen elítélve, mondja meg nekik, hogy ez természetes is, hiszen végveszély fenyegette a királyi család életét, habozni tehát nem lehetett; nem most történik először, hogy az atyák bűneiért a fiak szenvednek. Örüljenek annak, amit kaptak, hiszen azt is kegyelemből kapták.⁴¹⁾ — Ebben a kérdésben az a legérdekesebb, hogy Miksa nem tartott ki végig e mellett a rideg elvi álláspontja mellett. Nemsokára u. i. Békés kérésére és kezességére, ki fejét ajánlja fel biztosítékképpen, a császári párthoz szegődő Kendi Jánosnak összes birtokait visszaadatja.⁴²⁾

A vagyonekhozás következtében a Kendieknek másik pöre is volt. Ahhoz, hogy ezt tisztán megérthessük, első sorban azt kell tudnunk, hogy: a legyilkolt Kendi Ferencnek, Bánffy-leány volt a felesége. Mivel hozományát, a törvényes leány-negyedet, testvérei készpénzen megváltani nem tudták, egyik birtokukat zálogosították el neki. A gyászeset után a Kendi-birtokokkal együtt a „Bánffy-részt“ is lefoglalták, miáltal a Bánffyakat súlyos sérelem érte. Most hát mindkét család arra kérte a fejedelmet, hogy a kérdéses birtokot adja vissza a Kendieknek, hogy végrehajthassák már a kényes ügyletet.⁴³⁾ A fejedelem pártfogolta kérésüket és sikerült hozzá a császár beleegyezését is megnyernie.⁴⁴⁾

Szarvaskendi Kendi család is virágzott Erdélyben. Ennek a családnak legismertebb tagja *Sándor* volt, Báthory István bizalmasa, követe s a Báthory Zsigmondkori Kendi-féle összeküvés állítólagos feje.

Más előkelő családok.

Ezeken kívül szerepelnek már a későbbi fejedelmi családok tagjai is: *Apaffi István*, a fogarasi vár provizora, *György*,

⁴⁰⁾ E. O. E. II. 43. l.

⁴¹⁾ E. O. E. II. 515—16. l.

⁴²⁾ E. O. E. II. 520—21. l.

⁴³⁾ Erd. Tört. Tára. I.: Földváry id. lev. (1573. jún. 7.)

⁴⁴⁾ E. O. E. II. 416. l.

a fejedelem bizalmasa; továbbá *Bethlen Farkas*, a Bethlen-család őse.⁴⁵⁾

A főúri családok közül még megemlíthetjük: *pókafalvi Kemény Jánost* és *Kün Benedeket*, továbbá a hunyadi örökös-főispánság, s Debrecen urait: *az enyingi Török-fivéreket*.

Ezek voltak Erdély Báthory Istvánkori családjai között a legnevezetesebbek.

Azt, hogy a főrendeket a közrendtől csak a vagyon, hagyományok és a viselt hivatalok választották el, legszebben az bizonyítja, hogy a főúri osztály tagjainak nincs is külön címe. A fiatalabbak az *egregius* vagy *agilis* címet viselték, s csak a magasabb hivatalok viselői vették fel a *magnificus* (nagyságos) címet.

A köznemesek.

— Az egyes nemzetek társadalmi beosztásának ismertetését a vármegyei nemességgel kell kezdenünk, e név alá foglalva „a magyarországi urakat“, s az „erdélyi nemességet“. A kettő között ugyanis nagy általánosságban alig van különbség. A nemesi kiváltságok kb. ugyanazok voltak Erdélyben, mint Magyarországon, s Báthory korában, mint 1848-ban.

Jelentősebb kiváltságaik a személyes szabadságon kívül; képviseltethették magukat az országgyűlésen, ha generális országgyűlés volt hirdetve, személyesen is megjelenhettek, teljes fegyverzetben. Személyükre és saját kezelésükben lévő birtokaikra nézve teljes adómentesek; a saját szükségleteikre behozott áruk után vámot sem kell fizetniök. — Leggyakrabban harmincadmentességüket vonták kétségbe; s ép ezért a harmincadosok visszaélései miatt volt a legtöbb panasz Báthory idejében. — A bíróság előtt szabadon védekezhettek. Pereikben elsőfokon a megyeszék, másodfokon a fejedelem és a fejedelmi tábla ítélt. Nemes ember felett végérvényesen csak néhány nagyobb, pallósogú város, vagy főúr, esetleg a váradi főkapitány és a karánsebesi bán ítélt. A hatáskörük alá tartozó területeken elkövetett bűneikért. A kegyelmezés jogát azonban minden ügyben ezekre nézve is magának tartotta fenn a fejedelem, kivéve a nyilvános bűnök (tettenérés) esetét.

A nemesek kiváltságaik fejében fejenként kötelesek ha-

⁴⁵⁾ E. O. E. II. 521. I.

dakozni. Csupán a jobbágytalan u. n. „egyházhelyi“ nemesek közül száll hadba minden családból csak egy fegyveres. Még a fejedelem oldalán szolgáló nemesnek is kellett küldenie maga helyett a megye zászlója alá „képebeli“ embert. — Azok a városi polgárok, kik egyúttal nemesemberek voltak, csak akkor kötelesek „képükbeli“ embert küldeni a hadba, ha a vármegye területén birtokuk volt.⁴⁶⁾

Az általánosságban azonos jog keretein belül természetesen voltak a nemesség két árnyalata, az erdélyi és magyarországi nemesség között különbségek, melyek a szakemberek szemében, látszólagos jelentéktelenségük mellett is megkülönböztetik őket. — Így pld. már Werbőczy említi, hogy az erdélyi nemesség homagiuma kisebb volt, mint a magyarországié.⁴⁷⁾ Viszont az erdélyi nemesség rendes adó címén sohasem szavaz meg 99 dénárnál többet egy alkalommal, míg a magyarországi uraknak 1 frt a portánkénti adója. Még más ilyen kisebb különbséget is felsorolhatnánk, de úgy véljük, hogy nem szükséges, mert így is világosan kitűnik, hogy a nemesi jog a fejedelemség területén is csak nagy vonásaiban egységes, részleteiben igen jellemző különbségek vannak a két rész nemesi joga között.

A nemes ember címei: „spectabilis“, „egregius“, nem egyszer „generosus vir“.

A nemesség helyzetének vázolása közben kell megemlékeznünk a fogarasi oláh bojárokról is, akik voltaképen u. n. praedialis, vagyis földesúri nemesek. Földesuruktól nyert birtokaikon élnek, nemesi kiváltságokat élveznek, ha nem is olyat, mint az országos nemesek, pld. nincs képviseleti joguk az országgyűlésen; cserében katonáskodni kötelesek földesuruk seeregében.⁴⁸⁾

A jobbágyok.

Ugyancsak a vármegyék társadalmának ismertetése közben kell megemlékeznem a birtokukon lakó jobbágyaikról is.

A legelső sajátsága a fejedelmi területen élő jobbágyok helyzetének, hogy földhöz kötöttek voltak,⁴⁹⁾ míg a királyi te-

⁴⁶⁾ E. O. E. II. 314—15. l.

⁴⁷⁾ Werbőczy: Tripartituma (1897.) 381. l.

⁴⁸⁾ Possevino: i. m. 58. l.

⁴⁹⁾ Sz. O. IV. 21—22. l.

rület jobbágysai lassanként visszanyerték az 1514-ben elvesztett szabad költözési jogukat. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy az ország erősen ki volt téve az ellenséges támadásoknak, tehát a határszéli birtokosoknak jobbágysai mind az ország belséjébe költözködtek volna, ha szabad lett volna. Már Mátyás idejében megtörtént, hogy a török veszedelemre való tekintettel egyidőre felfüggesztették a jobbágysok szabadköltöző jogát. Az 1514-iki parasztlázadás óta pedig valószínűleg egyáltalán nem engedték meg. Ettől eltekintve sem volt rózsás a jobbágyság élete. Nehéz terheket kellett viselnie. Hiszen ők fizették az adót, évenként rendszeren kétszer 1 frt.-ot, illetőleg 99 dénárt és az ehhez járuló rendkívüli adókat. Ezenkívül minden 16 porta után állítottak egy lovagot és egy gyalogost; ehhez járult a heti egy napos ígás robot, stb. A magyarországi jobbágysok helyzete még nehezebb volt. Eltekintve attól, hogy az adójuk 99 dénár helyett 1 frt. volt, rendszeren ők viselték a végvárak erősítéséből származó terhek egyrészét. Nem egyszer adózniok kellett a töröknek.⁵⁰⁾

Ezért a helyzetért azonban nem a rendek a felelősek, hanem a nehéz körülmények. Nem egyszer kérik a rendek a fejedelmet, hogy — ha lehet — az országos inségre való tekintettel, ne adóztassa a népet. A fejedelem rendszeren teljesítette az ilyen kéréseket.

A nehéz terhek és a zavaros körülmények voltak az okai annak, hogy a jobbágysok közül sokan otthagyták gazdájukat, s megpróbálták olyan helyre menni, ahonnet — legalább is úgy gondolták — nem fogják visszavinni őket. Az országgyűlési emlékek felsorolják, hogy hova szöknek a jobbágysok a legszívesebben: a székely- és szászföldre, kulcsos városokba, kamarahelyekre, legszívesebben a várak, főként Déva és Görgény környékére.⁵¹⁾ Reményükben megcsalatkoznak, mert az országgyűlés elrendelte, hogy az Izabella visszatérése,⁵²⁾ nem sokkal később úgy határozott, hogy Báthory trónra lépte óta elszökött jobbágysokat mindenünnen adják vissza földesuraiknak.⁵³⁾

⁵⁰⁾ Lukinich: i. m. 179. l.

⁵¹⁾ E. O. E. II. 498. l.

⁵²⁾ E. O. E. II. 498. l.

⁵³⁾ E. O. E. II. 526. l.

A székely társadalom.

Ha a székelység társadalmi beosztását meg akarjuk érteni, vissza kell mennünk a XIII-ik század elejére, a mai székelyföldi megtelepüléséhez. Természetesen nem foglalkozhatunk itt egészen részletesen a fejlődés menetével, csupán a fontosabb mozzanatokot, s a végső eredményeket emelhetjük ki.

Az Etelközben magyar fogságba került székelyek, akik az ugyanilyen nevű bolgár törzsből erednek, — a honfoglalás óta, a többi hadifogoly eredetű szabados várörökkel, hunokkal, besenyőkkel, izmaelitákkal (lövésekkel) stb. együtt Magyarország különböző váraiban teljesítettek szolgálatot. Innen van, hogy a székelység elmagyarosodott, s közöttük minden nyelvjárás meghonosodott. II. Gyecsá telepítette őket a besenyőkkel együtt, a Cibini ispánság területére, hogy az Olt, Cibin és Küllő vidékére telepített Moselvidéki frankok között — mint a cibini ispán szabados őrsége — fentartsák a rendet.⁵⁴⁾ Amikor II. András 1224-ben, autonómiát adott a németeknek a Várostól Barótig terjedő területen, a székelyek sebösi és kézdi földjeit is beleértve, a székelyeknek és besenyőknek nem volt többé semmi keresnivalójuk az ellenséges érzelmű németek között. Egyes jómódú, vállalkozó szellemű családok vezetésével, kik nem is mindig voltak székelyek, hanem idegenek: bolgárok, németek, böszörmények, stb. — rendre-rendre kitelepedtek a Kéltikárpátok erdőborította, lakatlan völgyeibe. S ettől kezdve életnődjük is teljesen megváltozott.⁵⁵⁾ *A cibini ispánság szabados várőreiből szabad telepések lettek, nem is annyira a kitelepülés, mint inkább a szász autonomia következtében, melyet II. András rájuk is kiterjesztett.*⁵⁶⁾ Az egyvidékről származók rendszeren egymás mellé telepedtek egy-egy elzárt völgyben, s a megszállt völgyeket régi telepükről nevezték el. Ez az oka annak, hogy a legtöbb székelyszéknek nevetadó községeket nem találjuk meg a székelyföldön, hanem csak a szászok között, vagy még messzebb, Bihar stb. megyékben.⁵⁷⁾ Amikor már véglegesen megtelepedtek az új területen, a királyhoz fordul-

⁵⁴⁾ Erdélyi: i. m. 30. l.

⁵⁵⁾ Sz. O. I. 5. l.

⁵⁶⁾ Sz. O. I. 5. l.

⁵⁷⁾ Erdélyi: i. m. 39. l. Nem okvetlenül szükséges feltennünk, hogy a telegdi székelyek egyenesen Biharból telepedtek a székelyföldre.

tak, aki nekik adományozta a kérdéses területet. Nem egyéneknek, hanem az egyes községek, illetve még inkább székek lakóinak, amint ezt az aranyosszéki székelyek adománylevele bizonyítja.⁵⁸⁾ A községek és a székek telepítői, a szabad telepések telepítőinek régi szokása szerint, biztosították a nemesiséget, továbbá a falú-nagyságot, illetve a székhadnagyságot és bíróságot, s az ezzel járó jövedelmeket. A telepítők között hat családot, s ezeken belül négy-négy ágat különböztetünk meg.⁵⁹⁾ Ez a huszonnégy ág osztozott azután a székely tisztségeken, pontosan megállapított sorrendben úgy, hogy senkit saját beleegyezése nélkül megelőzni nem lehetett.⁶⁰⁾ — Érdekes azonban, hogy a székely tisztségek viselése, az úgynevezett *siculitas* joga nem a vérszerinti származáshoz, hanem az ősi telepítők birtokainak, a székely lófőörökségnek tulajdonához volt kötve. Ezeket pedig az örökösök bárkinek eladhatták, a hozzájuk fűződő jogokkal egyetemben.⁶¹⁾ Ezt is csak úgy értjük meg, ha tudjuk, hogy a telepítők jogai a bíró és a hadnagy tiszte, kiváltságai és jövedelmei nem közjogi, hanem magánjogi jellegűek.⁶²⁾

Afelett, hogy a mai székelyföldre költözött székelyek szabadok voltak-e, vagy nem, igen sokat vitatkoztak a szakemberek. A kérdésben állást foglalni alig lehet, hiszen alig áll valami adat rendelkezésünkre. Mindazonáltal meg kell kísérelnünk, hogy erre a kérdésre is megadjuk a feleletet, mert különben a további fejlődést nem érthetnők meg.

Azt bizonyosan tudjuk, hogy a Magyarországon lakó székelyek a XIII. sz. első felében szabadosok voltak, s csak lassan-rendre nyertek, a többi királyi szerviensekkel együtt, nemesi kiváltságokat.⁶³⁾ Ez a megállapítás a mai székelyföld lakóira nem érvényes, mert ők már 1150 körül Erdélybe kerültek, az újonnan alapított Cibini-ispánság területére, s ettől kezdve soruk egészen más alakulást vett. Mikor II. András 1224-ben,

⁵⁸⁾ Sz. O. I. 23. l.

⁵⁹⁾ Sz. O. II. 80—81. l.

⁶⁰⁾ Sz. O. II. 78—79; 139—43. l.

⁶¹⁾ Sz. O. V. 66—68. l.

⁶²⁾ Erdélyi: Székelyek eredete. (Révay lexikon. XVII. u. ez. a címszó.)

⁶³⁾ Pld. Sz. O. I. 14—15. l.

megadta az autonómiát az erdélyi németeknek, az ottani besenyőket és székelyeket nem rendelte vissza a várőrzésre, hanem az ő földjeiket is bele vette az autonóm területbe, s ezáltal a szabados várőrökből, szabad telepesek lettek.⁶⁴⁾ A székelyek és besenyők a rangemelés ellenére sem szívesen törődtek bele a helyzetbe. Hiszen a nemzeti autonómia területén oly túlnyomó volt az ellenséges érzelmű németiség, hogy az addigi rendfenn-tartókra nem valami fényes jövő várt. Ezért — mint láttuk — rendre-rendre kitelepedtek, s a mai székelyföldön, a szászok-hoz hasonlóan szabad telepesek lettek. A szabad besenyőknél, kik kisebb számmal voltak, ugyanez a helyzet.⁶⁵⁾

A kézdi székelyek egyrésze, megunva a Kézdiszéket, IV. Béla vagy V. István korában engedélyt nem kérve, kitelepedett az Aranyos völgyébe.⁶⁶⁾ A Toroczkyaktól megkapták Torockót arra az időre, míg ott lesznek.⁶⁷⁾ Katonai szolgálataik fejében megkapták a királytól az általuk megszállott királyi földet, nem egyenként, hanem az összes telepesek együttvéve, s így alapították meg, most már véglegesen, a Kézdiszéktől függetlenül Aranyosszéket.⁶⁸⁾ Mindez lehetetlen lett volna, ha a kézdi székelyek szabadosok.

Már pedig az Aranyosszék települése — legalább is úgy látszik — kevéssel későbbi, s okiratokból is ellenőrizhető példája a székely településeknek. A többi székelyszékek is így települhettek, hiszen a kézdi és aranyosszéki település közt még 50 év sem telt el.

Nem sokkal későbbi időből, 1301-ből származik Vencelnek, kit mint a magyar királyt Lászlónak hívtak egy oklevele, melyben a két Oláhfalú lakóinak, az udvarhelyi vár szolgálatára a székelyföldre telepített szabados oláhoknak jogait és kötelezettségeit meghatározza. Világosan kimondja, hogy a két oláh falúba beköltöző székelyeket nem rendeli a kenézek alá, hanem eddigi kiváltságait megtartva úgy tekinti őket továbbra is,

⁶⁴⁾ Sz. O. I. 5. l.

⁶⁵⁾ Erre vall a Sz. O. I. 38—41. ll., mely világosan mutatja, hogy az eredetileg köztudomásúan szabados besenyők idő folyamán szabadokká váltak.

⁶⁶⁾ Sz. O. I. 18—19. l.

⁶⁷⁾ Sz. O. I. 18—19. l.

⁶⁸⁾ Sz. O. I. 21—22. l.

mint a többi szabad székelyeket. A várnak dolgozni nem kötelesek, hanem mint addig ispánjuk zászlaja alatt személyesen kell katonáskodniok.⁶⁹⁾

Maga az a tény, hogy birtokaik fejében fejenként kötelesek katonáskodni bizonyítja, hogy szabadok, mert épen a vályi székelyek kiváltságlevele bizonyítja, hogy a fejenként való katonáskodás, a XIII. század második felében szabad szervienzi (köznemesi) kiváltság volt.⁷⁰⁾

Végül Nagy Lajos királyunknak van egy oklevele, mely világosan megmondja, hogy aki egyszer igazi székely voltát (veri siculi) bebizonyítja, attól kezdve anélkül, hogy bármilyen privilegiális levelet felmutatna, odaköltözhethet, ahova akar.⁷¹⁾

Mindezek azt bizonyítják, hogy a mai Székelyföld lakói már a XIII. században is szabadok voltak.

Mégcsak az a kérdés okozhat zavart: mi az oka annak, hogy még jóval később is találkozunk a székelyföldön szabadosokkal? Ezek eredetileg vagy a székelyek hadifoglyai voltak, s csak lassan olvadtak bele a közszekelységbe, vagy pedig a földönlakók szerepelnek ilyen néven. Nem egyszer ugyanis székely jobbágyoknak is nevezik őket a törvények, holott helyzetük 1562-ig nem felelt meg a nemesi jobbágyokénak. Személyükre nézve ugyanis teljesen szabad székelyek voltak, kik közös megegyezés alapján létrejött szerződés szerint szolgáltak uraiknak; csak az 1562-iki lázadás megtorlásképen lettek földesuraik valóságos jobbágyaivá, s kellett vállalniok az adófizetést is, mint a többi jobbágyoknak.⁷²⁾ Addig a II. Ulászló-féle kiváltságlevél értelmében, minden székely nemes volt úgy, hogy az 1555. évi székely statutanok szerint még hálából sem kötheti le magát „földön lakóul” senkinek örökre, mert ő a király „nemese”.⁷³⁾

Volt a székelységnek az előbbiekből következőleg néhány sajátos szokása és kiváltsága, mely őket a tudomány szemé-

⁶⁹⁾ Sz. O. I. 29—31. l.

⁷⁰⁾ Sz. I. 14—15. l.

⁷¹⁾ Sz. O. I. 52. l.

⁷²⁾ Sz. O. II. 162—63. l.

⁷³⁾ Sz. O. II. 126. l. Ebből a kitételből az látszik, hogy a székely nemesség nem terjedt ki a „földönlakókra”. Ami azonban nem azt jelenti, hogy az utóbbiak szabadok ne lehettek volna.

ben érdekessé tette. Néhány dologról megemlékeztünk már az előbbieken, pld. az ágházi nemességről, a székek kialakulásáról stb. Most még néhány jellemző, s eddig nem említett sajátos jogot ismertetünk meg.

Különleges székely jogszokások.

Az első, hogy a székelységnek a katonáskodáson és ökörsütésen kívül nincs semmi más kötelezettsége. A *katonáskodás* a földbért helyettesíti, melyet minden szabad telepes köteles volt a királynak fizetni. Már Kálmán királyunk megegyeztet, hogy a szabad telepesek földbérük felét katonai szolgálattal törlesszék le;⁷⁴⁾ utódai a megszállt föld soványságára való tekintettel a székelyektől megelégedtek ennyivel. — Az *ökörsütés* pedig nem adó, mint ahogy a szakemberek gondolták, hanem szállásajándék, amelyet minden szabad telepesnek fizetnie kellett; például a szászok is fizettek, ha a fejedelem, a király, vagy a vajda megszállt városaikban.⁷⁵⁾ A székelyek egy király életében legfeljebb háromszor voltak kötelesek ökörsütésre: koronázáskor, a király házassága alkalmával és ha trónörökös született. Minden egyes alkalommal minden négy ökörből egyet, olyan módon, hogy ha nem akadna egy portán 4 ökör, több szegényebb székely összehajtja az állatját, s néha ketten-hárman adnak egy ökröt a királynak.⁷⁶⁾ Az ökörsütés alól a főurak és lófők mentesek voltak, valószínűleg azért, mert ők eredetileg nem szabad telepesek, hanem mint telepítők személy szerint is nemesek voltak, s ez a jog idő multával azokra is kiterjedt, akik közülük emelkedtek.

Másik sajátos joga a székelyeknek, hogy még hűtlenség esetén sem ítélik jószágvesztésre őket. Ha valakit kivégeznek is, birtokai gyermekeiket illetik meg.⁷⁷⁾ Ezt csak úgy magyarázhatjuk meg, ha tudjuk, hogy a székelyek erdős területen telepedtek meg, s így földjeik úgynevezett irtásföldek. Már pedig az irtásföldről a földesúr nem üzheti el a bérlőt, ha nem marad adósa a bérrel, míg a bérlő bármikor elmehet. Valószí-

⁷⁴⁾ Erdélyi: 28. l.

⁷⁵⁾ Erdélyi: i. m. 38—39. l. és E. O. E. II. 413. l.

⁷⁶⁾ Sz. O. II. 100—101. l. Miután Ulászló törvénye azt mondja, hogy minden sessio után egy ökröt kötelesek adni a székelyek, az id. helyből az következik, hogy az 1550-es években négy ökör jelent egy sessiot.

⁷⁷⁾ Sz. O. IV. 21—22. l.

nőleg ez a Magyarországon korán megszűnt fiú-leányság magyarázata is.

A székelység harmadik fontos joga, hogy ha egy székely-család kihal, birtokai visszaszállnak ugyan a fiscusra, de a gazdátlanná vált földeket a király csakis székelynek adhatja. — Ennek valószínűleg az az oka, hogy a székelyföld nem egyesek, hanem a székelység közös birtoka volt, s ezért nem volt ott a királynak korlátlan adományozó joga (*ius regiuma*).⁷⁸⁾ Hasonló az eset a városoknál is, ahol a város területét a város polgársága kapta, s így csakis tőle függ, hogy befogad-e falai közé valakit? Városi telket a király csak a város beleegyezésével, rendesen csak polgároknak adományozhat el.

A székely társadalmi osztályok.

Az egységesnek látszó székelység keretében, melynek az Ulászló-féle kiváltságlevél értelmében minden tagja nemes volt, három osztályt különböztethetünk meg.

Az elsőbe tartoznak a *primorok* (a főurak), kikről már megemlékeztünk a főúri osztály ismertetésével kapcsolatban. A fejedelmek úgy tekintik őket, mint a nagybirtokú nemeseiket.

Második osztály a *primipilusok* (lőfők) osztálya volt, mely körülbelül a köznemességnek felelt meg; nagyjában ugyanazok voltak a jogai és kötelességei, mint azoknak, — azaz a kivétellel, hogy a katonáskodás terhe, az egész háború tartamán rájuk nehezedett. Míg a nemesség csak az első hónapban viselte maga a haditerheket, addig a lőfő az első hónap kivételével költségei fedezésére csak 1 frt, segélyt kapott havonként, hadisegély címen.⁷⁹⁾

Ezekkel az osztályokkal, már azért sem foglalkozunk részletesen, mert helyzetük nem igen változott a XVI. sz. második felében. Annál nagyobb változáson ment át a *közszékelyek* osztálya, a székelység harmadik társadalmi csoportja.

A közszékelység az 1562-es lázadást megelőzőleg két csoportra oszlott. Egyik az *önálló kisbirtokosok*, másik a mások földjét bérlő, azon gazdálkodó „*földönlakók*” osztálya. Mindkettőnek azonos volt a maga személyes kiváltsága, de a nemzet

⁷⁹⁾ E. O. E. II. 203. l.

által vállalt terheken nem egyenlő mértékben osztoztak. Az ökörsütés és a közösen vállalt portaadó csak a kisbirtokokra nehezedett. A főúri- és lófő-birtokokon gazdálkodó földönlakók u. i. idővel teljesen adómentesek lettek, mert uraik lassanként nemcsak gyakorlatilag vonták ki őket minden adóteher alól, hanem törvényekkel is biztosították ezen mentességüket. A közsékelységet tehát, mint már említettük, nemcsak adózás sújtotta, hanem az egyenlőtlen elbánás is sértette önérzetüket. Hiszen a telepítő nemzetségek kivételével minden székelynek egyenlő jogai voltak; eredetileg; rendre-rendre azonban a közsékelység majdnem jobbágyi állapotra süllyedt. Ehhez járult, hogy a közösen vállalt terheket is neki kellett viselnie. Megkísérelt tehát mindent, hogy könnyítsen a terheken. Csatlakozott a Balassa-féle felkeléshez, melynek vezérei régi jogaik visszaállításával kecsegtették őket. De a székely urakkal és Aranyos-zékkal összefogó János Zsigmond leverte őket és nagyon súlyosan fizettette meg velük merészségüket: a lázadó hat szék közsékelysége személyes kiváltságait is elvesztette; a földönlakók uraik valóságos jobbágyaivá lettek, s ettől kezdve ők is viselték a közterheket; a kisbirtokosok pedig királyi, vagy ha jobban tetszik, kincstári jobbágyakká lettek, a király, vagy fejedelem rendelkezett velük. Egyrészüket, mint puskásokat (pixidariusokat) katonai szolgálatra kötelezte s ennek fejében birtokaikat minden más tehertől mentesítette. Ha valakinek az egész községet odaadományozta, a pixidariusok birtokait kivette belőle.⁸⁰⁾ Ezek tehát megmaradtak úgy, ahogy voltak, legfeljebb még nyertek azzal, hogy birtokaikat adómentessé tette a fejedelem. Egyetlen, de annál súlyosabb veszteségük az volt, hogy elvesztették szabad költözködési jogukat, szóval teljes szabadságukat. A másik rész azonban ennél rosszabbul járt, mert szabadságának elvesztése mellett, vállalnia kellett az összes terheket is. Nemcsak adót fizetett, de — mint majd az adó- és pénzügyekről szóló fejezetben látni fogjuk — szerződést kellett kötniök a fejedelemmel, s ebben súlyos terheket vállaltak el.⁸¹⁾ E mellett még mindig megvolt a fejedelemnek az a joga, hogy birtokukkal együtt annak adja őket, akinek

⁸⁰⁾ E. O. E. II. 203—204. I. és Sz. O. II. 245—46. I.

⁸¹⁾ E. O. E. II. 203—4. I. és Sz. O. III. 339—41. I.

akarja.⁸²⁾ — Ehhez járult, hogy a székely főtisztek, a királybírákkal, a hanyag és kapzsi pénzbeszedőkkel s a székely főurak és lófők egy részével, továbbá a székelyföldi királyi várak tisztjeivel egyetértve és az ország ellenszenvét felhasználva, nyúzták, kínozták a községet, ahol és ahogy csak lehetett.

A választott király megkísérelte, hogy ezekkel a visszaélésekkel szemben megvédje a székelységet. A perek elintézésének idejét megrövidítette, megengedve, hogy az egyes székek bírósága előtt letárgyalt perek, a székely szék megkerülésével egyenesen a táblára fellebbeztessenek;⁸³⁾ megreformálta a törvényszékeket az egyes székek keretein belül is; megparancsolta, hogy az általa kiadott kegyelemleveleket azonnal hirdessék ki, nehogy még egyszer előforduljon, ami azelőtt ismételten megtörtént, hogy a székbírák, hadnagyok, s királybírák közös egyetértésben kivégeztették az elítéltet, birtokait a király nevében lefoglalták s csak akkor olvasták fel a kegyelemlevelet, mikor már segíteni semmiképen nem lehetett. Sőt talán még akkor sem tették meg, nehogy vissza kelljen adni az elháracsolt birtokokat az elítélt hozzátartozóinak.⁸⁴⁾ Ezenkívül egyik oklevelében megengedi minden székelynek, hogy minden ügyben hozzá, mint királyhoz forduljon, senkitől sem kérve elhöz engedelmet.⁸⁵⁾

Ilyenné alakult a székely harmadik rend helyzete 1562-ben, s azóta Báthory Zsigmond utolsó évéig semmi változás nem történt a székelység társadalmi helyzetében. Legfeljebb annyi, hogy Báthory István, a lengyel-orosz háborúban oldalán harcoló székelyeket nagyon megszerette, személyükre nézve meg-nemesítette, s kiváltságokkal halmozta el. Így keletkezett egy új társadalmi osztály, *a nemes székelység*, melyet az egykorú emlékek a székely nemestől (primortól. ágházi nemestől) élesen megkülönböztetnek.

A szászok társadalma.

A harmadik erdélyi nemzetnek, a szásznak eredetileg a székelyhez hasonlóan egységes társadalma volt; ez azonban

⁸²⁾ Sz. O. II. 203—4. és még sok más helyen.

⁸³⁾ E. O. E. II. 204—5. I.

⁸⁴⁾ E. O. E. II. 207—8. I.

⁸⁵⁾ Sz. O. II. 176—78. I.

később megváltozott. A városok vették át a vezetést a falvakkal, Szeben a városokkal, s a szebeni patriciusok, a szegényebb plebejusokkal szemben. Talán sehol sem olyan élesek a társadalmi megkülönböztetések, mint épen a beavatatlanok szemében egységesnek látszó szászság keretében. Minél kisebbnek látszó különbségek választják el u. i. egymástól az egyes társadalmi osztályokat, annál kényesebben vigyáznak arra, ne-hogy valaki áthágja azokat. A kis különbségek megfigyelésére azonban a körön kívülálló ember csak nagyon részletes vizsgálódás után képes. Ezért elegendőnek ítéljük, ha a szászság közös jogaira fordítunk figyelmet; annál inkább, mert mint említettük, közösségként is ritkán szerepel. A szász nemzet fontosabb jogai: képviselteti magát az országgyűlésen, saját hatáskörében magaválasztotta tisztviselői segítségével intézi belső ügyeit. A szászföld is épen olyan autonóm terület, mint a szé-kely úgy, hogy még azt is maga határozhatja meg, hogy ki telepedhetik le az egyik, vagy másik városban vagy faluban? Katonai szolgálatra nem kötelesek, csupán 1000 zsoldost kell kiállítaniok, akiknek azonban az országos törvények értelmében házzal bíró városi polgároknak kell lenniök.⁸⁶⁾ Adófizetés alól elvileg ők is mentesek, de a közszükségét látva a széke-lyekkel egyetemben a portai adó egy részét arányosan ők is magukra vállalták. Ha a fejedelem köztük tartózkodott, köte-lesek voltak megvendégelni, neki és környezetének szép aján-dékokkal kedveskedtek, ami — számadáskönyveik tanúsága szerint, — igen jelentős kiadást jelentett.⁸⁷⁾ Még ezer szeren-cse, hogy csak ritkán látogatott el hozzájuk a fejedelem! Annál többet jártak a nyakukra az ő nevében, lakást és ellátást kérve. Végül is megúnták a sok követelést, s arra kérték a fejedelmet, hogy megtudhassák, mit is kell nekik adniok? Ez a szászok egyetlen nyíltan kimondott panasza Báthory egész fejedelemsége alatt.⁸⁸⁾

A városi polgárság.

A szászokkal rendszeren együtt emlegetik a városi polgá-rokat is, pedig a kettő nem egy. A városi polgárságot, mint az

⁸⁶⁾ E. O. E. II. 301. l.

⁸⁷⁾ E. O. E. II. 413. l.

⁸⁸⁾ E. O. E. II. 476. l.

első fejezetben láttuk, megtaláljuk minden nemzet keretében. Mindig azon nemzethez tartoznak, amelynek jogait városuk gyakorolja. Legvilágosabban Felvinc példája bizonyítja ezt. Felvinc polgárai, mint a szabad királyi város lakói, a török adó kivételével, nem vesznek részt a székely közterhek viselésében, nem járulnak hozzá a szék költségeihez, ökröt süíteni sem kötelesek, mégis jogukban van mindahhoz, ami bármely más aranyosszéki székelyt megillet.⁸⁹⁾ A szász városok, mint már láttuk az előbbiekben, úgy szerepelnek, mint a szász-székek, s ez valószínűleg a többi városokra is érvényes abban az értelemben, mint fennebb láttuk.

A városok képviseltették magukat az országgyűlésen. Biró Vencel szerint a szász városok mellett egyidőben Fehérvár, Enyed, Torda, Kolozsvár, Vizakna, Dézs, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csikszereda, Zilah, Debrecen, a mezővárosok közül Illyefalva (valószínűleg csak Báthory Kristóf idejében), Kolozs. Szék, Retteg, Bereczk és Bánfihunyad, Almás, és Egeres küldenek az országgyűlésre követeket.⁹⁰⁾

A városi polgárok társadalmi beosztása épen olyan kielemezhetetlen, mint a szászoké. Egy tény, hogy a városoknak minden demokratikus látszat ellenére, oligarchikus vezetésük van. Egyes családok kezében van a vezetés, melyek nem szívesen engednek maguk közé „homo novust”. Olyanféle volt ez a városi élet, mint Rómáé lehetett a köztársaság idejében.

Ha megvizsgáljuk az előbbiekben adott vázlatos képet, még ezen is szembetűnik, hogy milyen tarka társadalma van az erdélyi fejedelemségnek. De azt is meg kell állapítanunk, hogy az egyes osztályok, s nemzetek nem voltak zárt kasztok, ahol mindenkinek élete végéig ott kellett maradnia, ahol született. Azt már láttuk az egyes nemzetekről szólva, hogy nem volt túlnehéz átjutni egyik nemzetből a másikba; most a társadalmi osztályok ismertetésével kapcsolatban pedig azt kell megemlítenünk, hogy nem volt ritka eset a Báthoryak idejében sem, hogy jobbágy fiúból alig egy emberöltő alatt főúr lett. A tehetség, egyéni kiválóság érvényesülésének tehát elég tág tere volt.

⁸⁹⁾ Sz. O. II. 52—54. l.

⁹⁰⁾ Biró V.: Az erdélyi fejedelem jogköre. 19. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az alkotmány.

Az alkotmány azoknak az alapelveknek összessége, melyek az államélet két főtényezőjének, az uralkodónak és a népnek az államkormányzatban való részesedésének mértékét és módját szabályozzák.

Írott alkotmány hiánya.

Ezek az alapelvek hosszú történeti fejlődés eredményei, s így ezeket is, mint a szokásjog más tételeit, csak akkor szokták írásba foglalni, ha érvényüket valami veszély fenyegeti, vagy ha nagyjelentőségű újítást akarnak az állam életében keresztül vinni. Ilyen írott alkotmánynak még a nyomát is hiába keressük Erdélyben János Zsigmond és Báthory István korában. Ami ismét csak azt mutatja, hogy az erdélyi fejedelemség nem új alakulat a magyar állam testén, melyet a török hódoltság hozott létre, hanem a régi királyok törvényei alapján épült nemzeti királyság örököse. Írott alkotmány hiányában, az említett két tényező joggyakorlatának összevetésével, nekünk kell az alkotmány alapelveinek megállapítását megkísérelnünk.

Első feladatunk tehát az, hogy megismerkedjünk a két tényező jogaival. A fejedelem jogaival foglalkoztunk már az előbbieken úgy, hogy most egyenesen áttérhetünk a nép jogainak ismertetésére.

Az országgyűlés.

Ha a XVI. századi erdélyi művelődés ismertetése során a nép alkotmányos jogairól, az országkormányzásban való részvételéről beszélünk, nép alatt nem az ország egész lakosságát, hanem csak ennek kiváltságos rétegeit értjük, melyek egyik legfontosabb kiváltsága éppen az államügyek intézésében való

részvétel, s az országgyűlésen való képviseltetési joga volt. A kiváltságos osztályok felsorolását az országgyűlési határozatok bevezetésében találjuk meg. Az 1574. évi dec. havi országgyűlés bevezetését közöljük ez alkalommal is, mert ez a legrövidebb, s mégis teljes összefoglalása a rendeknek: *Domini magnates et nobiles caeterumque trium nationum regni Transsylvaniae et Partium regni Hungariae*“. A rendek az országgyűléseken érvényesítették törvényhozó jogukat.

Az országgyűléseknek két formája van: generális és partiális. A két név jelentése rövid ötven év alatt nagy változáson ment keresztül. A generális országgyűlés Fráter György idejében azt jelentette, hogy az erdélyi és magyarországi rendek közösen vesznek részt a gyűlésen, míg a partiálison csak az egyes országrészek (vagy csak az erdélyiek, vagy csak a Részek) követei jelentek meg. Báthory idejében már mindkettőn résztvettek az összes országrészek rendjei, csak hogy míg a generális országgyűlésen a rendeknek minden tagja megjelenhetett személy szerint és teljes fegyverzetben, addig a partiális országgyűléseken csak a rendek választott kiküldöttjei „a követek“ jelentek meg, a meghívóban megállapított számban. Ez a különbség az oka annak, hogy az országgyűlések két formájának a hatásköre sem azonos. A generális országgyűlés ugyanis minden ügyben egyaránt illetékes, míg a partiális országgyűlés sokszor kénytelen kijelenteni, hogy ő a *connumeratio*, katonaaállítás stb. kérdéseiben nem illetékes, s kéri a fejedelmet, hogy halassza el a kérdést a következő, generális országgyűlésre.

Az országgyűlést a fejedelem hívja össze általa meghatározott helyre és időre. Sajátkezű levelében hívja meg a megyét, a városokat, székely és szász székeket, s ezenkívül a főurak közül — személyre szóló meghívóval — azt, akit akar. A megyék és városok, székek követei, az ispánok és királybírák vezetése alatt jönnek el az országgyűlésre. A vezetők jelenléte pedig — mivel fejedelmi tisztek voltak — a fejedelem pártját növelte ép úgy, mint a meghívott főurak nagyrésze, kiket — a rendek kérésére¹⁾ — tetszés szerinti számban hívhatott meg a fejedelem.

¹⁾ Biró V.: Az erdélyi fejedelem jogköre, 19—20. l. és E. O. E. II.

Kötelező a pontos megjelenés.

A meghívónak engedelmeskedni kell, mert az engedetlenekre súlyos büntetés vár. Az elmaradás esetére büntetést kilátásba helyező záradékot rendes körülmények között nem vették túlszigorúan a rendek, de Báthory idejében nem volt a játéknak helye. Többször kéri az országgyűlés a fejedelmet, hogy az országgyűléstől komoly ok nélkül távolmaradt (császárpárti) főurakat, ha még egyszer előfordulna az eset, büntesse meg a meghívóban feltüntetett szigorú büntetéssel.²⁾ Végül maga a fejedelem kéri a királyt, hogy figyelmeztesse híveit: az ok nélkül távolmaradt Telegdi Mihályt, Csáky Pált s a többieket, hogy a közjót tekintve, jöjjenek el máskor az országgyűlésre.³⁾ Könnyen merülhet fel az a kérdés az olvasóban, hogy mi oka lehetett annak, hogy az országgyűlés olyan szigorúan megkövetelte az ellenzéki főurak megjelenését az országgyűlésen? Valószínűleg azt akarták, hogy az országgyűlés tekintélyét ők is ismerjék el, s intézkedéseit tartsák magukra nézve kötelezőnek; meg akarták fosztani őket attól a kiűgástól is, hogy nem lévén jelen az országgyűlésen, nem tiltakozhattak a rájuk nézve kedvezőtlen intézkedések meghozása ellen.

De nemcsak az országgyűlésen való megjelenés volt kötelező a rendekre, hanem a pontos megjelenés is. Sokan voltak, akik nem teljesítették ezt a kötelességüket, 3—4 napi késéssel érkeztek meg az országgyűlésre, késleltették a tárgyalások megkezdését, s hiábavaló költséget okoztak azoknak, akik pontosabbak voltak. Ezért határozzák el 1572-ben a rendek, hogy aki nem jelenik meg pontos időben az országgyűlésen úgy, hogy a tanácskozásokat másnap meg lehessen kezdeni, 16 girát fizet a vármegye ispánjának kezébe.

A szólásszabadság.

Költségek fedezése.

A szólásszabadságot — a követek egyik legrégebbi jogát — a század közepe táján biztosítják utóljára a törvények. Azóta, úgy látszik, nem volt szükség a megerősítésre.

A követek költségeit megbízóik fizették. A személyesen meghívott főurak a közös követ költségeinek terhében nem vettek részt; viszont saját költségeiket ők maguk fedezték.

²⁾ E. O. E. II. 499. l.

³⁾ E. O. E. II. 514. l.

Hány táblás volt az országgyűlés?

Arra a kérdésre, hogy vajjon egy-, vagy kéttáblás volt-e az erdélyi országgyűlés, a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet határozott feleletet adnunk. Az a tény, hogy a törvények schol sem említenek felsőtáblát, arra a feltevésre jogosít, hogy Erdélyben csak egytáblás volt az országgyűlés. Emellett szól néhány más adat is. Így az, hogy mint az egykorú jelentésekből kitűnik, a Báthory-testvérek is a közrendekkel együtt tanácskoznak. — Forgách Ferenc ugyan az mondja, hogy az urak külön gyűléseztek a várban, ennek azonban nincsen nyoma az országgyűlési emlékekben, s nyilvánvalóan nem is másról volt szó, mint bizonyos előkészítő megbeszélésről. Gyulafinak Rueberhez írt levelében is azt olvassuk, hogy „Az Urak és Tanácsok egyenlő akaratból az Nagyságos Báthory Istvánt tevék vajdává, melyet az urak a községnek is kijelentenek, az község is nem tarta ellent, jól lehet a székelyek megháborottanak vala, mert az ő régi szabadságokat kívánják vala, mely szabadságokat az im megholt kegyelmes urunk elvett volt tőlük, de azokat is különbnél-különb okokkal minden háborúság nélkül elesendesítők és Istennek kegyelmességéből, az három nemzet akaratjából az Nagyságos Báthory Istvánt tevők vajdává”. Itt ugyan az látszik, mintha külön tanácskoztak volna a közrendek és a főrendek. Valójában azonban a tanácsról van szó, amelyik előkészítette a propozíciót. Tehát minden bizonnyal ez is úgy értendő, hogy a tanács és az urak értekezlete előkészítője volt az országgyűlésnek. A főrendiháznak, illetőleg felsőtáblának különben sem a javaslattétel a feladata, hanem az alsóház, ill. alsótábla határozatainak felülvizsgálata.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a főrenditáblának nyoma sincs Erdélyben. Legfeljebb a gyűlések tárgyalási anyagát előkészítő tanácsot lehetne Gyulafi és Forgách Ferenc kifejezései alapján összetéveszteni vele. Valószínűleg azért nincs főrendiház Erdélyben, mert alig van néhány hivatali, s egyáltalában nincsenek egyházi főrendek. Sőt a született főnemesség sem alakult ki olyan erősen, mint a királyi területen. Tehát nem járunk el helytelenül, ha a továbbiakban az országgyűlésről, mint egyes tagozatúról beszélünk.

A tárgyalás rendje.

Az egybegyűlt rendek tanácskozásait a fejedelem által kinevezett elnök vezette. A tárgyalás menetét a fejedelem küldöttei (bizalmas hívei, főbb tanácsosai) által előterjesztett proposíciók szabták meg. Ebben egyrészt az előző országgyűlés eloszlása óta történetekről számol be a fejedelem, másrészt intézkedést kér olyan ügyekben, melyekben az országgyűlés állásfoglalását feltétlenül szükségesnek tartja.

Az országgyűlés először is tudomásul veszi a jelentést; megköszöni az ország jóléte érdekében tett intézkedéseket, s kéri a fejedelmet, hogy továbbra is viseljen gondot az ország ügyeire, mint eddig tette.

Azután áttérnek a tulajdonképeni tárgyra, az időszerű kérdések, s a törvényjavaslatok megvitatására. Néha felhívják a fejedelem figyelmét a fenyegető veszedelmekre, kérvén, hogy a végvárakat tartsa rendben, fordítson gondot a honvédelemre, majd kárhoztatják a haza ellenségeit, stb.

Ezek után megvitatják a fejedelmi előterjesztés minden pontját és szavazás után kimondják a határozatot. Possevino szerint mind a négy nemzetnek egy-egy szavazata volt, tehát a nemzetek először minden kérdésben saját kebelükön belül döntöttek, s a többség akaratát terjesztették az országgyűlés elé. Erre vall a törvények szövege is, ahol különösen az adó megszavazásánál gyakran emlegetik, hogy a nemesség, székelység, szászság, stb. ilyen vagy amolyan teher viselésére ajánlja magát. Ez különben azt is mutatja, amit különben más intézkedések is bizonyítanak, hogy lehetőleg minden nemzet maga határozza meg az általa vállalt adóteher nagyságát, ha csak nem írják elő az országos törvények.

Az országgyűlés nem volt köteles teljes mértékben ragaszkodni a fejedelmi előterjesztésekhez, de az, hogy eltért volna tőlük, csak igen ritkán történt meg. Az pedig, hogy a fejedelem akaratával szembe helyezkedtek volna a rendek, csak olyan esetben fordult elő, ha — amint láttuk a második fejezetben — a fejedelemnek más volt a titkos akarata, mint a nyíltan hangoztatott kívánsága. — Az országgyűlés határozatai a fejedelem megerősítésével váltak törvénné.

Az országgyűlés tevékenysége az interregnum alatt.

Ha az országgyűlésnek országhelytartásban való részvételét akarjuk megismerni, a fejedelem halála esetére tett intézkedések ismertetésével kell kezdenünk.

János Zsigmond már 1567-ben megtette az intézkedéseket halála, vagy távozása esetére. (Esetleg a lengyel trónt kellett volna elfoglalnia, ha nagybátyja Zsigmond Ágost előbb hal meg.) Négy főhívét bízta meg azzal, hogy halála esetén vegyék kezükbe az ország ügyeinek intézését, s hajtsák végre végrendeletét. Kívánságát megerősítés végett 1567. szeptemberében az országgyűlés elé terjesztette. Az országgyűlés tudomásul vette a választott király intézkedéseit, s az uralkodó által kinevezett u. n. „testamentumos urak“ mellé minden nemzetből néhány előkelő személyt választott, kiknek az volt a kötelességük, hogy a négy főtestamentumos úr mellett mintegy tanácsot alkotva, vegyenek részt a közügyek intézésében. Mikor János Zsigmond meghalt, a testamentumos urak vették kezükbe a hatalmat, s gyakorolták a fejedelem legtöbb jogát. Az országgyűlést ugyan nem a saját, hanem a meghalt király nevében hívták össze. Ez azonban részükről tisztán óvatosság volt, amit az bizonyít a legjobban, hogy ők szentesítették az országgyűlési határozatokat, köztük azokat, melyek őket bízzák meg az interregnum idejére a pénzügyek stb. intézésével.

Ugyancsak az országgyűlés választotta meg 1576-ban Báthory Kristófot az ország helytartójává, míg a lengyel királlyá megválasztott Báthory István az ország területén kívül tartózkodik, s ruházta fel mindazon jogokkal, melyekkel azelőtt öccse rendelkezett; betegségére való tekintettel tanácsot választottak melléje, hogy támogassa az országos ügyek intézésében.

Az interregnum alatt tartott áprilisi országgyűlés meghatározta János Zsigmond temetése napját, s a fejedelemválasztó országgyűlés idejét, valamint azt, hogy az egyes megyék, városok, székely- és szászszékek hány követet küldjenek az országgyűlésre? Az, hogy patriális országgyűlést hirdetett, nem azt jelenti, hogy a rendek nem tartják elég fontosnak az ügyet, hanem attól féltek, hogy a generális országgyűlésre feltóduló fegyveresek könnyen zavart okozhatnak. Ugyancsak az ország

békéjének védelmére rendelt Tordára az országgyűlés másfél-ezer főnyi sereget, melynek vezérét is ő választotta meg, Báthory Kristóf személyében, akit az egykorú források egyike-másika helytartónak is nevez.

Az új fejedelem és az országgyűlés.

Az 1571. május 21-én összeült fejedelemválasztó országgyűlés Báthory Istvánt választotta erdélyi fejedelemmé. Az új fejedelem esküt tesz az alkotmány védelmére, s az országgyűlés is hűséget esküszik fejedelmének. A fejedelem ezután elhagyja a termet, s ezután csak üzenetváltás útján érintkeznek vele a rendek.

Az országgyűlés első intézkedései közé tartozik, hogy az ország pénzügyeinek intézését a fejedelemre bízza. A pénzügyek eddigi kezelőit Csáky kancellárral az élükön, elszámolásra szólítja fel kimondván, hogy a kancellár a gyűlés által kiküldött országos bizottságnak, a kisebbek pedig magának a fejedelemnek adjanak számot. Csáky meg is igéri, de ígéretét nem teljesíti. Halála után az országgyűlés elrendeli, hogy örökségét a fiscus mindaddig foglalja le, míg az elszámolás megtörténik. Ez az ügy is egyike azoknak, melyek csak látszólag nem végződtek úgy, mint a fejedelem valóban kívánta. Miksa u. i. azt szerette volna, ha Csákyt és a pénzek többi kezelőit nem vonják felelősségre, mert a kezükben lévő pénzt a császárpárt támogatására költötték, ezt pedig szerinte, nem lehet nyílt országgyűlésen tárgyalni, mert a török fülébe juthat a híre, s ez nagy veszedelmet jelent Erdélyre nézve. Báthory látszólag szintén ezt az álláspontot képviselte, azonban nem volt őszinte; valószínű, hogy ez alkalommal is ő állt az ellenzék mögött, mint máskor, nem egyszer — pld. Huszt ügyében is — megtette.

Az adómegajánlás joga.

Az országgyűlés szavazta meg az adót. Ugyancsak ő rendelte el a porták megszámlolását, a connumeratiot, abban az esetben, ha tudomására jutott, hogy egyes vidékeken elemi csapások, török hódoltatások következtében a porták száma annyira megcsappant, hogy a megmaradt porták nem tudják beszámláltatni a régi összeírás alapján kivetett adót, vagy ami ritkább eset, vannak az országban olyan területek, ahol a por-

ták száma jelentősen megnövekedett, s ezek az új porták vagy falvak nincsenek felvéve az adólajstromba.

A pénzügyi felelősségrevonás joga.

Ugyancsak az országgyűlés rendelkezett az ország kincsei felett, amit a fentebb már említett ezüstkincs ügye is bizonyít. Az országgyűlésnek jogában állott felelősségre vonnia a reábízott kincs miatt a fejedelmet, s örököseit (leszármazóit). Az, hogy a fejedelem mentegetőzésére hódolatuk nyilvánításával feleltek a rendek, csak a fejedelem és a rendek között fennálló jóviszony bizonyítéka.

Az országgyűlés és a külügyek.

A külügyek intézésébe az országgyűlés nem szól ugyan közvetlenül bele, de a katonaállítást, a várak építési költségeit, s a rendkívüli adót ő szavazta meg, s így módja volt arra, hogy a külügyek intézését, a háború és béke ügyét befolyásolja.

Az országgyűlés és igazságügy.

Az igazságszolgáltatás tekintetében is széleskörű joga volt az országgyűlés rendjeinek. Az ő joguk lett volna a bírák megválasztása, ha nem bízták volna esetről-esetre jószántukból a fejedelemre. Az országgyűlés határozta meg az egyes nemzetek pereinek táblai terminusát, azaz az octávás törvényszékek határnapját, a bírói fórumok egymásutánját stb. Jogában állott az országgyűlésnek, hogy határt szabjon a fejedelem egyik legfontosabb jogának: a kegyelemosztásnak. Nem egyszer mondja ki az országgyűlés, hogy statáriális bíráskodás esetére egyik, vagy másik fajta bűn elkövetője nem kaphat kegyelmet.

Ezekből látható, hogy az országgyűlésnek nagyon súlyos beleszólása volt az országos ügyek intézésébe. Körülbelül erre az eredményre jutottunk a fejedelmi jogok ismertetése közben is. Holott a két megállapítás ellentétesnek látszik. De a látszat ebben az esetben is csal; hogy miért, azt az alábbiakban próbáljuk meg felvázolni.

Összefoglalás.

Miután az elmondottakban a fejedelem és országgyűlés jogait is megismertük, itt az ideje, hogy a kettő összevetésével megpróbáljuk az ország alkotmányát vázolni.

A fejedelmi jogok gyakorlásának a választás az alapja. Az pedig, hogy kit ültet a fejedelmi székbe, mint láttuk, az országgyűléstől függ. A választást befolyásolhatja az előd kívánsága, mint pld. Báthory Kristóf megválasztása alkalmával, néha nem, mint pld. Báthory István esetében. A fejedelmeknek ilyen kívánságát — mint Erdély későbbi történetéből is kitűnik — teljesítették a rendek.

A fejedelem tevékenységének egyetlen határozott korlátja az országgyűlés színe előtt letett eskü. A Báthory István által letett eskü szövege nem terjedelmes, a fejedelem kezét nem nagyon köti meg; csupán az állami élet folytonosságát biztosító tételek szerepelnek benne: elődje rendelkezéseit, adományait, ítéleteit tartsa tiszteletben; annak híveit ne üldözzé, a neki tett szolgálatokat a jutalmazásnál vegye figyelembe; végrendeletének végrehajtóit ne akadályozza meg kötelességük teljesítésében; az ország rendjeinek jogait és kiváltságait őrizze meg, vallásuk szabad gyakorlatában ne háborgassa őket, s másoknak se engedje azt meg. (Hiszen egy olyan sok felekezettű, két ellenség közé ékelt aránylag kicsiny országban, mint Erdély volt, nélkülözhetetlen az ország lakóinak egyetértése és együttérzése.)

A külügy teljesen a fejedelem kezében volt, ami nagyon helyes, hiszen a diplomáciai tárgyalások publikálása sohasem volt helyes dolog; olyan zavaros időben meg épen nem.

A hadüzenet jogán, mint már említettük, osztozott a fejedelem és a nemzet. Külügyi része a fejedelem, a hadsereg és a költségek megszavazása a rendek joga volt.

A pénzügyek felett az országgyűlés rendelkezett, de már első alkalommal rábízta a fejedelemre, aki mellett a kancellár is tevékeny részt vett, a kincstartóval együtt a pénzek kezelésében, s bizonyos fokig felelős is érte.

A kincstár főjövödelmét, az adót azonban továbbra is az országgyűlés szavazta meg, évenként rendszeren kétszer.

Az ország kincseiről, mint láttuk, az ezüstkincs, s a János Zsigmond által hagyott arany kereszt esetében, a fejedelem és a rendek közösen intézkedtek.

A bírák megválasztása az országgyűlést illette, de az országgyűlés e jogát a fejedelemre ruházta, azt remélve, hogy ő jobban ismeri képességeiket, mint ők az egymáséit.

A kegyelmezés joga a fejedelmet illette, de az országgyűlés — saját beleegyezésével — korlátozhatta ebben.

Legfőbb joga mégis csak az volt a fejedelemnek, az országgyűléssel szemben, hogy ennek határozatai csak az ő jóváhagyásával emelkedtek törvényerőre.

Ha végigtekintünk az alkotmány fentebbi vázlatán, látjuk, hogy milyen szépen megoszlik az országgyűlés és a fejedelmi kezében a kormányzás. Az országgyűlés a reá eső jogok nagyobb részét is átengedte a fejedelemnek, s a kezében maradt ügyekben is a fejedelemmel egyetértésben intézkedett. Hiszen annak a személyes meghívások segítségével mindig megvolt a módja arra, hogy a szükséges többséget megszerezze.

Így történt, hogy bár az országgyűlés jelentős jogokkal rendelkezett, a fejedelem az alkotmányos formák betartásával majdnem teljes szabadsággal intézhette az ügyeket, s rendesen az történt, amit ő nyíltan, vagy be nem vallottan akart.

HATODIK FEJEZET.

A közigazgatás.

A közigazgatási szervek és azok tisztjei.

A fejedelemség közigazgatási szervei: a vármegyék, városok, székely- és szászszékek, főkapitányságok, s a Lugoskaránsebesi kerület.

A vármegyékben ispánokról, alispánokról, szolgabírákról tesznek említést az egykorú emlékek. (A főispán és főszolgabíró név 1568-ban fordul elő első ízben magyar nyelvű törvényekben,¹⁾ de nem lesz általánossá úgy, hogy továbbra is rendszeren ispánokat és szolgabírákat emlegetnek a törvények.) Városokban polgármesterek, királybírák, tanácsosok, esküdt polgárok, kapitányok és tizedesek szerepelnek. A székely-székekben a hadnagy, a szék- és királybírák intézik a közigazgatást; az utóbbi két tisztt szerepel a szász-székekben is. A Lugoskaránsebesi kerületben, az ispánok és alispánok tisztjét a bánok és vicebánok töltötték be; valamivel nagyobb hatáskörrel rendelkeztek, mint amazok. A főkapitányságokban kapitányok és vajdák szerepelnek; mindannyian kb. a vármegyei ispánok és tisztjeik hatáskörét töltötték ugyan be, de nemcsak az egyes tisztek neve, hanem a közigazgatás módja is más volt mindenik területen.

A vármegyék.

Ezek közül a közigazgatási szervek közül, az egykorú törvények alapján, a vármegye munkakörét ismerhetjük meg legteljesebben. A vármegye közigazgatási szerepének vizsgálata közben nagyon vigyáznunk kell arra, nehogy megtéveszsen bennünket kettős tevékenysége. Tudvalevő ugyanis, hogy

---

¹⁾ E. O. E. 341. l.

a régi vármegye nemesak közigazgatási, hanem igazságszolgáltatási szerv is volt: a bíráskodás és közigazgatás pedig annyira összeolvadt a vármegyei tisztviselők működésében, hogy könnyen megeshetnék, hogy közigazgatási működésük ismeretése közben áttévedünk a bíráskodás területére. Annál könnyebben megtörténhetik ez, mert mint látni fogjuk, az országgyűlések sem tesznek különbséget, amikor mai felfogásunk szerint közigazgatási kihágásnak minősülő; eseteket esetleg halállal büntetnek. De az ítéletet — ha általánosságban is — maguk mondják ki, s azt a megbízott hatósági személyek peres eljárás nélkül hajtják végre. Nekik tehát csak közigazgatási szerepük van ezekben. — Az ítéletvégrehajtásnál nem egyszer átlépték hatáskörüket. Erre vall a rendek figyelmeztetése, hogy a közönséges bűnökért halálraítélteket sarcolni ne merjék, mert ép eléggé megszenvednek bűneikért.

Súlyos feladatok.

A vármegye tisztjeinek, mint a közigazgatás szerveinek az volt a feladatuk, hogy a lakosság élet- és vagyónbiztonságáról, az országos törvények, fejedelmi rendelkezések, bírói ítéletek és megyei statutumok végrehajtásáról gondoskodjanak.

Munkájuk Báthory István korában talán még fontosabb volt, mint Erdély történetének bármelyik más korszakában; hiszen rövid átmeneti korszak volt ez, tele bonyodalmakkal, nyugtalansággal, kétségbeeséssel, s ezzel együtt jogsértésekkel és lázongásokkal.

Bármilyen nagy volt Báthory hatalma és tekintélye a többség szemében, ellensége is akadt bőven, főként a nagybirtokú és nagyhatalmú főurak körében, s ez nagy gátja volt az ország rendbehozatalának.

A János Zsigmond halálát követő két hónapos interregnum idejében mindenki, aki nem volt addigi helyzetével megelégedve, elérkezettnek látta az időt arra, hogy terhein könnyítsen. — A jobbágyszökések, melyek az elhalt fejedelem uralkodása alatt sem voltak rendkívüli események, mindennapivá lettek. Kamarahelyeken, aknában (bányavárosokban), városokban, várak környékén, a székely- és szász-székekben rejtőztek el a szökevények, ahol úgy gondolták, hogy jó menedékre lelnek. — A jobbágysorba taszított közszékelyek pedig úgy

látták, hogy eljött a bosszúállás ideje és leszámolhatnak azokkal az urakkal, kiket jogaik megcsorbításával ültetett nyakukra a meghalt fejedelem. — A császárpártiak állandó izgatása lázadásra; a többiek kapzsisága, telhetetlensége a kis nemesség és a székelység elnyomására vezetett.

A főurak hatalmaskodása ellen már János Zsigmond utolsó országgyűlésén hoztak törvényt a rendek. Arra kéri u. i. a fejedelmet, hogy a hatalmaskodási perekben minden nemzet terminusán hozzon ítéletet. A főurak egyrésze u. i. visszaélvén azzal a helyzettel, hogy a fejedelem minden nemzet ügyében évenként csak egyszer hoz ítéletet, elnyomta a kis nemeseket.²⁾

Ha ehhez hozzávesszük a székelyek állandó lázongásait, a szászok titkos praktikáit, az erdélyi, s főként a magyarországi főurak egyrészének császárpártiságát, ami magával vonta az ország törvényeinek, s a fejedelem rendelkezéseinek lehető semmibevételét, megérthetjük ha meglazult a jogbiztonság, s méltányolni tudjuk az országgyűlés felsóhajtását: „felette eláradt a gonoszság“.

Országos intézkedések.

Az általunk tanulmányozott korszakban az 1571 novemberi országgyűlés intézkedik első ízben a gonosztévők üldözése ügyében. Hat törvénycikk foglalkozik ezzel a kérdéssel. — Az első kegyelmet ad az égetők (gyújtogatók), étetők (mérgezők), orgazdák és felelők (kezesek) kivételével, mindazon bűnösöknek, akik a vásárhelyi országgyűlés előtt követték el tettüket, s eleget tudnak tenni az országgyűlés által meghatározott felteteleknek. Ezek a következők: béküljön meg a peresével, ha ez megtörtént, vagy ha nincs perese, azaz nem a sértett fél vádolta be, akkor 12 frt.-ot fizet az ispán kezébe, vagy pedig Váradra megy az ispán levelével, s ott dolgozik a vár művén 8 hónapig (márc. 12.—nov. 11-ig). Azután visszatérhet a vicekapitány levelével, s ha ezt felmutatja, kegyelmet nyer. Ha nem akarja vállalni a terhet, úgy ki kell az ispánnak törvény értelmében végeztetnie, de a rendek szigorúan meghagyják az ispánoknak, hogy sarcolni ne merjék a kivégzettet.

A második cikk értelmében ez a kegyelem nem vonatko-

²⁾ E. O. E. II. 378. I.

zik a hunyadmegyei nemesekre, kik közül nagyszámmal kerülnek ki bűnözők. Ők ugyanis csak 40 frt. fejében kapnak kegyelmet azon bűnökért, melyeket a vásárhelyi országgyűlés előtt követtek el. Ha ezt bármilyen oknál fogva nem tudják megadni, el kell őket törvény szerint ítélni és ki kell végezni.

Az égetők, étetők, orgazdák és felelők semmikép sem kaphatnak kegyelmet; fel kell őket kutatni s törvény szerint megbüntetni. — Ugyancsak nem kapnak kegyelmet azok sem, akik a házasság kötelékén belül, vagy kívül erkölcstelen életet élnek. A házasságtörés vádjába került nemest, az ispán a megyeszék elé idézi, hol a vádlott szabadlábbon védekezhetik. Ha kimentette magát, elmehetett; ha nem, úgy elítélték. Folyamodhatott ugyan a fejedelemhez kegyelemért, de mindaddig fogóságban maradt, míg ügye véget nem ért. Ha nem kapott kegyelmet, az ispán haladék nélkül ki kellett végeztesse.

A házasságtörő városi polgár szintén halállal bünhődik. Ha pedig házasságon kívül élt erkölcstelen életet, nyilvánosan megveretett, s a városból kiűzetett.

Az országgyűlés ismételten figyelmezteti a hatóságokat, hogy szigorúan lépjenek fel az ilyen bűnösökkel szemben.³⁾

Az 1572-iki tordai országgyűlés ismét szigorúan intézkedik a gonosztevők ügyében. Tudomására jutott u. i. a rendeknek, hogy sokan vannak, akik nem váltották meg magukat, bár a megváltás határideje már letelt. Az országgyűlés mégsem akar teljes szigorral fellépni velük szemben, s ezért megengedi, hogy mindazok, akik még meg akarnak térni, próbálják meg a 12 frt.-ot a cirkálásra induló ispán kezébe adni, házában, vagy székhelyén, még mielőtt elindult volna; ha ez sikerül, kegyelmet nyernek, különben nem. Ez alkalommal a felelőknek is megbocsájt az országgyűlés a vásárhelyi országgyűlés előtt elkövetett vétkeikért, ha 12 frt.-ot fizetnek a fentebbi módon az ispán kezébe; különben nem kapnak kegyelmet.⁴⁾

Ugyanezen év júniusában figyelmezteti az országgyűlés az illetékeseket, hogy cirkálni menjenek, a megváltásból befolyt pénzt szolgáltatassák be, a későbbi hegyülő pénzt pedig ugyancsak gyűjtsék össze, s külön adják be.⁵⁾

³⁾ E. O. E. II. 378. l.

⁴⁾ E. O. E. II. 502—504. l.

⁵⁾ E. O. E. II. 534. l.

Az 1574. évi vásárhelyi országgyűlés megerősítve az 1571-iki kolozsvári (nov.) országgyűlés által hozott intézkedéseket, arra kéri a fejedelmet, hogy a jókat védelmezze, a gonoszokat pedig Isten ediktuma szerint büntesse meg.⁶⁾

Ugyanezen évi segesvári országgyűlés újabb szigorú intézkedéseket hozott a gonosztevők ügyében. Úgy látszik, hogy az eddigi intézkedéseknek nem volt meg a megfelelő eredménye. Újra elrendeli tehát, hogy az ispánok, s a megbízott nemesek cirkálni menjenek. A Báthory trónraléptét megelőző időben vétkezetteknek biztosítja a kegyelmet, az orgazdák, felelők, étetők és égetők kivételével, a többieket azonban üldözni kell.

Itt fordul elő első ízben a földesúri autonomia az egykorú törvényekben. Arra kéri u. i. a rendek a fejedelmet, hogy engedje meg, hogy a cirkáló megyei tisztek az ő és az urak birtokaira is beléphessenek, s ha szükséges, a tisztartót a fejedelem nevében maguk mellé véve, nyugodtan végezhessek kötelességüket, mert a bűnösök egyrésze az ilyen kivételes jogú területeken húzódott meg, melyek a törvény szavai szerint valóságos fészkeivé lettek a bűnnek.⁷⁾

Arról is intézkedik az országgyűlés, hogy miképen járjanak el a tolvajok ügyében. Aki 100 pénznél kevesebbet lop, azt nyilvánosan meg kell verni, de sarcoltatni, vagy zsarolni nem szabad. Ha szőlőt lop első ízben, vagy kisebb értéket másod, vagy harmad ízben, ugyanúgy kell eljárni vele szemben. De ha 3 juhot, 2 kas méhet, vagy egy forintnál nagyobb értéket lopott első ízben, azonnal ki kellett az ispánnak végeztetnie. Ugyancsak halállal lakolt az is, aki két vagy három ízben összevéve egy forintot, vagy másodízben egy félsüveg szőlőt, vagy még többet lopott. — Szívére kötötte azonban az országgyűlés a cirkáló tiszteknek, hogy jól ügyeljenek, nehogy ártatlan szenvedjen.⁸⁾

Az 1575-iki kolozsvári országgyűlésen köszönettel veszik tudomásul a rendek, hogy a fejedelem megengedte, hogy az ispánok az ő birtokain is épúgy, mint mindenütt üldözhessek a

⁶⁾ E. O. E. II. 552. l.

⁷⁾ E. O. E. II. 555. l.

⁸⁾ E. O. E. II. 555. l.

bűnösöket. Így van remény, hogy kiírthatják fészkeiket; nagy szükség van erre, miután „felette eláradt a gonoszság”. Elrendeli az országgyűlés azt is, hogy mindazok, akik megnótázott embereknek a fejedelemre szállott értékeit rejtegetik maguknál, 32 nap alatt adják át az ispánoknak, vagy királybíráknak, mert különben saját belátása szerint büntetheti meg őket a fejedelem.⁹⁾

Az 1575. évi decemberi országgyűlés foglalkozik utóljára az általunk tárgyalt korban, a gonosztévők ügyével, s felszólítja az ispánokat, hogy a gonosztévők üldözésére első székől kimenjenek. A cirkáló ispánoknak, királybíráknak s a többi tiszteknek hivatalos kiszállásuk költségére, az 1566-iki szebeni országgyűlés határozata értelmében, minden falusbíró szedjen be portánként 2—2 dénárt.¹⁰⁾

A közigazgatási tisztviselők tevékenysége, nem merül ki a gonosztévők üldözésében.

A szökött jobbágyok ügye.

Nekik kellett ezenkívül ítélkezniök a szökött jobbágyok pörében. A szökött jobbágyok visszahozása, s az ebből származó perek ügyében többször intézkedtek a rendek.

Újítás azonban nem történt, csupán az eddigi intézkedéseket erősítették meg. Ha tehát a szökött jobbágyok visszahozásának módját meg akarjuk ismerni, János Zsigmond törvényei között kell keresgelnünk. Visszafelé haladva az 1556-ik évi Katalin napi törvényekben találunk részletesebb utasítást erre nézve. Ez elrendeli, hogy minden jobbágyot, aki 1554 óta szökött el, vissza kell vinni. Még pedig a következőképen: a birtokos „*habitis litteris nostris praeceptoris ab eo, cui colonus fugitivus dederit, per litteras illas nostras repetat. Cui si reddiderit, bene, quidem alioquis in ducentos florenos convinctione, brevi dum taxat communitur defacto et colonos restituntur*”. Ez volt az eljárás 1556 karácsonya óta Erdélyben; a Magyarországi Részekben minden maradt a régiben. Azt, hogy ez a régi eljárás milyen volt, nem állapíthatjuk meg a rendelkezésünkre álló adatok segítségével.¹¹⁾

⁹⁾ E. O. E. II. 562. l.

¹⁰⁾ E. O. E. II. 572. l.

¹¹⁾ E. O. E. II. 60—61. l.

Báthory törvényei megerősítik a régebbi törvényeket, s csupán a visszahozás határnapját változtatták meg: Csak az Izabella és János Zsigmond visszatérése óta elszökött jobbágyokat adják vissza. — Az 1573. évi partiális országgyűlésen veti fel a kérdést először a fejedelem. A rendek azonban kéri, hogy halassza el a dolgot a következő, generális országgyűlésre, mert ők nem illetékesek a kérdésben; akkor majd részletesen intézkednek.¹²⁾ Igéretüket nem váltották be. Csupán 1575-ben emlékeznek meg róla ismét a rendek. Köszönik, hogy a fejedelem megígérte, hogy a jobbágyokat mindenünnen visszaadatja.¹³⁾ A kérdés végleges tisztázása, csak Kristóf fejedelemsége idejében történt meg.

Adóbehajtás.

A rendkívüli adók behajtása is a közigazgatási tisztviselők kötelessége volt. Ők hajtották be a váradi adót. Joguk volt a követi költségekhez való arányos hozzájárulást megtagadóktól dulás útján is beszedni a járandóságot. Ők ügyeltek fel az adó- és dézsma-szedőkre. Az ítéletek végrehajtása, a megnótázott emberek rejtegetett vagyonának felkutatása is a vármegye tisztviselőinek a kötelessége volt. Néha, pld. a Békés-féle lázadás leverése után, külön is neveznek ki biztosokat a megnótázott emberek vagyonának felkutatására. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a megnótázott emberek gazdagok és sokan voltak.

A városi tisztek kötelességei.

A városi tisztek mindenért felelősek, ami a városban történik; ép ezért a lakosok életét erősen ellenőrzik. A városok tizedekre és kapitányságokra oszlanak fel; a tizedes a legkisebb hibát is köteles a kapitányának, illetve, ha súlyosabb az eset, a tanácsnak jelenteni.¹⁴⁾ A városi tisztek feladata volt a kereskedők és iparosok üzleteire, s műhelyeire felügyelni; megvizsgálni, hogy rendes árút árulnak-e, az árak megfelelnek-e az országgyűlés által meghatározott árszabályzatnak?

Védekezés az árdrágítók ellen.

Nagyon kellett vigyázniok, mert az 1571 novemberében hozott törvény értelmében, mely az 1569. évi limitációs törvény

¹²⁾ E. O. E. II. 541. l.

¹³⁾ E. O. E. II. 561. l.

¹⁴⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 202—4. l.

megegerősítése, minden megyének egy bizottságot kell kiküldenie, hogy a megyében fekvő kulcsos városok, oppidumok, külvárosok (külső), vagy éppen falvak kereskedőinek és iparosainak árait vizsgálják felül, s ha valahol igazolt panaszra akadnak, a bírót 200 forintra büntessék meg. Ha a büntetést nem akarná megfizetni, a bizottság a fejedelmi udvarba küldi, s ott a *director causarum* kétannyira ítéli.¹⁵⁾ — Ez bizony nagyon szigorú törvény, ha meggondoljuk mi volt akkoriban a forint értéke, s a megye és város között milyen éles ellentétek voltak.

A városi tisztek még sem hajtották végre a törvényt. Legalább is ezt bizonyítja az 1572. évi országgyűlés határozata, mely arra figyelmeztette őket, hogy jól ügyeljenek a kereskedők és iparosok kezére, s inkább csökkentsék az árakat, sem hogy növeljék, mert ha ismét drágaság lesz, ebben az Istenáldotta bő esztendőben, nagyon szigorúan fognak eljárni velük szemben; egyben felszólították a nemes urakat, hogy a városi tisztviselők által figyelembe nem vett panaszaikat terjesszék az országgyűlés elé.¹⁶⁾

A limitációs törvények nagy felháborodást okoztak az iparosok körében. Sokan voltak olyanok, akik bosszúból nem vásároltak elég anyagot az ipar folytatásához. Az ilyenekre is a város tisztjeinek kellett felügyelniök s a bűnösök vagyonát elkönfiskálván, őket a városból szegyen szemre kiűzniök.¹⁷⁾

Amilyen nagy volt a felelősség, ép olyan nagy volt a tekintélyük a nagyobb városok polgármestereinek. Néha jelentős szerepet játszanak egy ország ügyeinek intézésében.

A székely székek.

A székelységben a székek helyettesítették a megyéket. Nem érdektelen egy pár vonással összevetni a két intézményt. — Voltaképen az egész székelység egy nagy megyét képezett. Főispánja maga a fejedelem, aki a „comes Sicularum” címet legfőbb címei között viselte nemcsak Báthory alatt, de a későbbi időkben is. A megyegyűlés szerepét a „székelyszék” töltötte be, mely bírósági szerepét az 1562-iki lázadás óta elvesz-

¹⁵⁾ E. O. E. II. 503—4. l. és 364—65. l.

¹⁶⁾ E. O. E. II. 542. l.

¹⁷⁾ E. O. E. II. 565. l.

tette ugyan, más tekintetben azonban továbbra is megmaradt a régi jelentőségben. — A székek tehát a járásokat helyettesítették. Általában valóban ugyanazt a szerepet töltötték be, politikai tekintetben azonban a vármegye szerepét játszották. Az országgyűlésre ugyanannyi követet küldöttek, mint a vármegyék;¹⁸⁾ a királybírák épúgy a fejedelem képviselői a székely- és szászszékekben és városokban, mint az ispánok a vármegyékben. A fejedelem nevezi ki, s mint székely ispán testvéreinek szólítja őket.¹⁹⁾ A székelység tiszteinek feladata ugyanaz, mint a megyei tiszteké. Ők ügyeltek fel a közbiztonságra, úgyannyira, hogy a fejedelem 1571-ben a termésre való vigyázást is rájuk bízta, mert úgy hallotta, hogy a székelyek egyrésze felhasználva a zavaros idővel járó alkalmat, marháit a tilosba hajtja.²⁰⁾

A székely tisztek visszaélései.

Különös figyelmet ök is, épen úgy, mint a székelyföldi királyi várak tisztjei, visszaéléseik révén érdemelnek. Mint már említettük, felhasználták az alkalmat, hogy a fejedelem haragja lázongásaik miatt a székelyek ellen fordult, s jogtalanul terhekkel sújtják és különféle ürügyek alatt igazságtalanul bírságolják őket. A dézsmába szedett állatokat hat hónapig is a szegény nép nyakán hagyják úgy, hogy a teleltetés költségeit is a szegény nép viseli.²¹⁾ Emellett megtiltják, hogy a székelyek állataikat a havasi legelőkre kicsapják, s hogy lovaikat eladják.²²⁾ Ha valamelyik székely a közelebbi bányába megy sóért, s nem a messzebb esőbe, melyet számára kijelöltek, ismét csak súlyosan megbüntetik érte.²³⁾ Ott is megfizettetik a korcsmadó felét, ahol nem tartott fenn korcsmát a nép.²⁴⁾ Végül, ami a legrettenetesebb, nem egyszer megtették, hogy a halára ítélt előtt nem hirdették ki a kegylmet, hanem kivégezték, s megmótázták a szegény embert.²⁵⁾

¹⁸⁾ Pld. E. O. E. II. 385. l.

¹⁹⁾ Sz. O. III. 337. l.

²⁰⁾ Sz. O. III. 337. l.

²¹⁾ E. O. E. II. 205. l.

²²⁾ E. O. E. II. 475. l.

²³⁾ E. O. E. II. 503. l.

²⁴⁾ E. O. E. II. 475. l.

²⁵⁾ E. O. E. II. 207—8. l.

Az országgyűlés megpróbálta, már amennyire tőle tellett, segíteni a helyzeten; de intézkedései bizony a legtöbb esetben papíron maradtak.

A szászszékek.

A szászszékek kormányozása elvileg hasonlít a székelyekéhez,²⁶⁾ csak itt nincsenek meg az előbb említett visszaélések.

Várkerületek.

A várak és tartozékaik, mint már említettük, külön közigazgatási kerületet képeztek. Ezek élén a vár főkapitánya, vagy provizora, s annak helyettesei, tisztjei állottak. A várkerületek, mint ezt Kővár példája bizonyítja, járások helyett vajdaságokra oszlottak fel, melyekben a vajdák töltötték be a szolgabírák, hadnagyok, szék- és királybírák szerepét, egyszemélyben.

A legjelentősebb kapitányság a váradi volt, mint arról már részletesen megemlékeztünk. Itt arról kell még szólanunk, hogy a váradi tisztek legfőbb és legnehezebb feladata az ország minden részéről összesereglett munkásokra való felvigyázás volt. Külön is intik őket a törvények, hogy úgy intézzék az ügyeket, hogy a szegény népnek ne kelljen hiába odamennie, s anélkül, hogy dolgozott volna, visszajönnie;²⁷⁾ s főként arra, hogy a népet verni ne engedjék.²⁸⁾

---

²⁶⁾ Ez a hasonlóság nem onnan ered, hogy a székelyek a szászföldről telepedtek át a mai székelyföldre, hanem onnan, hogy mindkét nép szabad királyi telepes volt.

²⁷⁾ E. O. E. II. 633. l.

²⁸⁾ E. O. E. II. 533. l.

HETEDIK FEJEZET.

Külügy.

Két ellenséges nagyhatalom érdekhatárán.

Európa történetét a XVI. és XVII. századokban a Habsburg-ház világuralma elleni küzdelmek töltötték ki. Nyugaton Franciaország, keleten pedig a török császárság vezette a harcot a világbiró dinasztia ellen. Maga az a tény, hogy Franciaország legkeresztényibb királya össze kellett fogjon a kereszténység ősi ellenségével, a mohamedán világ fejével, bizonyítja, hogy elkeseredett volt ez a küzdelem. Hazánknak jelentékeny szerep jutott ebben az egész Európát behálózó hatalmi versengésben már azért is, mert a török és német császárság érdekarcának több mint másfél századon át Magyarország volt a küzdőtere. Szerencséje volt az ország keleti felének, elsősorban Erdélynek, hogy nem esett a küzdőfelek közvetlen felvonulási körletébe, Buda eleste óta Erdély nem volt útjában a nyugatfelé törekvő töröknek. Erdélyt tehát földrajzi fekvése mentette meg a török megszállástól és a két világbirodalom élet-halál harcában való felmorzsolódástól: nem lévén a küzdőfelek közvetlen útjában, egyiknek sem volt súlyosabb oka arra, hogy sok vért pazaroljon rája. Másik, nem kisebb szerencséje az volt, hogy egyik versenyző birodalom központjához sem volt elég közel ahhoz, hogy az teljes súlyával ránehezedett volna; de annyira távol sem tőlük, hogy szükség esetén egyik meg ne segíthette volna a másikkal szemben. Erdély önállóságát és történeti szerepét ép ennek a földrajzi helyzetének köszönhette, mert bár mindenik fél szeretete volna magának megszerezni, teljes súlyával sohasem mert vele szemben fellépni, mert mindig attól kellett félnie, hogy a másik fél esetleg kihívásnak tekinti tettét s háború lesz a következménye. A há-

borúról pedig soha senki sem tudhatta előre, hogy mi lesz a ki-
menetele s így amennyire lehetett, kerülték. Ezt a helyzetet
használták fel a fejedelmek az ország érdekében oly módon,
hogy ha bármelyik fél követelt tőlük valami olyat, amit nem
szívesen tettek meg, rögtön arra hivatkoztak, hogy az ellenfél
miatt nem tehetik meg. A mentegetőzésnek pedig rendesen
meg is volt a kívánt eredménye.

A töröktől való függés.

A két hatalmas szomszéd közül az ország önállósága
szempontjából a török volt a veszedelmesebb, mert neki volt na-
gyobb hatalom a kezében. Még szerencse, hogy ezt a hatalmát
száz százalékig nem érvényesítette. Felsőbbségét 1541-től kezd-
ve elismertette az országgal, s évi 10.000 arany megfizetésére kö-
telezte a fejedelmet. Az ország meghódítását azonban nem kí-
sérte meg, már csak azért sem, mert nem volt érdeke. Rész-
ben azért, mert Buda elfoglalása óta nem volt útjában, részben
azért, mert a nemzeti királyok és fejedelmek inkább ellenségei,
mint szövetségesei voltak a világuralomra törő Habsburgház-
nak. Így politikailag sokkal jobban kifizette magát védelmezé-
sük, s törekvéseik támogatása, mintha oktan támadásával
esetleg az ellenség karjaiba üzte volna őket. Viszont az erdélyiek is meg lehettek a török pártfogásával elégedve, már csak
azért is, mert a belső ügyekbe nagyon ritkán avatkozott, a fel-
sőbbség elismerése, s az évi 10.000 forint adó ellenében rende-
sen meg is védelmezte őket, s pártfogolta törekvéseiket.

A török fenhatóság elismerése ugyan nagy ár a védelemért
azok szemében, akik felületesen ítélik meg a helyzetet, s nem
számolnak azzal, hogy a török császárok is örökölték azt a régi
asszir alapelvet, mely szerint a világon csak meghódított, vagy
ellenséges terület lehet. Így a szomszédos országokkal rendesen
csak a hűbéri jog elismerése alapján kötöttek szövetséget. Csak
az egy Szapolyai Jánossal tett Szulejman kivételt, János Zsig-
monddal s Ferdinánddal már nem. János Zsigmond 1541-ben,
Buda elfoglalása után lett török hűbéres,¹⁾ Ferdinánd pedig 6
évvel később 1547-ben ismerte el, hogy Magyarországot a szul-
tán meghódította kardjával, s így ő, a kezében lévő területeket

¹⁾ E. O. E. II. 77—78. l.

évi 30.000 frt. adó fejében hűbérül nyerte.²⁾ Az adót nemcsak Ferdinánd, de utóda Miksa is fizette, s 1567-ben csak annyi könnyítést ért el, hogy adóját ezután ajándéknak nevezték a portán.³⁾ Azt, hogy ez a névváltozás semmit sem változtatott a lényegen, senkinek sem kell bizonyítani, aki valaha is hallott arról, hogy Róma és Bizanc császárai „zsoldot” fizettek béke idején Attilának, a hatalmas „barbár vezérnek”.

Így az 1547-iki békeszerződés következtében, melyet a hatalmas V. Károly közvetített, egész Magyarország török hűbérre lett. A keleti és nyugati országrészek között csak annyi különbség volt, hogy a keleti részekről mindenki tudta, hogy török hűbér és ép ezért az évi 10 000 frt. fejében a Porta meg is védelmezte, ha kellett, míg a Habsburgok soha sem lehettek igazi barátai a töröknek és így a 30.000 frt. adó sem védte meg Nyugatmagyarországot a török támadásaival szemben. A Habsburg-királyok úgy próbáltak segíteni a rájuk nézve megalázó helyzeten, hogy ahol lehetett letagadták hűbéres voltukat. Így a fennemlített 1547-es békekötés szövegét is azzal az utasítással küldötte meg Ferdinánd magyar tanácsosainak, hogy a magyarságra nézve kedvezőtlen kikötéseket, melyek miatt esetleg zúgolódnának a rendek, ne olvassák fel az országgyűlésen.⁴⁾ A Szapolyaiakkal és Erdély fejedelmeivel szemben pedig úgy szerepeltek, mintha ők védték volna meg Magyarországot a törökkel szemben. Igaz, hogy e miatt néha megaláztatást is kellett szenvedniök; pld. 1556-ban valósággal szemébe kacagtak Ferdinándnak az erdélyi rendek, mikor az a török álnokságára hívta fel a figyelmüket.⁵⁾ Ez azonban nem változtatott a helyzeten, mert a Habsburgok a keleti országrészekhez még akkor is fentartották igényüket, mikor maguknak is be kellett ismeriök, hogy a törökkel szemben megvédeni azt nem tudják. A speyeri szerződésben kijelentik, hogy a szerződést titokban

²⁾ Brüsszeli okmánytár. II. 142—48. l. A szultán említi, hogy egész Magyarországot kardjával hódította meg és így a Ferdinándnak adott terület is hűbér tartomány. Ferdinánd csak azzal ismeri el hűbéres voltát, hogy megengedte, hogy a szerződésbe ezt a kifejezést belévegye a szultán.

³⁾ Lásd Velence portai követének 1567 szeptember 23-án kelt jelentését a Tört. Bizottság velencei másolatai között.

⁴⁾ Brüsszeli okmánytár. II. kötet 142—43. l.

⁵⁾ E. O. E. I. 570. l.

kell tartani, mert nem szabad a törököt ok nélkül ingerelni.⁶⁾ Ezzel a kikötéssel aztán el is vesztette a szerződés gyakorlati jelentőségét.

Így érthető, ha Erdély fejedelmei annak ellenére, hogy a keresztény közösségnek tagjai akartak maradni, szívesebben húzódtak meg a török szultán védelme alatt, s próbálták az ő segítségével megvédeni országukat, mint hogy az állandó belső küzdelmektől (még pedig nem is a vallási, hanem a politikai küzdelmek voltak itt a legfontosabbak) elgyötört Nyugateurópával kezefogva vesztükbe rohantak volna.

Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a török önzetlen barátja lett volna Erdélynek, s amit tett, nem érdekből és számításból tette. Távolról sem! Jól tudjuk, hogy nem egyszer előfordult a történelem folyamán, hogy a török érdekeit követve, cserben hagyta a benne bízó erdélyieket. De tudjuk azt is, hogy a politika nem az érzelmek, hanem az érdekek küzdőtere, s így nem érzelmi indító okait, hanem gyakorlati eredményeit kell néznünk az egyes cselekedeteknek. Sem a szultánok, sem a császárok nem viselték annyira szívéükön Magyarország érdekeit, hogy miatta a saját hasznukat feláldozták volna. Ilyen altruizmust csakis olyanoktól várhatunk, akik szülőttei a földnek, mint a Róma ellen támadó Coriolanus, vagy pedig érdekük az ország érdekeivel annyira össze van növe, hogy az ország bukásával együtt nekik is bukniuk kell.

Erdély fejedelmei mindkét követelménynek megfelelték, s ezért tudták az állandó veszély között is megállani helyüket és szerepet tudtak biztosítani az országuknak két nagyhatalom közti küzdelemben. Ez az oka annak, hogy Európa valamennyi uralkodója, kinek nagyobb szerep jutott a küzdelemben, követői útján állandóan szemmel tartotta az erdélyi eseményeket. Ezért a követi jelentések számunkra nélkülözhetetlenek. Csak az a baj, hogy a követek nem Gyulafehérvárott, hanem Bécsben, vagy Prágában és Konstantinápolyban székeltek, s innen írják jelentéseiket. Így sokszor tévednek, s ha igazat is akarnak írni, a két udvar szemüvegén keresztül ítélik meg az eseményeket. Tanulmányozásukból így is van legalább annyi hasznunk, hogy megtudjuk, miképpen ítélték meg a világ két centrumában az

⁶⁾ Lukinich i. m. 131. l.

eseményeket. Sajnos, hogy csak nagyon kevés ilyen jelentés állott munka közben a rendelkezésünkre.

A külügyet a fejedelem intézi.

Ha átgondoljuk azokat a körülményeket, amelyeket az előzőekben próbáltunk fejtegetni és megvilágítani, nem csodálkozunk többé azon, hogy az erdélyi rendek a külügyek intézését teljesen átengedték a fejedelemnek. Mert hát a hinta politikával járó „praktika“ sohasem tartozott a „községre“; az ügyek intézését pedig annál bátrabban reábízhatták a fejedelemre, mert a fejedelem és az ország érdeke rendesen egy. Egy ellenvetés lehetne ezzel szemben, még pedig az, hogy ha a fejedelem annyira szíven viselte az ország ügyeit, miért fogadta el a speyeri szerződést, a rendek akarata ellenére. Erre csak azt felelhetjük, hogy a szerződés elfogadása nem az ország, hanem a fejedelem személyére nézve volt sérelmes, s ha azt mégis megtette, úgy önmagát áldozta fel a köz érdekében. Így a rendek bizalmát méltán megérdemelte, s igaz, hogy el is nyerte.⁷⁾

Az országgyűlés ugyanis szigorúan megtiltotta mindenkinek, hogy az ország ügyeiben a külfölddel „practicalni“ mérészeljen. Elrendelte, hogy ha bárki levelet kap a külföldről, feltöretlen adja át a fejedelemnek, aki azt elolvashatja, s csak akkor köteles visszaadni, ha neki úgy tetszik.⁸⁾ Miksa tiltakozott ez ellen az intézkedés ellen, de Báthory megnyugtatta, hogy rá nem vonatkozik ez a törvény.⁹⁾ De ha elméletben nem is vonatkozott Miksára a törvény szövege, gyakorlatban felhasználták vele szemben is, s mikor Báthory látta, hogy összejátszik ellenségeivel, elfogatta „postáit“, akár tetszett neki,

⁷⁾ Felmerülhet az a kérdés, hogy miért volt helyes cselekedet Báthorytól, hogy elismerte Miksa felsőbbségét, vagy miért hiba Ferdinándtól, hogy kb. hasonló feltételek mellett a szultánét eiismerte? A kérdésre csak egy válaszunk lehet: mindkettőtől mást várt a nemzet. Báthorytól csak azt, hogy országát a két nagyhatalom között lehetőleg épen fenntartsa; Ferdinándtól ellenben azt, hogy ő, mint a hatalmas V. Károly öccse, ígéretéhez híven, fegyverrel védje meg az országot a török ellen, s Budát is szerezzé vissza. Ha ezt megtette volna, bizonyára az egész nemzet melléje állott volna.

⁸⁾ E. O. E. II. 499. l.

⁹⁾ E. O. E. II. 415. l.

akár nem; Miksa parancsára pedig azt válaszolta, hogy ő az ellenségeit mozgolódní nem hagyhatja, s kéri Miksát vegye figyelembe, hogy mlyen súlyos következményei lennének ennek a levelezésnek, ha nem az ő, hanem a törökök kezébe kerültek volna e levelek.¹⁰⁾ Így azután Miksának is bele kellett, akarva nem akarva törődnie a változhatatlanba. — Ugyancsak elrendelték azt is a rendek, hogy a fejedelem „salvus conductusa” nélkül senki sem mehet külföldre. Aki mégis megszegné e törvényt, „örök hűtlenség” bűnében marasztaltassék el.¹¹⁾

A fejedelmi tanács szerepe.

Ilyen szigorú intézkedések biztosítottak szabad kezét a fejedelemnek a külügyek intézésében. Így magától értetődik, hogy a követeket is ő választotta meg; sőt még akkor is, ha ünnepélyes követség alkalmával, az országgal közös követséget küldtek, a követségnek a fejedelem követe volt a vezetője, s az utasításokat a fejedelem adta.¹²⁾ A fontosabb kérdéseket a tanáccsal tárgyalta meg. De ennek sem mindenik tagja volt okvetlenül beavatva a tárgyalásokba. Vagy ha mégis megkérdezte véleményüket, csak akkor fogadta meg tanácsukat, hallgatta meg javaslataikat, ha neki tetszett. A külföld azonban ragaszkodott néha ahhoz, hogy a szerződést az egész tanács aláírja, mert azt remélte, hogy a tanácsosok aláírása az uralkodó halála után is biztosítja a szerződés érvényét. Így történt ez Forgách szerint a speyeri szerződés esetében is.¹³⁾ De ép a speyeri szerződés bizonyítja, hogy a diplomácia titkos voltának megvolt néha a káros oldala; mert a rendek a titkos szerződést, mely „a hátuk megett koholtatott”, nem fogadták el.¹⁴⁾

Erdély külügyét általában ezek a szempontok jellemezték. Ami most már az erdélyi fejedelemségnek a külső hatalmakhoz való viszonyát illeti, a vizsgálódást Magyarországon kellene kezdeni, de ennek szerepét olyan részletesen tárgyaltuk dolgozatunk második fejezetében, hogy újabb megtárgyalása az

¹⁰⁾ E. O. E. II. 426. l.

¹¹⁾ E. O. E. II. 49. l.

¹²⁾ Az erdélyi külpolitika történeti fejlődésére nézve értékes fejtegetéseket nyújt Biró Vencel: Erdély követei a portán c. művében.

¹³⁾ Forgách i. m. 446—47. l.

¹⁴⁾ Erd. Tört. Tára. I. Hagymássy többször id. levele. (1571. máj. 27.)

előbbieik ismételése lenne; helyesebb tehát, ha a kérdés tárgyalását a török császársággal fennálló viszony ismertetésével kezdjük meg.

A törökhöz való viszony.

A török császárság a XVI. és a XVII. században élte fénykorát, mikor hatalmától egész Európa remegett, s haragját felidézni senki sem mert. Így majdnem teljesen szabad kezert nyert Kelet-Európa ügyeinek irányításában. Annak, hogy e hatalmával nem élt vissza, ázsiai hatalmas szomszédja Perzsia volt az oka, mely erői legnagyobb részét lekötötte. Minden perzsamegmozdulás nyugalmat hozott az európai harctereken, szárazon épúgy, mint a tengereken. — Erdélynek 1541-től fogva hűbérura a török, aki 10.000 frt. évi adó fejében János király fiát és országát védelmébe vette;¹⁵⁾ 1567-ben pedig megígérte, hogy János Zsigmond halála esetén szabad választást enged a rendeknek.¹⁶⁾ Mikor János Zsigmond meghalt, attól féltek az udvarban, hogy a Porta ígéretéről megfejtkezve, az országot egyszerűen behódoltatja, vagy pedig ha ezt nem is teszi, az adót úgy felemeli, hogy az ország majd nem sokáig bírja. Félelmükben azonban — hála Istennek — csalódtak; mert amikor a Porta Vajda István követsége útján megtudta, hogy János Zsigmond meghalt, az erdélyiek kérésére (persze nem hivatalos, hanem csak magánkérésről lehet szó) Báthory Istvánt nevezte ki János Zsimond utódává, s „erdélyi vajdává“. Erről az elhatározásáról levélben tudatta a nevezettet és az erdélyi rendeket. A levelet a renegát Amlhát csausz hozta Erdélybe azzal a szigorú parancsal, hogy azonnal olvassák fel, s azután a követet küldjék vissza Konstantinápolyba, mert szüksége van a szultánnak rája. A rendek azonban sejtették, hogy mi van a levélben, s csak a választás után olvasták fel, nem törődve a Porta sürgetéseivel.¹⁷⁾

A Báthoryhoz írt levélben a szultán megemlíti, hogy megkapta a rendek levelét, melyben „István (János Zsigmond) király haláláról értesítették; s egyúttal Báthory hűségére is figyelmeztették. Nem volt szükség semmi figyelmeztetésre,

¹⁵⁾ E. O. E. I. 77—78. l.

¹⁶⁾ E. O. E. II. 335. l.

¹⁷⁾ E. O. E. II. 452. l.

mert a Porta nagyon jól tudja, ki neki a hű embere. Ezért azután Erdélyt neki adja, épúgy, amint azt János Zsigmond kapta, de kiköti, hogy mindent tartson meg úgy, ahogy átvette. Az urakkal éljen jó egyetértésben, s vigyázzanak közös erővel minden darabka földre, nehogy ellenség kezére jusson az ország valamelyik része. A hódoltsági török vezérekkel is egyetértsenek, s lehetőleg sűrűn levelezzenek, nehogy az ellenség meglepje őket. Ő szigorú parancsot adott a hódoltsági törököknek, hogy semmit, ami Erdélyhez tartozik, hántani ne merjenek, sőt ha netán szükség volna rá, segítsék meg. Hódoltsági hadai, s ha szükséges lesz, a többi is készen állnak a fejedelemlnek, s országának megvédésére. Csak arra inti ismét, hogy a belsőbékére ügyeljen, az urakkal egyetértsen; ha változtatni akarnak, úgy a gyűléseken tárgyalják meg, s közös egyetértésben intézkedjenek. A katonai végzésekről értesítsék a végtelieket, hogy baj ne legyen. Ha pedig valaki ellene támadna, s nem engedelmeskednék, úgy ne alkudozzon, hanem rövid úton végezzen vele, az ország érdekében. — Körülbelül ugyanezt írja a rendeknek is. Inti őket, hogy az ország érdekében értsenek egyet a fejedelemmel, s ha csendben és hűségben élnek, úgy ő mindig megsegíti őket minden ellenséggel szemben.

Ha olvassuk ezeket a leveléket, úgy érezzük, hogy csak igazi jóakarat irathatta őket. Valósággal gyanúnk ébred, hogy ez a szöveg nem is a török szultán, hanem a Takács Sándor által oly szépen jellemzett török diákok műve, mert nem valószínű, hogy egy bármily jóérzésű török leírhatta volna ezeket az intelmeket.

Azzal az egyszerű fogással, hogy csak a választás után olvasták fel a szultán levelét, sikerült megakadályozniok azt, hogy Báthory kinevezése veszedelmes precedenssé váljék, s ezután az erdélyi fejedelmeket is a szultán nevezze ki, mint az oláh vajdákat. Maga ez a levél mutatja, hogy a török Porta nem volt tisztában a „szabad választás“ fogalmával. Később is megtörtént nem egyszer, Báthory életében is, hogy a Porta megígérte, hogy a fejedelemséget családjában öröklővé teszi.¹⁸⁾ Igaz ugyan, hogy nem mondja ki, hogy rokonai közül ki legyen

¹⁸⁾ Lásd pl. E. O. E. II. 424; Szalay i. m. 246—47. 253—55. l.

az örökös; csak azt köti ki, hogy rokona legyen, különben rábízva a választást a rendekre, magának a megerősítést tartva fenn.¹⁹⁾ Érdekes, hogy maga a nagyvezér is — a kinevező levél ellenére — azt írta Báthorynak 1575-ben, hogy a Porta őt voltaképpen a rendek kérésére erősítette meg. Erre vall különben a levél bekezdése is.²⁰⁾ Úgy látszik Báthory hívei jártak közbe a Portán jelöltjük érdekében, s a Porta ezt hivatalos kérésnek tekintette.

A levelek felolvasása után Amhát csasz visszátér: Konstantinápolyba. Vele mentek a fejedelem és az ország követei is, kik tudatták a Portával a választás eredményét és kérték a választottjuk megerősítését.

A fent ismertetett levelekkel körülbelül egyidőben kelt az a levél, melyet a Török-Magyar oklevéltár szerkesztői III. Muradnak tulajdonítanak, de szövege világosan arra mutat, hogy csakis II. Szelim írhatta Báthory István kinevezésével egyidejűleg. Ebben a töredékes és ép ezért hibásan datált oklevélben tudatja a szultán Báthory kinevezését a hódoltsági törökökkel, s megparancsolja hódoltsági vezéreinek, hogy engedelmeskedjenek az új fejedelemnek, s ha valamit jónak lát az ország érdekében megtegyék.²¹⁾ Az oklevél szövege meglepő ugyan, s nem is nagyon valószínű, hogy a Porta azt úgy értette, ahogy ma mi. Azt azonban mindenesetre mutatja, hogy a szultán Báthory szerepét elég nagyra tartotta. Erre vall különben az is, hogy 1575-ben a budai basa jelenti Báthorynak, hogy Békés nagyon mozgolódik a végeken; jó lesz nagyon vigyáznia, s őt idejében segítségül hívnia, mert ha a török segédhadak későn találnak érkezni, s az országnak egy kis darabja is elvész a miatt, nem fogják jó néven venni a Portán.²²⁾ Ebből is kitűnik, hogy ha a hódoltsági vezérek nem is voltak alárendelve Báthorynak, mint azt a fentebb említett levél mondja, a török vezérek veszedelem esetére felajánlották neki segítségüket. A Porta különben is mindig figyelmezteti a fejedelmet, hogy egyetértésben éljen hódoltsági vezéreivel és segítsék egymást abban,

¹⁹⁾ Szalay i. m. 253—55. l.

²⁰⁾ Szalay i. m. 251. l.

²¹⁾ Török-Magyarkori Tört. Eml. I. sorozat III. k. 17. l.

²²⁾ Szalay i. m. 238. l.

amiben csak lehet. Báthory azonban nem szívesen vette igénybe a felajánlott segítséget, mert ismerte a törököt, s tudta, hogy segítsége mit jelent. Ez az oka annak, hogy a kerelőszentpáli csatában csak egy kis török csapat jelent meg, mintegy jelképezve azt, hogy a Porta mellette áll és nem Békés mellett.

Az Amhatot kísérő követség kérésére Báthory megkapta a Portától a kívánt megerősítést; egy fényes török követség 1571 aug. 15-én nyújtotta át az athnámét, a fejedelmi pálcával és zászlógommbal. A követség fénye minden igényt kielégített; erre nagyon kényesek voltak az erdélyiek, mert a külföld előtt emelte a tekintélyüket. Igaz, hogy ennek a fénynek elég nagy ára volt, mert Báthory 12.000 tallért adott át a követeknek; még 2000 tallér ráment a fogadtatásra, míg a három nemzet portai követének költsége csak 1200 aranyat emésztett fel.²³⁾ Pedig arra is nagyon kényesek voltak fejedelmünk, hogy hogyan fogadják a Portán Erdély követeit.

Jellemző, hogy Báthory megelégedett a kisebb dísszel kiállított oklevelekkel, s hosszú ideig nem váltotta ki a legdrágább, u. n. privilegialis levelet; részben azért, mert sokba került, részben talán azért is, mert ez — Szalay szerint — nemcsak jogait írta elő, de kötelességeit is. Csak 1573-ban váltotta ki Mahmud tolmács tanácsára, mert úgy vette észre, hogy a mulasztás nem tesz kedvező benyomást az illetékes török főtisztviselőkre.²⁴⁾

Portai követek.

A Porta és Báthory között fent állott jó viszony ellenére az ő idejében nem sok követ járt a Portán; egy-kettő minden esztendőben, az egész öt év alatt mindössze tíz. A bejáró követek között a Kendi-féle összesküvésben szereplő Kendi Sándor volt a legnevezetesebb; több diplomáciai siker fűződik a nevéhez; legfontosabb az 1573-as követsége, mikor először ígérte meg a szultán, hogy Báthory családjában öröklővé teszi a fejedelemséget.²⁵⁾

A bejáró követek mellett állandó követei is voltak a Portán a fejedelemnek, mégpedig: Szentgyörgvy Daczó János,

²³⁾ E. O. E. II. 470—71. l. Forgách i. m. 474—77. l.

²⁴⁾ Szalay i. m. 245—46. l.

²⁵⁾ E. O. E. II. 424. és Szalay i. m. 245—46. l.

Grujo Péter és Nagy Máté, kik állandóan figyelték a Porta életét és minden jelentősebb eseményről beszámoltak a fejedelemnek.²⁰⁾

A portai adó.

A bejáró főkövetek egyik legfontosabb feladata az adó beszolgáltatása volt. Az adó eleinte 10 000 arany volt, később 1575-től kezdve 15.000-re emelkedett. Az emelkedésnek érdekes története van; már azért is érdemes elmondani, mert az adó-emelés éve egybeesik a Békés-féle összeesküvés évével és így azt a gyanút ébresztheti, hogy az adóemelésnek a Békés-féle összeesküvés volt az oka. A kettő között azonban nincs kapcsolat. A magyarázat egyszerűen az, hogy a Portának pénz kellett s ezért III. Murad szultán 1575-ben elrendelte, hogy az erdélyi, moldvai és munténiai (havasalföldi) vajdák 5.000 frt.-tal emeljék a beküldött adót. Az oláh vajdák engedelmeskedtek, Báthory azonban megpróbálta rábírní a Portát, hogy követelésétől álljon el. Hivatkozik arra, hogy ellenségei mulatni fognak rajta és szemére fogják hányni, hogy hiába bízott a törökben és szolgált neki hűségesen, a Porta mégis cserpen hagyja; előbb csak az adót emeli, de idővel majd behódoltatja. Válasza nem tetszett a nagyvezérnek. Nem érti, hogy ha az oláh vajdák beküldték az adót, miért ne küldhetné be Báthory is? Hiszen Erdély gazdag ország és sohasem rabolták meg, mint az egyik vajdaságot nem régiben, így meg sem érzi az emelés súlyát; ha az összeget elosztja, 5 emberre sem jut egy oszpora. Így igazán nem volna szabad szólnia. A Portára Erdélynek nem lehet panasza, mert eddig mindig tiszteletben tartották kiváltságait. Ha több adót kívánt volna, úgy Békés ajánlatát is elfogadhatta volna. Ha el akarta volna foglalni Erdélyt, elfoglalhatta volna, senki sem akadályozta volna ebben. De ők nem foglalták el a Lugos-karánsebesi kerületet sem, mert a lakosság kezében volt egy szultáni fermán. Jó lesz tehát, ha Báthory engedelmeskedik. Vagy azt hiszi, hogy az ország nem fizeti meg a nagyobb adót, úgy nyerjen meg erre néhány főurat, vagy fizesse ki ő maga, de többet ne hánytorgassa ezt az ügyet, mert a végén igazat fog adni Békésnek, aki Báthoryról nem a leghízelgőbb képet festette. Ami a fejedelemnek azt az ellenvetését illeti, hogy az

²⁰⁾ Biró: Erdély követei a portán.

országot így adták neki, mint János Zsigmondnak annak idején, teljesen igaznak ismeri el, de arról szó sincs a fermánban, hogy annyi adót kell mindig fizetnie. Végre is arra joga van a szultánnak, hogy az ország adóját felemelje 5.000 frt.-tal. — Báthorynak ezek után nem volt más mit tennie, kénytelen volt az adót 5.000 frt.-tal felemelni.²⁷⁾ Ha az adót beíizette, menedéklevelet nyert, mellyel bizonyította a Porta, hogy kötelességeinek eleget tett.²⁸⁾

A portai ajándékok s hasonlók.

Az adó mellett jelentékeny összeget fordított a fejedelem a hivatalnokoknak járó rendes és rendkívüli ajándékokra. (Ez az ajándékozás nemcsak a Portán volt divat; épúgy járta Bécsben.) Ezenkívül kötelessége volt a fejedelemnek, hogy a hódoltsági vezéreket is megsegítse azzal, amire azoknak épen szüksége van. Maga a szultán is kért néha tőle szívességeket; egyszer hajókötelre való kendert, máskor solymokat, fegyvereket. Az ilyen alkalmakat ragadják meg a török főtisztek, s ők is kérnek a maguk számára solymot, pénzt, kocsit és lovat, meg egyebet, vagy ha ők meg vannak elégedve a kapott ajándékokkal, úgy társaiknak kérnek hasonlókat.²⁹⁾ Néha azután a fejedelem is kapott valamit tőlük cserébe. Az ilyen ajándékok rendszeren többé-kevésbé a „captatio benevolentiae” sajátos módját jelentik. A vizontszolgálatra elég alkalom kínálkozott.

Egyszer a hódoltsági területeken kereskedő városi polgárokat veszi védelmébe a fejedelem, s kéri a szultánt, hogy tiltsa meg a hódoltsági törököknek, hogy az egyik polgárt, a másik büneiért bántalmazzák. A szultán eleget is tett a fejedelem kérésének s szigorúan meghagyja hódoltsági tisztjeinek, védelmezzék meg az erdélyi kereskedőket, minden ilyen visszaélés ellen.³⁰⁾ Azt, hogy ezek a szigorú szultáni intézkedések önmagukban nem változtattak véglegesen a helyzeten, láttuk már az előbbiekben. Az ügy érdekében sokat lendített az ajándék.

Határvillongások.

Sok gondot okoztak a fejedelemnek és portai követeinek a határsértések és hódoltatások. A határsértések mindkét oldal-

²⁷⁾ Szalay i. m. 250—52. l.

²⁸⁾ Szalay i. m. 246—253. l.

²⁹⁾ Szalay i. m. 247—48. l.

³⁰⁾ Pl. Jakab: Kolozsvári okmánytára II. k. 86—87. l.

ról gyakoriak voltak, s nehéz napokat okoztak a gyulafehérvári udvarban. Az állandóan nyugtalan erdélyi ill. partiumi végvári katonák és tisztek nem egyszer be-betörték a hódoltsági területre, s ott dúlták-fosztogatták a szegény népet, nem is gondolva arra, hogy vállalkozásukkal milyen súlyos veszedelmet zúdíthatnak az országra. A fejedelmi előterjesztés alapján az országgyűlés is foglalkozott ezekkel az ügyekkel, s nagyon szigorúan lép fel a bűnösökkel szemben. Azoknak, akik az interregnum alatt követték el tettüket, a zavaros időkre való tekintettel, kegyelmet ad, de aki azóta vetemedett ilyen vakmerőségre azokkal szemben járjon el szigorúan a fejedelem. A director causarum indítsa meg ellenük a pert, mert tettüket „contra statum publicum et principis” követték el: ha kimenti magát, úgy jó; ha nem, a törvény értelmében járjon el a fejedelem vele szemben.³¹⁾

Ezeknek a határszéli súrlódásoknak nem mindig a virtuskodó erdélyi sereg az oka. Nem egyszer megtörtént, hogy a király katonái szöktek át erdélyi területre, s innen törtek be a török hódoltságba. Báthory is panaszkodik e miatt Miksának 1571 decemberében és kéri a császár-királyt, hogy lépjen fel szigorúan az ilyenekkel szemben, mert miattuk nem lehet a haragvó szultánt lecsendesíteni.³²⁾ — Miksa azt feleli, hogy az ügyet már jelentették neki, s ő igen szigorúan járt el a bűnösökkel szemben. De azt is hallotta, hogy a szatmári katonák közül nagyon sokan szöktek át Erdélybe, s a Telegdiek, Csákyak, Zólyomiak, s a többi biharmegyei főurak szolgálatába állottak; időmultán, mikor sokan verődtek össze, be-bezsaptak a török területre, s ha elfogták őket, azt mondták, hogy szatmári vitézek. Megengedi, hogy Báthory a saját belátása szerint büntesse meg ezeket.³³⁾

Legérdekesebb ebben az egész kérdésben az, hogy a szatmári katonák éppen a császár legodaadóbb híveinek udvarába szökdöstek és ezek be is fogadták őket. Ez a tény nagy gyanút ébreszt a helyzetet ismerően, s méltán kérdezhetik: Nincs-e „véletlenül” benne ebben a dologban a felvidéki kapitányok

³¹⁾ E. O. E. II. 498—99. l.

³²⁾ E. O. E. II. 514. l.

³³⁾ E. O. E. II. 519. l.

keze? Hiszen jól tudjuk, hogy ezek nem estek volna kétségbe a felett, ha a haragos Porta Báthoryt elmozdítva, Békést nevezte volna ki Erdély fejedelmének.

A Porta és a Békésügy.

Általában egyetértés uralkodott a fejedelem és a Porta között. Ami kis ellentét időközben felmerült, rendesen közös megegyezéssel, lehetőleg úgy intézték el, hogy egyik fél se vesztítsen. Ezt a nagy egyetértést rövid időre megzavarta a Békés-féle támadás ügye.

A Porta eleinte ellensége volt Békésnek. Minden erejével azon volt, hogy Sztambulba csalja és — méltó ellenszolgáltatás fejében — átadja Báthorynak. Békésnek azonban volt annyi esze, hogy az oroszánt nem próbálta barlangjában felkeresni. Inkább azt üzente, hogy ölessék meg Bécsben, hadd lássa a világ, hogy miként hálálja meg a porta a hűséget.³⁴⁾ Végre a Porta is belátta, hogy Békéssel nem juthat zöldágra és nem tud vele teljesen leszámolni, viszont egy gyaurért valami nagy hűhót csapni, nem tartotta érdemesnek. Ő megtett mindent Báthoryért, de nem sikerült. Most lássák ők, mire mennek maguk egymással szemben. A Portának nincs veszteni valója, ő legfeljebb nyerhet: mindkettőnek pártfogója, s akármelyik győz, a győzelmet magának tulajdoníthatja. Megengedte tehát Békésnek, hogy betörjön Erdélybe, de a hivatalos pártfogást jelentő zászlógombot nem küldte el.³⁵⁾ Közben, ha hihetünk Velence követének, kiadta a parancsot a hódoltsági vezéreknek, hogy ha lehet törjenek be Erdélybe, s foglalják el.³⁶⁾ Még szerencse, hogy a vezérek egyikében-másikában több volt a becsület, s a temesvári „beglerbég” kicsiny csapatát Báthory segítségére küldte.³⁷⁾ (Lehet, hogy ez is külszín volt, épúgy, mint a budai basa levele, aki — mint már említettük — külön figyelmeztette Báthoryt a közelgő veszedelemre; de csak akkor, mikor már Békés jól bent volt Erdélyben.³⁸⁾ (Lehet ugyan, hogy nem volt kiszámítottság benne, s csakugyan jó lélekkel

³⁴⁾ Erd. Tört. Tár I. Békés Gáspár id. lev. (1575 febr. 24.)

³⁵⁾ E. O. E. II. 447. l.

³⁶⁾ Lásd Velence portai követének jelentését 1575 július 16-ról, a Tört. Bizott. velencei másolatai között.

³⁷⁾ Szamosközy i. m. I. 157. l.

³⁸⁾ Szalay i. m. 238. l.

tette, de az ellenkezője sem valószínűtlen.) A nagyvezir azt izente Báthorynak, hogy ha nem bír egyedül leszámolni Békéssel, vonuljon vissza egy várba, s várja meg, míg a török segédhadak megérkeznek.³⁹⁾

A kerelőszentpáli csata hírére egészen megváltozott a helyzet. A nagyvezér Békés követét bilincsbe verette, s úgy küldte el a fejedelemnek. Ugyanakkor indított követet Lengyelországba is, hogy Báthory pártjának nyerje meg a lengyeleket.⁴⁰⁾ Közben fölszólította Báthoryt, hogy a csatában ejtett főbb foglyait, főként Balassa Bálintot adja ki neki.⁴¹⁾ Báthory azonban nem engedelmeskedik. Hivatkozik arra, hogy a szultánok az ő kérésére rendszeren el szokták engedni keresztény foglyaikat, nemhogy tőle vegyék el azokat, akik a kezében vannak. Ha az átadás megtörténnék, neve gvűlöletessé lenne a keresztények szemében. Különben a foglyok nagyrésze erdélyi volt, s mint lázadót kivégeztette őket, Balassa Bálint pedig olyan beteg, hogy nem lehet tudni él-e, hal-e? Szüksége van rá, mert egyik főszolgáját, Borbély Györgyöt fogva tartják Bécsben s ezt kellene kicserélni vele.⁴²⁾ Így azután nem engedelmeskedhetik.*) Báthory olyan szilárdan kitartott álláspontja mellett, hogy a végén is a porta engedett, s Balassát a fejedelem szabadon engedte.

Közben a lengyel események is dűlőre jutottak; Báthoryt megválasztották lengyel királynak; bátyját pedig az erdélyi rendek választották meg — az 1576. februáriusi athnáme értelmében — fejedelmüknek. A Portán egy ideig haboztak a választás megerősítésén, mert a budai basa nem nézte jószemmel, hogy két testvér üljön, két szomszédos trónon. Inkább azt ajánlotta a nagyvezirnek, hogy Békést tegyék meg Báthory helyébe Erdély fejedelmének. Végül mégis úgy döntött a Porta, hogy odaadja a fejedelemséget Báthory Kristófnak; megküldte neki

³⁹⁾ Lásd Velence portai követének jelentését 1575. júl. 16. és aug. 1-ről. A Tört. Bizotts. velencei másolatai között.

⁴⁰⁾ Lásd Velence portai követének jelentését 1571 aug. 1-ről a Tört. Bizott. velencei másolatai között.

⁴¹⁾ Szalay i. m. 239—40. l.

⁴²⁾ Szalay i. m. 240—41. l.

*) Borbélyt Békés is a maga hívének tartotta, de — ámbár Radáknak megígérte — nem szabadította ki.

a jelvényeket, a Báthory Istvánnak adott zászlógombot pedig visszakérte. Ezzel szerinte lezárult Báthory István fejedelemsége.⁴³⁾

Az oláh vajdaságokhoz való viszony.

A Törökországgal való viszony ismertetése közben kell megemlékeznünk a fejedelemség két kis szomszédjáról a havasalföldi (munteniai) és moldvai vajdaságokról is. Ezek rendszeren jó viszonyban voltak Erdéllyel, segítették is egymást, ahol lehetett. A három közül az erdélyi fejedelemség volt a legerősebb, s így rendszeren az övé volt a vezető szerep. A közöttük lévő viszonyt mégis csak a török Porta kedve szabta meg. Legalább is ezt bizonyítják az események.

Igy például az 1572 májusában összeült országgyűlésen, a fejedelem előterjesztéseiben tudatja a rendekkel, hogy a szultán a lengyel érzelmű Bogdánt, Moldva vajdáját, el akarja űzni. Kéri a rendeket, hogy tegyék meg a megfelelő intézkedéseket. Az országgyűlés eleget tett a fejedelem kérésének: mindenkinek megtiltotta, hogy a vajdát megsegítse, s ha a vajda, vagy bármelyik családtagja Erdélybe menekülne, adját át a fejedelennek; megengedte, hogy aki a rendelkezésnek nem engedelmeskedik, azt a fejedelem a saját auktoritása szerint büntesse meg.⁴⁴⁾ — Két év múlva, 1574-ben újabb vajdaváltozás volt Moldvában, mert Kegyetlen Iván, Bogdán utóda, a Porta kegyét eljátszotta. Miután a töröktől féltő Bogdán nem akarta elfoglalni a felajánlott vajdai széket, a szultán Sándort, a havasalföldi vajda fivérét nevezte ki Iván helyébe. Iván nem törődött bele trónja elvesztésébe, mire a szultán megindította seregeit ellene, s Báthorynak is megparancsolta, hogy siessen Sándor segítségére. Báthory engedelmeskedett a parancsnak. Kis sereget Moldvába küldött, egy másikat a határszáron állított fel az ország védelmére. A seregek fizetését az országgyűlés vállalta, s portánként 20—20 dénárt szavazott meg erre a célra.⁴⁵⁾ Valószínűleg ezt a segítséget hálálta meg a havasalföldi vajda, mikor kis seregével a Békés által szorongatott Báthory segítségére sietett.⁴⁶⁾

⁴³⁾ E. O. E. III. 9. I.

⁴⁴⁾ E. O. E. II. 530. I.

⁴⁵⁾ E. O. E. II. 440; 550 I.

⁴⁶⁾ Szamosközy i. m. I. 157. I.

Báthory és a Szentszék.

De nemcsak a törökkel és védenccével volt kapcsolata Erdélynek Báthory István idejében. Mindjárt uralkodása legelején bizonyosságot tett arról is, hogy hívő katolikus: 1572 szeptemberében útnak indította bizalmasát, a lutheránus Berzeviczy Mártont Róma felé, hogy XIII. Gergely pápát trónfoglalása alkalmából üdvözlje, kérje az Egyház fejétől, hogy Forgách Ferencet coelibatusi fogadalma alól oldozza fel, s egyúttal kérje a pápa támogatását az erdélyi katolikus püspökség visszaállítására is. A követ decemberben jutott a pápa elé, s tolmácsolta a fejedelem üdvözlését és kéréseit. A pápa az üdvözlést szívesen fogadta, s áldását küldötte Báthorynak. Kéréseit részben — Forgáchot illetőleg — teljesítette; másrészt azt is megígérte, hogy a püspökség felállításában támogatni fogja a fejedelmet. — A követtség jelentőségét s a pápa örömét legszebben az bizonyítja, hogy a lutheránus Berzeviczyt a pápa az arany-sarkantyús lovagok sorába iktatta, ami annyit jelentett, hogy felette mindenütt a szentszék törvényei szerint kell ítékezzenek.⁴⁷⁾

Báthory és a lengyel trón

A másik nagy vállalkozása Báthorynak a lengyel koronáért folytatott küzdelem. Helyzetét a hatalmas és gazdag vetélytársakkal szemben nagyon megalázította, hogy legfőbb ellenfelének, Miksának hűbérese volt. Viszont a török pártfogása és a kerelöszentpáli győzelem arról győzte meg a Habsburg-ellenes lengyel köznemességet, hogy ő a jelöltek között az egyetlen, aki az országot komolyan meg tudná védeni a Habsburg-házzal szemben. Igaz, hogy török hűbéres voltát itt is kijátszották vele szemben, de ő azt felelte erre, vajjon volna-e olyan lengyel főúr, aki az oláh vajdaságokat ne fogadná el bizonyos adó fejében? — Másik erős ellenfele Rettenetes Iván, az orosz cár volt, aki mellett főként Litvánia harcolt. — Azonban a küzdelem Miksa és Báthory között dőlt el. A főrendek Miksát, a köznemesség Báthoryt választotta meg. Ez a választás valóssággal csodaszámba ment úgy, hogy maga Báthory is azt fe-

⁴⁷⁾ Veress Endre: Berzeviczy Márton c. könyvében részletesen tárgyalja Berzeviczy életét és működését.

lelte a császár követeknek, hogy az Isten csodát tett érdekében, s már azért sem mondhat le. A választás azonban nem jelentett véglegeset. Mindkét párt elküldte jelöltjének a választási feltételeket. Ezek elfogadták. Azután indult meg az igazi küzdelem. Azé a korona, aki előbb teszi a fejére. Ez Báthorynak sikerült. Miután a lengyelek rendre-rendre meghódoltak előtte. Mikor lengyel királyságát szilárdnak érezte, Erdélyt véglegesen átadta a bátyjának, Kristófnak.⁴⁶⁾

A lengyel királyválasztás történetét Szádeczky Lajos olyan részletesen kidolgozta, hogy a kérdést itt újratárgyalni szöszaporítás volna. Csupán arra szeretnők felhívni a figyelmet, hogy érdemes kissé behatóbban megvizsgálni a török szultán szerepét a választási harcokban. Látni fogjuk, hogy ép oly biztos kézzel nyúlt bele a lengyel pártharcokba, mint az erdélyiekbe és ha nem is ő nevezte ki a királyt Lengyelország élére, figyelmezteti a lengyeleket, hogy vele rossz viszonyban lenni nem érdemes, már pedig Miksának vagy Rettenetes Ivánnak megválasztásával az ő haragját zúdítanák a fejükre. Ez azt mutatja, hogy a Porta nemcsak hűbéresei választásába szólt bele, hanem megtette minden esetben, mikor reménye lehetett arra, hogy hatása lesz a közbelépésnek. Amint látjuk Lengyelországban is elérte, amit akart.

Báthory a diplomata.

Báthory István külpolitikájának jellemzését nem fejezhetjük be anélkül, hogy ne idézzük egyik levelét, mert ebben a levélben sokkal jobban megtaláljuk az ő egész diplomata egyéniségét, mintha mi magunk próbálnánk jellemezni bármilyen hatásos szavakkal. Ezt a levelet 1573-ban írta Miksához, mikor halotta, hogy a Portán nagyon szemet szűrt a bécsi udvarral való barátsága: „Quia vero, de Mattis v. s. oratoribus obiter fit mentio, eius causam hanc esse sciat, quod visum est nobis ex consiliis decreto, ut refellendam suspensionem hac etiam arte uteremur, quasi Mattis V., nomine oratores eiusdem nonnulla sinistre exposuerint, comperitusque id a nobis et moleste nos tulisse ostenderimus, nec videretur fore alienum si Maiestas quoque V. S. vel per oratorem vel per litteras idem fecerit, que-

⁴⁶⁾ E. O. E. III. 7. l. v. ö. u. o. 102. és 103. l.

relasque de nobis monuerit modo id fiat citra magnam contentionem. Eas igitur litteras ad Maiestatem Vram. S. praesentibus adiunctas, ne quid omnino Maiestatem Vram. S. praeterire posset nostre erga Maiestatem Vram. S. incorruptae fidei argumento missinus“.⁴⁹⁾

Ez a levél szépen mutatja, hogy milyen eszközöket használt fel Báthory külpolitikájában.

---

⁴⁹⁾ E. O. E. II. 535–36. 1

NYOLCADIK FEJEZET.

A hadügy.

„Boldog az a város — mondja az 1574 januáriusi országgyűlés szerint a példabeszéd — mely békességnek idején hadról gondoskodik”. Báthory korában az erdélyi fejedelemségnek kevés jutott ebből a boldogságból. A rendeknek mindig megvolt az alapos okuk arra, hogy az ország védelméről gondoskodjanak.

Hadügyi intézkedések.

A hadügyekre vonatkozó intézkedéseket két csoportra oszthatjuk fel: az egyik rész a várakra, a másik pedig a katonai állítás módozataira vonatkozik.

A várak.

A várakra vonatkozólag kevés törvényt találunk Báthory korában. A várakat átadták a fejedelemnek, s gondozásuk, erősítésük a fejedelem gondját képezte. A fejedelem gondja volt az is, hogy a rendek által rábízott várakat hogyan vegye kézhez; hiszen a várak kulcsai a testamentumos urak kezében voltak. Mint láttuk, végre sikerült az ügyet Miksával elintéznie és a várakat kézhez vennie Huszt, Fogaras, Vécs és Enyed kivételével, melyek sorsáról már az előbbi fejezetekben beszéltünk. A kézhez vett várak tisztjeit Miksa, sajátmaga és bátyja, Kristóf hűségére eskette fel, s ezzel biztosította, már amennyire egy ilyen hivatalos eskü zavaros időkben biztosít valamit, halála vagy távozása esetére, a hatalmat családja számára. — A testamentumos urak kezében levő várakon kívül még egy vár volt Erdélyben, melyet nem adtak át a fejedelemnek. Ez pedig a marosmenti *Illye*. A rendek 1574-ben arra kérik a fejedelmet, hogy a határ közelében fekvő Illyét, a régi tulajdonosokat kielégítve, vegye a kezébe, s erősítse meg, nehogy

gondatlanság következtében az országnak kára legyen belőle.¹⁾ Illye urai azonban nem szívesen mondtak le a várról, s kérték a fejedelmeket és az ország rendjeit, hogy ne vegyék el tőlük Illyét, ők majd megvédelmezik. A rendek 1574. decemberében hozzájárultak a tulajdonosok kéréséhez és beleegyeznek, hogy a fejedelem a várat az ő kezükben hagyja, de figyelmeztetik a birtokosokat, hogy jól gondját viseljék a váruknak, nehogy az ország gondatlanságuk miatt bajba jusson.²⁾

Várad.

A fejedelem kezében lévő várak között Várad volt a legjelentősebb, Erdély legerősebb vára volt úgy a török, mint a némettel szemben.³⁾ Építésére nagy gondot viseltek a rendek. Gyakran szavaznak meg külön adót erre a célra, ami mellett, mint láttuk, a közigazgatásról szóló fejezetben, csak a várépítésre adott készpénzváltáság vagy ingyen munka fejében kegyelmeznek meg a bűnösöknek. A befolyt összeget a vár átépítésére és falainak karban tartására fordították. Az átépítést János Zsigmond idejében kezdték meg, s csak Báthory Kristóf alatt fejezték be.

Ami a részleteket illeti, 1571 novemberében szavaztak meg a rendek először 50—50 pénzt a vár építésére; ezt a terhet minden nemzet viselte, senkit sem lehetett felmenteni alóla. A magyarországi uraknak ezenkívül még egy-egy szekér követ is kellett adniok, s a „szekerekről és apró művekről is ők gondoskodtak. A rájuk rótt nagyobb terheket azzal indokolják a rendek, hogy a vár tulajdonképen a magyarországi urak védelmére szolgál. Másrészt azzal enyhítenek a terheken, hogy az apróművesek, s talán a szekeresek fizetéséről is a fejedelem gondoskodik.⁴⁾ — Mikor 1574. januáriusában a rendek ismét megszavazták a fenti terheket, a szászokra is külön terhet róttak, amennyiben ők adták a kőműveseket, pallérokat és építő mestereket. — Még ugyanazon év decemberében újra megszavazzák a rendek az 50—50 pénzt, s egyúttal megköszönik a fejedelemnek, hogy „népadást nem követelt“. ⁵⁾ De már egy évvel

¹⁾ E. O. E. II. 552. l.

²⁾ E. O. E. II. 556. l.

³⁾ Possevino i. m. 54. l.

⁴⁾ E. O. E. II. 367. l.

⁵⁾ E. O. E. II. 554. l.

később, 1575 decemberében a fejedelem elnézését kérik a rendek, hogy a kért váradi adót az országos inségre való tekintettel, nem szavazhatják meg; megígérik azonban, hogy mihelyt az inség elmúlik, ismét meg fogják az adót szavazni. Kérik azonban a fejedelmet, hogy azért ne szakítsa félbe az építkezéseket; a magyarországi uraktól — nemcsak a biharmegyeiektől, hanem az összesekről, még a saját birtokairól is — hajtsa be a megígért természetbeni segítséget, hogy a vár építése ne szenvedjen szülséget.⁶⁾

Az említett adókon és a megajánlott természetbeni segítségeken kívül a váradi vár építésére szolgáltak a büntetések elengedése fejében beszolgáltatott 12 illetve 40 frt.-ot kitevő váltságdíjak is. Ugyancsak a vár építésénél dolgoztak Szent Gergely napjától Szent Márton napjáig azok a megtért bűnösök, kik büntetéspénzt fizetni nem tudtak.⁷⁾

Láthatjuk tehát, hogy a váradi vár építésére rengeteg munkát és pénzt fordítottak a rendek. Az credménnyel azonban nem voltak megelégedve. Többször kérik a fejedelmet, hogy a várépítésre megszavazott összeget fordítsa a rendeltetési céljára; 1576-ban pedig arról panaszkodnak, hogy a fejedelem nem fordított elég gondot a vár építésére, mert mint ők hallották, alig van kő az épületen. Possevino és Szamosközy tetszését ezek szerint sokkal jobban megnyerték az építmények, mint a rendekét.⁸⁾

A hadsereg.

A hadsereg megszavazása — mint már említettük — az ország rendjeit illette meg, a megszavazott sereg felett pedig a fejedelem rendelkezett. A legtöbb Báthory korában hozott ilyen vonatkozású törvény csak megerősíti a régebbieket. Így pld. 1574. januáriusában figyelmeztetik a rendek az érdekelteket, hogy a fejedelem első szavára jelenjenek meg a táborban, a régebbi szabályok szerint fejenként 16-ával. Ami azt jelenti, hogy minden birtokos nemes nemcsak személyesen, hanem minden tizenhat porta után egy lovassal jelenjen meg a táborban, az ország zászlója alá, a megye zászlója alatt csoportosulva. Az-

⁶⁾ E. O. E. II. 571. l.

⁷⁾ E. O. E. II. 504. l.

⁸⁾ E. O. E. III. 114. l.

zal szemben, aki a parancsnak nem tesz eleget, a fejedelem járjon el a törvény értelmében.⁹⁾

A hadsereg kiállítása ügyében az 1575. júl.—augusztusi országgyűlés intézkedik részletesebben. Elrendeli, hogy a gazdagabb nemesek és székelyek személyszerint, teljes fegyverzetben kötelesek megjelenni (lóval, kopjával, paizsszal, sisakkal, — mondják a régebbi törvények); továbbá minden tizenhat porta után egy lovagot, s a rendkívüli szükségre való tekintettel egy gyalogot is vigyenek magukkal a táborba. Kimondják, hogy az első hónap elmúltával a fejedelmi kincstárt fogja terhelni a jobbágy zsoldja, s ép ezért kérik a rendek a fejedelmet, hogy arra hivatkozva, hogy a zsoldot úgyis más fizeti, senki a katonát urától el ne tulajdoníthassa, hanem az övé legyen béke idején. Csak azt kötik ki, hogy minden földesúr úgy tartsa a katonáit, hogy szükség esetén szabályszerűen állíthassa ki.¹⁰⁾ Ez a törvénycikk is mutatja, hogy a telek után kiállított katona a XVI. század eleje óta jobbágy volt.

A törvény ez alkalommal nem intézkedik arról, hogy miként legyen felszerelve a jobbágykatona; de a régebbi törvényekben megtaláljuk a részletes intézkedéseket. Még pedig azt rendelik, hogy tíz közül egy puskás, egy másik kéziíjas, a többi nyolc dárdás legyen; minden tizednek volt egy szekere, melyben fejszének, fúrónak, ásónak, kapának, teknyőnek, s ezenfelül élelmiszernek kellett lennie.¹¹⁾ Az egy házihelyes nemesekről úgy intézkedik a törvény, hogy minden porta után egy köteles katonáskodni, de ezt a többinek jól fel kell szerelnie. A gazdagabbak — kiknek „egy eke barmuk” volt, ami két ökröt jelentett — lovon, akiknek ennyi sem volt, gyalog szolgáltak, posztóruhában, puskával, melybe a golyót is a család vette (ináskor szablyával). Az egy házhelyes nemes családok többi tagjaiból kerültek ki a tisztviselők és más „szolgáló”, — azaz személyesen meg nem jelent — nemesemberek képviselői, helyettesei.¹²⁾

A szászok, akik nem kötelesek fejenként harcolni, sem

⁹⁾ E. O. E. II. 548. l.

¹⁰⁾ E. O. E. II. 559—60. l.

¹¹⁾ E. O. E. II. 287. l.

¹²⁾ E. O. E. II. 287; 300; 560. l.

minden 16 porta után katonát kiállítani, ezer gyalogot kötelesek felszerelten kiállítani. A szász seregnek épúgy, mint a nemesek és székelyek seregeinek hadnagya, tizede és zászlója is kell, hogy legyen. Az egyenruha pázsitzöld színű.¹³⁾

A városi polgárok (szászok és mások) katonáskodásával a régebbi időben is sokat foglalkoztak a törvények. A mi szempontunkból azonban csak az 1566-iki intézkedések említendők. Eszerint a városi polgárok egyrészt rossz katonát adtak, másrészt jó zsold ígéretével magukhoz csalják az udvari darabontokat. Azért, hogy mindkét panasz megszűnjék, úgy intézkednek a rendek, hogy ezentúl a szászok a városi polgárok közül toborozzanak zsoldosokat, kiknek odahaza félteni valójuk van, s így nem fognak megszökni; e mellett kikötik azt is, hogy a fegyverrel is tudjanak bánni, puskájuk és szablyájuk ellen se lehessen panasz.¹⁴⁾

De nemcsak a szászokra volt panasz. Ők is panaszkodtak a megyei tisztekre, hogy az olyan polgároktól is követelnek „képebeli embert“, akinek a megyében vannak ugyan birtokai, de ő maga a városban lakik, s az ottani közterheket viseli. Az országgyűlés elrendelte, hogy a nemes polgár is köteles birtokai arányában katonát kiállítani, de képebeli embert nem tartozik adni, mert a személyére vonatkozó terhet mindenki annak a helynek szokása szerint köteles viselni, ahol állandóan lakik. Ebbe senkinek nincs joga beleszólni.¹⁵⁾

A mustrák.

A törvény azt is megengedi az ispánoknak, hogy megyéjük, s a megye területén fekvő várak katonái felett minden évben kétszer mustrát tarthassanak. Ezen a mustrán mindenki köteles megjelenni, s a birtokai arányában kötelező számú katonát előállítani. Aki ennek a kötelességének nem tesz eleget, az ispán 10 girára büntesse meg; ha másodszor is előfordul az eset, 20 gira lesz a büntetése; harmadszor pedig lefoglalják azokat a birtokait, melyekről nem állított ki katonát. Aki a visszaéléseket elnézte, a fejével felel érte.¹⁶⁾

¹³⁾ E. O. E. II. 560. l.

¹⁴⁾ E. O. E. II. 301. l.

¹⁵⁾ E. O. E. II. 314—15. l.

¹⁶⁾ E. O. E. II. 300—301. és 560. l.

A megyei mustra mellett a fejedelem is tarthatott mustrát, az egész ország katonasága felett, részben személyesen, részben képviselői által. Az ország serege aránylag nagy volt, s egyes területek nagyon messze estek egymástól úgy, hogy teljes képtelenség lett volna, hogy a fejedelem egyszerre vizsgálja felül az ország egész hadseregét. Ép ezért a rendek 1575. decemberben az országot kerületekre osztották fel; minden kerületnek meg volt állapítva a központja, hol a mustra lefolyt.¹⁷⁾

Az első kerület Fehér- és Hunyadmegye; központja Gyulafehérvár. — A második kerületet a székely- és szász-székek alkotják; központjuk vagy Fogaras, vagy Meggyes. — Az aranyosszéki székelyek, mivel Fogarastól és Meggyestől egyaránt távolesnek, Tordán vonulnak fel. — A belső vármegyék Kolozsvárott gyülekeznek. — Biharmegye nemességét Báthory Kristóf vizsgálja meg Váradon. — Közép-Szolnok és Krasznamegyék nemesei Somlyón gyülekeznek, s egy fejedelmi biztos előtt vonulnak fel.

Csak azt kéri a fejedelemtől a rendek, hogy a mustra napját 10 nappal az előtt tudassa az illetékesekkel, hogy minden rendben menjen végbe.¹⁸⁾

Állandó őrség.

Ugyanez az országgyűlés elhatározta, hogy esetleges meglepetések ellen, egy kis állandó őrséget állít fel Kolozsvárott; azért épen ott, mert ennek a városnak elég nagy a piaca arra, hogy a sereget eltartsa. — Az őrség 100 lovagból és 100 gyalogból fog állni, akiket a nemesség fog kiállítani; ehez járul 200 székely lovas és 300 szász gyalogos. A katonaállításhoz a fejedelemnek és főuraknak hozzá kell járulniok birtokaik arányában. — Ezen kívül még arra is kéri a rendek a fejedelmet, hogy „járgaló“ (évi díjas) szolgálai közül 200 lovast és 100 gyalogot állítson ki, s ezek élére egy olyan komoly embert állítson hadnagynak, aki a visszaéléseket megakadályozhatja. A fejedelmi sereg hadnagya lesz az egész sereg főhadnagya.

A szomszédos vármegyék megígérték, hogy segítségére lesznek a városnak a sereg eltartásában, de kéri, hogy a ka-

¹⁷⁾ E. O. E. II. 570—71. l.

¹⁸⁾ E. O. E. II. 571. l.

tonák mindennek a méltányos árát adják meg. — Végül a polgármesterrel egyetértésben azt is elrendelték a rendek, hogy a polgárok szorgalmasan készítsék a fegyvereket, s méltányos áron bocsássák a sereg rendelkezésére.

Az előkészületek arra vallanak, hogy a rendek ellenséges támadástól tartottak.¹⁹⁾

Egy hónap múlva, 1576 januáriusában már be is vallják, hogy a felsőmagyarországi kapitányok mozgolódásai miatt intézkedtek. Kérik a fejedelmet, hogy kémleltesse ki az ellenséget; ha veszélyt lát, értesítse azonnal az ispánokat és királybírákat, hogy minden lépést tegyenek a sereg kiállítására. — Arra nézve is intézkedtek a rendek, hogy veszély esetén hova gyülekezzenek a seregek? A nemesség, szászság és aranyosszéki székelység Kolozsvárra, a többi székelyek Székelyvásárhelyre, Középszolnok és Krasznamegye pedig Somlyóra gyülekezzenek. A Kolozsvárra rendelt őrség, az első nap leteltével már szétoszolhat.²⁰⁾

Arra nézve, hogy mekkora volt Báthory serege, nem adnak felvilágosítást a törvények. Biró Vencel megállapítása szerint általános felkelés esetén 7000 lovag állt a fejedelem rendelkezésére; gyalogosa pedig annyi volt, amennyit akart.²¹⁾

---

¹⁹⁾ E. O. E. II. 571. l.

²⁰⁾ E. O. E. II. 575. l.

²¹⁾ Biró: Az erdélyi fejedelem jogköre, 64. l.

KILENCEDIK FEJEZET.

Pénz- és adóügyek.

A választó országgyűlés határozatai.

Az 1571. májusi fejedelmiválasztó országgyűlés a fejedelelemre bízta a pénzügyeket és felszólította azokat, akik a pénzügyek intézésébe addig befolytak, hogy számoljanak el a kezelt pénzekről: még pedig Csáky kancellár az országgyűlés által kiküldött bizottságnak, míg a kisebbek a fejedelemnek.¹⁾ Tehát ettől fogva ismét a fejedelmi kincstárba folytak be a közjövödelmek és ez teljesítette az állami fizetéseket.

A fejedelmi kincstár.

Amikor Báhory a kincstárat átvette, nem volt abban semmi sem, hiszen az interregnum alatt a pénzügyeket a kancellár kezelte, s nem számolt el róla a fejedelemnek. Annyira üres volt a fejedelem pénztára, hogy rövid időre 25.000 aranyat kénytelen kölcsön kérni Miksától, míg az országgyűlés által kivetett adók begyűlnek; különben nem képes eleget tenni a kötelezettségeinek.²⁾

A kiadások. Külügyi költségek.

Amíg a magánember rendesen a jövedelméhez szabja a kiadásait, addig az állam, melynek legfőbb jövedelmét az országgyűlés által megszavazott adó teszi ki, kénytelen előbb a kiadásait számba venni, hogy a megszavazandó adó nagysága egyenes arányban álljon a kiadásokkal. Ezért próbáljuk meg mi is előbb a kiadásokat s csak azután a bevételeket ismertetni.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján sem a kiadások, sem a bevételek nagyságát nem tudjuk összecszerűen megállá-

¹⁾ E. O. E. II. 474. l.

²⁾ E. O. E. II. 467. l.

pítani. Az alábbiakban tehát inkább csak azt próbáljuk kimutatni, hogy melyek az ország fontosabb kiadásai és bevételeinek főforrása?

A kincstárnak már személyes vonatkozásai miatt is elsőrendű terhe: a fejedelmi udvartartás költsége. — Nagyság dolgában közvetlenül utána következnek a külügyek intézésével kapcsolatos kiadások: a követek útiköltségei, a török adók, a rendes és rendkívüli ajándékok. Azért, hogy mekkora lehetett az az összeg, melyet erre a célra kellett a fejedelemnek felhasználnia, legyen szabad néhány kiragadott tételt felemlítenem. — Összegét tekintve legnagyobb és egyúttal legállandóbb jellegű tétel ebben a tekintetben a török adó volt, mely mint már előbb is említettük: 10.000, illetve 1575 óta 15.000 arany volt.³⁾ Ehhez járult az adót bevívó követség költsége, mely pl. 1571-ben 1.500 frt.-ot emésztett fel, és az ajándékok, melyeknek értéke, majdnem annyit tett ki, mint maga a rendes adó összeg. Így pld. 1571-ben a következő ajándékokat adták át a követek a Portán, a fejedelem nevében: Mehmednek, a nagyvezérnek 3.000; Petraw, Pelj, Musztafa és Murat pasáknak fejenként 1000—1000 aranyat; Murat dragomannak pedig 100 tallért adtak. Ezenkívül a szultánnak 100, a nagyvezérnek 20, a többieknek pedig 10—10 márka ezüstöt; a szultán kapucsi pasájának: egy ezüst, a csauszpasának, a kihaya kapuckilarnak, a janicsárok parancsnokának és Mehmet pasának a kihayanak, egy-egy ismeretlen anyagú és értékű, lehet, hogy szintén ezüst kupát adtak; a szultán és a vezérek udvarában 100 tallért osztogattak szét.⁴⁾ — A fejedelem megerősítését hozó követségnek 12.000 tallért adott a fejedelem, a fogadtatás pedig 2.000 tallért emésztett fel;⁵⁾ a fejedelem udvarában tartózkodó csausz „pro viatico et munere“ 1.670 tallért és egy ezüst kupát kapott.⁶⁾ — Az adót bevívó követségek rendszeren hasonló kiadást jelentettek. — A kisebb követségek, vagy pedig az állandó követség természetesen kisebb összeget emésztett fel, de az egész korszakon át folyt a török vezérek, vagy a szőnyegen forgó kérdésben illeté-

³⁾ E. O. E. I. 77—78; Szalay i. m. 250—52. l.

⁴⁾ E. O. E. II. 470—71. l.

⁵⁾ E. O. E. II. 471—85. l.

⁶⁾ E. O. E. II. 471. l.

kes tisztek megajándékozása, vagy kevésbé finoman kifejezve, — megvesztegetése. (Meg kell jegyeznünk, hogy ezt a portai ethika nem úgy ítélte meg, mint mi; ott ugyanis mindennek megvolt a maga ára: a beszédnek épúgy, mint a hallgatásnak. Ezt mindenki tudta, tehát nem háborodtak rajta úgy fel, mint napjainkban. Csak akkor fajult visszaélésig, mikor a kérdéses ügyben döntőtényezőként szereplő tisztviselő, helyzetével visszaélve, többet követelt az emberségesnél.) Ugyancsak jelentős összeget emésztett fel a szultán alkalmi kéréseinek a teljesítése. (Pld. kér kenderkötelet, sólymot, s más egyebet.)⁷⁾ Sokkal kisebb összeget emésztett fel a keresztény államokba való követküldés, ámbár, mint Földvári leveléből kitűnik, a bécsi és prágai udvarban sem volt ismeretlen a megvesztegetés, legfeljebb a burkoltabb formája volt divatban.⁸⁾ — Ugyancsak jelentős összeget emésztett fel a lengyel királyságért folytatott küzdelem, amikor Báthory Európa leggazdagabb és leghatalmasabb fejedelmeivel volt kénytelen felvenni a versenyt; természetes, hogy ez nagy kiadást jelentett, valószínű azonban, hogy ezeket a kiadásokat nagyobb részben hatalmas magánvagyonából fedezte.

A hadügyi költségek.

A külüggyel kapcsolatos kiadások mellett a honvédelemre fordított összegek is sokra mentek. A tételek, melyek a hatalmas összeget megemésztették, rendszeren nem sokat mutatnak, de annál több kiadást jelentenek. Így pld. a várak erősítései (lásd Várad), a tisztek és katonák fizetése és ellátása sokkal több kiadást jelent mint amennyit az első pillanatban hinnénk. Ehhez járultak a speciálisan háborús költségek, pld.: a katonaság fizetése az első hónap kivételével és főként a híres tűzérség, melynek segítségével Báthory a kerelöszentpáli csatát megnyerte, emészthetett fel nagy összegeket.

Közművelődési kiadások.

Sokkal kisebb tételt jelentettek a közművelődésre fordított állami kiadások. Az ilyen szükségletek kielégítését u. i. abban az időben nem állami, hanem az egyházak és a magánosok kötelességének tekintették.

⁷⁾ Szalay i. m. 247—48. l.

⁸⁾ Erd. Tört. Tár I. Földváry jelentése Békéshez, 1573 június 7-én.

A fent elsorolt kiadásokat a fejedelem az országos jövedelmek segítségével fedezte.

Az ország jövedelme. Az adók.

Az ország első és legfontosabb jövedelmi forrása a 99 dénár, illetve 1 frt.-os rendes adó, melyet az országgyűlések évenként rendszeren kétszer szavaztak meg. (1572-ben csak egyszer, 1573-ban pedig háromszor.) A portaszám és az adóarány összevetésével megkapjuk azt az összeget, melyet ez az adó kitehetett. Nem lehet biztosan megállapítani, hogy az adómegajánlásoknál az a megszokott szólás, „hogy a székely és szász uraim is hasonló terhek viselésére ajánlják magukat“, mit is jelent voltaképen? Azt-e, hogy ők is 99 dénárt fizetnek portánként, vagy pedig, ami sokkal valószínűbb, a nemesség portái után megállapították az adó összeget, s ennek megfelelő összeget kellett fizetniük a szászoknak és székelyeknek is. — A befolyt adó összege attól függött, hogy hány portát írtak össze? A porták összeírásmódja sokat változott a középkor óta; főleg a „porta“ szó jelentése volt más a különböző időkben. A porták összeírását az országgyűlés rendelte el; rendszeren ő határozta meg a connumeratio módját is, bár nemegyszer megtörtént, hogy az utasítást az országgyűlés kérésére a fejedelem adta meg, mint pld. 1571-ben, mikor a székelyek kérésére új connumeratiót rendeltek el a székelyföldön.⁹⁾ A Báthory István által 1571-ben¹⁰⁾ és az országgyűlés által 1578-ban¹¹⁾ adott utasításokat egybevetve, próbáljuk meg az alábbiakban megállapítani azokat az alapelveket, melyek szerint a connumeratio végbe ment.

Báthory idejében a porta volt az általános adóalap. Nemcsak a 99 dénárt, illetőleg az egy forintot, de a rendek által megszavazott rendkívüli adókat is eszerint fizették. Ezeket a rendkívüli adókat a fejedelmi udvartartás költségeire, a várak építésére, vagy a külföldön táborozó sereg fizetésére szavazták meg, rendszeren 20, illetve 50—50 dénár értékben.

A „porta“ a XVI. század 70-es éveiben 6 frt. értékű lábas jószágot (2 drb. ökröt) jelentett.¹²⁾ A székelyföldön emellett a

⁹⁾ E. O. E. II. 474. l.

¹⁰⁾ Sz. O. III. 335—37. l.

¹¹⁾ E. O. E. III. 127—28. l.

¹²⁾ Sz. O. III. 335; E. O. E. III. 127. l.

nyilföldek alapián is lehetett portát számítani. Egy nyil föld fél portának felelt meg, s egy fél portára eső adót fizetett; aki-nek még ennyi sem volt, vagyonához képest segítette a többieket.¹³⁾ Azokat, akik fizetésért szolgáltak, nem rótták meg, csak akkor, ha a szolgálat nem foglalta le minden napjukat.¹⁴⁾ Hasonlóképen nem rótták meg a „falús bírót“, a zselléreket, és a teljesen szegényeket.¹⁵⁾ A darabontokat viszont felvették a jegyzékbe, de megjegyezték, hogy darabontok. (Tehát rendes körülmények között nem fizettek adót.)¹⁶⁾ Az, akinek a háza leégett, vagy egy éven belül új házat épített (pázsítot törve), nem fizetett adót; még pedig az égett ház gazdája 3, az új ház tulajdonosa egy esztendeig. A lajstromba természetesen felvették őket, mert a kiszabott idő letelte után kötelesek voltak adót fizetni.¹⁷⁾

Az adófizetés határnapját mindig a szükség és az adott gazdasági viszonyok szerint jelölték meg a rendek; a későbbi intézkedések rendszeren csak ezt egészítették ki, vagy erősítették meg. Legalább is erre vall az, hogy egyszer sem esett az esztendő ugyanazon napjára, bár nemegyszer megtörtént, hogy a rendek ugyanazon napon ültek egybe; a határidőnek gyakorlati szempontok szerint való megállapítása mellett szól az is, hogy 1576-ban úgy intézkednek a rendek, hogy a határidő pünkösd ünnepére essék, mert ünnepkor „a szegénynép többet kap a marhájáért“.¹⁸⁾

Az adófizetés módjáról a váradi adó behajtására vonatkozó végzések világosítanak fel bennünket. Az 1571-ben hozott végzések értelmében mindenki köteles adóját az országgyűlés által meghatározott napig befizetni; ha ezt nem tenné, úgy az ispán köteles elszámolás közben jelentést tenni a fejedelemnek, aki a törvény értelmében szigorúan jár el velük szemben.¹⁹⁾

¹³⁾ Sz. O. III. 335. l.

¹⁴⁾ E. O. E. III. 127—28. l.

¹⁵⁾ E. O. E. III. 127. l.

¹⁶⁾ Sz. O. III. 335—36. l.

¹⁷⁾ E. O. E. III. 127. l.

¹⁸⁾ E. O. E. II. 576. l.

¹⁹⁾ E. O. E. II. 438. l.

A dézsma.

Az országgyűlés által megszavazott adók mellett, a dézsma jövedelem volt a fejedelmi kincstár egyik főjövedelmi forrása. Különösen az adott neki jelentőséget, hogy amióta a rendek a püspöktől lefoglalt jövedelmeket átadták a fejedelmi családnak, nem kellett újra kérni őket; tehát rendes és állandó jövedelemnek számítható. Minden időben a fejedelmi család és az udvartartás költségeinek fedezésére szolgált.

A dézsmát az évi szaporulat után szedték; van tehát állat, bor, gabona, stb. dézsma. A dézsmáltatás módját utóljára 1558-ban szabályozzák a törvények; lehetőleg ügyeltek arra, hogy ne jelentsen túlságos nagy terhet a szegény népnek.²⁰⁾

Minden birtok termésének általában minden terménynek, állatszaporulatnak, stb. dézsmálására meghatározott nap van kitűzve; pl. a báránydézsmát pünkösdkor, a méhdézsmát Szent Bertalan napkor (aug. 24) kellett összegyűjteni.²¹⁾ Ha a dézsmaszedő hanyagságból nem tenne eleget kötelességének, s a kitűzött időben nem menne el, joga van a falusbírnak néhány esküdttel kimennie a földekre és a dézsmát kijelölnie, s a falúbelieknek azután joguk van a többit behordaniok, míg a dézsma kint maradt; ha kár történt benne, a dézsmaszedő felelt érte. — Ha idejében jön el a dézsmás, ő maga választhatja ki a dézsmát és a falú népe köteles a dézsma tizede fejében elszállítani azt rendeltetési helyére. — Azt is elrendelte az országgyűlés, hogy ezután ne csomókban, hanem kepékben és keresztekben szolgáltatassák be a dézsmát.

Ettől kezdve a dézsmáltatásnak ez a módja lesz általános úgy Erdélyben, mint a Részekben. Kalotaszeg vidékének és Aranyosszéknak a kivételével, melynek sajátos szokását ez alkalommal is sokszor megerősítik, de soha sem részletezik írásban a rendek.²²⁾ A székelyföldi dézsmaszedők gyakran megtették, hogy az állatdézsmát, miután kiszedték, 6 hónapig a gazda birtokán, illetve a szegény ember nyakán hagyták, hogy hízlalja őket. Ezekről is szigorúan intézkedtek az 1562-es szé-

²⁰⁾ E. O. E. II. 91—92. l.

²¹⁾ E. O. E. II. 91—92. és 323. l.

²²⁾ E. O. E. II. 92. l.

kely törvények²³⁾ épúgy, mint később azoknak az ügyében, akik a másutt felhajtott dézsmát a szászokkal akarták hízlatatni.²⁴⁾

A dézsma, mint említettük, 1557 óta a fejedelmi udvartartás költségeinek fedezésére szolgál. Az udvarnak természetesen nem volt mindarra szüksége, ami a dézsmáltatásból befolyt. Sokszor volt nagyobb szüksége a pénzre, mint a természetbeniekre. Ilyenkor azután a neki nem szükséges dézsmát eladta, vagy — ahogy mondani szokás — „árendáltatta“. Minden földesúrnak jogában állott a maga birtokáról való dézsmát árendálni, ha a fejedelmi családnak nem volt szüksége arra: alkalmadtán azonban más is árendálhatta. Csak a szászok biztosították maguknak azt a jogot, hogy a szászföldi dézsmákat idegen ne árendálhassa.²⁵⁾ — Sok visszaélés történt. Volt olyan, aki a saját birtoka dézsmáját nem árendálta, mégis megtiltotta, hogy a dézsmafedő kiszedhesse azt, ami a fejedelmet megillette. Sőt az is megtörtént nemegyszer, hogy valaki a más dézsmáját is lefoglalta, bár nem árendálta. Ilyenkor az 1571. novemberében hozott törvények értelmében, a director causarum pert indított a hatalmaskodó ellen és ha bűnösnek találta, 200 frt.-ra ítélte. A büntetéspénz az első esetben teljes összegben a kincstáré lett, második esetben pedig $\frac{2}{3}$ -a a kincsárt, $\frac{1}{3}$ -a a felperest illette. A bűnösnek ezenfelül természetesen a kárt és a perköltségeket is meg kellett térítenie.²⁶⁾ Néha abból is baj származott, hogy az árendáló nem ott lakott, ahol a birtok volt, amiből különféle bonyodalmak keletkeztek. Ezért az 1568. évi országgyűlés elrendelte, hogy az árendát ott fizessék, ahol a dézsmát szedték.²⁷⁾

Az árendát évenként két részletben kellett fizetni: Szent György napján és Szent Márton napján; megtörténik azonban, hogy a rendek kívánságára negyedévenként szedik be a dézsmáért járó bért. Annak nevét, aki az árendát idejében meg nem fizette, az árendátor köteles az ispánnak, vagy alispánnak jelenteni. Az ispán pedig három nappal a határidő eltelte után, felke-

²³⁾ Sz. O. II. 164. l.

²⁴⁾ E. O. E. II.

²⁵⁾ E. O. E. II. 60; 92. l.

²⁶⁾ E. O. E. II. 498—99. l.

²⁷⁾ E. O. E. II. 347—48. l.

reste a hátralékost a lakásán és felszólította tartozása megfizetésére. Ha a felszólításnak nem tudott eleget tenni, az ispán köteles volt az adós jószágaiából annyit lefoglalni, amennyiből az adósságát ki lehetett fizetni, és még ezen felül büntetésből 3 márka értéket.²⁸⁾

A bányák jövedelme.

A bányákból származó jövedelem is jelentős összeget tett ki; hiszen Erdély sóbányái látták el a Balkánt és a hódoltsági területeket is.²⁹⁾ Néha a királyi területen is erdélyi sót használtak, de nem mindig. Királyaink ugyanis politikai okokból néha a lengyel sót előnyben részesítik. Jelentősen csökkentette a sójövödelmet az, hogy a nemességnek és a székelyek két felső rendjének joga volt arra, hogy önköltségi áron szállítson a bányákból a maga, illetve háza szükségére sót.³⁰⁾ Igaz, hogy ezzel szemben 1562-ig a székelyföldi sóbányák a székelység közös tulajdonát képezték és nemcsak ők maguk használták ingyen, hanem kereskedtek is vele (pld. a meggyesi-székben), s az eladásból származó jövedelem őket és nem a kincstárt illette; akkor azonban hadikárpótlás fejében elvette tőlük János Zsigmond és csak a két főrendnek engedte meg, akiket ő is nemességnek tekintett, hogy ingyen sóval éljenek.³¹⁾ Ezzel szemben Lipán túl 1 frt. volt a só.³²⁾

A sóbányákon kívül a vashámorok, arany-, ezüst- és kőbányák jövedelme is jelentős lehetett, bár a bányák nagyon elhanyagolt állapotban kerültek Báthory kezeibe.³³⁾

A közsékelyek szolgáltatásai.

A székelyek 1562-iki lázadása következtében más jelentős jövedelmekre is tett szert a fejedelem. Így pld. a közsékelység kincstári jobbággyá lett, s a fejedelem által kilátásba helyezett pártfogás fejében, munkát vállalt a fejedelem birtokain, jószágairól gondoskodtak, fát stb. szállítottak. Báthory fejedelemségének első esztendejéből maradt reánk a Csik,

²⁸⁾ E. O. E. II. 91. l.

²⁹⁾ Possevino i. m. 51. l.

³⁰⁾ E. O. E. II. 504. l.

³¹⁾ Sz. O. II. 166. l.

³²⁾ Magyary i. m. 67. l.

³³⁾ Sz. O. III. 336. l.

Gyergyó és Kászonszéki és az udvarhelyszéki székelyek szerződése a fejedelemmel. Az első három szék lakói megfogadják, hogy évenként három hetet a vashámorokban fognak dolgozni, egy hét alatt pedig a fejedelmi birtokok termését befogják takarítani.³⁴⁾ Az udvarhelyszékiek azt ígérik, hogy a várépítésén fognak évi 3 hetet dolgozni, amellet 400 köből „őszit” és ugyanannyi tavaszit fognak vetni, továbbá 200 szekér szénát és 100 szekér fát fognak a várba szállítani.³⁵⁾ Hasonló feltételek mellett egyeztek ki a fejedelemmel a többi székek is; ezek szerződéseit azonban a Székely Oklevéltár nem közli. A fejedelem nagy gondot fordított székelyföldi birtokainak kezelésére; így pl. elrendeli, hogy az elbitangolt jószágokat keressék meg a királybírák és a dézsmaszedők, a többiekre pedig ügyeljenek.³⁶⁾

A vámok és harmincadok.

Jelentős jövedelmi forrás lehetett a vám és a harmincad is. Nemes ember a saját szükségletére bevitt, vagy kihozott áruért nem köteles vámot fizetni; de ha pld. bort hordótételben akart eladni, az után köteles volt harmincadot fizetni. A nemesnek ezt a jogát többször megerősítették az országgyűlések. Sok visszaélés származott belőle. Sokszor panaszkodnak a rendek, hogy a harmincadosok hatalmukkal visszaélve, megvámolják a nemeseket is. Először is arra kéri a fejedelmet, hogy tiltsa meg harmincadosainak, hogy oda is elvigyék a zászlójukat, ahol nem volna szabad. — Harmincadoló helye volt a Partiumban: Várad, Debrecen, Bajom, Székelyhida, Nagyfalú, Margitta, Tasnád, Hidvég, Zilah és Zsibó; vagyis a harmincadosoknak hivatalos minőségben csak az említett helyeken volt szabad tartózkodniok.³⁷⁾ Kéri továbbá a fejedelmet, hogy a vectigált (azaz vámszabályzatot) küldje meg minden vármegyének, hogy a harmincadosok munkáját ellenőrizni lehessen.³⁸⁾ Végül azt kéri, hogy szigorúan tiltsa meg a visszaéléseket, mint pld., hogy a szászvárosi harmincadosok olyan árú után is vegyenek harmincadot, amit a város határán nem is visznek

³⁴⁾ Sz. O. III. 340. l.

³⁵⁾ Sz. O. III. 340—41. l.

³⁶⁾ Sz. O. III. 336—37. l.

³⁷⁾ E. O. E. III. 634. l.

³⁸⁾ E. O. E. II. 505. l.

ki;³⁹⁾ a bűnösöket erősen büntesse meg és a hozzá fordulóknak ügyét vegye pártfogásába.⁴⁰⁾

A kincstári jövedelmet növelte a kocsmáltatási jogért fizetendő 24 frt. is. Ezzel is sok visszaélés történt. A székelyföldi tisztek megteremtették a „száraz kocsmát” fogalmát is, mely azt jelenti, hogy az olyan község, ahol nincs kocsmát, a község a kocsmabér felét fizeti.⁴¹⁾ Ezek a visszaélések természetesen nem szolgálták a kincstári jövedelem növekedését.

A birtokok jövedelmei.

A kincstár jövedelmeit gyarapította a fejedelmi birtokok (nem a családi birtokok, hanem az u. n. korona uradalmak) bevétele, a városok által fizetett census stb.; a kihalt családok és a megnótázottak vagyona. Az utóbbi különösen Báthory utolsó éveiben jelentett nagyobb tételt, mert a Békés-féle ítéletlevélben épen a leggazdagabb főurak nagyrésze szerepel ilyenként.

Láthatjuk, hogy a kincstárnak elég nagy volt a jövedelme. Megpróbálta az országgyűlés a terheken is segíteni, ahogy lehetett. Pld. a váradi vár építésére igénybe vette a Váradon lakó, a biharmegyei és a partiumi nemesség segítségét a rendes kötelezettségeken felül is, arra hivatkozva, hogy a vár elsősorban az ő védelmükre épül. A bűnösöknek, mint láttuk, csak a várépítésre 12, illetve 40 frt. lefizetése, vagy megfelelő ingyenmunka elvégzése árán adnak kegyelmet, stb.

Az ország kincsei felett, amint említettük is az előbbieken, a fejedelem és az országgyűlés közös egyetértésben intézkedett. A János Zsigmond kincseit állítólag — Szántó István szerint — Békés Gáspár magával vitte Fogarasra és csak Fogaras bevétele után jutottak alaposan megcsappanva a fejedelem kincstárába vissza.⁴²⁾ Ez a megállapítás valószínűleg nem felel meg a valóságnak, mert különben a Csáky megszármaztatásával együtt, ezt is szóvá tették volna a rendek. Valószínű, hogy a Szapolyai-kincsek elsikkasztásával megvádolt Fráter György ellen felhozott rágalmak késői felújulása volt ez az ál-

³⁹⁾ E. O. E. II. 552. l.

⁴⁰⁾ E. O. E. II. 542; 562. l.

⁴¹⁾ E. O. E. II. 475. l. A törvényben úgy próbálják elejét venni a visszaéléseknek, hogy a székelyföldön eltiltják a boreladást.

⁴²⁾ Veress: Epist. et Act. Jesuit. Transsyly. I. 10. l.

litás. A közvélemény nem tudott belenyugodni abba, hogy a hosszas háborúskodás és a bújdosás teljesen felemésztették a Szapolyaiak hatalmas gazdagságát, s ilyen „magyarázatokkal oldotta meg a rejtélyt“.

A pénz értéke.

A pénz értékét sajnos csak nagyon is hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. Részben azért, mert a korszakban szereplő pénznemek nevei nem mindig jelentenek egyet. Így pld. a gira a székelyföldön 50 pénzt, a fejedelmi táblán pedig egy frt.-ot jelent, a márka, gira, forint néha egyet jelent, máskor nem.⁴³⁾ Nemegyszer találunk a pénznemek neve mellett értékhatározó jelzőket; pld. „kis“ vagy „nagy gira“ stb., melyek a mi szemünkben már nem olyan magától értetődőek. De ha még ezen tudnánk is segíteni, egy másik nehézség tornyosul elénk, melyen segíteni majdnem teljesen lehetetlen. Még pedig az, hogy a kérdéses árúk értéke a mi és a Báthory-korának gyermekei szemében sajnos legtöbbször nem ugyanaz. Pld. számtalan hétköznapi cikk a gépek segítségével sokkal olcsóbbá és mégis jobbá lett, míg van egész sor olyan tárgy, melyet már nem is lehetne megfizetni, mert nem akadna mester, aki meg tudná csinálni, nem fizikailag, de lelkileg nem képes arra.

Ha mégis megkíséreljük, akkor olyan tárgyat kell választanunk, amelyiknek gyakorlati értéke nem változott nagyon sokat azóta sem. Ez pedig csak a Báthory-korabeli porta alapértéke, az ökör lehet. 1 porta 6 frt.-nyi lábasmarha = 2 ökör. Egy pár ökör a tavaly 1200 pengő volt. Ebből egy frt. egyenlő 200 pengővel, egy dénár pedig (melyből 100 tesz egy frt.-ot) 2 pengővel. A 2 pengő értékű dénárt rendszeren egyszerűen pénznek nevezik a törvények.

Érdekes pénzegység az *oszpóra*; eléggé elterjedt a fejedlem korában. Értékét két aránypár segítségével próbáltam átszámítani forint értékre. Az egyik szerint: 45 ospóra = 2 forinttal és 25 pénzzel; 32 ospóra pedig = 1 forint 60 pénzzel. Mindkettő szerint 5 pénz egy ospóra értéke.⁴⁴⁾

⁴³⁾ Sz. O. II. 120. l.; E. O. E. II. 372. l.

⁴⁴⁾ Sz. O. II. 126. l.

TIZEDIK FEJEZET.

Gazdasági élet.

Az erdélyi fejedelemség Báthory korában igen eleven gazdasági életet élt. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a szomszédos népek szegénysége vagy ellenséges indulata, a külföldi utazások, főleg szállítások bizonytalansága arra kényszerítették a fejedelemség lakóit, hogy lehetőleg maguk állítsák elő mindazt, amire szükségük volt. Tehát amíg Magyarországon a háborúk tönkretették a nyugodt gazdasági fejlődést, addig Erdélyben éppen ez szolgált a gazdasági élet fejlesztésére.

Földművelés és állattenyésztés.

A gazdálkodás általános alapját a földművelés és állattenyésztés képezte. Ezeknek a háborúskodás sem ártozott. Hiszen Szamosközy is hangoztatja azt az igazságot, hogy a háborúk nem okoznak kárt a földművelésnek, mert a hadjáratok idején pihennek a földek, s a következő évben még jobban teremnek. Annnyit, amennyire az országnak szüksége volt, rendszeren megtermettek a földek. Viszont gabonát a külföldre kivinni nem lehetett, mert ezt rendszeren tiltották a törvények. Ami nagyon okszerű rendelkezés volt, mivel akkora feleslege sohasem volt az országnak, hogy annak kárbaveszésétől kellett volna félniök. Csak néha, az áttanulmányozott korszakban egyetlen egyszer, engedték meg a rendek, hogy gabonát kiviessenek az országból. Ennek oka a szomszédos oláh vajdaságban dühöngő éhínség volt. A kiviteli engedélyt azonban szigorú feltételekhez kötötték. Megengedték, hogy a: „három belső székbeli székely nemes uraink atyáinkiai Csíkkal, Gyergyóval egyetemben mind községekből ezt következő Szent Gergely pápa napjáig búzájukat eladhas-

sák, de úgy, hogy ezen cím alatt oda másunnan buzát ne vigyennek, se egyébképen is az ország egyéb tagjai semmiképen buzát el ne adjanak, kimiatt az ország megfogyatkozzék, hanem csak tulajdon talaján termett majorságukat adhassák el az napig“.)¹⁾ Tehát, bár mint látjuk Erdély tudott segíteni alkalomadtán bajba jutott szomszédain, szigorúan vigyázott arra, nehogy a nyereség-vágytól ösztönzött emberek kezén az otthon szükséges buza is kimenjen a külföldre, s odahaza dráguljon meg a kenyér emiatt. (Ez a túlzott export csak látszólag lehetetlen. Hiszen mi is tanui voltunk egyszer — 1928-ban, — hogy a nyereszkeskedni akarók husvétáján minden készletünket kivitték külföldre úgy, hogy később Dániából kellett a főváros szükségletének kielégítésére vaját importálni).

A malmok.

Ott, ahol a gabona jól megterem, a molnároknak sem lehet komoly ok a panaszra. A malom-jog, az erdélyi fejedelmek idejében féltett kiváltsága volt egyes földesúri családoknak, városoknak. Tehát a malom felállításához külön engedély kellett. Az illetékes tényezők szigorúan ügyeltek arra, hogy az ugyanazon folyón járó vízi-malmok egymásnak kárt ne okozzanak. Egyik molárnak sem volt szabad a másik elől a vizet elvezetnie. Malma minden jelentősebb városnak és földesúrnak volt, akinek a birtoka folyó mellett feküdt. A malom-iparban nélkülözhetetlen malomkövet Szamosközy szerint Lacfaluban faragtak.²⁾

Szőlőtermelés.

A gabona mellett a szőlő volt az ország másik fő terménye. A szőlő — mint már említettük — az ország mindenik részén beért, Fogaras és még néhány jelentéktelenebb vidék kivételével (ma nem mindenütt érik be, aminek legfontosabb oka valószínűleg az, hogy ma másféle szőlőfajtaival kísérleteznek, mint amilyen a fejedelemség idejében divatos volt). Possevino szerint az erdélyi bor nagyon fémtartalmú, s vannak, akik ebben találják a sok rheuma- és köszvény-eset okát. Szamosközy szerint a két legnagyobb bor- és gabonapiac: Kolozsvár és Beszterce volt az országban.³⁾

¹⁾ E. O. E. II. 572. l.

²⁾ Bagyary: i. m. 66—67. l.

³⁾ Bagyary: i. m. 666. l.

Állattenyésztés.

A földművelés mellett az állattenyésztés játszott nagy szerepet az ország gazdasági életében. Nagy jelentőségét növelte, hogy a belső nyugalom nem feltétele, hanem a legzavarosabb időben is fejlődhetett. Minden nemzet foglalkozott vele. — Leggyakrabban ökör, ló, juh, kecske és méh szerepelnek a forrásokban. A ló és szarvasmarha tenyésztést inkább a magyarok, a juh, kecske és méhtenyésztést pedig az oláhok, székelyek, általában a hegyvidéki pásztornépek űzték. A XVI. század 70-es éveiben az állattenyésztés rohamosan fejlődött, amit világosan mutat az is, hogy míg 1569-ben szigorúan tiltotta az országgyűlés az állatok, vagy állathőrök kivételét, addig 1572-ben már megengedte, hogy a háborúban használható hátas és szekérllovak kivételével, mindenféle élő állatot, nyers és feldolgozott bőrt kivihessenek⁴⁾ Ez az engedély érvényben maradt az egész korszak alatt.

A lótenyésztés egyidőben igen híres volt Erdélyben, de úgy látszik lassanként elkorcsosodott a lóállomány, s az egykor híres erdélyi lovak helyett az arab és más keleti paripák jutottak előtérbe.⁵⁾ Nagy sérelme volt a székelyeknek, hogy a várak tisztjei nem engedték meg, hogy lovaikat a havasi legelőkön legeltessék és ha a szükség úgy hozza magával eladhas-sák, hanem ehelyett inkább vármunkára hajtották. Az 1571. májusi országgyűlésen szigorúan megtiltják a rendek ezeket a visszaéléseket.⁶⁾ A fejedelmi ménes Torda mellett volt.

A szarvasmarha tenyésztés virágzott az egész országban. Maga az a tény, hogy a legtöbb esetben két ökör volt a portai adózás alapja bizonyítja, hogy milyen nagy volt a marhate-nyésztés fontossága az országban. Debrecen környéke vitte ezen a téren a vezető szerepet.⁷⁾

A juh és kecsketenyésztés, mint már előbb is említettük, a havasi legelőkön folyt, s az állattenyésztés egyik legszebben kifejlődött ága volt. Rendesen szedtek bárány dézsmát, sőt ha valakinek 32, ill. 50 juhnál vagy kecskénél többje volt, portaadót is kellett utána fizetnie.⁸⁾

⁴⁾ E. O. E. II. 505. l.

⁵⁾ Bagyary: i. m. 64—65. l.

⁶⁾ E. O. E. II. 475. l.

⁷⁾ Szamota: i. m. 427. l.

A méhtenyésztés pedig annyira fejlett volt, hogy Szamosközy szerint Szászváros lakói, mikor ellenség tört a városra, a méhkasokat használták fel kézigránátnak. Dézsmát is kellett utána fizetni. Jelentőségét nagyban növelte, hogy nemcsak a méz, hanem a viasz is nagy értéket képviselt annyira, hogy Brassó külön is biztosítja magának azt a jogot, hogy egyedül ő olvaszthat ki viaszt a Barcaságban.⁹⁾

A nagyobb állatokra nagyon veszedelmesek a bögöly és a kolumbácsi légy, mely Szamosközy szerint egy bánáti barlangban tanyázik és onnan jön ki némely évben nagyobb csapatokban portyázni. A legyek és más rovarok terjedésével van kapcsolatban a dögvész terjedése is, mely nem egyszer egész vidékeken végig seper.¹⁰⁾

Bányászat.

A földadta kincsek között nem utolsó helyen szerepel a bányakincs. Első helyen a só szerepel, de mellette a vas, kő és a nemes fémek is gazdag jövedelmi forrást képeznek. A bányakincsek a fejedelem tulajdonai. A só — mint láttuk — állami monopolium volt, s a fejedelmi kincstárnak nagy jövedelmet biztosított annak ellenére, hogy a nemesség és a székely előkelők ingyen kaptak sót. A sóbányászat költségei: a felvágónak minden táskadarab után 9 pénzt, a felhúzóknak pedig 1 pénzt fizettek.¹¹⁾ A só árusításával kapcsolatban — úgy látszik — nagyon sok visszaélés történt, mert 1567-ben arra kéri a rendek János Zsigmondot, hogy egy jámbor és gazdag főtisztet nevezzen ki a sóbányák élére, aki nem akar abból minden úton és minden áron meggazdagodni; mert csak ilyen ember tud a tisztségének igazán tekintélyt biztosítani, s csak ezáltal lehet a jövedelmet állandósítani. A visszaélésnek egyik leggyakoribb módja az volt, hogy a bányatisztek a közszékeleknek megszabták, hogy ki melyik sóbányából hozzon sót; a bányakerületek kijelölésénél nem vették figyelembe a községek földrajzi fekvését, s aki a rossz beosztást nem akarta figyelembe venni, azt a kamaraispánok szigorúan megbüntették. Az 1571. év novemberében aztán úgy intézkedtek a rendek, hogy az udvarhely

⁸⁾ E. O. E. II. 127. l.

⁹⁾ Fráter I.: Brassó gazdasági helyzete. 36. l.

¹⁰⁾ E. O. E. II. 323. l.

¹¹⁾ E. O. E. II. 504. l.

széki székelyek egyaránt élhetnek görgényi, vagy udvarhelyi sóval, aszerint, hogy melyik van hozzájuk közelebb, s ezért senkit sem szabad megbüntetnie.¹²⁾

A sóbányák mellett a vas- és kőbányáknak volt nagyobb gazdasági jelentősége, bár Báthory trónra lépte idején annyira el volt hanyagolva a székelyföldi bányaművelés, hogy az új fejedelem kénytelen eladatni az eddig termelt anyagot, s a befolyt jövedelem segítségével újra kezdeni a bányák művelését.¹³⁾

A nemes fém bányászatról csak 1580-ban emlékeznek meg az erdélyi rendek úgy, hogy ebből kell következtetnünk a Báthory István korabeli helyzetre. Sok visszaélés történt e körül is. Voltak az országban többen, akik az aranyat maguk váltották be, s azután házuknál beolvasztva és kifinomítva külföldre vitték, holott a nemes érc beváltása, kiolvasztása stb. a kamara joga volt. A rendek kérik a fejedelmet, hogy szigorúan lépjen fel az ilyen hatalmaskodókkal szemben.¹⁴⁾

Bármennyire is megérdemelte a kincsekben gazdag Erdély a „kincses“ Erdély nevet, Possevino szerint még sokkal gazdagabb lehetne, ha több gondot fordítanak a meglévő és így jövedelmező kincsek szakszerű kitermelésére.¹⁵⁾

Az ipar.

A földművelés, állattenyésztés és bányászat mellett a városi polgárok kezében lévő ipar és kereskedelem is nagy szerepet játszott az erdélyi fejedelemség gazdasági életében.

Erdély földrajzi helyzeténél fogva is nagyon távol esett a XVI. század ipari gócpontjaitól, hogy akarva-nemakarva kénytelen volt az esetek nagy százalékában hazai áruval fedezni szükségleteit. Attól kezdve pedig, hogy a török elfoglalta Magyarország középső részeit, Olaszországtól és Németországtól, Középeurópa két ipari államától egyaránt elzárta a kis Erdélyt. A török ipar termékei pedig bármilyen kiválóak voltak a maguk nemében, nem elégítették ki teljesen az erdélyi igényeket. Így az erdélyi városok ipara minden külföldi vetélytárstól megszabadulva, nagyon erős lendületet vett. A nyugatról ka-

¹²⁾ E. O. E. II. 503. l.

¹³⁾ Sz. O. III. 336. l.

¹⁴⁾ E. O. E. III. 147. l.

¹⁵⁾ Possevino i. m.: 13. l.

pott szellemi hatást átvette és a keletivel összeegyeztetve sajátos erdélyi jellegű műipari termékeket hozott létre. Fejlődését nagyon elősegítette az is, hogy a fejedelemség természeti kincsekben nagyon gazdag volt és így majd minden iparág folytatásához tudott nyers anyagot adni; amit pedig otthon nem kaptak meg, könnyen megszerezhatték török közvetítéssel. Vásárlóban sem volt hiány soha, mert — mint láttuk — a lakosság nagyobb része gazdag volt, s a hódoltsági és a balkáni területek lakói is szívesen vették meg az erdélyi iparosok és kereskedők portékáit. Igaz, hogy a török területeken nem volt olyan erős a közbiztonság, mint Erdélyben és ha a visszaélésekkel szemben néha-néha védelmébe is vette a szultán az erdélyi kereskedőket, azért már maga az a tény is, hogy ezekhez kellett folyamodni és gyakran kellett őket megújítani, elég világosan mutatja, hogy nem volt valami nagy jelentősége ezeknek a szultáni fermánoknak; általában mégsem volt a kalmárkodás sokkal veszélyesebb vállalkozás török földön, mint Európa legtöbb államában. Hiszen tudjuk, hogy a XVI. és XVII. század a leglazább közbiztonság korszaka volt Európában.

A külkereskedelemben különösen Brassónak, Szebennek, Kolozsvárnak és Besztercének volt nagy szerepe; Brassónak ép ez adott az egész történelem folyamára kiterjedő jelentőséget.

Az ipar fejlett voltára nézve az országgyűlés által megállapított árszabály, az u. n. limitatio világosít fel bennünket. Az 1576. évet megelőzően ebben a tekintetben legfontosabbak az 1569. évi vásárhelyi országgyűlés határozatai. Itt ugyanis megtaláljuk névszerint is felsorolva a fontosabb iparágakat és taxative felsorolva a közszükségleti cikkek árait.¹⁶⁾

A Báthory István fejedelemsége idején hozott limitációs törvények mind az 1571. januáriusi u. n. székelyvásárhelyi országgyűlés által kiadott árszabályzatra utalnak.¹⁷⁾ Ennek az árszabályzatnak már azért is nagy az értéke, mert felsorolták benne a rendek, hogy melyik iparágak a legfontosabbak a köz szempontjából. Az árszabályzatban luxuscikkek készítőinek névvel nem találkozunk, mert ennek megírásánál csak a közszükségleti cikkek árának meghatározása volt a rendek célja.

¹⁶⁾ E. O. E. II. 380—84. l.

¹⁷⁾ E. O. E. II. 464; 529; 541—2. ll.

A felsorolásban a következő mesterek szerepelnek: szűcsök, timárok, vargák, mészárosok, szappanfőzők, szíjgyártók, kötélverők, kádárok, ötvösök, szabók és szűrszabók, kerekések, kovácsok, lakatosok, nyereggyártók, paizsgyártók, önművesek, kőművesek.

Árszabályozások.

Az árszabályzat (limitatio) minden iparággal külön foglalkozik. A körülmények és a közszükséglet figyelembe vételével, a városi hatóságok megkérdezésével úgy próbálja meghatározni az egyes közszükségleti cikkek árát, hogy lehetőleg egyik fél érdeke se szenvedjen súlyos veszteséget. Erre vallanak az általános érvényű intézkedések, melyeket a szabályzat egyes pontjainak összevetése alapján vonhatunk le.

Az első és legfontosabb, hogy a limitatio miatt a vevő érdeke ne szenvedjen, s a mesterember ne próbálja meg az áru nyersanyagának minőségén behozni azt, amit a limitatio miatt elvesztett. Tehát szigorúan megparancsolják a rendek, hogy jó anyagból dolgozzanak a mesterek. Be kell azonban a rendeknek is látnia, hogy drága nyers anyagból senki sem csinálhat olcsó árucikket. Tehát legtöbb esetben az iparcikkek árának megszabásánál a nyersanyag árát is limitálják. De még ez sem segít a helyzeten. Hiszen a mesterek egy része már előre hosszú időre beszerezte nyersanyag szükségletét, így a limitatiohoz való alkalmazkodása gazdasági öngyilkosság lett volna. Ezt is belátták a rendek és elrendelték, hogy az iparosok nem mindjárt a limitatios törvény kihirdetésekor, hanem csak meghatározott idő elteltével kötelesek alkalmazni a maximális árakat; addig megpróbálja már kész árúját ott eladni, ahol tetszi. De arra, aki a határidő eltelte után sem alkalmazkodik a törvényekhez, szigorú büntetést szab a törvény és megbízta a városi tiszteket, hogy nagyon jól ügyeljenek, nehogy ismét drágaság legyen, mert ha valaki nem alkalmazkodik a törvényekhez és azzal szemben a városi hatóságok nem lépnek fel elég erélyesen, a városi tisztviselők fognak meglakolni érte. A limitatios törvénynek nem az a célja, hogy a szabad versenyt és az alkút megakadályozza, hanem az, hogy a drágaságot letörje. Erre vall az is, hogy a fényűzési cikkek, finomabb árúk ára nem került bele az árszabályzatba. Ilyen esetekben megengedik a rendek, hogy maguk a felek alkudjanak meg.¹⁸⁾

¹⁸⁾ E. O. E. II. 64—65. l.

Látjuk tehát, hogy az országgyűlés nagy körültekintéssel, a polgári osztály érdekeinek figyelembe vételével alkotta meg az árszabályzatot. Mégis voltak a városi polgárok között olyanok, akik sérelmesnek tekintették magukra nézve ezeket az intézkedéseket és ha már a törvényt nyíltan áthágni nem lehetett, úgy próbáltak tüntetni ellene, hogy nem tartottak elég anyagot a munka folytatására. Az ilyenekkel szemben nagyon szigorúan léptek fel a rendek. Meghagyják a városi tiszteknek, hogy az ilyen renitenskedőtől a fejedelem nevében vegyék el üzletét, vagyonat és felszerelését, s őt magát kergessék ki világesúfjára a városból. Azokkal szemben is lépjenek fel erélyesen, akik a limitatios törvényt áthágják és az árúkat a kiszabott árnál drágábban árúsítják. Ha a városbírák nem engedelmesskednek, mint láttuk, a törvény értelmében nagyon szigorúan bűnhődnek.

A céhek.

Egyazon vagy rokon szakmabeli iparosokat a céhek tartották össze. A céh képviselte érdekeiket kifelé és az tartotta fenn a belső békét. A rokon szakmában dolgozók között aránylag gyakori nézeteltéréseket csak nagyon szigorú intézkedések tartották féken. Nagyon szigorúan szabályozták az egymással való érintkezés módját, s azt is kikötötték, hogy belső ügyekben nem engednek beavatkozni külső elemeket, még a városi tisztviselőket sem. Aki a céh megbízása nélkül, a céhhatóság megkerülésével, a céh hatáskörébe tartozó ügyet a városi tanács elé terjeszt, nagyon súlyos büntetést kell elszenvednie.¹⁹⁾

Kereskedelem.

Az iparosok mellett a kereskedelem is nagy szerepet játszik a gazdasági életben. Nagyobb igényekkel lép fel, mint amaz: nyugalomra, külső és belső békére, közbiztonságra és jó utakra van szüksége. A közép és új korban a városi élet centruma a piac volt, mégis úgy látszik, hogy városainkban csak nehezen tudott tekintélyre szert tenni a kereskedő elem. Magyarázata, hogy a kereskedők rendesen idegenek, s egyébként is az iparos rendesen maga árulja munkáit a piacon. A kereskedelem tehát inkább a külkereskedelemben szerepel. Ebben

¹⁹⁾ Jakab: Kolozsvári Oklevéltárának I. és II. kötetében számos érdekes adatot találhatunk a céhek belső életére.

pedig Kolozsvár, Brassó és Beszterce polgárai játszottak főszerepet.

Piaci rendtartás.

A piac a városi élet igazi területe. Itt adták el a város polgárai az ipari termékeket. Ide hozták be a környékbeli földek terményeit; ide jöttek sokadalom (vásár) napján a külföldi és belföldi iparosok és kereskedők venni és eladni.

Így érthető, hogy a városi tanács pontosan elkészítette a piacok szabályzatát. Egy ilyen piaci szabályzat maradt reánk Kolozsvárról 1584-ből. Azt hisszük, hogy ennek kissé részletesebb tárgyalása nem lesz érdektelen, tekintettel a piaci élet jelentőségére. Természetes, hogy a kolozsvári dekretumot nem szabad mindenben általánosítanunk. A piaci szabályzat u. i. nem volt mindenütt azonos, csak hasonló.

A szabályzat értelmében idegen kereskedő csakis vásárnapján adhat el árút másnak, mint kolozsvári polgárnak. — A polgároknak nem szabad szerdán és csütörtökön reggel 8 óra előtt viszonteladásra árút venniök; tehenet is csak mézsárosnak adhatnak; ha valaki ezt a törvényt áthágja, attól a vásárolt árút a városi tisztviselő lefoglalhatja. Attól is elvették a vásárolt árút, aki korán reggel a falúsi árúrok elé ment, hogy olcsóbban vásároljon. — Vasárnap és ünnepnapon az istentisztelet alatt senkinek sem szabad vásárolnia, sem pedig a város kapuján ki és bejárnia. A városkapút bezárták, s csak a bíró különös engedélyére nyitják ki. A heti vásár csütörtökön reggel 8 órakor kezdődött. Ekkor kitűzték a zászlót, s ez azt jelentette, hogy felszabadult a forgalom. Ettől kezdve mindenki annak adhatta el az árúját, akinek akarta. — Fát, karót, szénát és más gyúlékony anyagot csakis a városon kívül volt szabad árulni, s csak a megvett árút volt szabad a városba bevinni. — Halat, gyümölcsöt három napig csak kicsinyben szabad árulni; ha ez idő alatt valaki egész tételben vette meg, a vásárbírónak joga volt elvenni tőle. A bírságon a tanács is osztozott a vásárbíróval, mert a tanács tekintélye ad súlyt az ítéletnek. Így a tanács kétharmad, a vásárbíró egyharmadrészt kapott a lefoglalt árúból.

A mértékre is a vásárbíró ügyelt fel. Azt, aki hamisan mért, egy frt.-ra büntette és a mértéket is elvette tőle. Itt említjük meg, hogy a törvények értelmében a szász földön a szebeni,

másutt a kolozsvári mértéket kellett használni. (Ami minket abból a szempontból is kiváltképen érdekel, hogy Kolozsvár itt is külön úton jár, mint „a többi szász“ város.)

A mézárásokra a látómesterek ügyeltek fel, ezekre viszont a vásárbíró vigyázott. Ha valami szabálytalanságot vett észre, figyelmeztetnie kellett a látómestereket; ha ezek nem engedelmeskedtek, a bíró a tanácsnak jelentette.

Vásárvámok.

A városnak a vásárok alkalmával a vámokból volt a legfőbb jövedelme. Erre nézve a kolozsváriak a következőképen intézkedtek:

Kolozsvári polgár, legyen bár kofa, vagy kenyérsütő, nem fizet vámot; Dézs és Torda nemes polgáraitól szintén nem vesznek vámot Kolozsvárott.

Mások: egyszekér sós halból egy közép nagyságú halat; egy hordó csikból egy ejtellel adtak vámot; egy szekér gyümölcs után 2 pénzt fizettek. A teknő hozó oláh, ha lovon jött, egy pénzt, ha gyalog, úgy semmit sem fizetett; ha szalonnát hozott, 2 pénzt adott. Lopakos és condrás (juh- vagy kecskegyapjúból való pokróc) szintén 2 pénzt fizetett, akár lovon, akár gyalog hozta árúját. A tojástartó parasztnak minden zsák tojás után egy darabot adtak. A fűzfát, vagy a deszkát hozó szekér után 2 pénz a vám, 100 marok fűzfából 2 marok; sajtot, vaját és gyapjút behozó parasztnak 2 pénzt fizet; vásárnapján a bocskorbórt hozó is két pénzt fizet, máskor csak egyet. Olaj után nesz mély szerint egy köpöcsitkével kell adni.²⁰⁾

Korcsmák.

A piaci élettel szoros kapcsolatban állottak a korcsmák is; úgy látszik, ezért intézkedett a tanács ugyanazon alkalommal a csaplárosokról is. A határozat már azért is érdekes, mert kitűnik belőle, hogy milyen nagy gondot viselt a városi hatóság a város életére, s mennyire mélyen belenyúlt az ügyek intézésébe, mert nem csak a csaplárosok dolgába avatkozott így be a város, hanem minden iparágba.

A határozatokból megtudjuk, hogy a korcsmárosnak joga volt arra, hogy borát maga mérje ki, vagy szolgálai által mé-

²⁰⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 202—4. I.

resse ki; de ha szükségesnek tartja, a várostól is kérhet csaplárost, aki köteles a bort kimérni. — Csapláros csak örökös városi polgár lehet. Aki csapláros akar lenni, annak a vásárbírónál kell jelentkeznie és 50 dénárt lefizetnie. Ettől kezdve minden reggel a korcsmáltatáshoz feltétlenül szükséges felszereléssel: öreg kupával (1 pint, 2 itce) mértékkel, tölcserrel stb. a vásárbírónál kell jelentkeznie, s az jelöli ki azután, hogy hova menjen. Azt a csaplárost, aki nem megy el arra helyre, ahová a vásárbíró küldötte, vagy engedély nélkül másnak szolgál, 3 napra be kellett zárni a „kalitkába“, s azután soha sem szabad csapláros mesterséget folytatnia. A korcsmáros, mikor a korcsmát átadja a csaplárosnak, köteles a kezére adott bort hivatalosan megmérteni és az eredményt a hordóra ráíratni, nehogy nézeteltérés esetén senki se tudja, hogy voltaképen kinek van igaza. Aki elmulasztaná borát megmérteni, 3 frt. büntetést fizet. — Attól kezdve, hogy a bort kézhez vette, a csapláros felelős érte; az okozott kárt ő fizeti meg. Tilos a korcsmában enni adni; legfeljebb a vendég által hozott ételt szabad megsütni. — Ha valaki a törvényt megszegi, összes megmaradt borát és az eladott bor árát is elveszti. Nem szabad sem a csaplárosnak, sem pedig a gazdának az egyik bort dícsérnie, a másikat ócsárolnia, s ez által talán előnyökhöz jutnia; ha valaki megtenné, 1 forintot fizet. Ezenkívül nem szabad az üzletben különböző minőségű bort árulni, vagy a borokat összevegyíteni, vagy felvizezni. Ha valakinek elfogyott az egyik hordó bora, akkor köteles a cégért bevenni és az új hordó kimérését csak egy óra múlva lehet megkezdenie; a cégért akkor ismét ki kell tennie. Azt, aki csalt, 20 frt.-ra büntették.²¹⁾

Nemcsak Kolozsvárnak, Brassónak, Szebennek és Besztercének volt nagy szerepe az ország gazdasági, ipari és kereskedelmi életében. A szabadkirályi városok, mezővárosok, kisebb-nagyobb községek egész sora szerepel a közelegykorú oklevelek, források stb. lapjain. Ezek ugyan nem játszottak olyan nagy szerepet az ország gazdasági életében, mint a fennemlítették, de minden esetre elevenebbé és tarkábbá tették a képet.

²¹⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 197—98. I.

Biráskodás. — Erkölcsi jellemzés.

„Mivel, hogy az ország nem kevésbé biratik a törvény erejével, mint fegyverrel“, minél bizonytalanabb valamely ország külpolitikai helyzete, minél nagyobb megrázkódtatások vannak a belső életében, annál nagyobb szükség van arra, hogy gyors és a mellett teljesen megbízható legyen az igazságszolgáltatása, hogy minél gyorsabban és biztosabban lehessen leszámolni a zavarosban halászókkal.

Biráskodási törvények.

Az erdélyi rendek Báthory István fejedelemsége idején nem reformálták meg az igazságszolgáltatást, csupán az eljárás gyorsítása tekintetében intézkedtek. A közönséges bűnösök, azaz az 1568. januáriusi országgyűlés felsorolása szerint: orvosok, orgazdák, felelők, tolvajok, hamispénzverők, gyujtókatók, méregkeverők („étetők“), varázslók („bivelők“), férj- és feleségelhagyók, házasságtörők s peresükkal megbékélni nem akaró gyilkosok¹⁾ ügyeiben a statáriális eljárást vezették be. A statáriális eljárásra vonatkozó törvényeket ismertettük már dolgozatunknak a közigazgatásról szóló fejezetében, mert úgy látjuk, hogy a rendes peres eljárás szabályait a statáriális eljárás alkalmával mellőzték úgy, hogy cirkálás közben a megyei és széki tisztek inkább közigazgatási, mint bírói hatáskörükben jártak el.

Statárlum.

A cirkálók u. i. hét községbeli, becsületesnek ismert ember esküje alapján minden további vizsgálat nélkül jártak el a „kiadott“ emberrel szemben. Ha jobbagy volt a kiadott, a következő megyei széken, melyen minden főúr, vagy a tiszttartója

¹⁾ E. O. E. II. 341—42. l.

és minden nemes ember köteles volt megjelenni, értesítik a kiadott jobbágy földesurát, hogy járjon el törvény szerint jobbágya ellen. Ha 30 napon belül végrehajtja a halálos ítéletet, úgy a jobbágy ingósága az övé lesz; ha pedig 30 nap alatt nem tudná a bűnöst elfogatni, köteles a megyeszék előtt esküt tenni, hogy nem rajta múlt, hogy az ítéletet nem tudta végrehajtani. Az eskű után a megye tisztjei üldözik tovább az elítéltet, s ha elfogják, ingósága az övéké lesz. Ha pedig vonakodik esküt tenni, bűnpártolónak tekintik, s köteles jobbágya vérdíját megfizetni. Ezzel azonban nem menti ki, mert a megyetisztek kötelesek tovább üldözni, s ha elfogják kivégezni.²⁾ — Ha nemes embert adtak ki társai, köteles őt az ispán a következő megyeszék elé megidézni, hogy itt megpróbálja magát a vád alól tisztázni. Ha ki tudta magát menteni, elmentett; ha nem, kimondták felette az ítéletet. Ha fellebbezett a megyeszék írásba foglaltatta az ítéletet, s a fejedelem elé terjesztette, aki azután a perben kimondta a végső ítéletet. Amíg a per a fejedelmi udvart is megjárta, az elítélt nemes embert benn tartották a vármegye fogházában. Amikor a fejedelem ítélete visszaérkezett, azonnal exequálni kellett.³⁾ Tehát, mint látjuk, nagyon is gyorsan és radikálisan jártak el ilyen esetekben.

Közönséges bűnperek.

A közönséges büntető pereknél, továbbá a hatalmaskodás enyhébb eseteinél és a felségsértési, vagy a „contra statum publicum“ elkövetett vétségek esetén egészen más eljárás volt gyakorlatban.

A közönséges büntető és hatalmaskodási pereknél a pert a magánvádló képviselte. Mindig az alperes bírósága volt az illetékes. — Így ha valakinek a más jobbágya ellen volt valami panasza, a jobbágy földesuránál kellett bepanaszolnia. A földesúr köteles a panaszt meghallgatni és egy napot meghatározni, amikor hajlandó a szolgabíró jelenlétében ítéletet mondani a perben. Ha az ítélettel valamelyik fél nem volt megelégedve, jogában volt a megyeszék elé felebbeznie a pert; a szolgabíró pedig köteles a felek kérésére 12 pénz ellenében kiadni a „transmissio“ levelet.⁴⁾

²⁾ E. O. E. II. 342. l.

³⁾ E. O. E. II. 501—2. l.

⁴⁾ E. O. E. II. 313. l.

A vármegyék szerepe.

Ha nemes ember az alperes, ügyében az első fokon a vármegye törvényszéke illetékes. Ma már nincs a bíraskodásban szerepe a megyének, de a Báthory István korában igen jelentős volt. Nemesak a nemes emberek perében ítélkezett első fokon, de eléje fellebbezték második és legfelső fokon a jobbhagyók perét is az úriszékről. A nemesek perében csak is kisebb összegű pénzbüntetést szabhatott ki végérvényesen; a peresek minden más ítéletét a fejedelmi tábla elé felebbezhették. A jobbhagy perében azonban — legtöbb esetben — mindjárt a kimondás után végre lehetett hajtani az ítéletet, mely pénzbüntetés, verés, vagy halál egyaránt lehetett.

A székelyszékek szerepe.

A székelyek perében az 1562-es segesvári székelytörvények értelmében, a székbíróság mondott ítéletet. Ugyanakkor a bíróság szervezetéről is intézkedtek a rendek. Elrendelték, hogy ezentúl minden széken a szék tisztviselői és 12 jámbor főember (főúr és lófő) alkosson törvényszéket. A törvényszék elnökei a szék királybírái voltak. Az országgyűlés szigorúan meghagyta nekik, hogy a 15 naponként összeülő törvényszék ülésein személyesen vegyenek részt, ha nem tehetik mindakett, egyikük mindenesetre ott legyen, nehogy hanyagságuk miatt hiba csússzék a törvénykezésbe.

A székelyszékek törvényszéke előtt eldőlt pereket 1562 előtt a „székely egyetem“ elé lehetett felebbezni, s csak innen kerültek a perek felebbezés esetén a fejedelmi tábla elé. Nem volt szokás, hogy felebbezésre „transmissios levelet“ adjanak, hanem követek útján tárták fel a tényállást a felsőbb bíróságok előtt. — A segesvári országgyűlés ebben a tekintetben is jelentős változásokat léptetett életbe. Először is elrendelte, hogy ezután a pereket ne vigyék többé a „székelység“ elébe, mert az csak huzavonát jelent, s anyagilag kifosztja, lelkileg kifárasztja a szegényebb perest úgy, hogy akarva-nemakarva kénytelen félbeszakítani a pert. A székelyszékek törvényszékeinek ezáltal erősen megnövekedett a jelentősége, mert az ítéletet közvetlenül a tábla elé terjesztették; így a megyeszékekkel és a „szász egyetemmel“ egyenlő fokú törvényszékké lettek. — A felebbezésekről ezután a szék tisztjei és a királybíró kötelesek

a „transmissio levelet“ kiadni, melyek megírására minden székből kell egy „hites notariust“ tartani, kinek munkáját a felek kötelesek megfizetni. Az előbb gyakorolt követküldési módszer ugyanis nem bizonyult megfelelőnek, mert a követek feledékenysége sok kárt okozott a peresfeleknek.⁵⁾

A változott helyzet következtében a „székelység törvényszékének“ — a „székely egyetemnek“ — elveszett a jelentősége, mert a bírói hatáskörét csak a székelység megsértése ügyeiben tartotta meg. Az 1505. évi székelytörvények szerint: a székelység meggyalázóit, a székek megsértőit, a székelység⁶⁾ száműzésre és birtokainak elvesztésére ítéltette. Az elítéltek csak az uralkodó vagy a megsértett „egyetem“ adhatta kegyelmet. Az is megtörtént, a történelem folyamán, hogy az elítélt kegyelmet nyert, amire a felperes „egyetem“ visszaadta birtokait, azzal a feltétellel, hogy megköveti a székelységet és a megsértett széket, de kikötötte, hogy nem szabad a székelyföldre lépnie, csak a székelység külön engedélyével. Nem titkolták azt sem, hogy jobbnak látják, ha egyelőre vármegyei birtokain húzódik meg az illető.

A szász bíraskodás.

A szászság között első fokon a székbíró ítélkezett a tanácsa segítségével; városokban a város bírása vagy bírái, majd a városi tanács ítélkezett. A székbírótól a „szász egyetem“ elé lehetett felebbezni a pert, míg a városi tanács megfelebbezett ítéletei (legalább is az 1588. évi kolozsvári statutumok szerint) egyenesen a fejedelmi tábla elé kerültek.⁶⁾ A székbíró 12 pénzért köteles volt kiállítani a transmissio levelet. A „szász egyetem“ elől a fejedelmi tábla elé kerültek a megfelebbezett perek.⁷⁾

A fejedelmi tábla.

Az elmondottak szerint a megyeszékek, a székelyszékek törvényszékei, a szász egyetem, s a városi tanácsok elől a fejedelmi tábla elé kerültek a megfelebbezett perek. A fejedelmi tábla volt a fejedelemség legfelsőbb törvényszéke.

A tábla a fejedelmi udvarban székelt. Elnöke a két ítélő mester egyike. Tagjai az ország legelőkelőbb urai közül kerültek ki, kiket rendszeren jogértő protonotá-

⁵⁾ E. O. E. II. 203—5. l.

⁶⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 219., 223—24. l.

⁷⁾ E. O. E. II. 314. l.

riusaik képviseltek. A táblabírák kinevezését a rendek a fejedelemeire bízta. Így 1574 decemberében arra kéri a rendek a fejedelmet, hogy az országban dúló pestisben elhalt táblabírák helyébe újakat nevezzen ki; azért bízik rá a bírák kinevezését, mert tudják, hogy jobban ismeri erényeiket, mint ők az egymáséit; csak azt kéri, hogy jámbor és törvénytudó embereket nevezzen ki.⁸⁾ A Békés Gáspár levereése alkalmával — 1575-ben — kiállított ítéletlevélén, a tábla összes tagjai szerepelnek; a legjelentősebbeket már megemlítettük a társadalmi osztályok ismertetése közben.⁹⁾ A vádat a tábla előtt a director causarum képviselte, aki kb. a mai koronaügyész szerepét töltötte be. Hatásköre sok tekintetben mégis eltér emezétől, melynél valamivel tágabb volt.

A táblán rendszeren valamelyik alsóbb bíróság transmissios levele alapján indították meg az eljárást. A transmissios levél benyújtása a felebbező peres fél kötelessége volt. De ha ez húzni-halasztani akarva a pert, nem tesz eleget kötelességének, úgy a másik félnek is joga van kikérnie s illetékes helyen benyújtania a transmissios levelet. Különben is a felebbezés bejelentése bizonyos idő múlva elévül, s akkor az alsóbb bíróság megfelebbezett ítélete a jogerős.¹⁰⁾ Amikor a director causarum kézhez kapja a transmissios levelet, meghatározott napra az udvarba rendeli a feleket. A feleknek jogában áll prókátort küldeniök maguk helyett. Ha valaki valamilyen súlyos ok miatt nem jelenhet meg, joga van inhibítoval élnie. De ha az udvarban tartózkodik és mégis procatort küld maga helyett, az inhibítiót kérő joga elveszett, mert eljárásában egyszerű huzavonát láttak a rendek. Ha mégis ki tudta valahogy mesterkedni ezt a jogot és élt vele, szerzett előnye érvénytelen lett.¹¹⁾ A per folyamán mindenik félnek joga volt arra, hogy a bizonyítás elrendelését kérje.¹²⁾

A peres eljárás.

A bizonyítás kétféle módon történhetett: szóbelileg (tanuk) és írásbelileg (okmányok) által.¹³⁾

⁸⁾ E. O. E. II. 554. l.

⁹⁾ E. O. E. II. a Békés-féle ítéletlevél.

¹⁰⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 223—24. l.

¹¹⁾ E. O. E. II. 507. l.

¹²⁾ E. O. E. II. és Corp. Stat. Hung. Mun. I. 219—20. l.

¹³⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 216—17. l.

A tanukkal való bizonyítást kényelmetlenebbnek tartották, mert azok kihallgatásával sok idő telt el, s haszontalan emberekre fecsérelni el az időt, a pert ok nélkül húzni-halasztani nem tartották érdemesnek. Ezért a tanúkihallgatás módját is szigorúan szabályozták a törvények.

Nem lehet tanú: gyermek, esztelen vagy épen bolond, kéteshírű vagy épen nyilvánvalóan bűnös (büntetett) előéletű ember. (De a 12 éves leány és a 14 éves fiú nemcsak tanú lehetett, hanem maga is perelhetett.) — Rokonokat csak az ellenfél beleegyezésével lehet tanúként kihallgatni. Az, aki a felperest figyelmeztette, hogy indítsa meg a pert, nem lehetett vádló és tanú egyszemélyben, legfeljebb anyagi ügyekben. Cselédet, lekötelezettet csak mérgezés és házasságtörés esetén szabad tanúként kihallgatni, de akkor is óvatosan kell a vallomását értékelni. Halálos ellenség szintén nem tanúskodhatik. A haldoklók tanúsága is csak akkor érvényes, ha eskü erősíti meg.¹⁴⁾

A tanukat a bíró, vagy a fejedelem pecsége alatt idézik meg. Idegen bíróság előtt senki sem köteles vallani. Ha pld. nemes urat kell kihallgatni egy kolozsvári perben, a nemesnek jogában áll ugyan a kolozsvári városi bíróság előtt megjelenni, de nem kötelezhető erre, hanem csak arra, hogy a megyei tisztek előtt valljon; utóbbi esetben vallomását a megye terjeszti a kolozsvári bíróság elé.¹⁵⁾

Annak aki tanúságtétel végett bíróság elé állott, meg kellett esküdnie, hogy igazat fog mondani;•azután kikérdezik személyi adatait. Csak ezek után hallgatják ki a pertárgyra nézve, hivatalos közegek jelenlétében, a peres felek útmutatása szerint. A hatósági személy vallomását mindig többre értékelték, mint a magánemberét.¹⁶⁾ Ha a tanú nem tud valamit biztosan, de utána tud nézni a tényállásnak, joga van kibocsátást kérni a következő törvényt napig.

Az írott bizonyítékok ugyanannyit, nem többet érnek, mint a szóbeli bizonyítékok, mert az 1588-as kolozsvári statutum szerint: az írás csupán az emlékezet felsegítésére szolgál.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 220—22. I.

¹⁵⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 217. I.

¹⁶⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 217—18. I.

¹⁷⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 221. I.

Maguktól is nyilvánvaló esetekben a feleknek nincs joguk bizonyítást kérniök, mert az csak huzavonára vezetne.¹⁸⁾

Minden peresfélnek jogában állt egy törvénykezési időszak alatt három ízben letiltania a pert. Ha a törvényszak utolsó napján élt az inhibícióval, nyilvánvalóan azért, hogy a törvényes ítéletet megakadályozza, a következő terminuson csak: annyi inhibícióval élhet, amennyi a múlt terminusról a hátról még fennmaradt. Más esetben az új terminuson is három inhibícióval élhet.¹⁹⁾

A táblai terminusok.

A fejedelmi táblán minden nemzetnek megvolt a maga két terminusa (oktávája), amikor első sorban az ő fiainak appellációiban hoztak ítéletet. Egyedül a szászoknak nem volt külön terminusa: az ő pereiket, az 1572-ben hozott törvény értelmében az országgyűlések alatt ítélték meg.²⁰⁾

Az 1571. évi kolozsvári generális országgyűlés a következőképpen határozta meg a nemesség (erdélyi), székelység és a magyarországiak terminusait: Az *erdélyi nemesség* első terminusa a Reminiscere vasárnapját követő hétfőn kezdődik és tart Virágvasárnapig; a második Szent Lukács oktávján (nyolcadnapján, okt. 25-én) kezdődik és tart — a vasárnapokat nem számítva — 30 napig. — A *székelyek* első terminusa Vízkereszt nyolcadán (jan. 13.) kezdődik és tart — a fent említett módon — 30 napig; a második június elsején kezdődik és tart — ugyancsak a vasárnapok nélkül — 30 napig. A *magyarországi urak* első terminusa Szent György napjának nyolcadán (máj. 1.) kezdődik s tart az említett módon 25 napig; a második december elsején kezdődik, s ugyanúgy, ugyancsak 25 napig tart.²¹⁾

A terminusokra nézve többször változott a rendek intézkedése. Így a fentemlített kolozsvári országgyűlés úgy intézkedett, hogy az erdélyi nemesség transmissióit csakis az ő terminusain ítélik meg. A magyarországi urakét és paraszt népet, a kamarahelyekét, Székelyvásárhelyét és a többi mezővárosokét, Váradét és Debrecenét minden időben úgy, mint a János Zsigmond halála óta elkövetett hatféle hatalmaskodási

¹⁸⁾ Corp. Stat. Hung. Mun. I. 216. I.

¹⁹⁾ E. O. E. II.

²⁰⁾ E. O. E. II. 530. I.

²¹⁾ E. O. E. II. 496. I.

pert; t. i.: *ratione invasionis dominorum nobilium sine iusta causa, occupationis possessionum et pertinentiarum earundem, detentationis nobilium sine iusta causa verbationis, vulnerationis et interemptionis Nobilium*“ — melyeket a tábla bármelyik nemzet terminusán köteles megítélni, akár magyarországi, akár erdélyi a felperes.²²⁾

Az 1574. évi decemberi országgyűlés arra kéri a fejedelmet, hogy az országban dúló döghalál miatt a székelyek terminusát halassza el. Azt, hogy a többi nemzetek terminusát megtartsák-e vagy megváltoztassák, a fejedelemre bízzák a rendek. Kéri, hogy a dögvész emelkedése, vagy lanyhulása szerint, halassza el, vagy tartassa meg a törvényszabta terminusokat.²³⁾ — 1575 decemberében és a következő év januáriusában arra kéri a rendek a fejedelmet, hogy az országgyűlések alatt minden nemzet perében hozzanak ítéletet.²⁴⁾

A táblai ítélet.

A tábla a fejedelem nevében hozza meg az ítéletet és az ő pecsétjével erősíti meg. Ez az oka annak, hogy a János Zsigmond halála után beállott interregnum zavart okozott az igazságszolgáltatásban is. A zavarok megszüntetésére a következő lépéseket tették a rendek: Mindazokat a székelyföldi pereket, melyekben János Zsigmond halála óta bármilyen okból nem hoztak ítéletet, újra át kell vizsgálni, s azután törvényes ítélettel befejezni. A fejedelem pecsétjével megerősített ítéletet azonnal végre lehet hajtani. A János Zsigmond fejedelemsége idejében hozott ítéleteket mindenki felújíthatja és exequáltathatja. Mindazon pereket, melyekben megvan ugyan az ítélet, de az ítélőmesterek még nem adták ki, az új fejedelem pecsétje alatt kell kiadniok. Minden Lajos király halála óta indított perben ítéletet kell hozni.²⁵⁾

Felségsértési perek.

Hazaárulási és felségsértési perekben az országgyűlés mond ítéletet. Ha valaki ellen az a gyanú merül fel, hogy a fejedelem, vagy az ország romlására tör, a fejedelemnek jogában áll a vádlottat az országgyűlés elé hívnia, a vádlott pedig

²²⁾ E. O. E. II. 496—97. l.

²³⁾ E. O. E. II. 553—54. l.

²⁴⁾ E. O. E. II.

²⁵⁾ E. O. E. II. 497. l.

köteles ott személyesen megjelenni. Ha sikeresen védekezik a vád ellen, elmehet; ha nem tisztázza magát, elítélik a törvény értelmében. Kéri a rendek a fejedelmet, hogy az ilyen elítéltnak se *salvus conductus*, se új ítéletet ne adjon, s azt se engedje meg, hogy birtokai lefoglalásakor repulsióval (kardrántással való jelképes tiltakozás, melynek következménye új vizsgálat) élhessen.²⁶⁾

A Békés Gáspár összeesküvésével és támadásával kapcsolatban több olyan magyarországi főúr és nemes került a győztes kezébe, akiknek birtokai nem erdélyi területen voltak. Az ilyenekkel szemben sokkal szigorúbban jártak el a rendek, ami érthető is, hiszen semmi joguk sem volt arra, hogy az erdélyi ügyekbe beleavatkozzanak. Ezeket azonnal el kell fogni, s így állítani a bíróság elé.²⁷⁾

A Békés-párt találta ki azt az ürügyet, hogy a fejedelem és az országgyűlés nem lehet vádló és bíró is egy személyben; kéri tehát a fejedelmet, s a rendeket, hogy külföldi bíróság elé állítsák őket. Kérésüket természetesen nem teljesítették, hiszen ezzel lemondtak volna minden védelemről ellenségeikkel szemben; erről a jogáról pedig egy állam sem mondhat le.²⁸⁾

Az utolsó szó.

Fontosabb perekben a fejedelmet illette meg az utolsó szó. Az ő ítélete után *exequálni* lehetett a pereket. A kegyelemosztás joga a fejedelem legszebb joga. Kegyelmet adhatott még az országgyűlés által elítélteknek is, ha neki úgy tetszett. Ennek a jogának gyakorlatában csak ritkán korlátozzák az általa szentesített törvények.

A rágalmazás büntetése.

Mielőtt a bíraskodás ismertetését befejeznők, meg kell említenünk, hogy az ilyen zavaros időkben nagyon is veszedelmes rágalmazások, gyanúsítások ellen is megtették a rendek a megfelelő óvintézkedéseket. Elrendelték, hogy ha valaki ellen megindították a pert és kiderül, hogy a vétket nem követte el, a rágalmazót úgy ítélik el, mint ha a vádlottra fogott vétket ő követte volna el.²⁹⁾

*

²⁶⁾ E. O. E. II.

²⁷⁾ E. O. E. II.

²⁸⁾ E. O. E. II. 445. l.

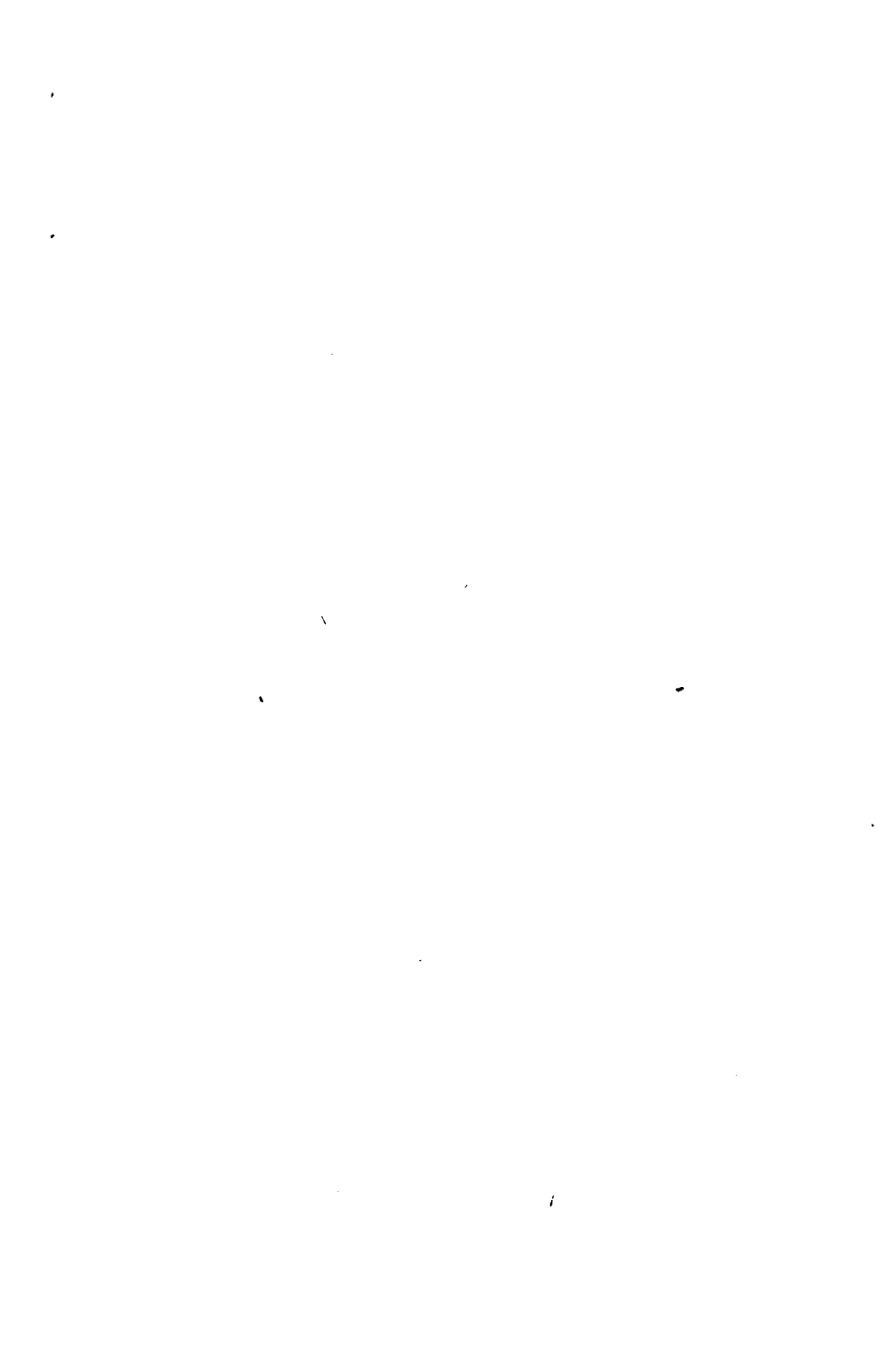
²⁹⁾ E. O. E. II.

Ha az áttanulmányozott korszak művelődéstörténetét áttekintjük, szemünkbe tűnik, hogy a rövid öt esztendő korszakban sok minden baj és nyomorúság zavarta meg az erdélyi fejedelemség belső életének nyugalmit. Különösen a törvények áttanulmányozása közben ötlük sok bűn, véték és szenny a szemünkbe. De a miatt a korszak erkölcsi életét túlsötétnek látunk, hiba volna. Hiszen a törvények a legtöbb esetben csak a hibákat örökítik meg, az erényekről rendesen nem emlékeznek meg. Maga az a tény, hogy a rendek erélyesen léptek fel a bűnösökkel szemben, világosan bizonyítja, hogy a korszak közszelleme tiszta volt. Az alatt a rövid öt esztendő alatt, míg Báthory uralkodott Erdélyben, annyi nagy változáson ment végbe Erdély közelete, hogy igazán nem csodálkozhatunk, ha sokan voltak az országban, akik szívesen halásztak volna a zavarosban. A fejedelem és a rendek nagyobb része azonban erős kézzel fogta kezébe a vezetést, s éppen az ő erélyes fellépésüknek, lankadatlan kitartásuknak köszönhetette a kis erdélyi fejedelemség, hogy a következő században olyan fényes szerepet tudott biztosítani magának Magyarország és részben a világ történetében.

B 16404

„Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből“

Eddig megjelent füzetek :

1. Balogh Albin : A magyar pénz története az Árpádok korában. 1912.
2. Harkó Gyula : A pénz története Magyarországon 1525—1608. 1912.
3. Dr. Erdélyi László : Az első állami egyenes adó elmélete. 1912.
4. Lovas Elemér : Árpádházi B. Margit és kora. 1913.
5. Boga Lajos : Székelyföld történetírója a XVII. században. 1914.
6. Dr. Erdélyi László : Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 1915.
7. Gregorich Izidor : Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzában. 1915.
8. Deák János : Kegyúri jog Magyarországon a reformatióig. 1916.
9. Kemény József : Társadalom és művelődés Hunyadi Mátyás törvényeiben. 1918.
10. Halász Imre : A boszorkányhit útja. 1925.
11. Fehér Ede : Művelődéstörténeti korpép I. Lipót törvényeiben. 1927.
12. Beke Ida : Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban. 1927.
13. Szabó Ferenc : Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben. 1927.
14. Metzner Károly : A török dúlás békeévei. II. Mátyás kora. 1928.
15. Spiegel Mária : II. József kora Magyarországon. 1930.
16. Elemy Klára : Rudolf király kora Magyarországon. 1930.
17. Gottesmann Jolán : Művelődéstörténeti tanulmány I. Ferdinánd törvényei alapján. 1930.
18. Szalkai Zoltán : Széchenyi reformkora. 1931.
19. P. Boros D. Fortunát : A csíksomlyói 32 confrater. 1923.
20. Buday Kálmán : Báthory István erdélyi fejedelemsége. 1932.